175

Sheila Rowbotham

KADININ GİZLENMİŞ TARİHİ

payel

KADININ GİZLENMİŞ TARİHİ

Çeviren: NİLGÜN ŞARMAN

SHEİLA ROWBOTHAM

SHEİLA ROWBOTHAM

❐

KADININ GİZLENMİŞ TARİHİ

❐

ÇEVİREN: NİLGÜN ŞARMAN

❐

BİRİNCİ BASIM

PAYEL YAYINLARI 175
Çağdaş Kadının Kitapları 24

ISBN: 978-975-388-165-4

Dizgi : Payel Yaymevi
Baskı : Özal Matbaası
Kapak Filmleri : Seval Grafik
Kapak Baskısı : Seval Grafik
Cilt : Yıldız Cilt

Sheila Rowbotham, 1943'de İngiltere'nin Leeds kentinde doğdu. Yorkshire'de Filey yakınlarındaki bir Metodist okulda eğitim gördü; Oxford'da St. Hilda's College'da tarih okudu. Teknik okullarda, üniversitelerde, deneme okullarında ve İşçi Eğitim Dernekleri'nde öğretmenlik yaptı. Altmışlı yılların başında toplumcu harekete katıldı, *Black Dwarf* dergisinin yazı kurulunda yer aldı. Britanya'da altmışlı yılların sonlarına doğru başlayan kadın bağımsızlığı hareketinde etkin rol aldı; feminizm, toplumculuk ve tarihle ilgili çeşitli konularda kitaplar ve makaleler yazdı. Kitapları geniş bir okur kitlesine seslendi ve birçok dile çevrildi. 1972 ve 1973 yıllarında yayımlanan ilk iki kitabı, *Women, Resistance and Revolution* (Kadınlar, Direniş ve Devrim) ile *Hidden From History* (Kadının Gizlenmiş Tarihi) o güne dek "unutulmuş" olan kadınları tarihin yıkıntılarından kurtardı. Daha sonra 1973'de *Kadın Bilinci, Erkek Dünyası*, 1977'de *A New World for Women* (Kadınlar İçin Yeni Bir Dünya) gene aynı yıl, Jeffrey Weekes ile birlikte yazdığı *Socialism and the New Life* (Toplumculuk ve Yeni Yaşam) ile Jean McCrindle'la birlikte yazdığı *Dutiful Daughters* (Saygılı Kız Evlatlar) ve 1979'da L. Segal ve H. Wainwrigt'ın denemelerini de içeren *Beyond the Fragment* (Kırıkların Ötesi) yayımlandı. Sheila Rowbotham, 1983 yılında da Kadın Bağımsızlığı Hareketiyle kendi konumunun eleştirel bir tarihini içeren *Dreams and Dilemmas* (Düşler ve İkilemler) adlı incelemesini yayımladı.

ABD, Kanada ve İngiltere'de çeşitli konferanslar ve dersler veren Sheila Rowbotham, 1981 yılından beri Amsterdam Üniversitesi'nde konuk profesördür; Hackney (İngiltere) de oturmaktadır.

Yapıtın İngilizce özgün adı:
DDEN FROM HISTORY: 300 Years of Women's Oppression and Fight Against It

Copyright © Sheila Rowbotham

İlk basımı: Pluto Press, Londra
www.plutobooks.com

Türkçe birinci basım: Ekim 2011

Bu kitabın Türkçe yayın hakları
Pluto Press Yayınevi'nden
satın alınmıştır.

SHEILA ROWBOTHAM

KADININ GİZLENMİŞ TARİHİ

Kadınlara Uygulanan 300 Yıllık Baskının ve Bununla Savaşımın Tarihi

ÇEVİREN: NİLGÜN ŞARMAN

payel

PAYEL YAYINEVİ
İstanbul

İÇİNDEKİLER

Teşekkürler 9
Önsöz 13

1. İş, Aile ve İlk Kapitalizmin Gelişimi 17
2. Katı İlkeciler ve Kadın Biliciler 27
3. Düzeltim (Restorasyon) Dönemi 34
4. On Sekizinci Yüzyılda Yeni Köktencilik 43
5. Tarım ve Sanayi Devrimi 49
6. Yeni Direniş Araçları 61
7. Doğum Denetimi ve On Dokuzuncu Yüzyıl Başlarındaki Köktencilik 69
8. Köktenci ve Toplumcu Hareketin Başlangıcında Kadın Hakları Savunuculuğu 73
9. Orta-Sınıf Kadınları Örgütlenmeye Başlıyor 86
10. Kadın Hakları Savunuculuğu ve Kurtarma Çalışmaları 92
11. On Dokuzuncu Yüzyılda İşçi Sınıfı Kadınlarının Durumu 98
12. Kadınlar ve Sendikalar 106
13. Toplumculuk, Aile ve Cinsellik 114
14. On Dokuzuncu Yüzyıl Sonlarında Doğum Denetimi Savaşımları 128
15. Oy Hakkı 132
16. 1914'den Önce Toplumcu Harekette Kadın Hakları Savunuculuğu Konusunda Birkaç Söz 153
17. Savaş 181
18. Kadın Hakları Savunuculuğu Karşıtlığı 204
19. Birinci Dünya Savaşı'ndan Sonra İş, Sendikalar ve İşsizlik 212

20. Aile ve Cinsel Köktencilik..... 226
21. Analık ve Aile..... 236
22. Doğum Denetimi, Çocuk Aldırma ve Cinsel Özgürlük..... 243
23. Birinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Kadın Hakları Savunuculuğu ve Sosyalizm..... 259
Sonsöz..... 271
Kaynakça..... 275
Dizin..... 283

Kullanılan Kısaltmaların Listesi

ELSF	Doğu Londra Kadınlara Oy Hakkı Federasyonu
ILP	Bağımsız Emekçi Partisi
SDF	Sosyal Demokratik Federasyon
SLP	Toplumcu Emekçi Partisi
WSPU	Toplumsal Siyasal Kadınlar Birliği

TEŞEKKÜRLER

YARDIMLARI VE VERDİKLERİ bilgilerle düşünceler için aşağıdaki kişilere teşekkür ederim:

1972 baharında Uluslararası Toplumcuların aileyi ele alan gündüz okulunda, kadın üretimi ve aile konusunda sunduğu bildiriyle, düşüncelerimi tarihsel açıdan bir kez daha irdelememe yol açan Joan Smith'e.

Püriten öğretideki çifte ölçütlü cinsel ahlâk ve kadınları konu aldığı yazılarını gönderen Keith Thomas'a.

1972'de Ruskin Tarih İşliğindeki aile konulu konuşmasıyla, 1973 Ocak ayında Londra Emekçileri Eğitim Birliği tarih öğretmenleri toplantısında "Cinsiyet ve Öğreti" konulu konuşması için Christopher Hill'e.

Ruhun ele geçirilmesi, önbiliyle büyücülük ve söylenceyle büyünün toplumsal gerçeklikle ilişkisine duyduğu büyük ilgisiyle, benim de bu konularda düşünmemi sağlayan Hermione Harris'e.

On sekizinci yüzyıl insanlarının törel tutumbilimi konulu yazısıyla, Mary Collier'in şiirini ve Tom Mann'ın imece evleri konulu yazısını gönderdiği için Edward Thompson'a; *Kadınlar, Direniş ve Devrim* kitabıyla ilgili eleştirileri ve Alf Mathieson'un eski mektup defteriyle *Commonweal* kitaplarını okumama izin verdikleri için ona ve eşi Dorothy Thompson'a.

On dokuzuncu yüzyıla kadar insanbilim birikimi konulu yazısını verdiği için Gay Webber'e.

Kadın Emekçiler Birliğiyle ilgili yardımları için Suzy Fleming'e.

1914'den önce Leeds'deki toplumculuk ve kadın hakları savunuculuğu konulu uzun söyleşilerimiz için Gloden Dallas'a.

On dokuzuncu yüzyıl sonlarında Londra'da kadınların çalışma koşullarını anlattığı için Anna Davin'e.

1900'lerin başlarında Bristol ve Southampton'daki toplumculuk, kadın hakları savunuculuğu ve sendikalaşma akımlarını anımsamama yardım etmek için bana zaman ayıran Florence Exten-Hann ve Maurice Exten-Hann'a.

Aynı dönemdeki East End kargaşacılığı (anarşizmi) konusunda beni bilgilendirdiği için Bill Fishman'a.

Sylvia Pankhurst ve Doğu Londra Kadınların Oy Hakkını Savunanlar Federasyonu konulu incelemesini verdiği için Barbara Winslow'a.

Sylvia Pankhurst yazılarına başvurmama izin verdikleri için Wilhelmina Schroeder ve Amsterdam Toplum Tarihi Kurumuna.

Carpenter derlemini (koleksiyonunu) kullanmama izin verdikleri için Sheffield Halk Kitaplığına.

1. Dünya Savaşı sırasında işçi temsilcileri devinimi konusundaki yardımları için Julian Harber ve Chris Goodey'e.

1914-1918 savaşının, tutumbilimsel (ekonomik) yaşamda kadınların konumu üzerindeki etkileri konulu yayımlanmamış yazısını kullanmama izin verdiği için Jean Gardiner'a.

1900'lerdeki çocukluklarından, zayıflama ve savaş döneminden başlayıp yirmili yıllardaki kadın hakları savunuculuğuna, anaokulu eğitimine ve bunalım döneminde kadın öğretmenlerle memurların durumuna kadar uzanan deneyimleriyle ilgili anlatıları için Stanmore ve Batı Wickham WEA (Kadın Eğitim Derneği) derslerine.

Lily Webb ve işsizlerin örgütlenmesi konusunda verdiği bilgiler için Ralph Bond'a.

Stella Browne hakkında verdiği bilgiler için Keith Hindel'e.

Son olarak da yüreklendirmeleri, eleştirileri ve emekleri için:

Karmakarışık kullandığım zaman kiplerini çözen, kendi siyasal düşüncelerindeki farklılıkları büyük bir özenle açıklayan ama kendi görüşlerini benimsetmeye kalkışmadan söylemek istedikleri-

mi söylememe yardım eden, dostum ve yayımcım, Richard Kuper'e.

Coşup taşmalarıma sabırla katlanıp sürekli ilgisiyle beni şaşırtan; aile hekimliğinden ve kendi yazılarıyla etkinliklerinden bunaldığında yuvarladığı Guinness biraları arasında kitabımı yazılırken okuyan David Widgery'ye.

Bu kitap yazılırken geçmişle ilgili yığınla soru yönelttiğim, eylemleri, düşünceleri ve örgütleriyle kadın özgürlüğü devinimine katılan, katılmayan tüm kadınlara. Özellikle de kendi üretimliklerini ele geçiren Fakenham'lı kadınlara, işbırakımına giden Londralı temizlik görevlilerine, evlenmeden birlikte yaşama konusundaki yasa koşullarına karşı yürütülen çalışmalarda haklarını aramak üzere birleştiklerinde ataerkillik ve devletle yüz yüze kalan kadınlara.

ÖNSÖZ

BU KİTAP DOĞRUDAN doğruya siyasal bir hareketten doğmuştur. Gezip dolaştığım ve istediğimden fazlasını bulduğum bazı bölgelerle ilgili çalışma kararı, kadın özgürlüğünü ve çağdaş kapitalizmle kadınların durumunu konu alan sol tartışmalardan ortaya çıkmıştır. Sorup durduğumuz bazı soruları tarihsel olarak ele alıp açıklamaya çalışmanın yararlı olacağını düşündüm. Bunun nedeni biraz kendi kuşkularım, biraz da tartışmalarımızın somutlaşmasına yardım edeceği konusunda duyduğum inançtı. Böylece soruları hep tepeden tırnağa farklı biçimlerde sordum — kadınlar, çalışma ve doğurma süreçleri boyunca, hangi koşullar altında üretip ürediler; bu etkinliğin özgürce dile getirilmesini hangi toplumsal koşullar çarpıtıp engelledi? Hem cins olarak kadınlara özgü olan bu durumu hem de onların sınıf olarak bu baskıya değiniş biçimini bulup ortaya çıkartmaya çalıştım.

Kapitalizm, yeni bir mal ve yönetim ilişkisi getirmiştir. Bu, iş güçlerini pazarda satmak zorunda olan "özgür" emekçileri, üretim araçlarına sahip olmayan bir sınıf durumuna sokmuştur. Önceki tüm mülkiyet biçimlerini içinde eritmeye başlamıştır. Oysa erkekler, kendileri başka erkeklerin malı olmaktan çıktıktan çok sonra bile, hâlâ kadınlarına beden ve ruh olarak sahiptir. Erkekler, kadınların ailedeki yaratıcılık yeteneğine sahip çıkıp bunu denetlemeyi; onların toplumda ikincil sayılmalarının doğal ve haklı olduğunu varsaymayı —sonuçları farklı sınıflardan gelen kadınlar için aynı olmasa da— sürdürmüştür. Ataerkilliğin, yani cins olarak erkeklerin, kadın yeteneğini, özellikle aile içinde, çalışmaya yöneltme erkinin, sınıf sömürüsüyle olan ilişkisi dolaysız ve yalın değildir.

Bu çelişkiyi bulup ortaya çıkarmaya çalışırken, günümüzdeki kadın hareketinde de yer alan, konuya ilişkin birçok soruyla karşılaştım; örneğin nüfus denetimiyle kadının kendi üreme yeteneğini denetleme hakkı arasındaki çatışkı; cinsel hazzı doğurmadan ayırma konusuyla ilgili siyasal dokundurmalar; emekçi sınıfıyla orta sınıf ailesindeki gelişme farklılıkları; kendi cinsel iradesiyle üretimi denetleme arasında yer alan ilişki; aile içinde çalışmamızın, hem emek pazarındaki yerimiz hem de erkek egemen sendika örgütleriyle ilişkimiz açısından, dışarıdaki konumumuzu etkileme biçimi; kadınlara uygulanan baskı konusunda devletin değişen işlevi; son olarak da örgütlenme ve savaşım yönetimi bilgisiyle ilgili sorunlar: kendimizi başka devinimlerden yalıtmadan özerkliğimizi nasıl koruyabiliriz; uzun erimde hiç kimsenin ezilmediği bir toplum yaratma konusunu, şu andaki gereksinimlerimizle nasıl birleştirebiliriz.

Şu anda bu soruların hiçbirine somut bir yanıt verilebileceğini sanmıyorum. Bu kitap söz konusu yanıtları kuşkusuz geçmiş için de bulup veremiyor. Tersine, bitmez tükenmez sorgulamalar gerektiriyor. *Kadının Gizlenmiş Tarihi* kitapçık olarak yazılmaya başlanmıştı; gene de buna bir tür kitapçık ya da yarım kalmış sorunlarla cildinden dışarı fışkıran bir demet kitapçıktır diyebiliriz. Kitap, kadınlara uygulanan baskının kapitalizmle birlikte başladığını düşündüğümden değil, bu baskının yakın geçmişteki biçimlerinin günümüzdeki durumumuzla daha yakın ilişkisi olduğuna inandığımdan, böyle başlamıştır. Bu kitapta anlatılanlar, bir ölçüde soluğum kesilip enerjim tükendiğinden, ama daha çok da on dokuzuncu yüzyıldaki son büyük kadın hakları savunuculuğu dalgasının tam o sıralarda sönüp gitmiş olması nedeniyle, 1920'lerin sonlarıyla 1930'ların başlarında sona ermektedir. Anlattıklarımı, bağnaz ulusçuluktan değil, yer, zaman ve bilgi kıtlığı yüzünden İngiltere Adalarıyla, ya da daha doğrusu İngiltere'yle sınırlı tuttum.

Geçmişimizle ilgili bu denli kapsamlı bir konuyu yazarken, bazı şeylere, kaçınılmaz olarak yüzeysel bakmak, çeşitli kaynaklardan topladığım, çoğu ikinci elden olan parçaları birleştirmek zorunda kaldım. Başkalarının daha derine ineceğini umarak toprağın yalnızca üst katmanını kazdım. Kadın deviniminin çoğumuza geçmişimizle ilgili farklı sorular sordurduğunu biliyorum. Bu sorgulamaların sonuçları ortaya daha yeni yeni çıkmaya başlıyor.

1

İş, Aile ve İlk Kapitalizmin Gelişimi

ON ALTINCI VE ON YEDİNCİ yüzyıllarda İngiltere hâlâ tarım toplumuydu. İnsanlar topraktan geçinir ve nüfusun büyük bir bölümü ancak yaşamalarına yetecek kadar üretirdi. İşler geçiciydi; kötü beslenmeyse —beslenme kuramları yüzünden yoksullar kadar zenginler arasında da— yaygındı. "Yeşil hastalık" yani bir tür demir eksikliği ve kansızlık, daha çok kadınlar arasında yayılmıştı. Bunların yanı sıra, içlerinde veba da olmak üzere her türden hastalık ölüm oranını yükselttikçe yükseltiyordu. Zenginlerle yoksullar arasındaki uçurum son derece büyüktü.

Bununla birlikte, 17. yüzyıla doğru ticaret, kendi içine kapalı yerel toplulukları yıkmaya başlamıştı. Üretimi daha verimli kılmak için bulunan bölümlere ayırma ve uzmanlaşma başlamıştı; tırmanışıysa hızlanacaktı. Önceleri salt üretim örgütlenmesinde yer alan yeni toplumsal farklılık türlerine yönelik eğilimler belirginleşip öne çıkmıştı. Kırsal kesimde ve kasabalarda varsıl ya da yoksul olmayan birtakım kümeler büyümeye başlamış, kendilerine duydukları özgüven artmıştı.

Gerçi süt ürünleri üretimlikleriyle, çiftliklerde yatıp kalkan, yemeklerini de orada yiyen çalışanlara yiyecek hazırlama sorumluluğu kadınların işlerinin hâlâ çok yoğun olduğunu gösteriyordu ama gene de işbölümü karmaşıklaşıp uzmanlık gerektirir oldukça, tarım alanında çalışmaktan cayan toprak sahiplerinin karları zenginleştikçe zenginleşiyordu. Kasabalarda üretim birimleri genişledikçe, küçük işletmecinin kendi işini kurmak için gereksindiği sermaye niceliği de artıyor, dolayısıyla ancak bir iki usta

işveren olma umudu besleyebiliyordu. Bu da lonca örgütleriyle ticaret düzenlemelerini etkiliyordu. İşletme sahiplerini korumak için farklı örgütler kuruluyor, giriş koşulları kurallara bağlanıyordu. Bunun sonucundaysa, ustaların karılarının işliklere resmi olmayan yollarla girmesi ya da işveren karılarının çırakların başında durup denetlemesi zorlaşıyor, dul kalan eşlerin kocalarının işini alıp sürdürmesiyse alışılmış olmaktan çıkıyordu.

Çıraklık genellikle erkeklere ayrılmış olmasına karşın, kadınları erkek yarışmacılığından koruyan birtakım belirli kadın sendikaları da bulunuyordu. Bu aşamada henüz ev ve sanayi yaşamı birbirinden kesin çizgilerle ayrılmamış olduğundan, söz konusu sendikalar çoğunlukla doğrudan doğruya kadınların evdeki işlerine ilişkindi. Böylece kadınlar yiyecek, içecek ve giysi üretimini sürdürüyordu. Günümüzde bu işlerin tanımları eskimiş ya da anlam değiştirmiştir. "Biracı kadın" (Brewster), bira mayalayan kadın, "evde kalmış kız" (spinster) sözcüğüyse yaşlı kız anlamında değil, kendini ip eğirerek geçindiren kadın anlamında kullanılıyordu. Bununla birlikte işbölümü karmaşıklaşıp işlikler büyüdükçe, resmi olmayan alışılmış düzenlemeler yerle bir oluyor ve erkekler arasındaki yarışma yoğunlaşıyordu. Kadınlaraysa kazançlı işlerden yavaş yavaş el çektiriliyordu. Kadın işleri düşük ücretle birlikte düşünülür olmuştu.

İlk ve son olan tek süreç bu değildi ama 18. yüzyılla 19. yüzyıl başları boyunca sürüp gitmişti. Bununla birlikte, 17. yüzyıldan beri kadınlar hep saldırı altında kalmış, ilk kapitalizmle birlikte gelişen yeni sanayi örgütlenmesinde zarara uğrayıp zayıf düşmüştü. Birbiri ardı sıra karşılarına çıkan değişikliklere direniyorlar ve kapitalizmin yarattığı yeni sınıfla cinsel işbölümünün sonuçlarından kendilerini korumak için savaşıyorlardı. Kadının üretkenliğini azaltan, bazen işyerinin evden ayrılması oluyordu çünkü çocuklar yanlarındayken çalışmaları zordu ve ev işlerini, öbür işlerle birleştirmek kolay olmuyordu. Bazen de bu, kadın emekçilerin

dışlanmasını sağlamlaştıran yeni ve ağır bir makinenin getirilmesi oluyordu. Ayrıca erkekleri koruyan güçlü işçi örgütleri de kadınların çalışmasını engelliyordu.

Örneğin 1630'larda, genç basımevi işçileri, ustalık ve deneyim gerektirmeyen baskı işlerinde kadınların çalışmalarına karşı çıkmış ve 17. yüzyıl ortalarına doğru, onları bu işten yoksun bırakmayı hemen hemen başarmıştı. Baskı ustasına eşlerle kızçocukların yardım etmesi artık olağan sayılmıyordu. Ama bu durum yerden yere, işten işe büyük değişiklikler göstermiyor değildi. Örneğin 17. yüzyılın ikinci yarısında az da olsa hâlâ marangozlukla uğraşan birkaç kız vardı. Gerçi 17. yüzyıla doğru yün eğirme işinde kadınlara artık bütün bölümlerde çalışma olanağı tanınmaz olmuş, ayırma ve boyama işlerinde erkekler çalıştırılıp kadınlara evde bükme ve tarama görevleri verilmişti ama gene de bu alanda kadınlar yerlerinin sağlamlığını korumayı hâlâ sürdürüyordu. Yeni biçimlendirilmiş kurallar kadınlara karşı kullanıldıkça, geleneklere başvurma eğilimi gücünü yitiriyordu. 1639'da Mary Arnold, Westminster'deki bira mayacılarının koyduğu kurallara karşın mayalama işini sürdürdüğü için tutukevine atılmıştı. Böylece, yüzyılın sonlarına doğru, kadınlara bira mayacılığından bütünüyle el çektirilmişti.

İşlerdeki bu değişikliklerin yanı sıra, işçilik hünerleriyle halk geleneklerinin uğraşsal ve bilimsel çalışma alanlarına dönüştürülmesi de yer almaya başlamıştı. 17. yüzyıl sonlarında kadın cerrahlar hâlâ vardı ama cadılık ve büyücülük kadın sağaltımcılara gittikçe daha fazla yakıştırılır olmuştu. Tıp bilime dönüştüğündeyse, öğrenime giriş koşulları kadınları bu alandan uzaklaştırmış ve uğraş eğitimi parasal yönden karşılayabilecek ailelerin oğulları için ayrılmaya başlamıştı. Kadınlar bastırılıp dibe itilmişti. Varlıklı kadınlar doğururken, tıbbın salt kadınlara özgü bir dalı olan ebeliği de, erkekler üstlenir olmuştu. Kadın ebeler artık salt yoksullara gidiyordu. Kadın ebeler karşı çıkıp başkaldırdıklarında erkeklerin soyut kuramlarına karşı kanıt olarak kendi iş deneyimlerini öne

sürüyordu. Oysa yeni dünyada bilim, erk sağlayan düşüncelerin denetimi demekti. İş deneyimi o kadar da değerli sayılmıyordu.

Köylüler karılarını doğurma gücüne ve yorucu işlerde yardımcı olacak çocuklar yetiştirmesine bakarak değerlendiriyordu. Salt toprak sahibinin karısı süs gibiydi, ama o bile evlenirken getirdiği topraklarla ölçülüyordu. Bununla birlikte 17. yüzyılda erkeklerin, karılarının geçimini kendi gelirleriyle sağlayabilmesi düşüncesi geçerli olmaya başlamıştı. Birçok kadının kocasıyla baş başa verip çalışmayı sürdürmesine karşın, aile üretimindeki işlevlerine gittikçe yapılmasa da olur gözüyle bakılır olmuştu. 18. yüzyıla doğru gelişen "orta tabaka" sınıfındaki kadınlar, Viktorya dönemindeki orta sınıfla birleştirdiğimiz aylaklık ve duygusallığa doğru hızla yol almaya başlamıştı. Tam, kentsoylu erkekler, soylularla yoksulların boş gezmesine karşı emeğin saygınlığını yüceltirken, kadınlar için aylaklık bir sınıf göstergesi olup çıkmıştı. Kapitalizmin başlangıcı amaç birliği ve bitmek tükenmek bilmez, kesintisiz emek gerektiriyordu. Evdeki tasalar genç erkeklerin çalışmasını kesintiye uğratmamalıydı. Dikkatlerini yararsız işlere vermemeliydiler. Yeni orta sınıf çıkarlarının kurnaz temsilcisi Locke, genç erkekleri müzikle şiir konusunda uyarıyordu. Müzik kadınlara bırakılmalı, ya evdeki erkekleri eğlendirip dinlendirmek için kullanılacak bir beceri olarak kazanılmalı ya da uzmanlaşmış müzikçiler tarafından yorumlanan ve mal gibi alınıp satılan birşey olmalıydı. Kadınların ailenin iç dünyasına kapatılması, kentsoylu erkekleri para biriktirme konusunda "özgür" bırakmıştı.

İş örgütlenmesindeki bu değişiklikler ev yaşamını, kadınların yasal ve toplumsal konumunu, toplumun "dişillikle" ilgili egemen düşüncelerini etkilemişti.

16. ve 17. yüzyıllarda, ne zengin ne de yoksul olan insanların evleri büyümeye, önem kazanmaya ve altbölümlere ayrılmaya başlamıştı. Evler iki katlı yapılıyor, köylüler için yeni olan birtakım işlev farklılaşmaları yer alıyordu. Örneğin toprak sahibi çiftçiler arasında ayrı yatak odalarında yatmak yaygınlaşmıştı; bu da birey-

sellik ve cinsel gizlilik kavramları konusunda atılmış önemli bir adımdı. Böylece sanayi devriminden önce, kapitalizme uygun tekeşli, sarsılmaz bir yuva birimi yaratılmış oluyor ve bu birim kapitalist sanayinin gelişmesinde önemli bir işlev yükleniyordu. Ama gene de, bu yeni aile ve yuva biçiminin etkisi birçok bölgeye ulaşamamıştı. İngiliz kapitalizmi sömürgeleştirdiği ülkelere yeni bir yaşam biçimi götürene kadar, Galler Bölgesi'nde, İrlanda ve İskoçya'da farklı aile düzenlemeleri 18. yüzyılda bile, varlığını korumayı sürdürmüştü.

Erk, yasal olarak, ataerkilliğin elindeydi. Erkeklerin, başkalarına ait malların bir parçası olmadığı düşüncesi topluma yerleşip kök salıyor ama erkeklerin kadınları mal sayma anlayışı eriyip gitmiyordu. Tersine, yurtluğun(*) toplumsal, ekonomik ve siyasal denetimi zayıfladıkça mal sahibinin erki de merkezi hükümete ya da babaya geçiyordu.

Derebeylik toplumunda kadının namusu kıskançlıkla korunuyordu. Bunun birtakım belirgin iktisadi nedenleri vardı. Kadınlar yalnızca erkeklerin malı sayılmakla kalmıyor, aynı zamanda yüksek sınıf arasında evliliğe topraklardaki mülkiyet hakkını pekiştiren bir araç gözüyle bakılıyor, dolayısıyla kadın mirasçıların namusuna leke sürülmesine ağır cezalar getiriliyor, soylu ailelerin bekâretlerini yitiren kadınları mirastan yoksun bırakılıyordu. Yoksullar arasındaysa, evlilikdışı doğumlar geçindirilmesi gereken analarla çocuklar anlamına geldiğinden, gebe kalan köylü kızları bile yüksek para cezasına çarptırılıyordu. Bununla birlikte mal sahibinin yetkesiyle sorumluluğu salt iktisadi ilişkiler çerçevesinde kalmıyordu. Mal sahibiyle köylüler arasındaki ilişkiler, içinde zorunluluklarla görevleri barındıran ilişkiler zinciri biçiminde olduğundan, yani "iş gücünün ücret sözleşmesiyle bağımsız satılışı" üzerine kurulmadığından, kadının kendisine el koyan

(*)Yurtluk: Büyük ve zengin köşk, malikâne. —*ed.*

adamı, özgürce başından atma hakkına sahip olduğu düşüncesi derebeylik toplumuna bütünüyle yabancıydı.

Kapitalizm geliştikçe, kadınların mal sayılması yok olup gitmemiş, varlığını farklı bir biçimde sürdürmüştür. Kadınların ikincil konumu yasaların uygulanmasına da yansıyordu. Yoksullarla kadınlara karşı yargıda yan tutuluyordu. Mal sahibinin yetkelerini ailede baba üstlenmişti. Varlıklılarla orta sınıfta eşlerin ve kızçocukların namusunu baba koruyordu. Piçlik, mal kavgalarına neden olabiliyordu. Babanın kesin olarak bilinmesini önemli kılansa ilk çocuk olmanın getirdiği haklardı. Irza geçme ve evlilikdışı cinsel ilişki bir tür hırsızlık sayılıyordu. Kadınlara, erkeklerin malı gözüyle bakılıyor, dolayısıyla namusunun korunması gerekiyordu. Erkeğin değeri açık pazarda emeğine ödenen parayla ya da iş becerisiyle ölçülmesine karşın, kadınların değeri namuslarıyla belirleniyordu. "Evlenmeden önce, adı çıkmış bir kadın, değerini yitirmiş sayılır."[1]

Köylüler arasında, kadın aile ekonomisinin temel direğiydi. Köylülerin eşleri, ağır işlerde yardımcı olsunlar diye çocuk doğurur, kendileri de didinir dururdu. Kadın sığır gibi bir üretim aracıydı. Kadını değerli kılan harcadığı emekti dolayısıyla köylü kadınlar bir ölçüde pazarlık gücüne de sahipti. Üretimden asla dışlanamazdı. Erkeksiz, özellikle de yaşlı ya da bebekli kadının konumuysa hiç de iç açıcı değildi. Eğer bir koca bulunabilirse genç kadının toplumla bütünleşmesi kolaylaşırdı. Ama yaşlı kadınlar yerel topluluğun sorumluluğundaydı. Tımar sistemi Tudor yönetimini yıkınca, dulların eşya bağışıyla desteklenmesine olanak veren geleneklerin yerini yoksullara yardım vergisi almıştı. 16. ve 17. yüzyıllarda yoksulların durumunda son derece büyük bir belirsizlik vardı. Sadakayla hayır işleri dinsel yaşamın en önemli bölümü sayılıyor ama aynı zamanda yoksullukla başıboşluğa suç gözüyle

[1]Keith Thomas, "The Double Standard," *Journal of the History of Ideas*, Cilt XX no 2, Nisan 1959, sayfa 210.)

bakılıyordu. Bireysel mallarla ortak mülkiyet düşünceleri arasında büyük bir çekişme vardı. Bezelye ya da odun toplama konusundaki eski haklar tartışmalara yol açabiliyordu.

17. yüzyılda cadı olarak nitelendirilen birçok kadın işkenceyle öldürülmüştü. İskoçya'da cadılığın cezası ölümdü; İngiltere'deyse daha çok herkesin önünde aşağılama cezası veriliyordu. Aynı zamanda, kıta Avrupa'sının tersine İngiltere'de cadılara uygulanan şiddet, kilise ya da devlet eliyle örgütlenmiş olmaktan çok kendiliğinden ortaya çıkıveren bir durumdu. "Cadı iğnesi batırarak" kan çıkartılırsa cadının büyücülük ve kötülük gücünün zayıflayacağına inanılıyordu.

"Cadı cinneti," kurbanlar buluyor, bazı yoksullarla yardımsız geçinemeyen kişileri günahkâr olarak nitelendirerek yoksulluk konusunda duyulan dinsel suçluluk duygularını yatıştırıyor ve böylece toplumdaki çatışmalara çözüm yolu getiriyordu. Bu durum, geleneksel güvenceler aşınmaya başladığı sırada gelişip ortaya çıkmıştı. Törensel büyüler Katolik kilisesinde bile sorgulanır olmuştu. Protestan kilisesinde, törenlerin bu yönüne şiddetli bir saldırı vardı. Ama Protestanlık kutsal büyü ilkelerine ve tören bilgeliklerine tam da insanların doğal yıkımlar karşısında hâlâ eli ayağı bağlı kaldığı ve üretim örgütlenmesindeki değişikliklerin geleneksel toplulukları parçaladığı sırada saldırıyordu. Cadılıkla suçlanan kadınların çoğu yaşlı ve yoksuldu. Komşular arasında çatışmalar baş gösteriyor, talihsizliğe uğrayan insanlar suçlayacak birini aramaya başlıyordu. Kendini savunmak için karşılık veren yaşlı kadınlarsa açık hedef haline geliyorlardı. *Discoverie* adlı yapıtında Reginald Scot cadıların "başlıca kusuru" diyordu, "şirretlik etmeleridir."[2] Bu kadınların bulundukları konuma hiç de uygun düşmeyen bir erk ya da denetleme gücü kazanmaya çalıştığına inanılıyordu. Dolayısıyla, "akıllı" ya da "kurnaz" kadınlardan kuşku duyuluyordu. Merhemlerle sağaltım büyü ve büyücülüğün ayrılmaz parçası sayılıyordu. 16. yüzyılda ebeler gebe kadınları

[2]Keith Thomas'ın *Religion and the Decline of Magic* adlı yapıtından alıntı. Londra 1971, s. 530. Buradan sonra İngiliz cadıları hakkında verilen bilgiler *Religion and the Decline of Magic* kitabına dayanmaktadır.

doğurturken büyüye başvurmayacakları konusunda ant içmek zorundaydı.

Suçlarını açıklayan bazı cadılar, şeytanla aralarında bir anlaşma olduğunu kabul etmişti. Bu pazarlıkta kazançlı çıkan şeytandı. Kadınları, açlıktan kıvranırlarken ya da kocaları öldüğünde üzüntülerle kandırıp baştan çıkartıyor ve onları çalmaya, bakamayacakları çocuklarını öldürmeye zorluyor, ruhlarına karşılık varlık ve cinsel doyum sözü veriyordu. Sımsıkı örgütlenmiş bir toplulukta suçlamalar son derece ciddi sonuçlar doğuruyordu. 1678'de yayımlanan *Criminal Law* adlı kitabında Sir George Mackenzie, bir kadının suçlamaları, "suçlu olduğundan değil; ekmeğini kazanmak için didinip duran, cadı damgası yemiş yoksulun biri olarak artık kimsenin kendisine ekmek ya da barınak vermeyeceğini, böylece açlıktan öleceğini, bütün erkeklerden dayak yiyeceğini, köpeklerini üzerine saldırtacaklarını bildiği için dünyadan çekip gitmek istediğini ve her şeyi bu nedenle kabul ettiğini" söylediğini anlatır.[3]

Yerel topluluklardaki insan ilişkileri her ne kadar gevşemiş de olsa, komşulara, iyi günde, kötü günde duyulan dolaysız bağlılık sürüp gidiyordu.

Yaşlı kadınların parasal umarsızlığı onları herkesin hedefi haline getiriyordu. Cadı cinnetinin ne ölçüde cinsel sapmalara saldırı olduğu hâlâ bütünüyle açıklığa kavuşmuş değildir. Gerçi şeytanla girişilen pazarlığın cinsel yönü şeytanın varlığına duyulan inancı araştıranları büyülüyordu ama, bu gene de yerel topluluklardaki asıl cadı avcıları arasında pek de büyük bir önem taşımıyordu. İngilizlerin, başka ülkelerdeki cadı avlarının en önemli niteliği olan cinsel duyguların gıcıklandığı masallara konu olmuş cadı cinnetinden salt, 1645'le 1647 yılları arasında bilgi taşıyanların yardımıyla kendini Doğu Anglia'daki cadıları ortaya çıkarıp yargılamaya veren, adı uzman cadı-saptayıcısına çıkmış Matthew Hopkins'in durumundan söz edilebilir. Bununla birlikte şeytanla sevişme, çıplak cinsel şenlikler ve düşlere girip insanları şeytanla

[3]Charles Mackay'ın *Memoirs of Extraordinary Popular Delusions* adlı kitabından alıntı, Cilt II, Londra 1852, sayfa 137.

ilişkiye girmeye zorlayan karabasan söylenceleri dilden dile dolaşıp yayılıyordu. Bu daha çok, abartılmış ahlâk dersleri veren şimdiki halk gazetelerinin işlevini yerine getiriyordu. İnsanlar hem şaşkınlığa uğratılabiliyor hem de kışkırtılıp uyarılabiliyorlardı. Öykülerin bazıları büyük olasılıkla çiftçilerin, geceleri ahırlarda toplaşarak içki içip dans eden dilencilerle ilgili anlattıklarından ortaya çıkıyordu. 16. ve 17. yüzyıllarda, insanlar koyunları çalıp peynir arabalarının yolunu kesen ve "ülkede kol gezen bitmez tükenmez sayıdaki tehlikeli ve kötü aylaklardan"[4] büyük bir korku duyuyordu.

İffet ve tekeşlilik mal sahiplerinin alışılmadık geleneklerindendi ve sürtüp duran yoksullar arasında yeri yoktu.

17. yüzyılda erkekler, kadınların doymak bilmez cinsel açgözlülüğü konusunda sürekli yakınıp duruyordu. "Kadınların doğal olmayan doymak bilmez cinsel isteklerinden hangi ülke, hangi köy yakınmaz ki" diyordu Robert Burton, 1621'de *Anatomy* adlı yapıtında.[5] Şeytanın olağanüstü büyüklükteki erkeklik organıyla ya da şeytanın temsilcilerinin bızırı uyarmasıyla ilgili masallar kadınların direnmeden boyun eğdiği inancından değil, erkeklerin kadınların cinsel oburluğundan duyduğu korku yüzünden ortaya çıkmıştı. Eski bir atasözü kadınların "kilisede ermiş, sokaklarda melek, mutfakta şeytan, yataktaysa kuyruksuz maymun" olduğunu belirtir. "Şen Tenekeciye Bir Yer" ve "Şirret Karıların Öcü" gibi halk şarkılarında cinselliğe kadınların da erkekler kadar ilgi duyduğu görülür; aslında şirret kadının kocasını aldatarak öç almasının nedeni, kadın "Yaşamının çiçekler açan dönemindeyken" ve "en Verimli Çağı istek uyandırmadan geçip

[4]Edward Hext, 1596, R. H. Tawney ve Eileen Power'ın *Tudor Economic Documents* adlı yapıtından alıntı, Cilt II, Londra 1963, sayfa 339.

[5]Thomas'ın *Religion and the Decline of Magic* adlı yapıtından alıntı, sayfa 568-69.

giderken," adamın "yapabileceği hiçbir şey olmadığından" değildir; bunun nedeni,

> Kütük gibi yattığından
> Yatakta, hem de yıllar boyunca.

diye açıklanır.[6]

Kadınların cinsel kötülüğüyle ilgili eski inançlarla birlikte, devingen dölyolu ve istekleri bitmeyen bızır konusundaki yaygın düşünceler erkeklere başa çıkamayacakları kadar ağır geliyordu. 18. yüzyılda orta sınıf, kadınların cinsel açıdan edilgen olduğu konusunda başka bir söylence daha üretmiş ama bu 19. yüzyılda bile cinsellik konusunda herkesin bildiği halk geleneklerine girememişti.

[6]"The Scolding Wives' Vindication," V. De Sola Pinto ve A. E. Rodway, *The Common Muse* adlı kitaptan, Londra (Penguin Books) 1965, sayfa 54.

2

Katı İlkeciler ve Kadın Biliciler

KATI İLKECİLİK HAREKETİ, Anglikan kilisesinde tapınmaya yalınlık kazandırma ve insanın ruhuna ya da içyüzüne seslenerek kiliseyi çürümeyle, kötüye kullanmalardan temizleyip arıtma aracı olarak ortaya çıkmıştı. Katı ilkecilerin (püritenlerin), insanın tanrıyla aracısız iletişim kurabileceğini öne süren savı, yalnızca Katolik kilisesine değil İngiliz Anglikan uzlaşmasına da meydan okuyordu. Kraliçe Elizabeth'in yönetim döneminde katı ilkecilik denetim altındaydı. Bununla birlikte Stuartlar döneminde dinsel yakınmalar siyasal ve iktisadi etmenlerle birleşmişti. İngiltere İç Savaşla bölünmüştü. Oliver Cromwell'in önderliğindeki katı ilkeciler savaştan zafer kazanarak çıkmış ve kralı öldürmüştü. Kralı kuşatan tanrılık niteliği kendisine bir daha asla geri verilmeyecekti.

Gerçi asıl katı ilkeci güçler devrimlerini halk tarafından bütünüyle desteklenen bir eylem olarak görmüyordu ama gene de, 17. yüzyıl ortalarında yer alan bu devrim toplumun tüm yapısıyla ilgili çok önemli soruların yüzeye çıkmasına yol açmıştı. Son derece yoksul olanlar devrimin dışında kalmıştı. Yoksulların payına, katı ilkeciliği destekleyen varlıklı sınıfın toplumsal ve iktisadi çıkarları, adlarının başında bir "uğraş sanı" taşıyan kişilerin tutumluluk, çalışkanlık ve sıkıdüzen değerleri, istedikleri zaman mallarını elden çıkarma "özgürlükleri" düşmüyordu.

Katı ilkeciler törel bilincin her şeyden önce geldiğini öne sürerek papazlarla kralın yetkesine meydan okuyorlar ama genellikle demokrasi anlayışlarını malı olmayan insanları da kapsayacak biçimde genişletmiyorlardı. Malsız insanlar başkalarına bağımlı olmalıydı dolayısıyla özgürlükleri söz konusu edilemezdi. Böylece

kadınlarla çocuklar kendiliğinden dışlanmış oluyordu. Törel ve parasal gönençlerinden evin başı sorumluydu. Çıkarları yasal olarak kendisininkilerden ayrılamazdı. Katı ilkecilik, ataerkillik yetkesini bazı açılardan güçlendirmişti; Papazlarla kralın sarsılan kurallarının yerine koyacak bir şey gerekiyordu. Yetke sıradüzeninde babaya yeni bir önem kazandırılmıştı. Katı ilkeciler çocukları doğuştan günahkâr sayıyor, ite kaka kutsallık yoluna sokulmaları gerektiğine inanıyordu. Resmi eğitim, resmi olmayan öğretimin yerini aldığında, evle okul, dindarlıkla tutumluluk aşılamanın iki aracı sayılmaya başlanmış ve gittikçe önem kazanır olmuştu. Katı ilkeciler soylularla yoksulların değerlerine karşı tekeşli aileyi benimsetmeye çalışıyordu. Ekmek parası kazananı destekleme konusunda kadına düşen işlevin önemini vurguluyordu. Eğer "orta sınıf halk" para biriktirmeye başladıysa, o zaman sarsılmaz, tekeşli aile biriminin de yaşamsal önemi vardı. Katı ilkeci aile ülküsü küçük çiftçinin ya da ufacık bağımsız bir iş kurmuş bir tüccarın gerçekliğini yansıtıyordu. Erkek evin başıydı, dolayısıyla karısı, çocukları ve hizmetçileri üzerinde denetim hakkı vardı.

Gerçi ataerkil yetke, katı ilkeci (püriten) ailede kendini kesinlikle kanıtlamıştı ama gene de 17. yüzyıl koşulları göz önüne alındığında, tekeşlilikle ailenin sarsılmazlığı, kadının konumunu daha da kötüleştirdiği anlamına gelmiyordu. Elinde hiçbir geçim kaynağı ya da gebelikten korunma yöntemi olmadan bunun tersi çok daha can yakıcı olurdu. Katı ilkeci ailede kadın, erkeğin eşiti değilse de, en azından eşiydi. Küçük çaplı çiftliklerde ya da işlerde çalışan bir kadına, ailenin varlığını artıracak değerli bir mal gözüyle bakılıyordu. Kadın kocasının iş ve yaşam arkadaşıydı.

Katı ilkecilerin kadına davranışı, yoksul kadınları sığırlarla bir tutan eski anlayışa oranla daha insancıldı. Doğumdan sonra kadınların, temizlenip arınmaları için kiliseye şükran yakarısına götürülmeleri gibi geleneklere karşı çıkmaları; kadınların doğuştan pis ve günahkar olduğu konusunda herkesin benimsediği dinsel inançlara saldırmaları yeni bir insanlık anlayışının ortaya çıktığını

gösteriyordu. Yeryüzünde kadının yeri erkeğin altında olsa da, ruhu Tanrının gözünde erkeğinkiyle birdi. Bununla birlikte, katı ilkeciliğin ana akımında yeni bir bireysellik kavramı gösteriliyor ama bu anlayış ataerkillik sınırlarını aşmıyordu. Kadının yerini ve "özgürlüğünün" yapısını tanımlayan, evin başı yani erkekti.

Bununla birlikte katı ilkeci akımın köktenci kanadı, bu kısıtlı demokrasinin sınırlarını zorlamaya başlamıştı. Vardıkları mantıksal sonuçlara, tüm inançlıların törel bilinç hakkıyla tinsel eşitliği gibi birtakım düşünceler girmişti. Bu durum, kendi dinsel törenlerinde başlamıştı. Bazı küçük katı ilkeci kesimler kararların alınmasında kadınlara da hak tanımış, çocuklarla hizmetçilerin dinsel küme yönetimine söz geçirmesine olanak sağlamıştı. Kilisenin ya da yasaların kurumsal yetkesine karşı insan ruhunun, törel bilincin vurgulanması, St. Paul'un kadınların konuşmasına koyduğu yasağın hiçbir geçerliliğinin kalmadığını gösteriyordu. İnsanlar içlerine doğanların yerine esinlenmelerini söyleyebilirdi. Örneğin Kuveykırlar arasında kadınlar yalnızca olacakları önceden söylemekle kalmaz aynı zamanda dinsel öğütler de verirdi. Bu içe doğmalarla coşkular bastırılmış kadın ruhunun bir çıkış yolu bulmasını sağlıyordu. Erkekler de aynı inanca bağlı olduğundan, bu kehanet ve cin çarpması patlamalarını susturamıyordu.[1] Bir Kuveykır olan Jane Holmes kendisini "ele avuca sığmaz..... bir yabanıl kartal yuvası ruhuna dönüştüren" bir ateş nöbeti geçirmişti.[2] Kadın biliciler içlerine cin girdiğini söyler dururdu. Yaptıklarından kendisi sorumlu tutulamazdı. Dinsel taşkınlıklarını yargılayıp bastırmaya çalışmak Tanrıya karşı gelmek olurdu.

Bununla birlikte kadın biliciliğinde, o dönemde yaşayanların hemen ayrımına vardığı birtakım toplumsal dokundurmalar vardı.

[1]Kadınların siyasal açıdan ikincil konumda olduğu öbür toplumlardaki cin çarpmalarıyla ilgili örnekler için, I. M. Lewis tarafından yazılan *Ecstatic Religion* adlı yapıtına bakın. Londra, (Pelican Books) 1971.

[2]Keith Thomas, "Women and the Civil War Sects,' *Past and Present*" dan alıntı,no 13, 1958, sayfa 326.

Cinlerin bu demokratik konuklukları dünya işleriyle ilgili sonuçlar doğuruyordu. Örneğin çılgınlık nöbetine girmiş gibi gizemli şiirler yazan Anne Wentworth'e, "arsız, deli dolu bir kadın, kocasını bırakıp kaçan ve buna benzer işler yapan... söz dinlemez bir eş" gözüyle bakılıyordu.[3]

Cinler kadını evlenmeme andı içmeye, kocaya verilen, şu eşinin törel bilincini yönetme hakkına ya da tapınacağı yeri onun söylemesine karşı çıkmaya itebilirdi. Cinlerin dünyadaki ataerkilliğe hiç mi hiç saygısı yoktu; salt Tanrı erkini tanıyorlardı.

İşin kötüsü, köktenci katı ilkeciler tarafından tartışmalarda öne sürülen kanıtlar da kadın bilicilerin başkaldırısını destekleyip yüreklendiriyordu. Kitapçık yazarlarından biri "...her bebek doğduğu anda, dünyanın en büyük, en akıllı erkeğiyle aynı haklara sahiptir... dünyaya gelişinde herhangi bir insan kadar doğal özgürlüğe sahip olan, dolayısıyla kendi istemedikçe özgürlüğü elinden alınmaması gereken kadınlardan, özellikle de bakire kızlardan ayrıca söz etmeye değmez" diyordu.[4]

Bütün bunların doğru olduğu kabul edilirse o zaman anababalarla öğretmenlerin, çocukları denetleyip cezalandırma, babaların kızlarını, kocalarınsa karılarını mal sayma hakkı kalmazdı. Eğer insanlar "özgür" doğuyorsa, o zaman yaşına, cinsiyetine, mal varlığına bakılmaksızın, herkese yönetime katılma hakkı verilmeliydi. Aslında İç Savaş döneminde kadınlar meclisi dilekçe yağmuruna tutmuş, gösteri yürüyüşleri düzenlemiş ve böylece toplu siyasal eylemlere katılmışlardı. Kadınlar yaptıklarını, Tanrının gözünde eşit sayıldıklarını ve savaşın erkekler kadar kendilerini de etkilediğini söyleyerek savunuyordu. Kadın hakları savunuculuğu karşıtları ve yandaşları arasında etkin bir kitapçık yazıp yayımlama savaşımı başlamıştı.

[3] *Agy*, sayfa 327.
[4] *Agy*, sayfa 336.

"Solcu" katı ilkeciler aileyle devletteki ataerkillikten daha fazlasına saldırıyordu. Sanayinin, her erkeğin bir "san" sahibi olmasının, mal biriktirmenin ve herkesin kendi kendisinin efendisi olmasının etkilerini sorguluyorlardı. Sıkıdüzene karşı çıkıp hazla bireyciliği erteleyerek, esini, esrimeyi ve ortak mal sahipliğini vurguluyorlardı. Örneğin, alaycılar toprağın halka ait olduğuna, hep birlikte işlenmesi gerektiğine, ancak böyle yapılırsa herkesin yeterli yiyeceğe kavuşabileceğine inanıyordu. Sözcüler adı verilen bir topluluk tekeşlilikle iffeti sorguluyordu. Onlara göre suçsuzluk insanın içindeydi, saflıksa ruhun derinlikleriyle ilgili bir konuydu.

"Bütün kadınlarla tek bir kadınla yatıyormuş gibi yatıp bunu günah saymayana kadar, günah işlemekten öteye geçemezsin."[5]

Dolayısıyla günah olan, eylem değil, bunun arkasında gizlenen tutumdu. Hiçbir san taşımayan insanları uyandırıp devinime geçiren katı ilkeci topluluklar, yalnızca alaycılarla sözcülerdi. Bulduklarını her yere çöküp kalan, başıboş dilenciler olarak ardına düşülüp yakalanan, katı ilkeci ana akımının vurguladığı şu sanayiyle tekeşliliği anlamlandıramayan, yersiz yurtsuz dolaşıp duran yoksullara sesleniyorlardı. Bununla birlikte sözcüler, tutumluluk, hazdan kaçınma ve doyumu erteleme düşüncelerine meydan okurken yalnızca orta sınıf insanlarının kurduğu yeni dünyanın ana ilkelerine saldırmakla kalmıyor aynı zamanda 17. yüzyılın özdeksel kaynak sınırlarını da zorlayıp aşıyordu. Alaycılar kümesinden Winstanley, sözcüleri, şu canla başla savundukları mutlak özgürlüğün, özdek kıtlığında el ele verip çalışarak yaşamlarını kazanmaya çabalayan kendi topluluğunda bulunması gereken öz-denetimi eritip yok ettiğini söyleyerek eleştiriyordu. Ayrıca kadınlar konusunda erkeklere tanınan özgürlüğün doğuracağı sonuçlara da değiniyordu.

[5]Christopher Hill, *The World Turned Upside Down*'dan alıntı, Londra 1972.

"Söz konusu durumdan en çok zarar gören bu biçimde gebe kalan anayla çocuk olur çünkü erkek... işin tadını çıkardıktan sonra çekip gider; kadınınsa bütün öbürlerinden farkı yoktur onun gözünde. Kadınlar, işte bu yüzden aklınızı başınıza toplayın çünkü ağız kalabalığına getirilen bu durumun, yaratma işi üzerinde iyileştirici değil yıkıcı etkileri vardır... Erkekler, kendi özgürlüklerini ararken başkalarını köleleştirmektedirler."[6]

Christopher Hill düşüncelerini şöyle belirtmektedir: "Aslında cinsel özgürlük, etkili bir doğum denetimi olmadığından, salt erkekler için vardı. Bu, katı ilkecilerin tekeşlilik konusunu vurgularken yararlandıkları kullanışlı bir ahlâk ilkesiydi."[7]

İmgelem, özdeksel gerçekliği bir süreliğine, yani yalnızca daha uygun bir sakınımlılık içinde geri getirilene kadar aşıp ötesine geçmişti. Alaycılar kümesindeki eleştirmenler kendi öğretileriyle "ahlâksızlık" arasındaki ilişkileri herkesin gözüne sokmakta pek ustaydı. İnsanın esriyip kendinden geçmesine yol açtığı apaçık ortada olan içki ve tütünle birleşmiş rastgele cinsel ilişkiler, ortaya sıkı bir ahlâk denetimi çıkarıyordu. *The Ranting of the Ranters* adlı kitapçığın alaycı kadın yazarlarından biri "...eşlerine özgürlük veren, seçtikleri kadın arkadaşlarla dostluk kurmalarına..... bardakları istediği kadar kafaya dikmelerine ses çıkarmayan kocalardan büyük bir övgüyle söz ediyor, dünyada kadınların bir görüşte tanıdığı ve tadını çıkardığı hazdan başka bir cennet olmadığı sonucuna varıyordu."[8]

Doğururken karşılaşılan tehlikeler ve doğum denetiminin yetersizliği, cinsel özgürlük düşüncelerinin kaçınılmaz bir biçimde yasaklanıp sınırlandırılması anlamına geliyordu. Kapitalizmin gelişmeye başladığı sıralarda hazzı doğumdan ayırma olasılığı hâlâ çok uzaktı. Kadınların bedensel durumu yüzünden cinsel özgürlük eril-tanımlı olmuştu. Alaycılar kümesindeki kadınların aldıkları

[6] *Agy.* Sayfa 257.
[7] *Agy.*
[8] N. Cohn, *The Pursuit of the Millenium*, Londra 1957, sayfa 328.

hazzın tadına varıp varmadığı, onlara karşı çıkan erkeklerinse tadına vardıklarını düşünmekten hoşlanıp hoşlanmadığı hâlâ pek açık değildir. Kadınların cinsel ya da siyasal geleneklere aykırılıklarının en sınırlı biçimlerine karşı çıkış, genellikle cinsel uzaklaşma ya da bunun ardından gelen cinsel soğukluk suçlamaları biçiminde ortaya çıkıyordu. Kadınlar siyasal ve cinsel açıdan ikinci sınıf sayıldığı için, kurulan bu ilişki hiç de şaşırtıcı değildir.

3

Düzeltim (Restorasyon) Dönemi

DÜZELTİM DÖNEMİNDEN sonra eski düzen, yeni kapitalist toplumun temeli olarak, geri getirilmişti. 1645'de Mary Cappe gibi kadınların demokratik bakış açısı gözlerden uzak tutulmaya çalışılıyordu.

"Yalnızca erkeklerin değil, kadınların da' diyordu Cappe, "salt yaşlı erkeklerin değil, gençlerin de; yalnızca üstün olanların değil, aşağılananların da, yalnızca üniversite eğitimi alanların değil, almamışların da, hatta hizmetçilerle uşakların da gelecekle ilgili kestirimlerini söyleyeceği zaman geliyor."[1]

Ataerkillik 1660'dan sonra bir kez daha yerini sağlama almış ve "aşağı sınıfta" görülen çalkantı bastırılmış oluyordu. İşbölümü daha da gelişmişti; kadınların yeni iş ve uğraş alanlarından dışlanmasıysa sürüp gidiyordu. Bilim gizemini koruyor, baskısı bilisizleri eziyordu. Hizmetçilerle uşaklar yeniden susturulmuştu. Esine ve bunun toplumdaki demokratik etkilerine inananların eşit haklara sahip olduğu konusunda İç Savaş sırasında ortaya çıkan tehlikeli düşünceleri kilise onaylamıyordu. Karşıtların eğitim hakkı bir süreliğine ellerinden alınmıştı. Dönemin Lord Clarendon gibi tutucu yazarları, katı ilkecilerin erk sahibi olduğu dönemde varlık gösteren başkaldırıları kınayıp suçluyordu: "Çocuklar ana-babalardan hayır dua almak istemiyordu... genç kadınlar hiçbir sakınma ya da alçakgönüllülük göstermeden konuşup duruyordu... Ana-babaların çocuklar üzerinde hiçbir yetkesi kalmamıştı."[2]

---

[1] Hill, *The World Turned Upside Down*, sayfa 259.

[2] Thomas, "Women in the Civil War Sects," sayfa 340.

Gerçi 17. yüzyılda Kuveykırlarda aile içi gerilim belirtileri ya da en azından baba oğul çatışmaları vardı ama gene de yukarıda sözü edilen durumun gerçeği mi yoksa kendi korkularını mı yansıttığını söylemek zor. Halk düzeyindeyse *The Womens Fegaries* adlı kitabın yazarı 1675'de aynı konuyu yani kadınların küstahlığının doğurduğu sonuçları işliyordu:

> "Erkekler Karılarına yalvarıp yakarırsa
> Kadın yular geçirir Pantolon giyenin boynuna
> İşe koyulur dilleri, elleri, beyinleri
> Kazanana kadar asla bırakmazlar peşini.
> ....Hiçbir şeyin yoktur yararı parmakları kaşınınca
> O zamana kadar çoktan girer Pantolonlular boyunduruğa."

Düzeltim (Restorasyon) dönemi güldürülerinde cinsler arası ilişkiler ince bir alay ve şakacı sözlerle ele alınıyordu. Mala dayalı evlilikler evli kadını cinsel açıdan arzulanır kılıyordu. Kocasını aldatırsa, adam arkasından dolap çevrilmesine izin verecek kadar budala boynuzlunun biri olurdu. Karı Kocayla, ana-baba ve çocuklar arasındaki ilişkiler belirgin bir biçimde mal sahipliğine ve kalıt almaya bağlıydı.

Ana görüşlere karşıtlıklar hasır altı edilmiş, daha yatıştırıcı biçimlere sokulmuş ya da egemen sınıfın kültürüyle değerlerine uydurulmuştu. Bununla birlikte bazı katı ilkeci düşünceler varlığını hâlâ sürdürüyordu. Herkesin bilgi edinme hakkı ya da arkadaşlık ederek evlenme konusu geniş ölçüde tartışılmaya başlanmış; kentlerdeki soylular ya da emekçi yoksullar sınıfından olmayan ve gittikçe büyüyen halk kitleleri arasında tutulup beğenilir olmuştu. Örneğin, Stoke Newington'da karşıtlığıyla öbürlerinden ayrılan bir yüksekokulda öğrenim gören Daniel Defoe 1698'de yazdığı *Essay upon Projects* (Birkaç Tasarı Üzerine Deneme) adlı yapıtında kadınların eğitim hakkını savunuyordu:

"Uygar ve Hıristiyan bir Ülke sayıldığımız dünyada, kadınları okutmanın yararını yadsımamızı, hep en barbar geleneklerinden biri olarak düşünmüşümdür. Karşı cinsi budalaca, küstahça kınayıp duruyoruz; oysa onlara da bizimkine denk bir eğitim fırsatı verilse hiç kuşkum yok ki bizden daha az günah işlerler."[3]

Sözü insanların eşitliğini savunmaya getiriyordu. Tanrı kadınları kesinlikle, salt "evlerimizin hizmetçisi, aşçısı, kölesi olsun diye" yaratmamıştı. Bununla birlikte hemen "Her şeyi kadınların çekip çevirmesinden yana olduğumu söylüyor değilim; ama erkeklerin kadınlara arkadaş gözüyle bakmasını ve onları buna hazırlayacak biçimde eğitmesini savunuyorum diyebilirim."

Kuşkusuz bu düşünceler salt kendi sınıfından olan kadınları kapsıyordu. Yoksul sınıf kadınları öne sürdüğü savın koşulları dışında kalıyordu.

17. yüzyılın sonlarıyla 18. yüzyılda evliliğin malla ilişkilendirilmesine karşı çıkış ve kadınların eğitim hakkı, gelişen kitapçık ve gazetecilik yazınında sık kullanılan konulardı. Yüksek sınıfa adım atmaya hevesli, boş zamanı bol orta-sınıf kadınlarının oluşturduğu yeni bir izleyici kitlesi edinen romanın gelişimi soylulara özgü düzenlenmiş evliliklerin de sorgulanmasını sağlamıştı.

1697'de *A Serious Proposal to the Ladies* (Hanımlara Ciddi bir Öneri) adlı kitabın yazarı Mary Astell, ortaya kadınların dünyadan uzaklaşıp eğitim göreceği bir tür yüksekokul manastırı tasarısı atmıştı. Kadınları salt süs sayan düşünceye karşı çıkıyordu. Swift bu öneriyi alaya almış; Astell'se söz konusu manastır laik bir kurum olmasına karşın, kadınlara ait bir yüksekokulun, herkesin ödünü patlatan katolikliğin önünü açmasından korkulduğu için gerekli parayı toplayamamıştı. Gerçi 18. yüzyılda bilimle uğraşan kadınlar ya da "mavi çoraplılar" Londra'daki aydınların arasına girip yazın dünyasının parçası olmuşlardı ama okumuş kadınlar

[3]Brian Fitzgerald, *Daniel Defoe: A Study in Conflict*, Londra 1954, sayfa 101-2.

gene de karikatürlerle taşlamalara konu ediliyordu. Yazılarında "Sophia" takma adını kullanan okumuş kadınlardan biri 1739'da *Women not inferior to man* (Kadınlar Erkeklerden Aşağı Değildir) adlı bir kitap yazmış, iktisat ve para dünyasında erkeklere tanınan ayrıcalıklara karşı saldırıya geçmişti. Eğitimden dışlanmak, iş ve siyasetten de dışlanmak demekti.

Bununla birlikte kadınların iktisadi ve toplumsal umarsızlığı 18. yüzyılda gittikçe daha fazla kaçınılmaz ve "doğal" bulunuyordu. Örneğin 1748'de Lord Chesterfield "kadınlar büyümüş çocuklardan başka bir şey değildir" diyebiliyordu.[4] Ataerkilliğin bir başka yüzüyse genelev düşüncesinin herkes tarafından beğenilmeye başlamasıydı. İlk siyasal iktisat yazarlarından biri olan Bernard Mandeville tarafından 18. yüzyıl başlarında yazılan *A Modest Defence of Publick Stews* (Alçakgönüllü Bir Halk Çorbası Savunması) adlı yapıtta "karılarımızla kızlarımızın" korunması için devlet eliyle yönetilen genelevlerin gerekli olduğu savunuluyordu.[5] Kadınları ayartıp baştan çıkaran adamlar, bakirelikle namusa en az koca adayları kadar değer veriyordu — kadınlar ne kadar zor elde edilirse ödül de o kadar büyük oluyordu. Yerleşik ahlâk kurallarına göre, kadın "hazinesini" —yani bekâretini— yitirirse, bu gene baba ya da koca tarafından temsil edilen tüm soyun sorunu olup çıkıyordu. Aileler para işlerinden ya da alım satımdan elde ettikleri kazancı toprağa yatırdığı için, çeyizin malların birleştirilmesi açısından önemli bir işlevi vardı. Bir kız evlenirken el değiştiren mal varlığının bir bölümünü de drahomayla bekâret oluşturuyordu. Erkeklere ödenen bu başlık parası yükseldikçe kızlar da evlenemiyordu.

İçten gelen doğal sevgi, yani "sevda" ile aile zorunlulukları ve ana-baba yetkesi arasındaki çatışkı, 18. yüzyıl romanlarının

[4]W. Lyon Blease'in *The Emancipation of English Women* adlı yapıtından alıntı, Londra 1910, sayfa 2.

[5]Thomas, "The Double Standard"dan alıntı, sayfa 197.

birçoğunda vardır. Romanlar, cinselliğe çift ölçütlü yaklaşımı eleştiren ve iş yaşamında olduğu gibi sevdalanma konusunda da kendi yazgısını kendi çizen bireyler düşüncesini benimseyerek soyluların savunduğu geleneksel aile kalıplarına karşı çıkan orta sınıfın sunduğu öbür ahlâk anlayışını işliyordu. Orta-sınıfın iffet anlayışı, yüksek sınıfın gizli sevda serüvenlerindeki ahlâk kurallarını hiçe sayan ikiyüzlülüğe karşı çıkıyor ve bekâretle tekeşlilik kavramlarının alanını erkekleri de kapsayacak biçimde genişletiyordu. "Kabalık" ve "duyarlılık" gibi sözcükler, orta sınıfın yarattığı yeni iç dünyası dilinin bir parçasıydı. Örneğin Pamela'nın "sıkılganlığı," onun "nitelikli" olmadığını gösteriyordu. Kadınlar alçakgönüllülükle edilgenlik kazanmak üzere yetiştiriliyordu. Bunu başaramayanlarsa, sanki bu niteliklere sahipmiş gibi davranmaya zorlanıyordu. Soylular, kentsoyluların yarattığı bu şakacı sözlerin soylular arasında yayılmasından hiç hoşlanmıyordu. "Erdemli" aslında ikiyüzlü kadınlar için yaratılmış incelikli bir sözcüktü.[6]

Richardson'un *Clarissa* adlı romanında Lovelace, yani kızı baştan çıkaran adam, reform dönemi güldürü geleneğine bağlı kalarak evlilik ve cinsellik konusundaki ahlâk kurallarıyla alay eder. Toplumda gücün bulunacağı yerle ilgili keskin bir değerlendirmesi vardır.[7] Gerçi başkalarının tadını çıkardığı zenginliği üreten insanların gerçek değerini bilir ama gene de "Yoksullar genellikle şipsevdi olur" der. "Yoksullarla orta gelirliler olmasa, dünya büyük olasılıkla çoktan Cennetin ateşiyle kavrulur giderdi."[8] Clarissa'nın direngen erdem anlayışı sahici ahlâkı, dolayısıyla da "insanlığı" simgeler; ama o kendini dünyadaki yeri açısından zayıf konumda bulur. Clarissa ve Lovelace sınıf korumasının —yani varlıklarıyla sınıflarının sağladığı güvenin— dolayısıyla "özgürlüğün" dışında

[6] R. P. Utter ve G. B. Needham'ın *Pamela's Daughters* adlı yapıtına bakın, Londra 1937.

[7] Christopher Hill, "Clarissa Harlowe and her Times", *Puritanism and Revolution*'dan, Londra 1962, sayfa 373.

[8] *Agy*, sayfa 379.

olduklarını düşünürler. Clarissa kendi cinsine boyun eğmez, Lovelace ise mala dayalı evlilik oyununu oynamaya karşı çıkar. Clarissa yaptıklarından pişmanlık duyan Lovelace'yle evlenmeyi kabul etmiş olsaydı, toplumla uzlaşabilir ve insanların onayını alabilirdi. Oysa Clarissa avuntuyu dış dünyanın sözüm ona incelikli davranış biçimlerinde değil, salt kendi törel bilincinde aramıştı. "Bırakın kendi doğrularımın kabuğuna çekileyim ve dürüst ereğimde erinç bulayım."[9] Böylece katı ilkecilerin (püritenlerin) iç sesi laik ve törel bağlamda bir kez daha ortaya çıkmış olur.

Kadın biliciler "akıl" çağında da bütünüyle susturulamamıştı. Bununla birlikte bakış açıları çok daha kişiselleşmiş, buna karşılık toplumsallığını yitirmiş ve siyasal açıdan düşüşe geçmişti. Aşırı baskıdan kaçan Fransız protestanları 1706'da İngiltere'ye gelmiş ve Babil'in (Roma Katolik Kilisesi'nin) çöküşünden söz etmeye başlamışlardı. 1711'de Londra'da, davul zurna çalarak üzerlerine taş, toprak yağdıran, hatta Barbican'daki toplantı yerlerine atla giren büyük bir insan kalabalığının öfkeyle ayaklanmasına yol açmışlardı. Ama gene de aralarında mum makasçısı güzel Betty Gray'le, sokaklarda ufak çörekler satan Pudding Pie Moll'un da bulunduğu bazı yandaşlar kazanmışlardı. 1707 Haziranında Büyük Babil Yosmasının ruhu Betty'nin içine girmiş, onun bilicilerin önünde soyunmasına ve herkesi yumruklamasına neden olmuştu. Ruhlar bilici John Lacy'ye, Betty uğruna karısını ve çocuklarını bırakmasını buyuruyordu. İnananlardan biri hastalanıp öldüğünde bunu yeni bin yılın gelişiyle Dirilişin habercisi saymışlardı. Böylece İsa'nın ikinci gelişini beklemek üzere Bunhill Fields'de aralarında iki alay asker, zencefilli çörek ve portakal satıcıları da bulunmak üzere tam 20.000 kişi toplanmıştı. Dünyanın sonu gelmeyince de yandaşlarının çoğunu yitirmişlerdi. Betty Gray'le bilici sevgilisi Manchester'a taşınmış ve orada küçük bir örgüt kurmuştu.

[9] *Agy*, sayfa 385.

Otuz yıl sonra Kuveykırlardan ayrılan ve tapınmaları sıçrama, titreme biçiminde olduğu için Shakers, (Sarsılanlar) adıyla anılan bir küme coşkun inançlı Manchester'da yandaş toplamaya başlamıştı. Yeni üyeler arasında bir demircinin kızı olan Ann Lee de vardı. Doğru dürüst bir eğitim görmeyen bu kız önce bir pamuk fabrikasında, ardından şapkacıda kürk kesim işinde çalışmış, son olarak da bir bakımevinde aşçılık yapmıştı. Abraham Standley adlı bir demirciyle evlenmiş ve dört çocuk doğurmuştu. Ama çocukların hepsi ölmüştü. Son çocuğu doğumkaşığıyla alınmış ve Ann birkaç saat boyunca ölü gibi yatıp kalmıştı. Kendine geldiğindeyse bir daha asla cinsel ilişkiye girmeyeceğini söylemişti. Kocasıyla mutsuz bir ilişkisi vardı; adam çok içiyor ve ona kötü davranıyordu. Bu bedensel ve tinsel acılardan sonra "umarsız bir bebek gibi" yeniden doğmuşa dönmüş ve "renklerle nesneleri" çocuk gözüyle algılar olmuştu. Shaker izdeşleri onu kutsal dişil ruhun aracısı olarak coşkuyla karşılamıştı çünkü İsa'nın ikinci kez bu biçime bürünmüş olarak geleceğine inanıyorlardı. Shaker izdeşlerinin gürültülü, patırtılı tapınmaları hem çevreyi hem de yetkilileri rahatsız ettiğinden Sebt[10] günü törenleri yarıda kesilip Ann'ın tutuklanmasının ardından kız, Adem'le Havva'nın sevişmesiyle ilgili bir düşlem görmüş, bu da onu insanların kötülüğünün kökeninde cinselliğin yattığına; dolayısıyla seçilmiş kişiler olarak Shaker izdeşlerinin evlenmeme andı içmesi gerektiğine inandırmıştı. Kocasıyla birlikte yanlarına küçük bir yandaş kümesi alıp düşleminde yeni bir dünya olarak gördüğü Amerika'ya göçetmişti, ama kocası Stanley New York'da onu bırakıp kaçmıştı — evlenmeme andı kendisine hiç de uygun değildi. Küçük küme Amerika Birleşik Devletlerinde serüven dolu, zor bir yaşam sürmeye başlamıştı.

[10]İbrani dilinde şabat (*şhavat*: "ara vermek"), Yahudilik'te, her cuma günbatımından cumartesi akşamüstü saatlerine değin devam eden kutsal tatil gününe verilen isim. —*ed.*

Ann Lee bu tür kişilerin sonuncusu değildi elbet. Örneğin 1800'lerin başında ortaya bir de Joanna Southcott çıkmıştı. Devonlu bir çiftçiyle bir hizmetçinin kızıydı; yandaşlarınıysa çoğunlukla yoksullar arasından buluyordu. Şu eski Babil Yosması imgesi canlanmıştı; "gerçek kalıtçıları" toprak sahibi etme konusunda üstü kapalı sözler edilmeye başlanmıştı. 1814'de isterik bir gebelik geçirip Shiloh'u doğuracağına söz verdiği sıralarda Bininci yıla duyduğu inanç doruk noktasındaydı ama doğumdan kısa bir süre sonra kendi sesinden ve içine giren ruhtan kuşku duyarak ölüp gitmişti.

Farklı toplumlardaki insanbilimcilerin irdelediği bu gelecekten haber veren kadınlarla kadın şamanlar arasında benzerlikler vardır. Ruhlar genellikle büyük acıların ardından gelir; bedense kederle arınır. Evlenmeme andı, şamanı dünyadan uzaklaştırır ve Tanrıyla kurulan bağın sıkılığını gösterir.[11] Örneğin, Joanna evlilik eğretilemesini kullanır. "Gelin geliyor. Damat şimdi evlilik mührünü alıyor. Artık doğa yasalarıyla İncil'in sözü birleşti. Ayla güneş birlikte doğuyor."[12]

Betty'nin durumunda ruh ona zorla eş bulmuştu. Ann Lee'nin içine giren ruhsa onun, inançlıların toplumsal açıdan onayladığı kocasıyla cinsel ilişkiye girmemesine yol açmıştı. Kadınların bir kümeye ya da öğretiye katılması, onların toplumda daha fazla ezilmelerini önlüyordu. Gelecekten haber veren kadınlar, ruh tarafından seçildikleri için saygınlık kazanıyordu. Tanrının hizmetçileri onun sözlerini dile getirebilirdi.

Kadınlar ruhlar tarafından sürekli ele geçiriliyor; insanları telkinle uyutma, ruhlarına seslenme ve yerleşik dinlerin öğretilerine aykırı öbür dallar köktencilik ve sosyalizmle ilginç bir biçimde sarmaş dolaş olmuş sürüp gidiyordu. Bununla birlikte

[11] Lewis, *Ecstatic Religion* yapıta bakın, Londra (Pelican Books) 1971.

[12] E. P. Thompson, *The Making of the English Working Class*, Londra 1963, sayfa 386.

emekçi-sınıfı siyasal örgütlenmesinin gelişimi ve laik Kudüs anlayışının tasarlanıp yaşama geçirilmesi gereğinin kabul edilişi, bir karşı çıkış biçimi olarak görülen dinsel esrimenin düşüşe geçtiği anlamına geliyordu. Köktencilerin, olayların gidişini dışarıdan gelen bir kurtarıcının değil, insanların eylemlerinin belirlediği varsayımını gittikçe daha fazla savunur oluşu, siyasal örgütlenme ve eylem yöntemlerini değiştirmişti. Gerçi kadınlar bu yeni akımlar içinde sahici bir eşitlik elde edememişti ama, ruhların ele geçirilmesini akla sığar bir edim durumuna sokan kültürel yakıştırmalar sanayileşmeyle birlikte zayıflamaya başlamıştı. Söz konusu akımlar bunun yerine emekçi-sınıfı kültürü çevresinde sürdürülmeye başlanmıştı.

4

On Sekizinci Yüzyılda Yeni Köktencilik

ON SEKİZİNCİ YÜZYILDAKİ Bağımsızlık Savaşı'nda başkaldıran Amerikalıları destekleme çalışmaları ve oy hakkı çalkantıları, yeni bir tür siyasal köktenciliğin doğuşu konusunda dikkatlerin pratik bir merkezde toplanmasını sağlamıştı. Katı ilkecilerin kilise hiyerarşisine saldırması, siyasal demokrasinin temel ögelerini yaratmıştı. Katı ilkeciler (püritenler) kilise ve devlette insanların kendi yönetimleri konusunda söz hakkına sahip olması gerektiğini savunuyordu. 18. yüzyılda bu düşünce oy hakkı isteği —temsil edilmedikçe vergilendirilmeme— biçiminde belirginleşmişti. "Orta" gelirli insanlar, "küçük" insanlarla —yani az varlıklı kişilerle— siyasal açıdan işbirliği içindeydi. Çünkü oy verme hakkından yoksun bırakılanlar yalnızca yoksullar değildi; işadamlarının, tüccarların ve biraz daha varlıklı çiftçilerin de böyle bir hakkı yoktu.

Oy kullanma isteği, salt pratik açıdan siyasal bir düşünce olmakla kalmıyordu. Bu isteğin ardında tüm zihinsel düşünce yapısında yer alan son derece önemli değişiklikler yatıyordu. Düşünürler, toplumu bütünüyle farklı biçimlerde yorumlamaya başlamıştı. Aslında toplumları insanların kurduğu düşüncesiyle, doğal dış dünyayı kişilerin kendi çıkarları doğrultusunda denetleyebileceği inancı daha 17. yüzyılda ortaya atılmıştı. 18. yüzyılda tarımla sanayideki toplumsal ve iktisadi gelişim birçok düşünürün, ilerlemenin doğal olduğuna ve toplumların yapısında kendiliğinden bulunduğuna ama bunun için önce soylu yönetimle kültürün gerici artıklarının silinip gitmesi gerektiğine inanmasına yol açmıştı. Siyasal açıdan ilerlemeyse, insanların yönetime var

gücüyle katılmak istemesi biçimine girmişti. Bununla birlikte katı ilkeciler gibi yeni düzeltimciler de katılım genişliğine bir sınır koyma eğilimindeydi. Birçok kişi demokratik yönetim konusunda belirli ölçütlerin bulunması; mal, sınıf ve cinsiyet niteliklerinin akıldan çıkartılmaması gerektiğini düşünüyordu.

Fransız Devrimi sırasında Avrupa'daki "küçük" insanlar, "hakları" olarak tanımladıkları sürekli siyasal etkinliğe ilk kez adım atmıştı. Aynı biçimde kadınlar da köktenci tartışmalara katılır olmuşlardı. Doğayla toplumu akıl ve bilimle insanların denetlediği düşüncesine inanan erkek köktenciler, bunun ister istemez kadınları da kapsadığını akıllarından bile geçirmiyordu. Tıpkı katı ilkecilerin, demokrasinin salt mal sahibi olan ailenin başını ilgilendirdiği kanısında olması gibi, köktenciler de karılarıyla çocuklarının yerine erkeklerin düşünüp karar vermesi gerektiğine inanıyordu.

Kapitalist sanayi toplumunun doğuşu konusunda, akıl ve ilerlemeye duyulan bu iyimser inancın karşıtı olarak ortaya —ayırtılarıyla nitelikleri birbirinden farklı olmakla birlikte— çok daha çapraşık ve pek de iyimser sayılmayan bir tepki çıkmıştı. Kötümserler açıkça sağcı ya da solcu değildi. Doğayı denetleyip alt etme gereksinimi yerine, insanın doğayla yitip giden ilişkisini eski durumuna sokmak istiyorlardı. Siyasal açıdan tutucu olanlarsa bunu insan hakları kavramına aykırı buluyordu çünkü bu tür bir düşünce "doğal" toplum düzenini yerle bir ederdi. Bununla birlikte siyasal köktencilik, Wordsworth'ün ilk şiirlerinde olduğu gibi, insanın doğayla dolaysız iç içeliğini yok ettiği için sanayie beslenen tutkulu nefretle ve insanlar arasındaki bağlarla komşuluk ilişkilerini koparttığı düşünülen büyük kentlerin gelişiminden duyulan korkuyla birleşebilirdi.

İlerlemeye inanan iyimser ve akılcı kişiler insanların değişme yeteneğini vurguluyor ama gene de insanları salt erkeklerle özdeşleştiriyordu. Kapitalizmin kötümser eleştirmenleriyse insan doğasını, toplum tarafından bozulan tanrı vergisi bir nitelik olarak görüyordu. Oysa bu zamandan ve tarihsel gerçeklikten soyutlanmış

doğal insan onların kendi yaratılarıydı. Kırsal kesim yoksullarının "doğal" bilisizliğini ülküselleştirmek, bunun sonucu olarak da onların elinden değişimi seçme olanağını almak kolaydı. Aynı biçimde Rousseau'yu izlemek, kadınlara erkeklerden farklı bir işlev biçmek ve buna doğal demek de kolaydı. Ne de olsa kadının tüm işlevinin, erkeği hoşnut etmek, onun buyruklarını yerine getirmek, kendi haklarını gözetip akıl yürütmeye kalkışmamak olduğunu savunmak herkesin işine gelen bir durumdu. Bu anlayışı özellikle yarışmacı pazara ayak uydurmak zorunda olan ve kadınlardan beklenen duyarlılıkla duygusallığın iş dünyasında yeri olmadığını düşünen toplumun orta katmanındaki erkekler onaylıyordu. Katı ilkeci iş arkadaşının yerini işsiz, güçsüz, beceriksiz kadın ülküsü almıştı. Bu da, orta-sınıf kadınını üretimden dışlayan işbölümüne temel oluşturmuş ve ataerkil yetkeye laik bir haklılık getirmişti.

Fransız Devrimi koşullarında Mary Wollstonecraft adlı bir kadın, *Vindication of the Rights of Women* (Kadın Haklarını Savunma) adlı bir kitap yazmış ve tüm insanların yazgılarını belirleme gereksinimiyle, çevrenin "insan doğası" üzerindeki etkileri hakkında ortaya birtakım köktenci düşünceler atmıştı. Kadınlar erkeklere yaslanmamalı, kendi çıkarlarının ne olduğuna kendileri karar verebilmeliydi. Eğer "erkeklerin özgürlükleri için çarpışmasına ve kendi mutluluklarıyla ilgili kararlara kendilerinin varmasına izin verilmişse, o zaman, onların mutluluğunu artırmak için tasarlanmış en iyi biçimde davrandığınıza kesinlikle inansanız bile, kadınlara boyun eğdirme konusunda da tutarsızlığa ve haksızlığa yer verilmemesine dikkat etmeniz gerekir."[1]

Wollstonecraft kadınların ikincilliğinin kaçınılmaz ve doğal olduğunu savunan tartışmalara göğüs germek zorunda kalmıştı. Bütün erkek varsayımlarını kullanıyor ve kadınların da köktencilerin "mantık" kapsamına alınması gerektiğini ileri sürüyordu.

[1]Mary Wollstonecraft, *Vindication*, Londra 1792, sayfa ix.

Köktenciliğin önemli bir yönü olan insan bilincini değiştirme aracı olarak eğitime duyulan inanca katılıyordu; Rousseau'nun kadının doğal eğitimi konusunda ortaya attığı öneriyeyse insana hiç de şaşırtıcı gelmeyen bir biçimde dudak bükerek bakıyor ve bu konudaki düşüncelerini acı acı belirtiyordu:

"Çocukluk dönemindeki kızları izleme fırsatını sanırım J. J. Rousseau'dan daha fazla buldum — ayrıca kendi duygularımı da anımsıyor ve sürekli çevreme bakıyorum; ama şimdiye kadar kişilik oluşumunun başlangıcıyla ilgili kanılarımız hiç uyuşmadığından, canlılığı devinimsizlikle engellenmeyen, saflığı yapay bir utangaçlıkla lekelenmeyen bir kızın her zaman sıçrayıp oynayacağını, bir taşbebeğinse kendisine çizilen sınırlar ona başka bir seçenek bırakmadıkça asla dikkat çekmeyeceğini rahatça söyleyebilirim."[2]

Wollstonecraft, oğlan çocukları gibi yetiştirilseler kadınlar da bu denli korkak ve kırılgan olmaz diyen düşünceye "yürekten inanıyordu." Bu salt resmi eğitimin yetersizliğinden değil aynı zamanda kızların çocukluktan beri yüz yüze kaldığı davranış biçimlerinden kaynaklanıyordu. Kızlara uygulanan bütün kültürel koşullandırmalara karşı çıkıyordu.

Mary Wollstonecraft bu durumun nasıl ortaya çıktığını tam olarak bilmiyordu. Bununla birlikte kızlara belletilen cinsel işlevlerin, çok derin ve bakar bakmaz görülemeyen toplumsal etmenlerle bir ilişkisi olduğunu seziyordu. Kadınların üretimden dışlanmış olmaktan kaynaklanan güçsüzlüklerini tanımlar. Kadınlar "yalıtılmış, sanki.... insanlığı sarıp sarmalaması gereken erdemlerden sıyrılmış gibi, kısa ömürlü bir zorbalık deneyimi yaşamalarına olanak veren yapay bir inceliğe bürünmüşlerdir."[3] Kadınların ezilmesiyle, mala dayalı ilişkiler arasında bazı bağlantılar buluyordu. Malların eşit olmayan bir biçimde dağılımı bazı kişilerin varlık ve aylaklık içinde, geri kalanlarınsa onların

[2] *Agy*, sayfa 87.
[3] *Agy*, sayfa 87

yönetiminde "zincire vurulmuş" gibi yaşadığı anlamına geliyordu. Gerçi Rousseau'nun düşüncelerine karşıydı ama gene de onun bağımsız küçük mal sahiplerinin eşitliği ülküsüne katılıyordu. Toplumun bir bölümünün öbürlerinin üzerinden geçinmesinin hem geçinenleri hem de geçindirenleri bozup yozlaştıracağına inanıyordu.

Wollstonecraft, toplumun o zamanki durumunda, erkeklerin elinde kadınlardan daha fazla özgürlük olanağı bulunduğunu düşünüyordu. "... Erkeklerin süzülüp geçebileceği, düşünüp eyleme koyabileceği kaçamak aralıkları var; oysa kadınlar için bu olağanüstü güç bir iştir çünkü cinsiyeti açısından üstesinden gelmeye alışık olmadığı, neredeyse insanüstü bir güç gerektiren zorluklarla karşılaşır."[4]

Söz konusu zorluklar Mary Wollstonecraft'ın kendi yaşamında da karşısına çıkmıştı. Babası tam bir içki bağımlısıydı ve anasına çok kötü davranıyordu. Mary gençliğinde çok az para karşılığında eğitmen olarak çalışmış ve özgür kalamamaktan nefret etmişti. *Vindication* adlı kitabını yazdıktan sonra Imlay adlı bir adama umutsuzca sevdalanmış, adamsa onu kendinden olan çocuğuyla baş başa bırakarak çekip gitmişti. Fransız Devrimi'nin yozlaşmasını ve köktenci destekçilerinin umutsuzluğunu görecek kadar uzun yaşamamıştı. Bununla birlikte particilikle tüketilip bitirilen ilk aşamaları izlemişti. Köktenci düşünür Godwin'le birlikte yaşamış, gebe kalınca onunla evlenmiş, ama doğururken ölüp gitmişti.

Görüşleri, önde gelen yazarların kendisiyle ilgili açık saçık gülünç öykücükler yazmasına yol açmıştı. Düşüncelerini paylaşan küçük bir arkadaş çevresi vardı. Bunların arasında *Emma Courtney* romanında Rousseau'nun kadın doğasıyla ilgili düşüncelerine karşı çıkan Mary Hays adlı bir kadın da vardı. *Vindication* köktencileri etkilemiş olmakla birlikte, İngiliz Jakobenleri sonradan kadın hakları konusuna gereken ilgiyi göstermemişlerdi. Ama gene de Spence adlı bir Jakoben, çalışan kadınları destekleme propagandasına

[4] *Agy*, sayfa 70.

girişmişti. "Bebek haklarını" ya da "anaların bu tür Temel Ögeleri paylaşma hakkının bebeklerini emzirip büyütmesine yeterli olduğunu" savunuyordu. Spence, siyasal reformların ailedeki kadınlarla erkeklerin kişisel yaşamlarını da kaçınılmaz olarak etkileyeceğini anlamıştı. "İnsanların evleriyle ilgili üzüntülerini gideremiyorsa o zaman hükümet Reformlarının ya da Halk Yakınmalarına Çözüm kuruluşunun ne anlamı var."[5]

Bununla birlikte özellikle kadınları erekleyen bu tür ilişkiler ya da propagandalar epey enderdi. Mary Wollstonecraft'ın kendisi bile önemli noktalarda geri adım atmıştı. Eğitimde cinsel eşitlik düşünceleri kendi sınıfından, onunla aynı koşullara sahip kızlarla sınırlıydı. Yoksul ailelerden gelen kızların akıl sahibi varlıklar olmak üzere öğrenim görmelerini kafası almıyordu. *Vindication* adlı kitabında da kadınların örgütlenebileceği aklına bile gelmemiştir. Kadınların kendi çıkarlarına kendilerinin karar vermesi gerektiğini kuramsal olarak kabul etmekle birlikte, uygulamada kadınların bağımsızlaştırılmasını erkeklerden ummuştur.

[5]Thompson, *The Making of the English Working Class*, sayfa 182-183.

5

Tarım ve Sanayi Devrimi

MARY WOLLSTONECRAFT'IN kitaplar yazdığı sıralarda, "orta sınıf halk" farklı toplumsal katmanlardan ve koşullardan geldiğinin bilincine varmaya başlamıştı. 19. yüzyıla doğruysa artık kendilerine sınıf gözüyle bakar olmuşlardı. Sınıfsal çıkarları ve toplumun genel ilerleyişi arasında bir ayrım gözetmiyorlardı. Yarattıkları sanayi ve elde ettikleri başarılarla övünüyorlar ve aylaklığın toplumsal konum belirtisi olduğunu öne süren soylu sınıfın düşüncesine meydan okuyorlardı. Soylularla memur sınıfının aylaklığına karşı kendi yararlılıklarını öne sürüp savunuyorlardı.

Farklı bir orta-sınıf bilincinin gelişimine, İngiltere'deki iş ve toprak sahipliği arasında yer alan yakın ilişkilerle bir orta yol bulunmuştu. İşadamları kapitalist çiftçilere dönüşmüş, toprak sahipleriyse suyolları ve madenlere yatırım yapmaya başlamıştı. Ayrıca, 18. yüzyılda salt canları istediği için çiftlik işleten kişiler yurtlukların yönetimine yabancı gözlemcileri şaşkınlığa uğratan etkin bir ilgi gösterir olmuşlardı. Yatırımlarının değerini arttırmaya çalışıyorlar, ürünü çoğaltma tasarıları için sanayi ile bilimden yararlanıyorlardı. Tarım gittikçe daha fazla kapitalist olurken, küçük çiftçilerin çoğu ya ortalıktan siliniyor ya da gelişip büyüyordu. Çiftliklerde yaşayıp artıklarla geçinen hizmetlileri de kapsayan eski büyük ailelerin dağılması hızlanmıştı. Çiftlik yapıları da bu değişimi yansıtıyordu; eski çiftlik evlerinin koca mutfaklarının yerini artık yakın aile bireyleri için hazırlanmış yemek odaları almıştı.

Çalışkan çiftçilerin eşleri için toplumsal konum belirtisi sayılan aylaklık salt aydın takımı için değil küçük çiftçiler için de geçerli olmaya başlamıştı. 18. yüzyılın sonlarına doğru coşkulu bir tarımcı olan Arthur Young, dikkatleri yüksek sınıfa öykünen çiftçi eşleriyle kızlarının yeni savurganlığına çekmişti. Oturma odalarında gördüğü piyanolardan, çiftçi kızlarının çiftlik ya da mandıra işlerini öğrenmek yerine ufak tefek beceriler kazanmak üzere yatılı okullara gönderilişinden yakınıyordu. Tüm toplumsal devingenlik süreci ve kadınların önce dışarıdaki işlerden sonra da evdeki üretimden çekilivermesi, çeşitli zamanlarda farklı bölgeleri ve farklı aileleri etkileyen eşitsiz bir durumdu elbet. 19. yüzyıl ortalarında Young'ın yakınmaları çiftçilerle ailelerinin arzularıyla alay eden bir şiire dönüştürülmüştü:

1743
Erkekler, Sabana
Kadınlar, Sığıra
Kızlar, Dokumaya
Oğlanlar, Ahıra
Kazanılır böylece Kira

1843
Erkekler, Yallah Dışarıya
Küçükhanımlar, Piyanoya
Kadınlar, İpeklerle Atlaslara
Oğlanlar Latinceyle Yunancaya
Çıkar adın Gazete sayfalarında[1]

Tarımsal verimlilik artmış, böylece üretime bütün ailenin katılmasına gerek kalmamıştı. 18. yüzyılın ikinci yarısındaki nüfus artışının yanı sıra topraklarından çıkartılan küçük işletmeciler, beslenip barındırılması gerekmeyen ucuz işgücü sağlamıştı. Fiyat-

[1]Ivy Pinchbeck, *Women Workers and the Industrial Revolution 1750-1850*, Londra 1969, sayfa 37.

lar fırladığı için işçilere düşük ücret ödemek onları çiftliklerde barındırmaktan daha ucuza geliyordu. Artık tanımı belirginleşmiş olan cinsiyete göre işbölümü yerini eğitsel ve boş zaman işlevlerine bırakmıştı. Kızlar ufak tefek beceriler öğreniyor, oğlanlarsa bilimsel eğitim alıyordu.

Böylece 19. yüzyıldan başlayarak egemen kadın hakları savunuculuğu konusu kadınların eğitimden, uğraş alanlarından genellikle de orta ve yüksek sınıf erkeklerinin çalıştığı işlerden dışlanmasına saldırı biçimine girmişti. Buna bağlı olarak bir de erkeklerin uzun zamandır sürüp giden şu kadınlara mal gözüyle bakma olgusuna karşı çıkış vardı. Hukuk dizgesi ataerkil yetkeyi dile getirip tanımlıyor ve sürekliliğini sağlıyordu. Oy hakkına kavuşmadan kadınların yasaları değiştirmesine olanak yoktu.

Bununla birlikte söz konusu kaygılar yoksul sınıf kadınlarını doğrudan kapsamıyordu. Kapitalizmin bu kesime yönelik sonuçları farklıydı. Üretimden dışlanmalarının söz konusu bile olmadığı yaşamları bitmez tükenmez didinmelerle doluydu. Yakınmaları genellikle kulak ardı ediliyordu. Suskunlukları, sınıflarının ve cinsiyetleri yüzünden karşılaştıkları baskının suskunluğuydu. Bu durumsa, ancak ara sıra, yoksul kadınların sonsuz çalışma çevrimini gören, kırsal kesim ozanı kavrayışlı John Clare gibilerinin gözüne çarpıyordu. Hampshire bölgesindeki Petersfield'da yaşayan çamaşırcı kadın Mary Collier'in şiirsel bildirisini özellikle değerli kılan da işte bu tarihsel belirsizlikti.

Collier 1793'de *The Women's Labour; an Epistle to Mr Stephen Duck; in answer to his late poem called The Thresher's Labour* adlı şiiri (Kadınların Emeği; Bay Stephen Duck'a Mektup; Harman Dövenin Emeği adlı son şiirine yanıt) yazmıştı. Mary Collier'i bu denli öfkelendiren şey, Bay Duck'un kadın emeğinin ölçüsünü ve önemini bu denli göz ardı etmesiydi. Duck şiirine şu yanıtı alır:

.....bırakın talihsiz cinsimiz uzanıp yatsın Sessizce
Unutulmuş ve kapkara kayıtsızlık içinde ölmeye;

> Oysa köle gibi Durumumuza fırlattığınız Küçümseyici bakışlarınızla
> Anlatılan Kadınlar doğru değil, çeki düzen verilmeli dizelerinize.

Duck, kadın tarım emekçilerinin ".....oturdukları yerden para kazandıklarını" öne sürüyordu. Collier'se kendi deneyimlerinden yola çıkarak söylediklerini bir ölçüde doğrulayıp ona hak veriyor ve kadınların ancak samanı güneşe serdikten sonra yemek yemek için oturduklarını belirtiyordu.

> Sanırım özgürce çabalayıp ter döktüğümüze göre
> Ekmeğimizi kazanmak için, Zaman verirsiniz yemeğimize
> Bitirir bitirmez, dikilmeliyiz ayağa hemen
> Bütün çevikliğimizle alt üst etmek için Samanımızı yeniden

Mary Collier tarladaki işin bitmesinin kadınların işinin sona erdiği anlamına gelmediğini söyler.

> Akşam yaklaşırken koşarız evlerimize
> Didinip dururuz tükenmez ev işlerinde;
> Hazırlamak için Yuvanı senin gelişine
> Bitiririz işimizi, kurarız Evin düzenini,
> Kaynatırız bir Tas Çorbanı, yanında Pastırması,
> Açarız Yatakları, besleriz bu arada Domuzları;
> Ardından bekleriz eşikte, görmek için gelişini Evine
> Kurarız Soframızı, daha sen gelmeden önce.
> Ertesi sabah erkenden, ilgileniriz seninle;
> Hem de Bebelerimizle, giydirir doyururuz, dikeriz Sökükleri:
> Tarladaysa başlar günlük İşler yeniden,
> Çiylerin üzerine güneş doğup henüz kuruturken...
> ...Nazlı Bebelerimizi taşırız Tarlalara,
> Isıtmak için sararız Paçavralarımıza,
> Bu arada dalarız toplamak için Mısırların arasına.

Geceleri erkekler yemeklerini "atıştırıp" erinç içinde yatabilir; oysa ağlayıp duran çocuklar kadınları uyutmaz.

Mary Collier "işe yaramama" diye bir şey olmadığının bilincindeydi. Kadınların en az erkekler kadar, hatta daha fazla, emek

harcadığını düşünüyordu. Kendi sınıfından olan kadınların aylaklık ettiği düşüncesi onu öfkelendiriyordu.

> İstediğiniz nedir bizden bilmeyiz:
> Yığdığınız Mısırı devşiren biziz;
> Bezelyeleri biçeriz ve bekleriz hazır
> Her tür işte üstümüze düşeni yapmaya;
> Ve başlayarak gelip çatan Hasat Zamanında,
> Biçip devşirme sırası gelene kadar Mısırlara,
> Uğraşır didiniriz ve öylesine ağırdır ki işimiz,
> Hiç kalmaz Zamanımız düşler kurmaya.

Kadınlara salt ekin biçme işleri verilmekle kalınmıyordu. Hasat işleri bittikten sonra "Çiftlik Evine" seğirtiyorlar ve keten örtüleri, muslin kumaşları, dantelleri oyaları yıkayıp temizliyorlar, bu arada ev hanımı da sürekli sabunu ve yakıtı az kullanmaları, ince pamuklularla fırfırları yırtmamaları konusunda söylenip duruyordu. Ya da çanak çömlekleri parlatıp temizlemekle uğraşıyorlar, maya fıçılarını hazırlıyorlar, su çekiyorlardı. Bütün bunların sonunda kazandıkları azıcık paradan ellerinde kalansa salt "Yaşlılık ve Yoksulluk" oluyordu.

Mary Collier bu korkunç haksızlığın ardındaki iktisadi sömürüyü görüyordu. Varsıllar, ufacık bir gelir karşılığında yaşamlarını tüketen yoksulların zararına varsıllaşıyordu:

> Paragöz Mal sahipleri hep tırpan atar kazancımıza
> Azıcık bir karşılıktır verdikleri bunca Çabayla Acıya.

Düşlere ayıracak zamanı olmayan Mary Collier bu sınıf sömürüsüne ya da kadının evde ve dışarıda çalışmasından kaynaklanan iki katlı yüküne bir çözüm bulamıyordu. Ama yoksul sınıf kadınları hiç de edilgen değildi. 18. yüzyıldaki başıboş kalabalığın sürüp giden çırpınışları sırasında, yoksullara ucuz ekmek hakkı verilmesi konusunda etkin bir işlev yüklenmişlerdi. Ekmeğin keseye uygun bir fiyatla satılması evin geçimini üstlenmiş

kadınların en önemli sorunuydu. Ekmek yoksul sofralarının baş yiyeceğiydi. Yüksek fiyatlarla ciddi bir açlık tehlikesi arasında incecik bir çizgi vardı. Tüketimle ilgili anlaşmazlıklar 19. yüzyıla kadar sarkmış ve hep varlıklı mal sahiplerinin kollandığı istek ve sunu "yasalarına" karşı, toplumda yapılan yerel anlaşmaların bir bölümü olmuştu.

Kadınlar, sevilmeyen satıcıları taşa tutuyor bunu yaparken de salt yeni ticari biçimleriyle ilgili güvensizliklerini paylaşan bölgedeki aydın sınıf olgusundan değil, ozan Southey'in 1807'de "cinsiyet ayrıcalığı" diye tanımladığı olgudan da yararlanıyordu.[2] Askerleri kargaşa bölgesine çabucak göndermek genellikle zor oluyordu; bu birlikler öfkeli kadınlardan oluşan kalabalıkla karşı karşıya geldiğindeyse oldukları yerde kalakalıyordu. Tüketimle ilgili karşı çıkış gösterileri bazen kendiliğinden patlak veriyordu çünkü kadınlar eksik tartan ya da kötü mal veren satıcılarla karşılaşıyordu. Ama belirli durumlarda karşı çıkış gösterileri için hazırlık yapıldığını ortaya koyan kanıtlar da vardır. Kadınlar, değnekli ve borazanlı bir kadın tarafından ayaklandırılıyor; kiliselerin, hanların kapılarına el duyurularıyla uyarı kağıtları iliştiriliyordu. Örneğin 1795'de Wakefield'da şöyle bir duyuru çıkmıştı:

"Wakefield'da yaşayan tüm Kadınlarla yurttaşları..... mısır fiyatlarını konuşmak üzere.... önümüzdeki Cuma saat Dokuzda New Church'e bekliyoruz.... Bu toplantı, söz konusu yerde buluşacağımız Halifax yurttaşlarının isteği üzerine düzenlenmiştir."[3]

Kitle eylemleri söylenmeden anlaşılıveren görevlendirmeler olarak öylesine kısa süreli örgütlenmelerle gerçekleştiriliyordu ki, ayaklanma yasallaşıveriyordu. Orta sınıfın "serbest" pazar

[2] E. P. Thompson, "The Moral Economy of the English Crowd in the Eighteenth Century," *Past and Present* no 50, Şubat 1971, sayfa 116.

[3] *Agy.*

ekonomisine karşı yoksulların kafasından adil fiyatlar ve akla uygun geçim koşulları düşünceleri geçiyordu. Tüketimle dolaysız ilişkileri bulunduğundan, yoksul kesim kadınlarının pazar yerindeki sınıf çatışmalarında son derece önemli bir işlevi vardı.

Fabrikaların ve el işlemesine oranla çok daha fazla mal üretilmesine olanak veren makinelerin ortaya çıkışıyla birlikte, kadınların aile içindeki işleriyle ücret karşılığı çalışmaları birbirinden iyice ayrılmıştı. Bununla birlikte sanayi devriminin çalışan kadınların üretimi üzerindeki etkisi düzenli ve çabuk olmamıştı. Bu, bölgelere ve işlere göre değişme gösterebiliyordu. Örneğin 1760'da iplik eğirme makinesi ilk çıktığında, henüz evlere sığacak boyutta olduğundan kadınlar tarafından kullanılıyordu. Ama çıkrığın gelişiyle birlikte makineler ağırlaşıp büyüdü ve bu iş de kadınlardan erkeklere geçti. Bağımsız üreticiler olmayan pamuk ipliği bükücüleri için bu durum pek ağır sonuçlar getirmemişti çünkü pamuk sanayisinde başka iş seçenekleri vardı. Dolayısıyla makinelerin getirildiği bölgelerde yaşayan "bükücüler" iş bulabiliyorlardı. Bununla birlikte yeni fabrikaların yeri eski, dağınık ev sanayisine benzemiyordu. Kırsal bölgelerde yaşayan işçiler fabrikalara gelebilmek için bazen millerce yürümek zorunda kalıyordu. Bağımsız üretici olan kadınlar, fabrikalarda çalışmanın kaçınılmaz sonucu olarak ortaya çıkan bu toplumsal konum yitimine öfkeleniyor ve fabrika sınırları dışında kalan bölgelerde el çarklarını kullanmakta direniyorlardı.

Evli kadınlarsa eşlerinin iktisadi durumunu paylaşıyordu. Bir bükücü kadın bir dokumacıyla evlendiğinde, kadın kazanç yitimini karşılamak zorunda kalıyordu çünkü başlangıçta, yeni makineler dokumacılara yığınla iş getiriyordu. Bazı bükücüler de, Fransa savaşı sırasında dokumacılığa geçmişti. İş kolu genişlemiş, erkeklerse savaşa gitmişti. Bu durum geçimini bükücülükle sağlayan kadınların kazancındaki azalmayı geçici olarak gidermiş ama dokumacıların ücretini düşürmüştü.

1815'den sonra birkaç etmenin bileşimi, el tezgahı kullanan dokumacıların sağlam pazarlık gücünü azaltmıştı. Erkekler savaştan dönünce, dokumacı bulmak kolaylaşmıştı. Tarım emekçilerinin yanı sıra kadınlarla çocuklar kapitalist çiftçilik yöntemleriyle topraklardan uzaklaştırılıyor ve bu iş koluna İngiliz sömürgeciliği yüzünden açlıktan kıvranan İrlandalı göçmenler dolduruluyordu. Göçmenler ellerine ne geçerse geçsin hoşnut kalıyor, bunun sonucundaysa nitelikli işçilerin ayrıcalıklı durumu tehlikeye düşüyordu. İşverenler işte bu koşullar altında motorlu dokuma tezgahlarını getirmeye başlamışlardı; buysa el tezgahlarında çalışan dokumacıları, işsiz kalma ya da fabrikalarda çalışma seçeneğiyle yüz yüze bırakmıştı. Böylece bir iş kolu olarak dokumacılık değerini yitirip gözden düşmüş oluyordu.

Dokumacılar buna karşı koyup direnmişti; oysa bu, işsiz kalanları örgütleme sorunuydu. Bazıları millet meclisine başvurmayı denemişti. Örneğin 1820'de pamuk dokumacıları, "motorlu dokuma tezgahı denen makinenin" vergilendirilmesini ve işsiz kalan dokumacıların toprak almasına olanak verecek bir sermaye kurumu sağlanmasını istemişlerdi. İktisatçı David Ricardo hükümetin görevinin sanayinin önünü açmak olduğunu söylemiş[4] ve dokumacıların önerisinin "toplumdaki güvenlik duygusunu oluşturup pekiştiren malın kutsallığı düşüncesini sarsacağını" belirtmişti.

Orta sınıfın yeni siyasal iktisat anlayışı işverenlerle mal sahiplerinin çıkarını, hep tüm toplumun çıkarıymış gibi gösteriyordu. Emekçiler geçmişten, yitip giden altın çağ diyerek söz ediyordu; yani fiyatların düşük olduğu ve bir zamanlar ana babaların yaptığı işleri çocuklarının sürdürdüğü bir başka törel tutumbilim dönemi olduğunu söylüyorlardı. Söz konusu kalıpların ikisi de gerçeğe bütünüyle uymuyordu. Üretimin kapitalizm öncesi biçimleri, kapitalist fabrika dizgesi içinde dönüşüme uğramış gibi sürüp gidiyor,

[4](Yay.) Lionel M. Munby, *The Luddities and Other Essays*'den alıntı, Londra 1971, s.43.

kapitalist olmayan tutumlarsa, tuhaf biçimlere bürünerek de olsa, varlığını koruyordu. Geçmiş hiç de yeni makinelerle ve fabrikalarla tanışan emekçilerin kafalarında canlandırdığı kadar parlak değildi. Ama söz konusu kalıpların ikisinin de, farklı sınıflardan olan insanların kendi bağımsız sınıf çıkarları konusundaki düşünceleri üzerinde önemli bir etkisi vardı.

Dilekçeli başvurulardan hiçbir sonuç elde edilemediğinde emekçiler dolaysız eylem seçeneğine yönelmişti. Ulaşımla iletişim geliştirilmeden bırakılıp istenilen noktaya getirilemediği zaman, "ayaklanmayla toplu pazarlık"tan yararlanılabilirdi. Geçimleri erkeklerinkine bağlı olduğu için kadınlar da, makineleri kırıp döken erkekleri destekliyordu. Örneğin 1826'da Lancashire ayaklanmalarında binlerce genç ve yetişkin erkek motorlu dokuma tezgâhlarını parçalayıp yok etmek üzere bazı kadınların da katıldığı bir yürüyüş başlatmıştı. Chadderton'da askerlerin vurduğu bir kadın "kan kaybından" ölmüştü.[5] Erkekler yargıca şöyle söylemişti: "Artık karnımızı doyuramıyoruz, çocuklarımız evde açlıktan ölüyor. Yiyecek bulamıyoruz, işimiz de yok. Boş söz karın doyurmaz."

Ailenin iktisadi örgütlenmesi, yaşam kavgasını sürdürebilmek için eli iş tutan herkesin düzenli bir biçimde çalışmasını gerekli kılıyordu. Erkek kadın herkes geçmişi, yani evde çalışabildikleri günleri özlemle anıyordu. Bu, evdeki üretim koşullarının daha iyi olmasından değil, fabrikalarda çalışmaya yeğ tutulmasından kaynaklanıyordu. Örneğin 14 yaşındaki Jane Ormerod'un babası 1843'de Fabrika Kuruluna kızının sabah 5'den akşam 9'a kadar, kahvaltı ve akşam yemeği için yalnızca bir saat ara vererek çalıştığını, bu nedenle de iş başında uyukladığını anlatmıştı. O sıralarda kıza ödenen ücret motorlu makinelerde çalışan dokumacılarınınkinin yarısı kadar bile olsa babası "asıldığını görmek fabrikada çalıştığını görmekten iyidir" diyordu.[6]

[5] *Agy*, sayfa 45.

[6] Pinchbeck, *Women Workers and the Industrial Revolution*'dan alıntı, sayfa 182.

Fabrikalarda, ev endüstrisinin uzun ama düzensiz çalışma saatlerinden farklı bir ritme katlanan işçiler bu yeni makinelerin başında durup çalıştırmak zorundaydı. Fabrika sahipleri, iş-güçlerini makinelere eklemeye çalışıyordu; işçilerinin değişmez düzene ayak uydurmasını istiyorlardı. Gecikmeleri, konuşmaları önlemek için kurallar koyuyorlardı. Cezalarsa son derece ciddiydi. Ağır para cezaları veriliyor ya da dayak atılıyordu. Bedensel şiddet aile içinde de vardı ama bu durum ailede geleneksel ilişkiler kalıbına uygun düşüyordu. Fabrikadaysa bu durum yeni endüstri ilişkilerinin simgesi, yani para bağının kişisel olmayan sıkıdüzeni olup çıkmıştı. Burada kadınlarla çocuklar, babalarının ya da kocalarının değil ustabaşılarla işverenlerin denetimi altındaydı. Bu da işçi sınıfı ailesinde erkeğin toplumsal denetiminin tehlikeye düştüğünü gösteriyordu.

İşverenler kadınlarla çocuklara, işçilikleri ve gelenekleriyle övünen ustalardan daha kolay boyun eğdirebildiklerini çabucak anlamıştı. Yedekte bekleyen bu ucuz işgücünün varlığı fabrika sahiplerinin onlara —bazen erkeklere yeğ tutarak— iş vermesine yol açmıştı; erkeklere oranla daha az para ödedikleri için kadınları geleneksel alanlarının dışında kalmaya itmedikleri için ellerini ovuşturuyorlardı. Fabrikalardaki çalışma koşulları salt başka seçeneği olmayan umutsuz insanlara çekici geliyordu. Kapitalizmin açlıktan ölme özgürlüğü açısından eli son derece açıktı. Bununla birlikte fabrikalarda çalışma, kadınlarla çocuklar için bağımsız kazanç anlamı taşımıyor da değildi. Söz konusu kazanç acınacak kadar az olmasına karşın aile içinde belirli noktalarda ekmek parası kazanan erkeğe artık bağımlı olmadıklarını gösteriyordu. Örneğin çocuksuz genç kadınlarla yeniyetmeler temeli pek de sağlam olmayan bir bağımsızlığa kavuşabiliyordu. Bununla birlikte aileye yeni bebekler eklendikçe beslenecek boğaz sayısı artıyor, ana-babalar da çocuklarını küçük yaşta çalıştırmaya zorlanmış oluyordu.

19. yüzyılın ilk yıllarında emekçi-sınıfının fabrika sistemine beslediği düşmanlığın kökeninde salt iktisadi nedenler yatmıyordu. Bu, içinde, başka bir çatı altında yabancı erkeklerle çalışıp eve kendi kazançlarıyla dönen eşlerle kızçocukların bağımsızlığından duyulan büyük bir korkunun barındığı, üretici birim olarak aile kavramıyla, ilk fabrikalardaki çalışma koşullarının korkunç acımasızlığına karşı çıkışı kaynaştırıp birleştiren bir yaşam biçimini umutsuzca savunmaya çalışmaktan da kaynaklanıyordu.

Kapitalizmin halk kültürüne saldırısı karşısında duyulan kişisel ve toplumsal öfke, türkülerde de görülür. Yoksul pamuklu bez dokumacısı, yoksulluğundan ve karısı Margaret'in başkaldırısından söz eder.

> Isırganlar iyiyken karnımız ısırganla doydu
> En iyi yemeğimizse Waterloo lapası oldu.

Evlerine "sıçan kadar kurnaz görünen" icra memurları gönderiliyordu. Ev eşyaları, yatakları yoktu, hiçbir geçim araçları kalmamıştı, çünkü dokuma tezgahlarını satmak zorunda bırakılmışlardı.

> Şu bizim Margit diyor ki olsa bürünecek bir giysim
> Şu koskoca beyi görmek için kalkar Lundra'ya giderim.
> Gene de değişmezse hiçbir şey, gidip görünce bile
> Ant içerim diyor savaşacağıma o zaman kan bürümüş gözleriyle
> Salt adalet istiyor yoksa karşı değil krala
> Diyor ki söyleyebilmeliyim canım yandığında.[7]

Bununla birlikte onuruna düşkün el tezgahı dokumacıları bile sonunda kızlarını fabrikalara gönderme ya da oğullarının buralarda çalışan kızlarla oynaştığını görme utancıyla yüz yüze kalıvermişti. Hâlâ türkü havası taşıyan şarkıların birinde baba oğluna nasıl olur da fabrikada çalışan birine sevdalanabilirsin diye sorar.

[7] A. L. Lloyd, *Folk Song in England* adlı yapıttan alıntı, Londra 1967, sayfa 326.

Nasıl hoş diyebilirsin yatağına
İşçi kızın biri yatarken orada?

Seçimini savunan delikanlıysa şu yanıtı verir:

Olsa da bu kız işçinin biri
Mutlu ediyor verdiği haz beni.[8]

Fabrikalarda çalışanlar kentlere yerleşmeye başlayınca, köyler birer anı olup çıkmıştı. İnsanlar zorda kaldığında hâlâ ısırgan çorbası pişirebilmek için ısırgan toplamaya çıkıyor; doğa bilgisinden haberi olan Lancashireli pamuk işçileriyse işe gitmeden önce örnek türler toplamak üzere dolaşıp duruyordu. Ama sanayi öncesi dünya kısa zamanda, akıllarda yer etmesine karşın, anlamının ancak yarısının anımsandığı bir ezgi olup çıkmıştı.

Sanayi devrimi kırsal bölgelerde yaşayan bir insan kuşağını kentlere taşımıştı. Bu kuşağın çocuklarıysa kendilerini kentli ücretli-işçi olarak tanımlamayı öğrenmişti. Aile içindeki işler, sanayide ücret karşılığı çalışmadan belirgin bir biçimde ayrılmıştı. Emeğin kapitalist anlayışla yeniden örgütlenmesi salt sınıflar arası ilişkileri değil cinsler arası ilişkileri de değiştiriyordu.

[8] *Agy*, sayfa 323.

6

Yeni Direniş Araçları

1799 İLE 1824 YILLARI ARASINDA işçi sendikaları yasal değildi. Ayrıca, iş çevrimindeki hızlı ve düzensiz değişimler uzun erimli örgütlenmeleri bir soruna dönüştürdüğünden sürekli birleşmeleri oluşturmak zordu. Emekçi örgütlerinin gelişimi, 1800'de işçi sendikalarını yasaklayan bir Birlik Yasasının çıkmasına yol açmıştı. Emekçiler, üyelerin adını hiçbir zaman açıklamayacaklarına ant içerek gizlice toplanmayı sürdürüyordu. 1824'den sonra fabrika çalışanlarının örgütlenmesi gerçekten gelişim göstermişti. Emekçiler siyasal reformlar, özgür basın, çalışma sürelerinin kısaltılması ve nefret uyandıran Yoksulluk Yasasının geçersiz kılınması için de çalışmaya başlamıştı. Bu devinimler 1830'ların sonuyla 1840'larda yer alan Chartist akım sırasında doruk noktasına ulaşmıştı. Böylece bir yandan toplumdaki dolaysız eylem sürüp gidiyor, bir yandan da yalnızca savunulacak şeyler konusunda değil aynı zamanda yapılacak işler konusunda da bilinçlenmeyi ve uzun erimli bağlantıları gerekli kılan örgütlenme biçimleri yer alıyordu.

Gerçi kadınlar bu yeni örgütlenme türlerine katılıyordu ama tüketimi aşan eylemin, üretimi aşan eylemden bağımsız düşünülemediği evle iş arasındaki eski birlik yok olup gitmişti. Kadının bağlılığı bölünmüştü. Uzun bir işbırakımı aile için sıkıntılı günler demekti. Sendikaların sonuç aldığını görmek zordu. Ekmek ayaklanmalarında yiyeceğe hemen ulaşılabiliyordu. Oysa sendikaya üye olduğunda insan haksızlığa uğrayabiliyor ve ücretini bile savunamaz duruma düşebiliyordu. Siyasal reformsa daha çok uzak görünüyordu. "Şu bizim Margit" türküsündeki gibi, kadınlar büyük

olasılıkla salt "koskoca beyi" görmek için "Lundra"ya gidip gidemeyeceklerini, bunu başarırlarsa bütün sıkıntılarıyla üzüntülerinin sona ereceğini düşünmekten öteye gidemiyordu.

Bununla birlikte kadınlar gene de sendikalarda örgütlenmeye ve köktenci siyasete katılmaya başlamıştı. Manchester, St. Peters Fields'da askerlerin de görev aldığı —1819 Peterloo Kıyımı adıyla anılan— büyük siyasal reform gösterisinde kurbanlar arasında kadınlar da bulunuyordu. İlk Kadın Reform Dernekleri 1818'le 1819 arasında Lancashire'da kurulmuştu. 1818'de bükücülerin grevinde aynı sendikaya bağlı oldukları için kadınlarla erkekler eşit grev ücreti almıştı. Bununla birlikte 1829'da aralarında bir anlaşmazlık çıkmıştı. Erkekler kadınların sendika kurallarına uymadıklarını belirtiyor ve onların grev kırıcısı "kara bacaklar" olduklarını söylüyordu. Böylece kadınlar erkeklerin sendikasından çıkarılmış ve kendi birliklerini kurmaya zorlanmışlardı. Ama kendi başlarına bırakıldıklarında hiçbir biçimde örgütlenememişlerdi. Kadın ve erkek işçiler arasında baş gösteren çatışkılarla yarışmalar birleşik sendikalaşma deviniminde hep bir engel olarak sürüp gidecekti.

Orta sınıf sendikalara hep korkuyla bakmıştı ama iş kadınların örgütlenmesine gelince bu durum onlara salt sınıf erkini değil toplumdaki yetkenin tüm temelini sarsacak bir tehlike olarak görünmüştü. Kadın işçilerin gelip geçici eylemcilik denemeleri, erkeklerin kadınlar üzerindeki egemenliği kadar işverenlerin işçiler üzerindeki egemenliğine de gözdağı oluşturuyordu. Örneğin 1832 Mayısında *Leeds Mercury* kuruluşu, 1500 pamuk tarayıcısı kadın tarafından gerçekleştirilen grevle sarsılmıştı. "Çevreyi korkuya salanlar, bu kadın bağımsızlığı belirtilerini, yerleşik kurumlar için, alt tabakanın eğitilmesinden çok daha büyük bir tehlike sayabilirler."[1]

Ne yazık ki kadınlar ellerindeki gücün ayrımında değildi. Yönetici sınıf, iş dünyasındaki kadın eylemlerinin toplumsal ve

[1]Wanda F. Neff, *Victorian Working Women*, Londra 1966, sayfa 32.

siyasal çıkarımları işçilerin birçoğundan daha iyi görüyordu. Glasgow Bükücüler Birliğinin kadınlarla erkeklere eşit ücret ödenmesi konusundaki uzlaşma girişimi son derece sıradışıydı — bu, sermayenin aileyle iş, evle fabrika, erkekle kadın arasında yarattığı bölünmeyi alt etmek için işçi sınıfındaki dayanışma gereksiniminin ilk tanınması sayılabilecek önemli bir durumdu.

İlk sendikalara salt ücretlerle koşulları iyileştirme aracı olarak bakılmıyordu; bunlar aynı zamanda işçilere emeklerinin karşılığını denetleme güvencesi verebilecek örgütler olarak da görülüyordu. 1834'de tüm işçi sınıfını aynı çatı altında toplayarak bütün sendikaları tek bir örgüt olarak birleştirme girişimi başlatılmıştı. Sendikacılar bu sınıf birleşmesine kimsenin en tepede ya da en altta bulunmadığı bir toplum yaratma yöntemi gözüyle bakıyordu. Bir "tatile" çıkmayı ya da greve gitmeyi de düşünüyorlardı. Güçlerinin harcadıkları emek olduğunu anlamışlardı. Sendikanın bu anlayışı kadınları da kapsıyordu. "Büyük Ulusal Sendikalar Birliği"nin XX. Kuralı, Çalışan Kadınlar için Toplantı Yerleri öngörüyordu. Ama bu tutkulu tasarı çabucak bozuldu; çünkü tüm ülkede yer alan grevler zaten sınırlı olan kaynakları kısa zamanda tüketivermişti. Örneğin, Derby'de erkek, kadın, çocuk tam 1500 kişiye işten el çektirilmişti. Sendika direniş göstermeden çökmemişti. Örneğin Oldham'da sekiz saatlik işgünü için kadınların önemli bir işlev yüklendiği ayaklanmalar ve gösteri yürüyüşleri başgöstermişti. 1830'larda birtakım kadın örgütleri kurulmuştu; bunlar Dostluk Derneği temelinde, hastalık ve ölüm yardımlarını kendi içinde bir araya getiren toplumsal kuruluşlardı. Kadınlar gezintiye çıkıyor —yüksek sınıfın neredeyse iğrenen bakışları altında— içkievlerine bira içmeye gidiyorlardı. Bu Dostluk Dernekleri'nin "Meşelikte Gezinen Kadınlar" ya da "Eski Çağların Kadın Çobanları" gibi alışılmadık adları vardı. İktisadi durum hâlâ, düzenli iş vermeleri olağandışı hale sokan çalışma dünyasındaki durgunluk dönemleriyle iş patlamalarına bağlı olduğundan 19. yüzyılın ilk yarısında

sendika örgütlerini destekleyip sürdürmek, hem kadınlara hem de erkeklere zor geliyordu. Ama kadınların sendikalaştırılmasına izin verilmesi bile erkeklerinkinden daha yavaş oluyordu.

Evde ve işyerinde çalışan kadınlar iki kat sorumluluk altındaydı. Bu, onların erkeklerden iki kat daha fazla çalıştığı anlamına gelmekle kalmıyor aynı zamanda kendilerine hiçbir zaman ücretli işçi gözüyle bakmadıklarını da gösteriyordu. Erkeklerin çoğu bu görüşe katılıyor ve kadınların fabrikalarda çalışmasına karşı çıkıyordu. Kadın emekçiler, iş dünyasında daha fazla yarışma olacağı anlamına geliyordu. Erkekler karılarının kazancına bağlanmakla birlikte birçoğu kapitalizmin, onlara kendilerini ve ailelerini geçindirmeye yetecek ölçüde bir ücret olarak görmeye başladıkları bir geçim parası ödemek zorunda olduğunu düşünüyordu. Kendi evlerinin efendisi olma arzusu, kadınların fabrikalardan uzak tutulması düşüncesiyle kaynaşıp birleşmişti. Bütün bu etmenler kadın sendikacılığının gelişimini geciktirmiş ve erkek işçilerin bunları desteklemesini önlemişti. Bununla birlikte kadınlar arasında sendika örgütlenmesinin eksikliği biraz da 19. yüzyılda kadınların çalıştığı iş türlerinden kaynaklanıyordu. 1847'de On Saatlik İşgünü Yasası'ndan yararlanan pamuk işçilerinin dışında, kadınların çoğu, 1850 ile 1880 yılları arasında onarımcı, dülger ve demir-döküm işçi kümeleri birleşince, güçlenen sendikaların dışında kalmıştı. Örneğin küçük çanak, çömlek işliklerinde çalışan ya da kırsal bölgelerde dağınık bir biçimde dantelcilik ve hasırcılıkla uğraşan, tarım işçiliği yapan, kentlerdeyse sağlıksız işyerlerinde hatta evlerde dikiş diken kadınların konumu örgütlenecek kadar güçlü değildi.

Gerçi sermaye birikimi, endüstriyi yoğunlaştırmış, emekçileri fabrikalarda bir araya getirmiş, onları makine gibi çalışma sıkıdüzenine sokmuştu ama düşük-ücretli emek kullanımının ucuza geldiği ve ilişkilerini fabrika yapımına dayalı tutan tüm iş alanlarından da çekilmişti. Bu tür işlerin çoğunda, yani mala son biçi-

minin verilişinde ya da refahları artan orta sınıf tüketicilerinin isteklerinin karşılanmasında kadınlar çalıştırılıyordu. Gittikçe büyüyen ve yanında daha fazla hizmetçi çalıştıran orta sınıfla yüksek sınıfın evlerindeki işlerin görülmesi de kadınlara kalmıştı. Londra'da kadınların çoğu mevsimlik işlerde çalışıyor, bu yüzden gençkızlar sürekli iş değiştirip duruyordu. Dolayısıyla geçicilik ilkesi üzerine kurulmadıkça kadınların sendikalarda örgütlenmesi hemen hemen olanaksızdı.

* * *

Köktenci Samuel Bamford'a göre, Peterloo olaylarının hemen ardından kadınlar, kırlarda yapılan köktencilik toplantılarında destekçilerin arasında yer almaya başlamıştı. Kadın Reform Dernekleri, gösterilerde erkeklerin yanında yürümüş ve köktencilik toplantılarına katılanların sayısının artmasına yol açmışlardı. Önerilerde bulunmuşlar ve konuşmalara katılmışlardı. Bununla birlikte işlevleri aslında açıkları kapatmaktan öteye gitmiyordu; yani erkekleri yüreklendiriyorlar, ara sıra parasal destek sağlıyorlar, büyük bir törenle ortaya çıkardıkları özgürlük şapkalarıyla bayrakları hazırlıyorlardı. Bu kalıp Chartist hareket sırasında da sürüp gitmiş gibi görünmektedir. Chartist William Lovett 1837'de meclise sunulan Chartist dilekçenin ilk taslağına kadınları da katmış olmasına karşın sonradan bundan caydırılmıştı. Bununla birlikte *Northern Star* adlı Chartist gazetede Kadın Reform Birlikleriyle ilgili raporlar yer alıyordu. Kadınlar 1838 yılında Nottingham'da yapılan gösteride kendi bayraklarını taşımıştı. Bir de örgütlenmesine kadınların yardım ettiği Chartist Kilise Pazar Okulu açılmıştı.

Chartist hareket süregelen ulusal ilkeler doğrultusunda işçilerin kurduğu ilk birleşik kitle örgütü olmakla birlikte, tıpkı daha önceki hareketler gibi bu da fabrikalarla kentin alıp götürdüğü şeylere, yeni dünyada yer alan köktenci savlarla bir tür karşı çıkıştan başka

bir şey değildi. Köktenci işçiler, eski güzel günleri anlatan törel söylencede geçmişle geleceğin iç içe geçip kaynaştığı bir siyasal bilince erişmişlerdi. Dolayısıyla kadınların siyasal haklarını savunan erkek işçiler bir yandan eski sanayi-öncesindeki ailenin yok oluşunun yasını tutuyor bir yandan da kadınların dışarıda çalışmasına, yeni kapitalist düzenin duygusuz kayıtsızlığının belirtisi gözüyle bakıyordu. Koşullar salt erkekler için kötü olmakla kalmıyor, aynı zamanda kadınlar arasındaki yarışmayı kızıştırıyordu. Kadınların yeri evleriydi. Bunun yarattığı düşünceyse, ortalama ücretin, bir erkeğin kendisini ve ailesini geçindirmeye yetecek kadar olmasıydı. İyi bir koca karısıyla çocuklarını korur, beslerdi; bunu olanaksız kılan bir dizgeyse haksızlık yapıldığı anlamına gelirdi dolayısıyla yok edilmesi gerekirdi.

Nottingham Siyasal Kadın Sendikası 8 Aralık 1838'de *Northern Star* gazetesinde bazı kadınların bu görüşlere katıldığını gösteren bir yazı çıkmıştı:

"..... Kocalarınıza, babalarınıza, erkek kardeşlerinize, arkadaşlarınız ve komşularınıza mutlaka anlatın ve çatışmaya hem hazır hem de hazırlıklı olun; onlara serinkanlı düşünmenin gerekliliğini, uyanık, tutumlu ve yurtsever olma görevlerini, ülkeyi ve yasaları koyan millet meclisini alçaltırcasına topraklarımızda kol gezen bu acımasızlık ve açlık sisteminden karılarıyla çocuklarını koruyup onlara kol kanat germelerine olanak veren Doğanın kutsal bağlarıyla kuşatılmış olduklarını, zorla da olsa anlatın."[2]

Gerçi kadınların harekete geçmesi kendi sınıflarının desteğinde olup ortaya doğrudan doğruya kadınları ilgilendiren sorular atmıyordu ama, kadınları da kapsayan bütün halk kitle devinimleri gibi bu da her şeye karşın kadınların etkin siyasete katılımı sorununu gündeme getiriyordu. Newcastle-on-Tyne'da yer alan Kadın Siyasal Sendikası 1839'da şunları söylüyordu: "Bize kadınların

[2]Jo O'Brien, *Womens Liberation in Labour History* adlı yapıttan alıntı, Spokesman Pamphlet no 24; sayfa 14-15.

yerinin evleri olduğu, siyasetinse erkeklere bırakılması gerektiği söylenir; biz buna karşı çıkıyoruz; eşyanın doğası bunu olanaksız kılar; bu öğütleri verenlerin davranışı öne sürdükleri ilkelerle çelişmektedir. Babalarımızın, kocalarımızın erkek kardeşlerimizin çıkarlarının aynı zamanda bizim çıkarlarımız da olduğu doğru değil mi? Onlar ezilir ve yoksulluğa itilirlerse, başlarına gelen kötülüklerden biz de payımızı almayacak mıyız? Öyleyse onlara yapılan bu haksızlıklara öfkelenmemiz gerekmez mi?"[3]

Newcastlelı kadınlar —Mary Wollstonecraft'la dolaylı bağlantısı bulunan— Shelley'den alıntılar yapıyordu.

Eh hepiniz bilirsiniz
Kadın olmanın anlamını, çünkü kadın doğanların hiçbirinin
Seçme hakkı yoktur içmekten başka son damlasına kadar acı keder
tortusunu
Ezenlerin kaynağından fışkırıp akan ezilenlere doğru.

Kadınlar köleliğe karşı da siyasal başkaldırı deneyimine kavuşmuştu.

Sömürgelerimizdeki köleleştirilmiş kara derili insanlara uygulanan baskı ve eziyetler bize anlatıldığı zaman, bunları yapan zorbaları kınamış ve sesimizi yükseltmiştik; bu insan kanı satıcıları, sözünü ettiğimiz cehennem alışverişinden vazgeçmeye zorlanana kadar içimiz asla rahat etmeyecek; ama acı deneyimlerimiz bize köleliğin salt derilerin rengi ve ülkelerle sınırlı olmadığını da öğretti."[4]

Kitlelerin siyasal çalışmaları, eski yaklaşımların yeni bir ışık altında göründüğü sıradışı bir ortam ve bağlam yaratmıştı. İşçi sınıfı örgütlenmesinin bu yeni biçimi, kadınların siyasal etkinlik hakları konusunda direnmelerine olanak veren bir halk ortamı yaratmıştı; bunun nedeniyse biraz erkeklerin kadın desteğine

[3]Address, Dorothy Thompson, *The Early Chartists* adlı yapıttan, Londra 1971, sayfa 128.

[4]*Agy*, sayfa 128.

gereksinim duyması ama biraz da olup bitenlere ortak ilgi göstermenin kesinlikle daha akıllıca olmasıydı. Köktenci hareket kadınların yeni haklar koparmak için, tıpkı İç Savaş sırasında yaptıkları gibi, erkeklerle birlikte yaşadıkları kötü durumlardan yararlanabileceğini gösteriyordu. Köktenci erkeklerse kadınları savunmaktan geri kalmıyordu ama bunun nedeni, kendilerinin de kadınlara yeni haklar verilmesini istemeleri değil, cinsler arasındaki geleneksel ilişkiler düşüncesinin yanında olmalarıydı. Örneğin ilk kadın reformculara "etekli reformcular," "aşağılık kadınlar," "toplumsal konumlarını bırakarak," kendilerini birer yosmaya çevirenler, tanrıya saygısızlık edip kargaşa yaratmak için "şu kutsal analık ve eşlik niteliklerini" bir kalemde silip atanlar sözleriyle saldırıldığında, bir kadın hakları savunucusu olmayan William Cobbett bile *The Political Register* adlı gazetesinde öfkeyle "sanki kadınlar salt yulaf lapası pişirip yerleri süpürmek için yaratılmışlar gibi"[5] diye yazmaktan kendini alamamıştı. Başından beri kadın haklarına karşı çıkış geleneğini sürdüren Punch dergisi de kadın Chartist reformculara aynı temele dayanarak saldırıyordu.

[5]Thompson, *The Making of the English Working Class* adlı yapıttan alıntı, sayfa 417.

7

Doğum Denetimi ve On Dokuzuncu Yüzyıl Başlarındaki Köktencilik

KÖKTENCİ HAREKETİN başlangıcında, özgür basın için verilen savaşım bağlamında özellikle gebelik ve doğum gibi, kadınlara özgü sorular ortaya atılmıştı. İşçi sınıfı kadınlarına verilen doğum denetimi bilgileri ilk kez 1820'lerde görülmüş; köktencilerin kurduğu gezici satıcılar ağı ve kışkırtıcılar tarafından, bütün öbür "bozgunculuk" ve "kâfirlik" sözleriyle birlikte her yere yayılmıştı. Bu, başlangıçtan beri erkek köktenciler arasında tartışmalara yol açan bir sorundu, çünkü nüfusu sınırlandırma düşüncesi, nefret edilen orta sınıf siyasal iktisadıyla birleştiriliyordu. 1798'de Malthus yoksulların kaçınılmaz olarak yoksul kalacağını ve sayılarının kendilerini besleyen hazır kaynakları aşacağını iktisat "yasalarıyla kanıtladığı" *Essay on the Principle of Population* (Nüfus İlkesi Üzerine Bir Deneme) adlı yapıtını yazmıştı. Refahın dağılımı, yönetici sınıfı gözeten bir düzenleme olarak değil, doğal bir durum olarak gösteriliyordu. Malthus'a göre, yoksulların açlıktan ölmemek için yapabilecekleri tek şey geç evlenmek ve cinsel ilişkiden uzak durarak sayılarının artmasını önlemekti. Malthus'un düşünceleri orta sınıfta destek bulmuş ve bazı işçileri de etkilemişti. İktisatçı James Mill de Malthus'u izlemiş ama nüfusu sınırlandırma konusunda bundan daha iyi bir yöntem bulunması gerektiğini üstü kapalı bir biçimde belirtmişti. 1822'de, Uzlaşma Yasalarına karşı savaşıma katılmış köktenci bir terzi olan Francis Place, "gebelikten korunmak" için "önlem araçları" kullanmanın yararını savunmuştu; Malthus'un sözünü

ettiği "geçim kaynaklarını" aşan nüfus artışı ancak böyle önlenebilirdi.[1] Place'nin gebelikten korunma araçlarını savunmasının bir başka nedeniyse, cinsel ilişkiden kaçınmanın kadınları bedensel olarak kötü etkilediğini düşünmesiydi. 26 yaşına kadar evlenmeyen kızların "Dölyatağı hastalıklarına" daha yatkın olduğunu öne sürüyordu.[2]

1822'de *The Republican* adlı gazetenin başyazarı Richard Carlile, Place'ye bir mektup yazmış ve gebelikten korunmayla ilgili bir yazı yazacağını belirterek kendisinden bu konuda bilgi istemişti. Carlile, genç kızların "namuslarını" salt gebe kalma korkusu yüzünden koruduklarını düşündüğünü, bu korunma yöntemlerininse, kızları evlendikten sonra kocalarını aldatmaya özendireceğinden çekindiğini belirtiyordu. Place, alt sınıflarda namus diye bir şeyin olmadığı, yaşam koşullarının bunu olanaksız kıldığı yanıtını vermişti. Aşırı nüfus artışı ücretleri öylesine düşük tutuyordu ki, kızlar korkunç bir yoksulluk içinde yetişiyor, erkeklerse evlenmeyi göze alamıyordu.

Place, gebelikten korunma tartışmalarını, yoksul sayısındaki artış konusunda duyulan Malthusçu korkulardan uzaklaştırıp erkeklerle kadınların ailelerini denetleme ve içlerinde istenmeyen çocuk korkusu duymadan sevişme haklarına yöneltmişti. Carlile gazetesinde "Aşk Nedir" adlı bir yazı yayımlamıştı. Yazıda dölyolu tıkacından, "kılıf" ya da eldivenden, geri çekmeden, gebelikten korunma yöntemi olarak söz ediliyordu.

Carlile salt işçi sınıfı insanlarını korku ve bağımlılık duyguları içinde tutmak isteyen kişileri altüst etmekle kalmamış, köktencilerin de rahatını kaçırmıştı. Örneğin William Cobbett, Place'yle Carlile'yi "genç kadınları evlenmeden önce yosma olmaya" özendirmekle suçlamıştı.[3] Kendisine göre doğum denetimi, bir üst

[1]Peter Fryer, *The Birth Contollers* adlı yapıttan alıntı, Londra 1965, sayfa 81.
[2]*Agy*, sayfa 82.
[3]*Agy*, sayfa 89.

sınıf buluşuydu; bununla her tür toplumsal reformu geciktiriyorlar ve yoksulların haklarına doğal olmayan bir biçimde karışma olanağı buluyorlardı. Cobbett 1831'de *Surplus Population* adlı bir güldürü yazmıştı; burada Nüfus artışı karşıtı büyük Düşünür şunları söylüyordu,

> Tanrı aşkına doğuran genç insanlar
> Çocuk yetiştirenler, sakının acılardan
> Denetleyin nüfus artışı fazlasını ve
> Sınırlayın, işe karışmanın törel yolu bu.[4]

Delikanlılarla kızlarsa ona şu yanıtı verir:

> Asın şu ÜÇKÂĞITÇIYI o ne bilir?
> Kutsal kitabımız çoğalmayı buyurur:
> Dönecekse Londra'ya, o zaman gidebilir;
> Yaşarız biz de sevgi ve erinç içinde.

Üçkâğıtçı ve yeni-çıkmış büyük kent düşünceleri baş aşağı yuvarlanıp gitmişti.

Malthusçu düşünceye karşı olanlar, eski güzel günleri savunuyor ve ancak ülkenin kaynakları eşit dağıtılırsa herkesin istediği kadar çocuk sahibi olabileceğini belirtiyorlardı. Gebelikten korunma yöntemlerini destekleyenlere, işverenlerin siyasal iktisat anlayışının yardakçıları gözüyle bakılıyordu. Köktenci çevrelerde doğum denetiminin yanında ve karşısında olan görüşler, Malthus'un nüfus denetimiyle ilgili düşüncelerinin ilk biçimine bağlı kalmaktan hiçbir zaman kurtulamamıştı. Kadınların kaç çocuk istediklerine karar verme gerekliliği, cinsel hazzın her zaman gebelikle sonuçlanması gerekmediği düşüncesi yüzyıl ya da daha fazla beklemek zorundaydı.

Doğum denetimi propagandasının hemen ortaya çıkan etkileri hakkında bir yargıya varmak zordur. Bunun doğum oranları

[4] *Agy*, sayfa 90.

üzerinde hiçbir etkisi olmamıştı ama gene de gebelikten korunma konusunda birkaç kadının kulağına birşeyler çalınmış olmalıydı. 1832'de Yorkshireli bir dokuma işçisi meclis kuruluna "..... doğru yoldan şaşan insanlara, evlilikdışı çocuk sahibi olmadan kendilerini pis tutkularına nasıl kaptırabileceklerini öğreten birtakım belirli kitapların yayımlandığını" söylemişti.[5] Fabrikalarda çalışan kadınların, başka ortamlarda yaşayan kadınlardan daha az çocuğu olduğunu belirtmişti. Fabrikalarda çalışan kadınlarla ilgili ortak önyargılar ve fabrikaların kadınları cinsel başkaldırıyla parasal bağımsızlıklarını kazanmaya kışkırttığı inancı, bu tür kanıtları güvenilmez kılar. Bununla birlikte, doğum denetimi konusunda yazılmış kitapları okuyan birtakım insanlar da yok değildi elbet. 1834-1835 yıllarında Manchester'de satılan "Ahlâka ve Dine Aykırı Yapıtlar" konulu bir araştırma, *The Bridal Gem* (Gelinin Değerli Taşı) adlı kitapla, Charles Knowlton'ın *Fruits of Philosophy* (Felsefe Yemişleri) ve Robert Dale Owen'ın *Moral Physiology* (Töresel İşlevbilim) adlı kitaplarından satın alınanların sayısının 600'ü bulduğunu gösteriyordu. Paine'nin, köktenci siyasal klasiklerden olan, *Age of Reason* (Akıl Çağı) adlı kitabından 400'ü, The *Rights of Man* (İnsan Hakları) adlısındansa 800'ü satılmıştı. Ama çalışan kadınlar arasında bilgi, büyük olasılıkla ağızdan ağza —şu kadın söyleşileriyle— yayılıyordu. Kadınlar birbirlerine anlatıyor olmalıydı. Büyük kentlerin gelişimi "akıllı kadın" geleneğini yok edememişti. Kadınların tek seçeneği çocuk aldırma ve yeni doğan bebekleri öldürmekti; gerçi çocuk alma işlemini yapanlara verilen cezalar son derece ağır, işlemin gerçekleştirildiği koşullarsa tüyler ürperticiydi ama gene de 19. yüzyılda bu tür olaylarla karşılaşılıyordu. Bitkisel çocuk düşürücülerle yapılan şarlatanlıklar çoğaldıkça çoğalmıştı.

[5] *Agy*, sayfa 95.

8

Köktenci ve Toplumcu Hareketin Başlangıcında Kadın Hakları Savunuculuğu

KADINLARIN TOPLUMSAL ve cinsel konumunu bir bütün olarak sorgulayan köktencilikte güçlü bir azınlık geleneği vardı. Bu gelenek, Mary Wollstonecraft'ın düşünceleriyle, Fransa'daki ütopyacı toplumcuların yaptıklarıyla, İngiltere'yle Amerika Birleşik Devletlerindeki ortak-işleticilerin ve toplum kurucularının hareketleriyle birleştiriliyordu; bu bin yıllık barış dönemiyle ilgili dinsel inancın, bir kuşak sonraki laik akrabasıydı. Bu, faydacı adıyla anılan ve kapitalizmi daha etkin bir duruma getirecek reformlar yapmak isteyen orta-sınıf köktencilerine bağımsız bir karşı çıkış olarak doğmuştu.

Orta sınıftan gelen bir iktisatçı ve düşünür olan James Mill, kadınlarla çocukların kocalarından ve babalarından yasal olarak ayrı haklara sahip olmasında hiçbir yarar görmüyordu. William Thompson buna yanıt olarak 1825'de *İnsan ırkının yarısını oluşturanların yani kadınların, kendilerini siyasetle yurttaşlık hakları açısından ve ev içinde köleleştirmeye çalışan insan ırkının öbür yarısının, yani erkeklerin, haksız isteklerine karşı çıkış seslenişi* adlı yapıtını yayımlamıştı. Thompson çıkarları, kendi çıkarı olmayan insanların önemli bir savunucusuydu. Kendisi, Katoliklerin siyasal özgürlüklerini destekleyen İrlandalı bir Protestan ve köylü ortak-işletmelerine inanan bir toprak sahibiydi. Orta-sınıf siyasal iktisadına karşı emekçilerin ürettiklerinden pay alma hakkını savunuyordu; ayrıca kapitalist üretimin tinsel sonuçlarını, daha toplumda bütünüyle ortaya çıkmadan çok önce, görüp algılayan ilk köktenci düşünürlerden biriydi.

Sesleniş adlı yapıtında Thompson, kadınları ender görülen bir tutkuyla savunur. Kitabını, Anna Wheeler adlı bir kadına adamıştır. Bu kadın da, Thompson gibi İrlandalı bir protestandı. Dördü ölen, altı çocuk doğurduğu on iki yıllık mutsuz bir evliliğin ardından ayyaş kocasını bırakmıştı. Köyde tek başına yaşıyor olmasına karşın komşularının nefretini göze alarak, aralarında Mary Wollstonecraft'ın, Shelley'in ve Fransız usçu (rasyonalist) felsefe yapıtlarının da bulunduğu yığınla kitap okumuştu. Sonunda dayanamayarak kaçmış, 1812'de Guernsey'de yaşayan bir akrabasının yanına gitmiş ve birtakım farklı köktenci düşünce eğilimleri arasında önemli bir uzlaştırıcı olmuştu. Mary Wollstonecraft gibi o da hem kadın hakları savunucusu hem de köktenciydi. Thompson sunusunda Wollstonecraft'la Mary Hays'in adlarını da anar. Anna'nın kendi yazılarını yazmayışına üzülür; ona uygulanan baskıyı dolaysız bir biçimde paylaşmadığının da ayrımındadır. "Gerçi —erkek doğma talihine ermiş oluşum nedeniyle— senin duyumsadıklarını *duyumsayamıyorum*.... gerçi bu sorunla ilgili hiçbir kişisel çıkarım yok, ama gene de yalın gerçeklere ve olgunun nedenine eğilmeden duramıyorum."[1]

Thompson kadınların bedensel zayıflıklarının ve çocuk yetiştirme görevlerinin onlara zarar verdiğine ve erkeklerle yarışmalarını güçleştirdiğine inanıyordu. Kadınların bilgiden, çalışmaktan, mal edinmekten ve siyasal haklardan uzaklaştırılması içinde bulundukları bu elverişsiz durumu körüklüyordu. Varolan evlilik dizgesi ve kadınların kafasının, erkek egemen bir kültürle "kalıplanması" da, onların boyun eğmelerine yardım ediyordu. Thompson, yuvalarını mutluluk kaynağı olarak tanımlayan ama hazzı dışarıda arayan erkeklerin ikiyüzlülüğüne ve buna göz yuman eşitsizlik üzerine kurulu cinsiyet yasalarına karşı çıkıyordu.

[1]William Thompson, *İnsan ırkının yarısını oluşturanların, yani kadınların, kendilerini siyaset ve yurttaşlık hakları açısından ve ev içinde köleleştirmeye çalışan insan ırkının öbür yarısının yani erkeklerin haksız isteklerine karşı çıkış seslenişi*, Londra 1825, sayfa v-vi.

Kadınların evdeki durumu parasal ve yasal açıdan umarsızdı. Mutlulukları bir başkasının saçma isteklerine bağlıyken kadınlar nasıl "mutlu" olabilirdi? Thompson kadınlara siyasal haklar verilmesini isteyip duruyordu. Erkekliğin egemenlik, kadınlığınsa boyun eğme olduğunu öne süren düşünceye de eleştirel bir gözle bakıyordu.

Aslında *Sesleniş* adlı yapıtının arkasında, sürekli kadınların zararına işlediğine inandığı rekabet üzerine kurulu toplumun tüm ilkelerine yönelik bir saldırı vardı. Yürürlükte olan dizgede erkekler, çalışma dünyasına giren kadınlarla yarışmaktan korkuyordu. Kadınların, çocuk doğurup yetiştirmek için harcadıkları emeğin karşılığını biraz olsun alması gerekirdi; oysa ücretle çalışma sistemi bunu sağlayamıyordu. Bu sorun toplumsallaştırılmadıkça, kadınlar geçinmek için sürekli erkeklere bağımlı kalırdı. "Kocasının kendisini umarsız ve üzüntülü ailesiyle baş başa bırakarak çekip gidivereceği korkusu"[2] genellikle kadınları tek bir efendinin barbarlıklarına boyun eğmeye zorluyordu.

"Gerçi içinde "gönüllü ortaklığı" ya da "endüstriyle bir yığın hünerli insan arasındaki karşılıklı işbirliğini" barındırmayan hiçbir şey şu andaki yapay toplumsal dizgemizin çirkinliklerini ve özellikle de kadınlara uygulanan yıkıcı haksızlıkları düzeltemez; ama gene de dışlanmanın getirdiği kısıtlamalarla eşitsiz yasaların kaldırılması, böylece kadınların durumlarının ve insan ilişkilerinin genel görünümünün iyileştirilmesi bile, onların artık eskisi gibi görülmemesini sağlar."[3]

Toplum yapısı kişisel kazançla yarışmaya dayalı kalırken gerçekleştirilecek reformlarla, tam bir ortak-çalışma üzerine kurulu toplum arasındaki ayrım son derece önemliydi. Eğer eğitim, yasal değişiklikler, ev içi hakları, işe giriş gibi alanlarda belirli birtakım "olumsuz ilerlemeler" yer alırsa, o zaman kadınların "yürürlükte bulunan toplumsal kurumlarda olumlu değişimler" için savaşma olanağı artardı. Bu başlangıç reformları elde edilene

[2] *Agy*, sayfa 200.
[3] *Agy*, sayfa 151.

kadar, kadınlar tam anlamıyla insan sayılamazdı. "Kadın olmak, hayvan olmakla aynı şeydi."[4]

Thompson kadınlığı kölelikle kıyaslıyordu. Kadınların ezilmesi, "tıpkı Karaların teni gibi"[5] daha doğarken belirleniyordu. Kadınlarla erkekler arasındaki eşitsiz toplumsal ilişki, erkeklerin kadınları "zihinsel yetersizlikle" "damgalayıp" buna "doğa yasası" adını vermesi anlamına geliyordu. Kadınlarsa genellikle erkeklerin "kadın doğasıyla" ilgili tanımlarını kabul ediyordu. Thompson kadınları, kendilerinden daha aşağı gösteren erkek yorumlarına boyun eğmemeye çağırıyordu. Kadınlar, kendilerini erkeklerden daha aşağı varlıklar olarak tanımlayan bu kültürel dayatmanın ayrımına ancak vardıkları zaman "prangalarından" "kurtulurdu." Ayrıca "erkeklerin gözbağcılığı, sizin bilisizliğinize ve uysalca boyun eğmenize dayanıyor" diye ekliyordu.

Thompson, kadınlara uygulanan özel baskının köktenci devinimde bile yeterince anlaşılmadığını da göz ardı etmiyordu.

"Erkeklerin toplumun, eylem özgürlüğünün, toplumsal kurumların ilerlemesi adını verdiği bu duruma cinsinizin kayıtsız kalmasına şaşmamak elde mi? Bütün bunların arasında, geçmişteki tüm özgürlük ve buyurganlık düzenleri arasında hani nerede size verilen eylem özgürlüğü?"

Kadınlar, erkekleri kendileriyle farklı bir ilişki kurmaya zorlamalıydılar:

Size saygı göstermeliler; salt kendi bencil isteklerini doyurmak için az bulunan bir et parçası gibi arzulanmamalısınız. Erkeklerden saygı görmek için kendinize saygı duymanız gerek; bunun için çaba harcamalı, daha yararlı olmalısınız."[6]

[4] *Agy*, sayfa 165.
[5] *Agy*, sayfa 165.
[6] *Agy*, sayfa 196.

Thompson Fransız ütopyacı toplumcu Fourier'nin etkisinden de söz eder. 1800'lerin başlarında yurt dışına gittiğinde bir başka üütopyacı düşünür olan Saint-Simon ve yandaşlarının düşünceleriyle tanışmıştı. Anna Wheeler de 1818'de Caen'deki Saint-Simoncu kümenin üyesi olmuştu.

Fourier üyeleri birbirine sımsıkı bağlı olan, ortaklaşmaya dayalı büyük yönetim örgütlerini savunuyor; çalışma yaşamının, insanlara ilgi alanlarına yönelme ya da duygularını dile getirme fırsatı verecek biçimde düzenlenmesini istiyordu. Bu özgür ortaklık toplumunda insanlar, içinde çocuklar için yuvaların da bulunduğu çeşitli hizmetlerle donatılmış büyük yapılarda barındırılacaktı. Küçük çocuklara ortaklaşa bakılacaktı. Herkese açık aşevleri ve halkevleri olacak ama her aile kendi dairesinde yaşayacaktı. Fourier'nin *Théorie des Quatre Mouvements* (Dört Hareketin Kuramı) adlı ilk kitabı 1808'de yayımlanmıştı; hâlâ yazmayı sürdürdüğü 1820'lerdeyse Fransa'da aralarında çalışan kadınların da bulunduğu bir yandaş kümesi kazanmıştı. Düşlerindeki kusursuz toplumu tanımlamak için sık sık "karşılıklılık" ve "ortaklık" sözcüklerini kullanıyordu — aynı terimleri Thompson da kullanmıştır. Fourier'in kuramlarını İngiltere'de tanıtan Hugh Doherty bu yeni topluma "toplumculuk," yeni ilişki biçimlerineyse "dayanışma" adını vermişti.

Fourier insanbilimin ilk amatör yaratıcılarındandır. *Kuram* adlı kitabında varolan toplumsal düzenin ortaya çıkışını, kökenlerini araştırıp çeşitli toplumsal aşamaları irdeleyerek açıklamaya çalışmıştı. Kadınların durumunun farklı toplumlar tarafından erişilen uygarlık düzeyinin önemli bir göstergesi olduğuna inanıyordu; bu düşüncesinden genç Marx da etkilenmiş ve ödünç aldığı tüm zihinsel düşünceleri törel kavramlardan toplumsala dönüştürmüştü. Fourier kadın özgürlüğü konusunda zamanla biraz daha sakınımlı davranmaya başlamış ama ilk yazılarında kanıtladıkları olduğu gibi kalmıştı.

Saint-Simon endüstriye katılan sınıfların "asalaklara" karşı birleşmesi gerektiğine inanıyordu. İşverenlerle işçiler arasında belirgin bir ayrım gözetmiyordu. Küçük işlikler dizgesinin başatlığı yüzünden ikisi de çıkarlarının toplumsal birleşmede yattığını görebilirlerdi. Saint-Simon 1825'de ölürken yandaşlarına, barış, endüstri ve uluslararasıcılık çağını haber veren *The New Christianity* (Yeni Hıristiyanlık) adlı bir kitap bırakmıştı. Yandaşları hemen, işverenlerin kazanç hakkına karşılık işçilerin üretimden pay alma hakkını öne süren iktisadi sorun yüzünden bölünmeye başlamıştı. İnsanların bir bölümü, kendini yapısal açıdan son derece hiyerarşik olan kümenin "ustası" ya da babası sayan Enfantin adlı bir adamın çevresinde toplanmıştı. Enfantin Tanrının hem eril hem de dişil nitelikli olduğu düşüncesini; kadın eşitliğinin de bundan kaynaklandığını öne sürüyordu. Yeni çağın başlaması için, babayı tamamlamak üzere bir ana ya da bir kadın mesih bulunması gerekirdi. Saint-Simoncular, miras bırakılan mallarla baskıcı bir kurum gözüyle baktıkları Hıristiyan evliliğine sürekli karşı çıkıp duruyordu. Evlilikler isteğe bağlı olarak sona erdirilebilmeliydi. Bir "aile" gibi yaşıyorlar, mallarını paylaşıyorlar, erkeklerle kadınlar bol pantolonlarla uzun gömleklerden oluşan aynı türden giysiler giyiyordu. İnançları ve yaşam biçimleri nedeniyle Fransız hükümetinin baskısı altında tutuluyorlardı.

1820'lerle 1830'larda her şey son derece akışkandı. Düşünceler Manş Denizinin hatta Atlantik Okyanusunun bir yakasından öbür yakasına gidip geliyor, Saint-Simoncular, Fourierciler ve ortakçalışma yanlısı İngiliz Robert Owen'in yandaşları arasında tartışmalar ve bölünmelere yol açan atışmalar olmasına karşın gene de ortak bir temel bulunuyor ve düşünce alışverişi yapılabiliyordu. Toplumcular arasında ortaya çıkan kadın mesih düşüncesiyle Joanna Southcott'un bin yıllık refah dönemi düşleri arasında ilişki kuruluyordu. Ashton-under Lyme kentinde dinsel öğütler veren "Çoban" Smith adlı bir adam Joanna'nın yandaşlarından John

Wroe'yla tanışmış ve bir kadın kurtarıcı düşüncesinden fazlasıyla etkilenmişti. Smith sonradan Anna Wheeler'le tanışıp ilişki kurmuş ve "özgür kadını" araştırma serüvenine atılmıştı. Erkeklerin tinsel gücünün tükendiğine, bunun yerini kadınların egemen olduğu maddeci bir dünyanın alması gerektiğine inanıyordu. Smith, son zamanlarda kadın mesihlerin artışına dikkat çekiyor ve yeni çağın "Gelinin dönemi" olacağını söylüyordu.

Bununla birlikte "Ana" konusundaki öteki araştırmacıların, aslında hiçbir erkeğin kurtarıcılık işlevine uygun olmadığı konusundaki duygularına da katılıyordu.

"İngiltere'de cinsini temsil edebilecek bir kadın var mı? Varsa, çıksın ortaya, çünkü böyle biri ortaya çıkana kadar erkekler için bile kurtuluş umudu olmadığına inanıyorum. Kadınların yapması gerekenleri yapmadıkları için erkekleri kınamaya gerek yok. Kadınların kendilerinin yapmak zorunda olduğu işler var. Kadının —ancak kendisinin dile getirebileceği— duyguları var; ancak kendisinin tanımlayabileceği kusurları var."[7]

Saint-Simoncu "misyonerler" İngiltere'ye 1833-1834 yıllarında gelmişti. Propagandaları kadınlarla işçilere yönelikti. Toplumcu ve kadın hakları savunuculuğu konuşmaları için Burton Toplantı Merkezini tutmuşlardı; bu toplantıların birinde konuşmacı, bir onarımcının karısıydı. Bu konuşmaların kapsamında "Endüstri Örgütüne Karşı Ortak Mallar," "Owenciliğin Pratik Hıristiyanlık Olduğu Aldatmacası," "Sendikalar karşısında Saint-Simoncu Tutum" ve "Kadın Özgürlüğü, Evlenme ve Boşanma"[8] gibi konular yer alıyordu. İşçilere seslenerek J. S. Mill gibi orta-sınıf köktencilerini kendilerinden uzaklaştırıyorlar; endüstri, din ve kadın hakları savunuculuğu konularındaki düşünceleri yüzünden sendi-

[7]W. Anderson Smith, *The Universalist*, Londra 1892, sayfa 66.

[8]Richard Pankhurst, *The Saint-Simonians, Mill and Carlyle*, Londra (tarihsiz), sayfa 109 ve 125-6.

kacılarla emekçi-sınıfı köktencilerinin kendilerinden kuşkulanmasına yol açıyorlardı. Bununla birlikte "Çoban" Smith *The Shepherd* (Çoban) adlı gazetesinde bu kişileri destekliyordu; Owenci bir gazete olan *The Crisis*'deyse (Bunalım) Anna Wheeler'ın Paris'de çıkan *La Femme Libre* (Özgür Kadın) adlı bir kadın gazetesinden yaptığı bir köşe yazısı çevirisi yayımlanmıştı. Yazı şu tümceyle başlıyordu:

"Çalışan sınıfın özgürlüğü, kadın özgürlüğüyle birlikte gelecektir."

Kadınlar şöyle söylüyordu,

"Bütün çağlar boyunca, şu ana kadar kadınlar aşağılanmış, ezilmiş ve erkeğin malı sayılmıştır. Kadınlara mal gözüyle bakılması ve bunun sonucunda ortaya çıkan buyurganlık artık sona ermelidir..."

"Yararlandığı hakları paylaşmayı kabul edecek kadar yüce gönüllü olmayan hiçbir erkeği koca olarak seçmeyelim."[9]

Bu yazı her sınıftan kadını "düzen ve uyum ilkelerini her yere" yaymaya çağırıyordu. *The Destructive and Poor Man's Conservative* (Yıkıcılık ve Yoksulların Tutuculuğu) başlıklı —adına karşın köktenci olan— bir gazete buna karşılık vermişti. Gazete kadın özgürlüğüyle verimli sınıfların arasındaki ilişkiyi kabul etmiyor, "mal edinme kurumunda yapılacak bir değişikliğin bütün öbür büyük değişikliklerden önce gerçekleştirilmesi gerektiğini" öne sürüyordu.[10] Bütün bu "yeni-türemiş dogmalar" pratik açıklamalara hiçbir katkıda bulunmuyor, salt insanların kafasını karıştırmakla kalıyordu.

"Önce kendimizi ussallaştırmak dururken, neden kadınları ussallaştırmaktan söz ediyoruz? Ya da daha kendi toplumsal haklarımızı elde ede-

[9] *Agy*, sayfa 109.
[10] *Agy* sayfa 110.

memişken neden kadınlarınkini iyileştirmekten söz ediyoruz? Yoksul Polonyalılar için üzüldüğümüz gibi kadınların durumuna da üzülebiliriz ama kendi yurttaşlık haklarımızı güvenceye alana kadar bundan fazlasını yapmak elimizden gelmez."

Kadınlar bunun, erkeklerin değil, kendilerinin neler yapacağı konusu olduğu yolunda bir yanıt vermişti büyük olasılıkla. Bununla birlikte misyonerler Saint-Simon'un düşüncelerini herkese benimsetme konusunda bir ölçüde başarı da kazanmış olmalıydı; çünkü Shelley'in şiir yapıtları ve Cobbett'le Owen'in kitapçıklarının yanı sıra, çevirmeni şu "Çoban" Smith'den başkası olmayan ve üzerinde kısa gömlekle pantolon giymiş "Saint-Simon Kadınının" renkli bir resminin bulunduğu *Yeni Hıristiyanlık ya da Saint-Simon Dini* adlı kitabın ucuz bir baskısı, Manchesterli kitapçı Abel Heywood tarafından tanıtılıp satışa çıkarılmıştı.[11]

Owen öğretisindeki bin yıllık barış dönemi inancı daha da laikleşip usçu bir biçim almıştı.Yeni törel dünya, erkeklerin ve kadınların çabalarıyla hemen orada yaratılmalıydı.1800'lerde New Lanark'da örnek bir üretim toplumu yaratmaya çalışan ve düşüncelerini Owen yanlısı emekçi sınıfına aktaran aydın fabrika yöneticisi Robert Owen, 1830'larla 1840'larda bu kimliğinden uzaklaşmıştı.

Owen'in işçi emeğinin değerini güvenceye alacağını düşündüğü kooperatifler, Büyük Ulusal Birleşik İşçi Sendikası ve Ulusal Eşit Emek Borsası kuruluşları nedeniyle yaşanan çalkantılı dönemde, Owen öğretisi yüzeysel ataerkil inanlar olmaktan çıkıp köktenci işçi-sınıfı hareketinin yarattığı propaganda gücüne dönüşmüştü. Owen öğretisi, Owen'i aşıyordu.

1830'ların sonlarına doğru bu, yan kuruluşları örgütleyen, konuşma ve tartışma toplantıları düzenleyen, uzak yerlere gezici görevliler gönderen, ucuz propaganda bildirileri basıp dağıtan ve

[11]Dorothy Thompson, "La Presse de la Classe Ouvrière Anglaise, 1836-48," Jacques Godechot, *La Presse Ouvriere*'den, Paris 1966, sayfa 20.

gittikçe büyüyüp gelişen bir uğraş topluluğuna dönüşmüştü. Bu, Owen'den kaynaklanan ilk dürtünün —yani insan kişiliğinin sonsuza kadar geliştirilebileceği düşüncesinin— canlı tanığıydı. Bunun sonucunda ortaya çıkan emekçi-sınıfı devinimleri gibi, bu topluluk da küme toplantılarında Metodist sistemi benimsemişti; bunlar, küme önderinin konuşmaları başlattığı ve tartışmalara herkesin katıldığı resmi olmayan toplantılardı. Bunlara kadınlar da alınıyordu. Örneğin 1813'de Huddersfield'da Owen öğretisinin yandaşları karılarını, kadın arkadaşlarını ve akrabalarını da toplantıya getirmişti. Owen Bilim Merkezi, işverenler tarafından korunup desteklenen Makine Uygulayım Kurumuna karşı köktenci bir seçenek olarak sunuluyordu; Owen yanlıları, çocukların yıldırma, yani ödüllendirme ve cezalandırma sistemiyle eğitilmediği, tersine öğrenmenin eğlenceli ve hoş kılındığı ortak-çalışmaya dayalı anaokullarının öncüleriydi. Ayrıca yetişkinler ve çocuklar için gene ortak-çalışmaya dayalı Pazar okulları da vardı.

Owen eğitim sistemi, "Yeni Ahlâk Dünyasının" yaratılışından ayrı tutulamazdı; bu ortak-çalışma, toplumu oluşturmanın bir parçasıydı ve toplumun o günkü durumuyla kaçınılmaz olarak çelişiyordu. Owen, Tanrıya ve işverene saygı duyma düşüncesinin çocukların kafasına küçük yaşta aşılandığı anaokullarını kuran kişilerle tüm ilişkisini kesmişti. Ulusal eğitimi ilk savunanlardan olmasına karşın, eğitime salt, kurumlarda gerçekleştirilen resmi öğretim süreci gözüyle bakmıyordu. İnsanların yaşayarak ve içinde bulundukları kültür aracılığıyla öğreneceklerine inanıyordu. Dolayısıyla insan yeni bir dünya kurma konusunu ciddiye alıyorsa, o zaman eski değerlerin sürdürülüp çoğaltılmasına yardım eden araçlara karşı çıkmalıydı.

Mary Wollstonecraft gibi Owen de eğitimi en geniş anlamıyla düşünüp ele alıyordu ama Wollstonecraft'ın tersine sanayileşmenin yarattığı ana-baba ve çocuklardan oluşan küçük ailenin, kadınlarla erkeklerin eşit tutulduğu toplumun temeli olduğuna inanmıyordu. Erkeklerle kadınların farklı görevler üstlenmesine ve

toplumda kadın erkek eşitliği olmamasına karşın, insanları akrabalık bağlarından uzak ve sözümona özgür seçim hakkına sahipmiş gibi gösteren bu yeni orta-sınıf aile ülküsünü desteklemek şöyle dursun, Owen 19. yüzyıl başlarında ortaya çıkan bu aile biçiminin ortak-çalışmaya engel olduğunu düşünüyordu. Küçük, yalıtılmış aile birimlerinin bireyselliği ve rekabeti öne çıkaracağına, dolayısıyla ortak-çalışmaya dayalı toplum olasılığını engelleyip gerileteceğine inanıyordu. Owen yanlılarının kafasında çok daha büyük aileler vardı — yuvaları genişletmeyi, dar aile çevresiyle bir bütün olarak toplum arasındaki bölünmeyi ortadan kaldırmak istiyorlardı.

Kapitalist düşünceleri sürdürüp yaşatan salt ailenin varolan yapısı değildi; aile aynı zamanda özel malların kuşaktan kuşağa geçirilmesini sağlayan bir araçtı.

"... Farklı çıkarlar ve özel mallarla ilgili bireysel aile düzenlemeleri bu akıldışı dizgenin en önemli bölümleridir. Söz konusu dizgeyle birlikte bunlar da bir yana atılmalıdır. Bunun yerine olağan oranlarda erkek, kadın ve çocuklardan oluşan birlikler kurulmalıdır; bu birlikler yaklaşık dört kişiden başlayıp beş yüz, hatta yaklaşık iki bin kişiye kadar bir aile gibi düzenlenmelidir."[12]

William Thompson gibi Owen yanlıları da erkeklerle kadınlar için farklı ölçütlere sahip o günkü cinsel ahlâk sistemine karşı çıkıyordu. "Yeni Ahlâk Dünyası" kurulmadan önce sona erdirilmesi gerektiğine inandıkları Hıristiyan evliliğine Saint-Simoncular gibi onlar da karşıydı. Bu, bilinçle kültürel değişikliklerin daha yeni toplum ortaya çıkmadan önce vurgulanmasıydı ve aile ilişkilerinin önemiyle eski biçimdeki kişisel yaşam alışkanlıklarının üzerinde durulduğunu gösteriyordu. Hıristiyan ahlâkı cinsler arasındaki içten ilişkileri engelliyor ve "iffetle" yapmacık bir utangaçlığı öne çıkarıyordu. Duygulara yer verilmeyen evlilikler yos-

[12]Robert Owen, *Book of the New Moral World* (1844). J. F. C. Harrison, *Robert Owen and the Owenites in Britain and America*, Londra 1969, sayfa 59.

malıktı. Owen yanlıları varlığını sürdüren kültüre karşı da savaşmak zorundaydı; ortak-çalışmaya dayalı toplum yaratma çabalarının bir bölümü de buydu. Dolayısıyla, erkek işçiler var olan toplumda siyasal ya da iktisadi haklar elde edene kadar bu kültürel değişiklikler ertelenemezdi.

Owen bu düşüncelerini 1835'de "Eski Töretanımaz Dünyadaki Papazlık Evlilikleri Konusunda Dersler" adlı yazısında ortaya atmıştı. Bununla birlikte Owen yanlıları öğütlediklerinin uygulanması gerektiğine inanıyordu. 4 Ocak 1834 tarihli *The Crisis* (Bunalım) adlı gazetede Owen yanlısı kadınlar için bir dokundurma yazısı çıkmıştı. Yazıya göre bu kadınların 40 yaşlarında, yıllık 50£'luk bir gelire ve "kadınlıklarına" sahip olmaları gerekiyordu. Başyazar "Bakireliğin gerekli olmadığını düşünüyoruz — hiçbir toplumcu da bunun üzerinde durmaz" diye ekliyordu.[13]

Owen yanlıları evliliklerini medeni nikahla gerçekleştiriyor böylece dinin işlevlerinden bir bölümünü kişisel yaşamlarından çıkarıp kendi üstlerine almış oluyorlardı. Örneğin 1845'de Londra'daki John Street Institute'da bu tür bir evlenme töreni yapılmıştı. Owen yanlıları birbirini artık umursamayan eşler arasındaki evliliklerin geçersiz olduğuna inanıyor dolayısıyla boşanmanın kolaylaştırılmasından yana bir tutum sergiliyorlardı. Place gibi onlar da evlenmeme kararının doğal olmadığını, bunun bedensel ve tinsel hastalıklara yol açacağını düşünüyorlardı. Gerçi William Thompson gebelikten korunma yöntemlerini destekliyordu; Owen'in oğlu Robert Dale Owen'sa 1830'larda Manchester'da satılan ahlâka aykırı ve ayartıcı yapıtlar arasında yer alan doğum denetimiyle ilgili herkesin okuduğu bir kitap yazmıştı ama Robert Owen'in bu konudaki işlevi pek de belirgin değildi.

Owen öğretisinin savaşım yöntemleri, değişimle ilgili "olumlu" ve "olumsuz" düşüncelere sahip William Thompson'ınkinden oldukça farklıydı. Owen yanlıları ara reformlarla ilgilenmiyor,

[13]Harrison, *Robert Owen and the Owenites in Britain and America*, sayfa 61.

insanların hemen işin bütününe el atması gerektiğini düşünüyordu. Yepyeni bir dünya kurma olasılığına duyulan inanç sönüp giderken ve Chartist hareketin yenilgiye uğramasının ardından, cinsler arasındaki ilişkileri yeniden biçimlendirme ve kişisel yaşam alanındaki savaşım düşünceleri de, toplumculuk akımı yüzyılın sonunda yeniden doğana kadar emekçi-sınıfı hareketinden silinip gitmişti.

9

Orta-Sınıf Kadınları Örgütlenmeye Başlıyor

TOPLUMCULUK gibi kadın hakları savunuculuğu da erkeklerle kadınların kapitalizme gösterdiği arapsaçı gibi karmakarışık tepkiden doğmuştur. Kadın hakları savunuculuğu, erkeklerin kadınlara malları gözüyle bakmalarının sürüp gidişine karşı çıkıyordu. Bununla birlikte akım, içinde önemli bir belirsizlik barındırıyordu çünkü kadın hakları savunucularının, erkeklerin kadınları sürekli mal saymalarına saldırmalarında, özel sermaye mülkiyetinin ya da ücret-sisteminin de ister istemez bir yana atılıvereceğini akla getiren hiçbir şey yoktu. Tersine kadınlar söz konusu sistemde eşit koşullarda yer almaktan yanaydı; oysa bu, bütün sınıflardan gelen erkeklerin kadınlarla yarışmayı göze alması demekti. Bu durum orta-sınıf kadın imgesini ve dış dünyanın düşmanlık dolu yarışmalarından kaçıp sığınılan aileyi de yerle bir ederdi. Açık pazar kalıbıyla, aralarında özgürce yarışan iktisadi atomların uyum içinde kaynaşabilmesi için, biraz duygusallığa gerek vardı, ama söz konusu coşkular yerli yerinde olmalıydı. Yoksa kentsoylu insan Hobbes'un, kendi mantığı içinde eriyen dünyasıyla baş başa kalıverirdi.

Victoria dönemindeki orta sınıflar duygusallıklarını kabarık eteklerinin altına gizlenen kadınlarda bulmuştu. Victoria döneminde bir eş, erkeğinin gelir kaynaklarından gerçek anlamda uzaklaştırılıp yalıtılmıştı. Zaman geçip yüzyıl ilerledikçe salt kadınların giysileri değil evler de genişlemiş ve donanmıştı. Buna, gözle görünen bir varsıllık belirtisi ve orta-sınıf erkeğinin güvencesi gözüyle bakılıyordu. Evlerdeki hizmetli sayısı artmıştı; 1870'lerdeyse kadınların artık çalışanlara göz kulak olmak için bile işe alınma-

masından yakınılıyordu. Gerçi orta-sınıf kadınlarının koşulları, erkeklerinin toplumda artan gücüyle birlikte iyileşmişti ama gene de ilişkileri gittikçe artan iktisadi bağımlılığa dayalıydı. Bu anlamda ataerkillik güçlenmişti. Kadınlar, erkeğin kişisel eşyası; aylaklıklarıysa erkeğin hemen göze çarpan tüketiminin belirtisi sayılıyordu.

Bununla birlikte bazı kadınlar bu durumu dayanılmaz bulmaya başladığında, söz konusu koşullar değişip gelişmeye başlayıvermişti. 1830'larla 1840'larda bile kadınlar erkeklerle ilişkilerini ve toplumdaki yerlerini, salt kendilerini baskı altında tutan yönetilme biçimlerini değiştirmek için değil, görünüşte kapitalizmle tutarlı olan belirli birtakım iyileştirmeler istedikleri için de, sorgulamaya koyulmuşlardı. Eski bir ev eğitmeni olan Anna Jameson, kızları birer "gül" olarak eğitip sonra da onları kutup bölgesinde yaşamaya göndermenin anlamsız olduğunu belirtiyordu.[1] Kadınların durumunun hiçbir şeyle bağdaşmadığı açıktı. Bundan birkaç yıl sonraysa Anne Lamb, kadınların sözünün geçtiği alanlar düşüncesine karşı çıkmış ve onlara birer çocuk, melek ya da bıkılınca bir yana atılıveren oyuncaklarmış gibi davranılmasını eleştirmişti.

Katı ilkecilerin düşünceleriyle Defoe'nun yaşam arkadaşı olarak eş kavramını anımsatan, kadınlarla erkekler arasındaki yeni ilişki ülküsü, yüzyılın ortalarına doğru açık seçik ortaya çıkmıştı. Tennyson'un "The Princess" (Prenses) adlı şiirinde yaşlı adam geleneksel ataerkillik kavramından söz eder. Bir zamanlar erkeklere, kadınları mal olarak alabilecekleri, direnirlerse zorla ele geçirebilecekleri sözü verilmiştir. Oysa genç adam, onurlu, bağımsız kadına farklı bir biçimde sahip olmak istemektedir. Bu kadını duygularına seslenerek elde etmeyi, bir öpücükle uysallaştırmayı arzulamaktadır. Dolayısıyla Victoria döneminin kentsoylu kahramanı "buyurganlık kazanmak için köleyi" oynamaktadır.[2]

[1]John Kilham, *Tennyson and the Princess; Reflections of an Age*, Londra 1958, sayfa 113-114, 134-135.

[2]Tennyson, *agy.* 'The Princess' den alıntı, sayfa 135.

Arkadaşlık etmek için evlenme düşüncesi gelişirken, dolaysız ataerkil güç orta-sınıf kadınlarının çoğuna, parasal açıdan erkeklere bağımlılıkları her gün biraz daha artmasına karşın, kabul edilemez geliyordu.

Kölelerle kadınların mal sayılmasındaki benzerlikler, kölelik-karşıtlığı çalkantılarıyla birlikte ortaya çıkmıştı. 1840'da Londra' da yapılan kölelik-karşıtlığıyla ilgili bir konferansta, Birleşik Devletlerden Lucretia Mott ve Elizabeth Stanton'un da delege olarak bulunmasına karşın, oylama sonucunda kadınlar tartışma dışı bırakılmıştı. Bu karar uzlaşmazlıklara yol açmıştı. İngiliz kölelik-karşıtlığı akımıyla bunun sonucunda ortaya çıkan kadın hakları savunuculuğu örgütlenmesi arasındaki genel ilişki araştırılıp ortaya çıkarılamadan kalmıştır. Amerika'daysa ikisi arasında sıkı bir ilişki vardı. Gerçi bu ABD'deki kadar önemli değildi ama büyük olasılıkla hak ettiği ölçüde değerlendirilememişti.

Kadınların sanayideki durumuyla ilgili raporlar, özellikle de 1842'de madenleri ele alan rapor, yayımlandığında, kadınların yetersizliği ve kırılganlığı düşüncesinin anlamsızlığı da iyice gözler önüne serilmişti. Charlotte Bronte'nin yazdığı *Shirley* adlı kitapta kadın kahraman, sınıfının kendisine biçtiği boş, bezdirici, sıkıntılı yaşam yerine —kabalaşıp erkeksileşmesine yol açsa bile— bir iş edinme arzusuyla yanıp tutuşmaktadır. Hayır işlerinin ardında koşuşup duran orta-sınıf kadınının enerjisi işte bu işe yaramazlık duygusunun yarattığı umutsuzluktan doğmuştu. En kötü olasılıkla çağrılmadan gelen kişiler olarak işleri karıştırıyorlar ya da tersine yaptıklarında bir tür erinç buluyor ve düzeltmek için çabaladıkları emekçilere saygı duymayı öğreniyorlardı. Bununla birlikte hep yabancı olarak kalıyorlardı. Aralarındaki uçurumu gözler önünde canlandırmak bugün çok güçtür. Orta-sınıfın 19. yüzyıldaki kültürel değerlerleriyle yaşam biçimi emekçi sınıfınınkinden, en az aynı orta-sınıfın ele geçirip "değiştirdiği" Afrika kabilelerininki kadar uzaktı. Kendilerini gerçekten de uygarlıkları için işçi bulmaya gelmiş sömürgeciler olarak görüyorlardı — uygarlıklarıysa,

tutumluluğa, yoksunluklara ve zor işlerde çok çalışmaya dayalıydı. 19. yüzyılın ortalarında, hayır işlerine katılan orta-sınıf insanlarının çoğu hâlâ varlık dağılımındaki eşitsizliğe, yoksulların kişisel başarısızlıklarıyla iktisat hukukuna bakılarak hak verilebileceğine inanıyordu. Yoksullukla günah arasında sımsıkı bir bağ vardı. Bununla birlikte, hayır işlerine, çizilen bu çerçeve sınırları içinde, "bilimsel" bir yaklaşım arayışı da başlamıştı. Ulusal Toplumbilimi İlerletme Birliği toplantılarında kadınlar büyük bir dikkatle, hayır işleri konusunda eğitilmeleri gerektiği konusunu ele alıp tartışıyordu.

1857 Ekiminde Birmingham'da yapılan Birlik Toplantısında Mrs. Austin "Alt sınıflardan gelen kızlara sanayi konusunda eğitim verilmesini savunmak günümüzde moda olmuştur. Bu gereksinim yüksek sınıf için de aynı derecede önemlidir" demişti. Austin, öğrenim görmüş kadınların, kadın bakım yurtlarına yönetici olarak atanması ve konuk olarak buralara gidecek kadın kurullarının oluşturulması gerektiğini belirtiyordu — Batı Londra'da böyle bir kurul zaten vardı. Bunun salt kadınlarla genç kızların bakım yurtlarındaki yaşam koşullarını iyileştirmekle kalmayacağına aynı zamanda "herkesin içinde taşıdığı" şu "yararlı işlerde çalışma özlemine" bir çıkış yolu sağlayacağına inanıyordu. Boşa zaman öldürüp hiçbir işe yaramayan kişilerin yalnızca yüksek sınıftan hanımlar olmadığına, esnaf karılarıyla kızlarının da aynı şeyi yaptığına dikkat çekiyordu:

"Bu sınıfın genç kadınları da, ağır ve sıkıcı dedikleri ev işleriyle artık eskisi gibi uğraşmıyor; evle aileye göz kulak olma konusunda büyük-analarının eski güzel izlerinden gitmez oldular."[3]

Toplumsal hizmetin, tinsel saflık üzerine kurulu dinsel görev olmaktan çok, kendine özgü bir eğitimle irdeleme gerektiren laik ve bilimsel bir ödev olduğu düşüncesi, emeğin hayır işlerine

[3]Church of England Monthly Review'dan alınıp yeniden basılan Workhouses and Women's Work adlı bölüm, Londra 1858.

yatırıldığını öne süren eski varsayımları zayıflatmaya başlamıştı. Ulusal Toplumbilimi İlerletme Birliği Kurultayı, katılan kadınlara zihinsel bir çıkış yolu getirmişti; sonradan etkin birer kadın hakları savunucusuna dönüşecek olan birkaçıysa becerilerini ilk kez burada sınama olanağı bulmuştu.

19. yüzyılda kadınlar belirli birtakım reform çalışmalarına, salt kendilerini kadın hakları savunucusu olarak gördükleri için değil, yaşam koşulları tarafından karşı çıkmaya zorlandıkları için de, katılmaya başlamışlardı. Örneğin aristokrat bir kadın olan Caroline Norton erkeklerin eşleri üzerindeki yasal denetiminin sınırlandırılması için durup dinlenmeden çalışıyordu. Bırakıp gittiği içki düşkünü kocası, ölmek üzere olan çocuğunu görmesini bile engellemişti. 1839'da Mecliste babaların çocuklarına belirli durumlarda mallarıymış gibi davranamayacağı bildirilmişti. 1858'de çıkan bir başka Yasaysa kocasını bırakan bir kadına, miras aldığı ya da ayrıldıktan sonra edindiği malları elinde tutma hakkı veriyordu. O sıralarda evli kadınlar söz konusu yasanın kapsamına girmiyordu. Bununla birlikte ileride onlara da kendi kazançlarını ellerinde tutma izni verilecek ve sonunda 1882'de edindikleri mallar üzerinde bağımsız mülkiyet haklarını elde edeceklerdi.

Ama bir yandan ataerkilliğin yasal gücünün bir bölümü yavaş yavaş azaltılırken, bir yandan da toplumda, eğitim, çalışma ve siyaset alanlarında erkeklerin kadınlar üzerindeki denetimi açıkça ortaya çıkıyordu. Kadınların okullara, üniversitelere kabul edilmek için giriştikleri uzun savaşım yürek burkacak ölçüde yavaştı.

Oy hakkı tek çıkar yol gibi görünüyordu. Oy kullanma hakkını elde edebilirlerse, erkeklerin yaptığı yasaları da değiştirebilirlerdi. Oy hakkı için emekçi sınıfında baş gösteren çalkantılar, bundan kadınların da yararlanabileceği umudunu doğurmuştu.

The Subjection of Women (Kadınların Bağımlılığı) adlı yapıtın yazarı J. S. Mill Meclis Üyesi olduğu zaman, 1867 Reform Yasasında bir değişiklik önermiş ve "erkek" sözcüğü yerine "kişi" sözcüğünün kullanılmasını istemişti. Öneri geri çevrilince,

kadınlara oy hakkı verilmesini destekleyenler, eril kökten gelen sözcüklerin kadınları da kapsadığını söyleyerek dava açmışlardı. Manchester'da Oy Kullanma Hakkı Derneği kadınların da kayıtlara geçmesi için büyük bir çalışma başlatmışlar ama yargıçlar "erkek" teriminin, kadınları yalnızca ceza ve zorunluluklar açısından kapsayacağını karara bağlamıştı. Böylece ataerkillik en yüce güç olarak kalmıştı. Bir başka yasa tasarısı daha önerilmiş ama bu da Gladstone tarafından engellenmişti. Kadınlar, bu konunun Mecliste yeniden gündeme getirilmesi için, oy kullanma hakkının genişletilmesi yasa tasarısının sunulduğu tarih olan 1884'e kadar beklemek zorunda kalacaktı. Gladstone, kadınları ilgilendiren bölümün çıkartılmaması durumunda, tüm yasayı geri çevireceğini belirterek gözdağı vermişti. 1880'lerin sonunda, bir başka tasarı daha sunulmuş, ancak kadınlar gene düş kırıklığına uğratılmıştı. Emekçi-sınıfı erkeklerinin ardından, kadınlara oy hakkı verilmemişti. Bu yapısal engeller, saldırgan kadın hakları savunuculuğu akımına yol açacaktı.

1889'da oy hakkı hareketi önderlerinin özür diler gibi bir tutuma girmesiyle çileden çıkanlar, Kadınlara Oy Hakkı Birliği adlı yeni bir küme oluşturdular. Kurul üyeleri arasında, kocası Richard Pankhurst'un yüreklendirmesiyle Birliğe giren ama topluluk karşısında konuşmaktan çekinen Emmeline Pankhurst da bulunuyordu. Oy Hakkı Birliği evli kadınların haklarıyla ilgileniyordu. Kadın hakları savunucularıysa, evli olmayanları —ya da evlilikleri başarısız olanları— ilgilendiren reformların peşindeydi; bunlar evli kadınları oy hakkı isteklerinin bile dışında tutuyordu. Oysa Birlik, boşanma, miras alma ve çocukların velayeti konularında tüm kadınlara eşit haklar verilmesi için çalışıyordu. Gerçi Pankhurst çifti toplumculuk hareketiyle çoktan ilişki kurmuştu ve kısa bir zaman sonra da Bağımsız Emekçi Partisine katılacaktı ama gene de Birliğin o sıradaki siyaseti, köktenci-özgürlükçüydü..

10

Kadın Hakları Savunuculuğu ve Kurtarma Çalışmaları

KADINLARIN oy kullanmasına karşı çıkan tutucular, verilecek siyasal haklarla, kadınların toplumsal ve cinsel konumları arasında ilişki kurmakta pek aceleciydi. Örneğin *The Saturday Review* 1871'de, kadınların oy kullanmasının "evlilik kurumuyla aileyi tehlikeye düşüreceği" düşüncesindeydi.[1]

Aslında 19. yüzyıl sonlarındaki özgürlükçü kadın hakları savunuculuğu, kadınların cinsel özgürlüğü sorununu dile getirmiyor ve bir sır gibi saklıyordu ama söz konusu düşünceler toplumcu hareket sırasında yeniden tartışmaya açılacaktı. Özgürlükçü kadın hakları savunucuları, en sakıngan isteklerini dile getirirken bile öylesine bunaltıcı bir karşı çıkışla yüz yüze kalıyordu ki, hiçbiri 1870'lerde Amerika'da cinsel ikiyüzlülüğe saldırıp Mrs. Grundy'ye meydan okuyan Victoria Woodhull'un durumuna düşüp toplumda adının kötüye çıkmasını istemiyordu.

Ayrıca orta-sınıf kadınlarının çoğu, erkeklerin özgürce sevme hakkı istemekten çok, kendi ahlâk ilkelerini göz önünde tuttuğunu ileri sürme eğilimindeydi. "Kurtarma" çalışmalarına katılan yüksek ve orta sınıf kadınlarının elinden, kızların yosmalığa sürüklenmesi konusunda kendi sınıflarından olan erkeklerin sorumluluğunu kişisel olarak yüklenmekten başka bir şey yapmak gelmiyordu. 1860'larda Oxford Street, Haymarket ve Strand yolları sokak yosmalarıyla dolup taşıyor, Rotten Row'daysa pek beğenilen Miss

[1]Women's Votes adlı yazı, *The Saturday Review*, 6 Mayıs 1871, J. A. ve Olive Bank'in yazdığı *Feminism and Family Planning in Victorian England* adlı kitabındaki alıntı. Liverpool 1964, sayfa 109.

Walters gezinip duruyordu. Miss Walters'a "kuka" adı takılmıştı çünkü bir kezinde kendisine aşağılayıcı sözler eden içkili bekçilere "kahrolası dillerini tutmazlarsa, kahrolası kukalar gibi hepsini yere sereceğini" söylemişti.[2] 2000£ yıllık geliriyle Lord Hartington'un koruması altında yaşayan Miss Walters uğraşının doruklarındaydı. İleride saray tarafından baş ozan seçilecek olan Alfred Austin, Kuka'nın cinsel kabadayılıklarını konu alan bir şiir bile yazmıştı,

> Kovalar kaşlarını çatarak öfkeyle düşmanını
> Öter Row'da gevşek dizginli, hızlı Kuka'nın borusu
> Kızgın Hanımlar tutsa da, ayakları toprağı döven atları,
> O gene de sallar yelesini, sürdürür kendi Töresini.

Yosmalıkta da, Londra'daki yeni demiryolları boyunda yer alan dış yerleşim merkezlerindeki yazlık evlerde uğraş sahibi insanların geçimini üstlendiği kadınlardan oluşan bir orta katman vardı. Gerçi bu yarı-saygın kumalar, insanlara yüksek-sınıf kapatmalarından daha az sinir bozucu geliyordu ama gene de orta-sınıftan eşlerin konumu açısından tehlikeli sayılıyorlardı.

Hiç söz edilmeyen ama gene de göz ardı edilmesi olanaksız olan cinsel yoldan bulaşan hastalıklar Victoria döneminin ahlâk yasalarının ardına atılıp gizlenmişti. 1864'de silahlı kuvvetlerdeki Bulaşıcı Hastalıkları önleme konusunda bir yasa tasarısı sunulmuştu. Bu tasarıda yosma olduğu söylenen bir kadının zorla da olsa hekim denetiminden geçirilebileceği, karşı koyarsa cezaevine atılabileceği belirtiliyordu. Kadında CH (cinsel yoldan bulaşan) bir hastalık çıkarsa üç aylığına "Kilit altında" hastaneye yatırılabilecekti. Erkeklerinse CH sağaltımı konusunda bir zorunluluğu yoktu. Kadınlar, suçlu oldukları kanıtlanana kadar suçsuz sayılmak yerine, baştan suçlu kabul ediliyorlar ve suçsuzluklarını kanıtlamak zorunda bırakılıyorlardı. Bununla birlikte Yasa tasarısından yana olanlar,

[2]Sir William Hardman'dan Edward Holroyd'a mektup, James Laver'in *The Age of Optimism* adlı yapıtındaki alıntı, Londra 1966, sayfa 69.

bu önlemlerin kötü yola düşmüş kadınların kurtarılmasına yardım edeceği gibi silahlı kuvvetlerdeki cinsel hastalıkları da azaltacağına inanıyordu. Pek az sayıdaki kadın hekimlerden biri olan Elizabeth Garrett Anderson'u da aralarına almışlardı.

Söz konusu tasarı 1869'da yasalaşınca karşı çıkışlar da başlamıştı. Cinsel Yoldan Bulaşan Hastalıklar Yasasına karşı çıkanlar arasında yosmaları kurtarma çalışmalarına katılan insanlar da vardı. Josephine Butler, 1840'larda Kölelik-Karşıtlığı çalkantılarıyla bağlantısı olan Northumberland yöresinden varlıklı bir köktencinin kızıydı. 1866'da kocası Liverpool'a taşınmış, kızı daha çocukken korkunç bir biçimde ölmüş, Josephine Butler de kişisel üzüntülerinden kurtulup rahatlamak için kendini kurtarma çalışmalarına vermişti.

Toplumda adının kötüye çıkacağını bildiği için büyük bir kaygı duymasına karşın, Yasalara karşı çıkmak amacıyla kurulmuş olan yeni bir derneğin ulusal örgütçülük konumunda çalışmayı kabul etmişti.

Yasalara karşı çıkış çalışmaları orta sınıf kadınlarını salt, kendileriyle aynı sınıftan olan kadınlara yönelik erkek egemen ahlâkın ikiyüzlülüğü ve Josephine Butler'in deyişiyle "başka kadınlara da kıyıcı bir acımasızlıkla yayılan"[3] kötülükler konusunda bilinçlendirmekle kalmamış aynı zamanda emekçi sınıfının desteğini de kazanmıştı. Orta-sınıf erkeklerinin, emekçi sınıfından gelen kadınların yosmalığı konusundaki gönül rahatlıkları, kendi kızlarının bekâretiyle ilgili kaygılarıyla belirgin bir biçimde çelişiyordu. "Ulusal Çalışan Erkekler Birliği"nin kayıtlı 50.000 üyesi bulunuyordu; TUC, yani İşçi Sendikalarıysa yasanın kaldırılmasından yanaydı.

Savaşım kümesi, Victoria dönemi cinsel kültürünün en yasak bölgesine yani cinsiyet ve sınıf egemenliğine işte böyle saldırıyor-

[3]Banks, *Feminism and Family Planning in Victorian England* adlı yapıttan alıntı, sayfa109: daha ayrıntılı bilgi için Marion Ramelson, *Petticoat Rebellion* adlı kitaba bakın, (Bölüm 10 ve 11), Londra 1972.

du. Üstelik bu hareket yüksek sınıf erkeklerinin kendi ahlâk kurallarına uyması gerektiği konusunda diretmeye kararlı bir kadın tarafından yönetiliyordu. Bunun birtakım uzlaşmazlıklara yol açması hiç de şaşırtıcı değildi. Örneğin Meclis Üyesi Sir John Elphinstone "ben bu kadınların yosmalardan daha kötü olduğunu düşünüyorum" diyordu.[4] Kendi sınıflarından olan kadınların bilgisiyle eylemleri, yönetici-sınıf erkeklerinin kadınlar üzerindeki denetimini tehlikeye atıyordu.

Savaşıma katılanların, ahlâk kurallarının ayrım yapılmadan herkes için geçerli olması konusunda diretmesi, sonradan kadın hakları savunuculuğu propagandasının vazgeçilmez konularından biri olacaktı. Kadınların çoğu, kadın hakları savunuculuğu hareketine var olan ahlâkın erkekler tarafından tanımlanmasının yanlış olduğunu düşündüğü için katılmıştı. Bu, küçük kızların cinsel açıdan korunması konusunda başlatılan daha geniş kapsamlı bir hareketin parçasıydı. 1870'lerde ana-baba izni olmadan evlenme yaşı 12'ydi; çocuk yaşta yosmalıksa çok yaygındı. 1881'de, işçi sınıfı kızları arasındaki yosmalıkla, kızların yabancı genelevlere satılışı konusunda bir kurul raporu hazırlanmıştı. 1885'de köktenci bir gazeteci olan W. T. Stead beyaz köle giriş-çıkışını açıklayan bir dizi makale yazmıştı. Köktenci ahlâk savaşım çalışmaları yüksek-sınıf erkeklerin elinde tuttuğu cinsiyet ve sınıf erkine saldırıyı simgeliyordu ama söz konusu savaşım aynı zamanda kadınların umarsız ve korunma gereksinimi içinde olduğunu savunan Victoria dönemine özgü tutumun genel çerçevesi için de geçerliydi.

Çocuk yosmalığının yaygınlığı, kaçınılmaz olarak ortalıkta, eğitmeyurtlarının katı sıkıdüzeniyle sokaklar arasında bir seçim yapmak zorunda bırakılan yığınla evlenmemiş genç ana bulunduğu anlamına geliyordu. 1873'den önce, evlilikdışı çocuk doğuran ana, orduda ya da donanmada çalışan bir erkeğin parasal sorumluluk

[4]Ray Strachey (yay), *Our Freedom and its Results* adlı kitaptan alıntı, Londra 1936, sayfa 181.

yüklenmesini sağlamak için bir girişimde bulunamıyordu; kızın beklenmedik bir biçimde dava açtığı sivil babalaraysa haftada ancak 2s 6d kadar bir para ödettiriliyordu. 1880'lerde evlenmemiş genç analar için ilkyardım evleri kurulmuştu. Kızlara hâlâ "kötü yola düşmüş" gözüyle bakılıyordu ama en azından eğitme yurtlarıyla yosmalık arasında bir seçim hakkına sahip oldukları da düşünülüyordu.

1880'lerle 1890'larda orta-sınıf reformcuları toplumsal sorunların nedenini ararken gözlerini bireysel başarısızlıklardan çok kapitalist toplum yapısına çevirmek zorunda kalmışlardı. Koşulların, ancak "olgulara" egemen olurlarsa değişebileceğine inananlar, deneysel veri toplamaya yönelmişti. Gerçi bazıları, güvenceyi yalnızca yerleşik düzeni desteklemekte buluyordu ama bazıları da yeni toplumcu kümelere kaymaya başlamıştı. Kadınlar da bu durumun dışında değildi. Orta-sınıftan gelen inceleme ve denetleme görevlileri, emekçi-sınıfı kızlarının iktisadi durumunu irdelemeye başlamıştı. Evdeki ve sanayideki ağır çalışma koşullarını, kurşun-yapımı gibi tehlikeli işlerde kadınların nasıl sömürüldüklerini gözler önüne seriyorlardı. Yeni yasaların uygulanmasını sağlamak için daha çok yasa, fabrikalarda daha çok kadın denetmen ve yetkili görevli istiyorlardı. İnceleme görevlilerinden bazıları yüksek sınıf yardımseverliğinin efendilik taslayan sözde alçakgönüllülüğüne karşı çıkıyordu. Leeds'li Isabella Ford da Kadınlar Sendikası Birliğinde etkin olarak çalışan bir toplumcu ve kadın hakları savunucusuydu. 1890'larda yazdığı *Industrial Women and How to Help Them* (Sanayide Çalışan Kadınlar ve Onlara Yardım Yöntemleri) adlı kitapçığında kızlara verilen eğitimde, uysal ve sabırlı olmaktan başka bir şey öğretilmediğini belirtiyordu.

"Bu baskının genel niteliği, kadınların insan olarak haklarını koruyup savunması, onların amaçlarına ve aynı amaca sahip tanıdık tanımadık yoldaşlarına, kendi çıkarlarını gözetmeden bağlılık göstermesi düşüncesine karşı oluşudur."

Bu düşünce birçok öğretmen ve yardımsever tarafından da desteklenip pekiştiriliyordu:

"Yaşamlarını tüm içtenlikleriyle kurtarma çalışmalarına adamış bir küme kadın... nefret ettikleri kötülüklerin sürüp gidişine son vermek istiyor, çünkü amacı önlem almaktan çok, çıkar yol aramak olan herkes biraz böyle davranmak zorundadır..."

"Sanayide çalışan kadınlarda.... kendileri ve kurtuluşları için çalışıp başarma arzusu uyandırılmalıdır."

"Emekçi sınıfından olmayan kişilerin" işlevi, çalışan kesim kadınlarının "gereksinimlerini dile getirmeleri" için kendilerine "bir ses bulmaları" konusunda yardım etmekti.[5] Bu tutum, orta-sınıf kadınlarıyla erkeklerini sonradan Fabiancılığa, Bağımsız Emekçi Partisine (ILP) ve hatta Marksist Sosyal Demokrat Federasyonuna (SDF) yöneltecek toplumcu çalışmaya doğru ilerleyen orta-sınıf tutumundaki önemli bir değişikliğin simgesiydi.

[5]Isabella Ford, *Industrial Women and How to Help Them*, tarihsiz sayfa 7-19.

11

On Dokuzuncu Yüzyılda İşçi Sınıfı Kadınlarının Durumu

ANAMALCILIK iş ve aile yaşamında, kadınlarla erkekler arasındaki eski toplumsal ilişki biçimlerini yerle bir etmişti. Bununla birlikte söz konusu durum, işçi sınıfıyla orta-sınıfta farklı sonuçlara yol açmıştı. Orta-sınıf kadınları kendilerini üretimin dışına itilmiş ve parasal açıdan bütünüyle erkeğe bağımlı durumda buluvermişti: işçi sınıfı kadınlarıysa fabrikalarda çalışmaya zorunlu kılınmış ve ücret karşılığı çalışan emekçiler olmuştu.

Dolayısıyla ataerkil yetke aslında egemen sınıf içinde sağlamlaştırılmış olmakla birlikte, işçi sınıfı erkeğinin kadınlar üzerindeki mülkiyetinin iktisadi temeli, kadınların ev dışında kazandığı ücretler nedeniyle sarsıntıya uğramıştı. İşçi sınıfı kadınlarını koruma kaygısı içindeki orta-sınıf kurtarıcıları, işçi sınıfı yaşamının iktisadi ve cinsel gerçekliğini genellikle göz ardı ediyordu. Kurtarıcılar, kendi sınıf değerlerinin evrensel; —kendi sınıf çıkarlarını güçlendiren— devletinse yansız yapıda olduğuna inanıyordu. İşçi sınıfıysa, fabrika denetmenlerine, yerleştirme görevlilerine genellikle işlerine burnunu sokan, geçimlerini düzeltiyorum derken bozan yabancılar gözüyle bakıyordu. Ayrıca ataerkil yetkeye başkaldırı işçi sınıfı kadınları arasında az da olsa bir tepki uyandırmıştı çünkü burada kapitalizmin gelişimi bu tür bir yetkeyi acımasız ve insanlıkdışı yöntemlerle zayıflatıyor; işçi sınıfı erkekleriyle kadınlarının çoğu, kadınlarla erkekler, ana-babalarla çocuklar arasındaki doğal ilişkilerin sarsıntıya uğraması olarak değerlendirdikleri duruma karşı çıkıyordu.

Sanayi devriminin ilk evrelerinde sık karşılaşılan yakınmalardan biri de, kadınlarla çocuklar iş bulabilirken erkeklerin bulamamasıydı. Bunun, ailedeki yetke üzerinde son derece dolaysız etkileri vardı. Oysa, Engels'in 1844'de yazdığı *Conditions of the Working Class in England* (İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu) adlı kitabında da belirttiği gibi, 19. yüzyıl kapitalizminde ücret karşılığı-emek özgürlük getirmemiş, erkeklerle kadınların iktisadi konumunu tersine çevirmişti. Hâlâ birbirlerine sevgiyle değil, iktisadi gereklilikler yüzünden bağlıydılar. Ailedeki parasal gücün farklılaşması, yanında öbür toplumsal değişiklikleri getirmediği için, erkekler kendilerini alçalmış ve aşağılanmış duyumsuyor, kadınlarsa daha az ücretle, işverenlerin kazancını artırarak dışarıda çalışıyordu. Gerçi fabrika dizgesi, emekçi sınıfı erkeğinin, ailesindeki kadınlar üzerinde kurduğu iktisadi ve toplumsal egemenliğini zayıflatmaya başlamıştı ama gene de ataerkil yetke bir bütün olarak toplumda sürüp gidiyordu. Yönetici sınıf, hâlâ sapasağlam yerinde duran, şu kadınların erkeklere ait olduğu yakıştırmasından yararlanabiliyordu. Kaleminden bal damlayan Ure, *The Philosophy of Manufactures* (Üretim Felsefesi) adlı kitabında, işçilerin bundan böyle yalnızca makinelere ek olarak çalışmaya başlayacağı beklentisini büyük bir hazla dile getirmiş ve kadınlara ödenen düşük ücretleri haklı çıkarmaya çalışmıştı.

"Fabrikalarda çalışan kadınlar, genellikle erkeklerden çok daha düşük ücret almaktadır; bu yüzden, insanlar büyük olasılıkla düşüncesizce denebilecek bir duygudaşlıkla onlara acımaktadır; oysa emeklerinin karşılığında aldıkları düşük ücret ev içi görevlerini kadınlar için en kazançlı, en uygun uğraş haline getirmekte ve evde çocuklarının bakımını bir yana atıp fabrikalarda çalışmaya koşmalarını önlemektedir. Böylece Sağgörü, insanların çevirdiği dolapların dar-görüşlü kendini bilmezliğini bastıran bir bilgelik ve etkinlikle amacına ulaşmış olmaktadır."[1]

[1] A. Ure, *The Philosophy of Manufactures*, Wanda Neff'in *Victorian Working Women* adlı yapıtından alıntı, Londra 1966, sayfa 29.

Kapitalizm işle evi birbirinden ayırırken ortaya çelişkili bir gereksinim çıkmıştı. Fabrikalarda kadın emeği aranıyor ama bir yandan da çocukların bakılması, ailelerin beslenmesi gerekiyordu. Kadınlar bu çelişkiyi kendi yararlarına kullanmayı başaramamışlardı. Tersine hem evde hem de dışarıda çalışmaya zorlanmışlardı.

Kadınların iş yaşamında korunması konusunda baş gösteren çalkantılar 1830'lardan başlayarak, bir ölçüde başarı kazanmıştı. Çalışma saatleri yavaş yavaş azaltılmış, kadınlarla çocuklar madenlere indirilmez olmuştu. Koruyucu önlemlerin fabrikalarla madenlerin dışına taşınması için de çaba gösteriliyordu. İnsancıl duygular, ailenin parçalanması korkusuyla birleşmişti. Shaftesbury' nin inancına göre, eğer fabrika sistemi denetimsiz bırakılırsa o zaman "Ev yaşamıyla evdeki sıkıdüzenin hemen sonu gelirdi; toplumsa artık aile olarak kümelenmemiş birtakım bireylerden oluşur; eşler birbirinden hemen ayrılıverirdi."[2]

Evli olmayan kadınlar, bütünüyle çalıştırılmayacaklarından ve kendilerine bakacak bir erkeği olmayan kadınların koca peşine düşmek zorunda kalacağından korkmaya başlamıştı. Koruyucu yasalar çalışma saatlerinin indirilmesi üzerinde yoğunlaşmıştı; erkeklerin çalışma saatleriyse kadınlarınkini izleyecek gibi görünüyordu. Ama bu, koruyucular başka gelir kaynakları sağlamayı başaramadığı için, başlangıçta birtakım üzüntülere yol açmıştı. Kadınlar 1842 Kuruluna madenlerde çalışmaktan hoşlanmadıklarını ama ocaklara inmeyi kesmeden önce başka bir işe girmek zorunda olduklarını söylemişlerdi. Issız maden bölgelerinde, özellikle de başka bir iş alanı bulunmayan Doğu İskoçya'da, kadınlar erkek kılığına girip ocaklara gizlice iniyordu.

Cinsler arasındaki iktisadi ilişkileri etkileyen yalnızca kapitalizm değildi. Kentler hızla büyüdükçe, kırsal bölgelerle küçük kasabalardaki eski sıkı akrabalık ağı da çözülmeye başlamıştı.

[2]Pinchbeck'in *Women Workers and the Industrial Revolution* adlı yapıtından alıntı, sayfa 297.

Sanayileşmemiş toplumlara ait herkesin bildiği cinsel töreler, işlevlerini ve gücünü yitirmişti. Yüksek-sınıfın fabrikalara karşı çıkışı genellikle işçi kızın acınası ücretiyle cinsel bağımsızlığı arasında bir ilişki kuruyordu; oysa bu, içinde kafa karışıklığı ve ikiyüzlülük barındıran bir düşünceydi. Kendi ahlâk anlayışlarını olağan, yoksulların cinsel kültürünüyse sapma sayıyorlardı. Aslında orta-sınıf cinsel töreleri, sanayi-öncesindeki yoksul halkla kentlerdeki yeni emekçi sınıfına yabancıydı. Gaskell *The Manufacturing Population of England* (İngiltere'deki Üretici Nüfus) adlı kitabında şunları yazmıştır:

"...Tarım bölgelerinde evlilik öncesi cinsel ilişki hemen hemen herkesin yaptığı bir şeydir. Bu ilişki, kentlerde yaygın olan, hem sağlık hem de ahlâk açısından yıkıcı etkileri bulunan, cinslerin uygunsuz ve gelişigüzel birleşmeleriyle karıştırılmamalıdır. Bu ilişki yalnızca zorunluluğun tüm ağırlığını —yani sonucun evlilik olması gerektiğini— söylenmeden kavrayan çiftler arasında yaşanır."[3]

Büyük kentler eski anlayışın uygulanmasını güçleştiriyordu. Bu, fabrikalardan alınan ücretler ufacık olmasına karşın, kızların evden ayrılabileceği ve gencecikken delikanlılarla bir yaşam kurabileceği anlamına geliyordu. Yüksek ve orta sınıfın, fabrikalarda çalışan kızların kısacık, acınası "özgürlüğü" karşısında geçirdiği sarsıntı ve korku son derece ikiyüzlüydü. Fabrikalarda çalışan kızlarda korkutucu buldukları şey, onların bağımsız cinsel seçimlerinin gelip geçici oluşuydu; çünkü varlıklı babalarla oğullar, geçimini sağladıkları kadın hizmetçilerle gönül eğlendiriyor sonra da fabrika işçilerinin ucuz eğlencelerine dudak büküyorlardı.

Sanayi devriminden önce kırsal bölgelerdeki kadınların yaşamı son derece zordu. Hem yoksulların ancak temel gereksinimlerini karşılayabilmesi; hem de evin çekilip çevrilmesinin ve çocuk bakımının savsaklanmasıyla ilgili yakınmalar, sanayi-öncesi aile

[3]Margaret Hewitt, *Wives and Mothers in Victorian Industry*, Londra 1958, sayfa 54.

yaşamını ülküselleştiriyor; yeni kapitalist sömürü biçimleri konusunda köylerde yaşayan yoksulların söyleyecek sözünün hiç bulunmamış olduğu unutuluyordu. Koruma çalışmalarına katılanların çoğu emekçi-sınıfı kadınlarının gerçek durumundan çok toplumsal dengeyle ilgileniyordu.

Yeni fabrika kentlerinin artarak yığılan etkileri, geçmiş ülküselleştirilmeden de görülüyordu; kentlerde yaşayanların yoksulluğuysa farklı türden bir yoksulluktu. Evle iş yaşamının ayrılması ve fabrikaların yeni sıkıdüzeni yüzünden kadınlar farklı etkinliklerini birleştirmekte güçlük çekiyordu. Fabrikalar, emziren analara ya da küçük çocuklu kadınlara birtakım özel sorunlar yaratmıştı. Engels, aralarda fabrikalardan fırlayıp bebeklerini beslemeye koşan anaları anlatır. Anaların emzirmeyi ellerinden geldiğince çabuk kesmesi hiç de şaşırtıcı değildi. Bebekler ana sütü yerine sulandırılmış, genellikle de mikroplu inek sütüyle besleniyordu. 1870'lerden sonra, analara bebeklerini beslemeleri için yoğunlaştırılmış süt, ekmek lapası, şeker ya da pekmezle tatlandırılmış su verilmeye başlanmıştı. Kadınlar işe gittiklerinde, çocuklar yaşlı kadınlara, büyükanalara ya da bakıcılara bırakılıyordu. Bakıcılar olabildiğince çok çocuğu ufacık yerlere tıkıştırıyor ve afyon ruhuyla susturmaya çalışıyordu. 19. yüzyılda bebek ölümleri son derece yüksek, gebelikse tehlikeliydi. Fabrika bölgelerinde çocuklar için birkaç yuva açılmıştı ama bunlar çoğunlukla kadınların olanaklarının çok ötesinde kalıyor ve soruna çıkar yol bulamıyordu. Orta ve yüksek-sınıf insanlarının çoğu yuvaların açılmasını sağlamak yerine kadınları çocuklarını yüzüstü bıraktıkları için ayıplıyor; ücretler çok düşük olduğu için çocuklarını bakıcılara, biraz büyüyünce de fabrikalara göndermeye zorlandıklarını anlayamıyorlardı. Kadınları evlerini çekip çevirememekle suçluyorlar, günde on altı saat çalışan bir kadının evine nasıl bakacağını, kazandığı azıcık parayla yuvasını nasıl ayakta tutacağını hiç sorgulamıyorlardı.

Marx emekçi-sınıfı ana-babalarını çocuklarını çalışmaya gönderdikleri için suçlamanın anlamsız olduğunu belirtmişti. Kadının "doğal" yeri konusundaki kuramsal ahlâka karşı çıkmış, tüm emekçilerin korunması düşüncesini desteklemişti çünkü işverenlerin daha fazla artı değer kazanmasını önlemenin bir yolu da buydu.[4] *Kapital* adlı yapıtında Marx "geleneksel aileyi taşıyan iktisadi temelin, dolayısıyla geleneksel aile bağlarını gevşeten aile emeğinin yıkılıp yerle bir olmasına çağdaş sanayinin yol açtığını" yazıyordu.[5] Bu sonuçlar, emekçi-sınıfı kadınlarıyla erkeklerinin "töretanımazlığından" değil kapitalist üretim biçiminden ortaya çıkmıştı.

Kapitalizm, kadınları, ne tam olarak para-bağlantısına sokan ne de bütünüyle eski mal sahipliği biçiminden kurtaran, belirsiz bir durumla yüz yüze getirip ortada bırakıvermişti. Erkeklerin, emekçi-sınıfı ailesinin kısa bir zaman öncesine kadar varlığını sürdüren ilişkileri içinde, karılarıyla çocuklarına kişiler olarak sahiplenme hakkı ve aile bireylerinin üretme kapasiteleri üzerindeki tam denetimi yok olup gitmişti. Kadınlarla çocuklar erkeğin dolaysız üretim araçları olmaktan çıkmıştı. Bununla birlikte ufacık ücretleri hâlâ mal dizgesinin tamamlayıcısıydı. Kadınlar mal üretimine erkeklerle aynı koşullarda katılmıyordu. Erkekler gibi onlar da emeklerini artık mal olarak satıyordu. Ama bir yandan da evdeki emek gücünün bakımını sağlamak için çalışıyorlardı. Sanayi devriminin ilk yıllarında, erkeklerle çocukların emek kapasitesini artırmak amacıyla kadınların çalışması son derece kısıtlanmıştı. Koruma yasaları ve üretimliklerde azaltılan çalışma saatleri nedeniyle kadınlar aile içinde ev işlerine daha çok zaman harcar olmuştu. İş gücünün çoğaltılıp bakımının sağlanması için, kadının aile içinde çalışmasına duyulan gereksinim, sanayide kadın

[4]Henry Collins, C. Abramsky'nin *Karl Marx and the British Labour Movement* adlı yapıtına bakın, Londra 1965, sayfa 115-120.

[5]Karl Marx, *Capital*, Cilt I, çeviri: Moore ve Aveling, Londra 1957, sayfa 495.

emeğinin dolaysız sömürülmesine belirli bir sınırlama da getirmişti. Ama kadınların toplumsal yararlılığı hiçbir zaman tanınmıyor ya da karşılığını alamıyordu. Tersine, ekmek-parası kazanan erkeğe bağımlılıkları ve aile içinde çalışmaları örgütlenme yetilerini azaltıyordu. Böylece iki kat zarara uğramış oluyorlardı.

Toplumda egemen olanlarsa hâlâ erkeklerdi. Ataerkilliğin iktisadi temeli zayıflamış olmasına karşın kadınları ikincil sayan kültürel ve cinsel tutum sürüp gidiyor ve kadınların iktisadi açıdan boyun eğmelerine katkıda bulunuyordu. Yarışmacı emek pazarından kadın iş gücünü uzak tutma konusunda erkeklerin çıkarı olduğu belliydi. İş gücüne duyulan gereksinim bunu olanaksız kılınca, erkekler örgütlendikleri yüksek ücretli, beceriye dayalı işlerden kadınlara el çektirmişti. Bunun sonucundaysa kadınlarla yabancı emekçiler, yani İrlandalılar ardından da Yahudiler, düşük ücretli işlerde çalışmaya zorlanmıştı.

Ailede erkeğin kadınlarla çocuklar üzerindeki dolaysız sahiplenme hakkı devlet tarafından da biraz değiştirilmişti. 19. yüzyıl sonlarına doğru işe devletin karışması "açık" pazar ekonomisini gittikçe daha fazla etkiler olmuştu. Bir yandan kapitalist bireyler kısa-erimli çıkarları doğrultusunda, emekçilerden yaşına, cinsiyetine, bedensel gücüne bakmaksızın alabildiğine çok artıdeğer elde etmeye çalışıyor ama öte yandan da uzun-erimli kapitalist çıkarları, erkin gelecekte de korunup sürdürülmesini gerekli kılıyordu. Dolayısıyla iş yaşamında insan bedeniyle kafasının yorulup tükenmesini önlemek amacıyla salt koruma yasaları çıkartılmakla kalmamış aynı zamanda halk sağlığına yönelik önlemler alınmaya, ulusal eğitim olanakları sağlanmaya, küçük çocukların bakımsız kalmalarını önlemek üzere çaba gösterilmeye başlamıştı.

O çağda yaşayanlar bu değişiklikleri çoğu kez toplumculukla karıştırıyordu; aslına bakılırsa bunları zorla kabul ettirenler sendikacılar, köktenciler ve toplumculardı. Bütün bu değişimler,

kapitalizmin, insanın bedensel ve zihinsel gücünü hiçe sayan yayılmasına karşı gerçekleştirilen son derece önemli savunmalardı. Eğitimde, halk sağlığında, ardından da refah döneminin başlangıcında yapılan bu değişiklikler, yeni beklenti ölçütleriyle pazarlığa oturan emekçi-sınıfının doğuşuna olanak sağlamıştır. Bununla birlikte söz konusu değişiklikler devlet erkinin genişlemesine, kentsoylu merkez devletle günlük yaşam arasında dolaysız bir ilişki kurulmasına yol açmış; daha "akılcı" bir sömürü için yetilerle becerilerin dayanıklılığını korumak üzere kapitalizmin yakıştırdığı yeni sorumlulukları simgeler olmuştu.

Yüzyılın son çeyreğinde, eskiden aileye düşen çocuk yetiştirme ve eğitme sorumluluğunun bir bölümünü devlet zaten üstlenmişti. Bu, yirminci yüzyılda çok daha büyük bir önem kazanacak olan sürecin başlangıcıydı. Devlet, emekçi sınıfının maddi refahı ve kültürel tutumuyla ilgilendikçe, halk sağlığının, yerel yönetim reformlarının ve ulusal öğrenimin de önemi artmış ve bunlarla 19. yüzyılın ilk yıllarında geçerli olan şu bırakın-yapsınlar ideolojisine meydan okunmaya başlanmıştı.

12

Kadınlar ve Sendikalar

1867'DE EMEKÇİ SINIFI kesimlerinin oy hakkına kavuşmasından sonra sendikalara uygulanan yasal kısıtlamaların yok edilmesine yönelik baskılar yer almaya başlamıştı: 1870'lerin ilk yarısında iş kollarındaki patlamanın yanı sıra sendika üyeliğinde de büyük bir artış olmuştu. Bu, salt o sıralarda var olan sendikaların gücünün artması biçiminde değil aynı zamanda tarım gibi yeni alanlarda ve niteliksiz emekçiler arasında da sendikaların gelişimi biçiminde gerçekleşmişti.[1] 1833-34 döneminde olduğu gibi 1872-74 yılları arasında da sendikalara kadın üye alma girişimleri vardı. 1872'de Edinburgh Döşemeciler ve Dikişçiler Derneği kurulmuş ve tüm üyeleri kadın olan bu sendika uzun süre ayakta kalmayı başarmıştı. 1874'de, bir marangozla evli, öğretmen kızı Emma Paterson kadınları sendika üyeliğine özendirmek amacıyla Bristol'da Kadınları Koruma ve Esirgeme Birliğini ve Ulusal Emekçi Kadınlar Derneğini kurmuştu. Kadınlar için bir sendika kurma düşüncesini aklına Amerika Birleşik Devletlerindeki Kadın Şemsiyeciler Birliği getirmişti. Pamuk endüstrisindeki karma üyeli sendikalara karşıydı çünkü buralarda "kadınlara yardım parasının ancak yarısı ödeniyor, yönetime de alınmıyorlardı."[2]

1874'de Dewsbury'de ücretlerdeki kesintiye karşı örgütsüz yünlü kumaş dokumacılarının başlattığı işbırakımı patlak verdiğinde Birlik duruma el koymuş ve sonunda kadınlar kazanmıştı. Erte-

[1]Sidney ve Beatrice Webb'in *The History of Trade Unionism* adlı yapıtına bakın, Londra 1919, sayfa 336-337.

[2]Barbara Drake, *Women in Trade Unions*, Londra 1921, sayfa 11.

si yıl Londra'da üyeleri kadın ciltçiler, döşemeciler, gömlek ve yaka dikişçileriyle, terziler olan birkaç küçük sendika kurulmuştu. 1876'da Mrs. Paterson'la, Ciltçiler, Döşemeciler ve Gömlek Yaka Dikişçileri Derneği'nden Mrs. Simcox TUC'da yani Sendikalar Kurultayında yer aldılar. Başlangıçta iyi karşılanmışlardı ama kısa zamanda çatışmalar patlak vermişti. Birliğe, parasal desteği "ortasınıftan dostlar" sağlıyordu; erkek sendikacılarınsa orta-sınıf kadınlarının etkisi altında olduğundan kuşkulanılıyordu. Göze çarpan sendika önderlerinden biri olan Broadhurst gibi birtakım erkekler kadınların sendikalarda örgütlenmesi konusunda ikircikli davranıyordu. Broadhurst kadınların "her an gelebilecek yasaklamalar konusunda sabırsız davranmalarının olağan" olduğunu söylüyor, dolayısıyla fabrikaların kadınlara uygun olmadığını belirtiyordu. "Kadınlar kendilerine en uygun yerlerde yani evlerinde oturmalıdır" diyordu.[73]

O sıralarda işkollarında çöküntü başlamış, işsizlik artmıştı. Erkekler koruma yasalarını yarışmayı ortadan kaldırma aracı olarak görme eğilimindeydi. Mrs. Paterson 1877'de yürürlüğe giren Fabrika ve Atölye Yasasına karşı çıkıyordu çünkü bunun kadınları kötü duruma düşüreceğinden korkuyordu. Uzun çalışma saatlerini savunmadığını ama kadınların ücreti artırılmadıkça, çalışma saatlerinin düşürülmesinin onların kazancını da azaltacağını belirtiyordu. 1880'lerde de benzer tartışmalar olmuştu. Sonradan Mrs. Paterson bir uzlaşma yolu bulmuş ve kadınlara daha yüksek ücret ödenmesini kabul ettirerek emeklerinin ucuza gitmemesini sağlamıştı.

1880'lerin ikinci yarısıyla 1890'larda, işkolu örgütlerinin dışında kalan emekçiler, sendikalaşma hareketine katılmaya başlamıştı. Bu emekçiler harekete yeni bir bilinç getirmişler ve sendikacılığı daha geniş bir alana taşımışlardı. Eski kurumların yapısını etkilemişler; kadın sendikaları karşısında takınılan tutumun ve işkolu kurullarına katılımın gelişip ilerlemesine yol açmışlardı.

[3]Agy., sayfa 11.

İşyerindeki emekçi-sınıfı kadınlarının eylemleri de, içinde bulundukları kötü durumla kararlılıklarının sendikacılar tarafından ciddiye alınmasını sağlamıştı. 1880'den 1892 dolaylarına kadar salt erkeklerin değil daha önceleri hiç örgütlenmemiş kadınların da katıldığı kendiliğinden ortaya çıkıveren çok sayıda endüstri karşıtı eylem yapılmıştı. Toplumcu Annie Besant tarafından gazete ve dergilerde herkese duyurulduğu için bu eylemlerin en tanınmış olanı kibritçi kızların grevidir. Bununla birlikte Toplumcu Birliğin yayın organı olan *Commonweal*'da, aynı yıl içinde gerçekleşen birkaç kadın savaşım eyleminden de söz edilmiştir. 1888'de, Heckmondwike'de battaniye dokumacıları, Nottingham'da puro üreticisi kadınlar, Londra'da, kendileri kırmızı aşıboyasıyla toza bulanmış bir biçimde dışarı çıktıktan sonra çalışmayı hâlâ sürdüren erkekleri taşa tutan, teneke kutu yapımcısı kızlar, pamuk emekçileri, Dundee'de kenevir işçileri kendiliğinden eyleme geçmişti. Grevlerin, ücret artışı isteklerinden başlayıp kesintilere karşı çıkışa ya da para cezalarına direnişe kadar uzanan çeşitli nedenleri vardı. Gene 1889'da Kilmarnock'daki yapımevlerinde çalışan kızlar, işlemeleri için kendilerine verilen bükülmüş iplerin niteliği kötü olduğu için greve gitmişti. Wakefield yakınlarındaki Alverthorpe'da kadınlarla kızlardan oluşan yünlü kumaş dokumacıları, ücret oranlarının düşürülmesine karşı çıkmış ve önlerinde körüklü çalgılarla giden kızların arkasına öbek öbek takılıp yürümüşlerdi. Kolluk güçleri yürüyüşe engel olmuş ve —"elebaşı" olduklarından kuşku duyulmayan— çalgılı kızlar işe engel olmaktan para cezasına çarptırılmıştı. Gerçi ne yazık ki işverenlerini değil yabancı emekçileri düşmanları olarak görüyorlardı ama gene de — kadın ve erkek garsonlar bile 1889 Ekiminde Hyde Park'da bir gösteri yürüyüşü düzenlemişti.

Bazen köktencilerin, özgürlükçülerin ve Hıristiyanların da alın teri dökülen emek uğruna destek çığlıkları atmak üzere kadın işçilere yardım ettiği görülüyordu ama, greve asıl katılanlar genel-

likle toplumcu kümelerdi. Örneğin Toplumcu Birlik 1889 Ağustosunda Manchester'de şapka-yapımcılarının sendika kurmasına yardım etmiş; 1889 Kasımındaysa greve giden pamuk emekçilerine parasal destek için Bristol'daki yoldaşlardan üst üste yardım çağrıları gelmişti.

1891'de Bradford'daki Manningham yapımevlerinde uzun ve umut kırıcı bir işbırakımı olmuştu. Isabella Ford, ana-babası ilk akşam okullarından birini açmış olduğu, kendisi de yapımevleri koşullarını yakından bilerek yetiştiği için, buralarda çalışan kızları desteklemişti. Başlangıçta topluluk önünde konuşmaktan çok korkmakla birlikte, kürsüye çıktığında kızları savunmuş ve sokaklardaki gösteri yürüyüşlerinde onların yanında yer almıştı. Isabella'yla kız kardeşi Bessie, Leeds yakinlarındaki Adel'de yaşıyordu; evleri toplumcuların, sendikacıların, köktencilerin buluşup toplandığı bir tür uğrak yeriydi. Leeds'deki toplumcuların arasında, niteliksiz havagazı emekçilerinin işbırakımını örgütleyen ve terziler sendikasının kurulmasına yardım eden Tom Maguire de bulunuyordu. Maguire siyasi örgütçü ve ozandı; terzilikle uğraşan kadınlara değgin "Dikiş-Odası Şarkıları" adlı bazı şiirler yazmıştı. Bunlardan "Üç Numaranın Düşesi" adlı şiirinde alaycı bir dille, kendi kendine kalmaktan hoşnut olduğu için sendikaya katılma gereksinimi duymadığını söyleyen çok güzel ve burnu havada büyüklenen bir kızı anlatıyordu.

Londra'da da kadınlar, yeni sendikacılarla toplumculardan yardım görüyordu. Çamaşırcı kadınlar bir sendika kurma çabası içindeydi. 27 işkolu kurulu onların bu girişimlerini destekliyordu; 1891 Temmuzunda Hyde Park'da demiryolu emekçileriyle birleşik gösteri düzenlemişlerdi. Kadınlar Sendikası Birliğinin belgeleri uyarınca, —kadın garsonlarınki sayılmazsa— çalışan kadınlar tarafından Park'da gerçekleştirilen ilk gösteri buydu. Gösteriye birkaç bin çamaşırcı kadınla emekçi katılmıştı; kurulan üç kürsünün birinde Kadınlar Sendikası Birliğinden Miss Abrahams,

öbür ikisindeyse Tom Mann'la tersane emekçisi Clem Edwards bulunuyordu.

Kadınlarla çalışmanın gerekli olduğunu anlayıp onların sanayideki savaşım etkinliklerinin belirtilerini sezmeye başlayan erkek sendikacıların sayısı gittikçe artıyordu. Örneğin Kadın-Erkek Terziler Derneğinin temsilcisi, Birliğin 1892'deki yıllık toplantısında Kadınlar Sendikasına "Tanrıdan Uğur" dilemişti. Temsilci "artık erkeklerin yaptığı gibi kadınların da kendi siyasal ve toplumsal sorunlarını kendilerinin çözümlemesine izin verilmesi gerektiği.... düşüncesinde" olduğunu belirtiyordu.[4]

İşbırakımlarının topladığı yoğun ilgide biraz da orta-sınıfın sorumluluk payı vardı ama bu aynı zamanda kadınları, emekçi sınıfı kadınlarının çalışma koşullarını sorgulayıp dile getirmeye özendirmişti. (Sonradan Webb soyadını alan) Beatrice Potter, 1888'de East End'deki terzileri anlattığı *Pages from a Work Girl's Diary* (Yamak Kızın Günlüğünden Sayfalar) adlı kitabı yazmıştı. Annie Besant, *The Link* adlı gazetede kibritçi kızların koşullarını öykülemişti. Clementina Black evdeki çalışma koşullarını gözler önüne sermiş, Glasgow'da kadınların örgütlenmesine yardım etmişti. Böylece orta-sınıf kadınları, emekçi-sınıfı kadınlarının durumunu öğrenmiş ve onlara edilgen acıma nesneleri olarak bakmayı bırakıp örgütlenmek zorunda olan insanlar gözüyle bakar olmuşlardı. Bu deneyim birçok durumda orta-sınıf gözlemcilerinin köktencileşmesine yol açmıştı.

"Baskı ve adaletsizlik içinde yaşamadıkça" diye yazıyordu Isabella Ford, "sanayi sistemimizin, özellikle de kadınlar söz konusu olduğunda, bunlarla ne denli dolup taştığını anlamak çok zordur."[5]

---

[4]Mr. Flynn, Kadın-Erkek Terziler Derneği Yıllık Toplantısı, *Women's Trade Union Quarterly Report and Review*, 18 Ocak 1892, No.4, sayfa 9.

[5]Isabella Ford, *Women as Factory Inspectors and Certifying Surgeons*, Women's Co-operative Guild, 1898.

Enine boyuna incelenmeden bırakılmış emekçi-sınıfı sendika örgütleriyle, orta-sınıf kadınlarının ilişkisi konusunda birçok soru vardır. Umarsız ve talihsiz insanlarla ilgili kaygılarını emekçi-sınıfı kadınlarına yalnızca benimsetmeye mi uğraştıkları yoksa "kurtarma" çalışmalarıyla tüm ilgilerini kesmiş mi oldukları konusu pek açık değildir. Gerçi bu siyasal bir sorundu ama kişisel sınıf tepkisi sorunundan çok daha karmaşıktı — sendikaları kuramsal açıdan "kurtarma" çalışmalarının uzantısı olarak görmeme eğilimi toplumcularda liberallerden daha fazlaydı. Aynı sorun, orta-sınıftaki erkek köktenci ve toplumcular için de geçerliydi elbet.

Bununla birlikte, kadın hakları savunuculuğu hareketiyle, örgütlere katılan kadınlar ve emekçi-sınıfı kadınlarının koşulları arasında da bazı bağlar vardı. Ayrıca 1890'larda emekçi sınıfı kadınlarında akla eylemciliği getiren büyük bir bilinç uyandığı da açıkça görülüyordu. ILP, yani Bağımsız İşçi Partisi üyesi Margaret McMillan, kız kardeşi Rachel'ın yaşamöyküsünde, sendikalarda kadınlara hiçbir zaman eşit davranılmamasına karşın, emekçi sınıfı hareketinde

> "Kadınlar arasında yakınmalarla kaynaşmaların başlaması.... yeni bir durumdu. Aşırı çalışan analarla eşlerin yanı sıra, fabrikalarda ya da atölyelerde çalışıp kendi emekleriyle geçinen evlenmemiş yaşlı kadınlarla genç kızlar sanki uykudan uyanmış, kafalarında yeni bir umut ve amaç kavrayışı belirmeye başlamıştı"[6] diye yazıyordu.

Bu duygunun ne kadar kapsamlı olduğunu ya da örgütlenme açısından neleri içine aldığını kestirmek son derece güçtür. Ancak sıradışı olaylarda tarihsel açıdan değerli oldukları düşünüldüğü için, emekçi sınıfı kadınlarının kendi aralarında tartıştığı konularla

[6]Margaret McMillan, *The Life of Rachel McMillan*, Londra, 1927, sayfa 137. Farklı bir bakış açısı için Alexandra Kollontay'ın *Women Workers Struggle for Their Rights* adlı yapıtına bakın, Bristol 1971, sayfa 19. Kollontay burada, İngiliz sendikacılık hareketinin "sınırlı da olsa iktisadi bir nitelik taşıdığını" belirtmektedir.

ilgili bilgilerimiz son derece azdır. Dolayısıyla kadın olarak konumlarını mı sorguladıkları yoksa oy kullanma gibi yeni haklar mı aradıkları pek belirgin değildir. Erkeklerin tepkileriyle ilgili bilgilere ulaşmak biraz daha kolaydır. Büyük olasılıkla emekçi hareketinde yer alan önderler arasında kuşku ve coşku yan yanaydı.

TUC yani Sendikalar Kurultayı varlık gösterdiği sürece, erginlerin oy kullanma hakkını savunmuş; 1884'den beriyse kadınlara oy hakkı verilmesi konusuna, eyleme dökmese de inançlı bir biçimde eğilmişti. İnsanlara oy hakkı kazandıran, daha çok da orta sınıf çıkarlarının kollandığı o günkü mal sahipliği koşullarına dayanılarak kadınlara oy hakkı verilmesi konusunda duyulan somut kuşkular, kadınların yerli yerinde oturup siyaseti erkeklere bırakması gerektiği konusunda beslenen ve açıkça dile getirilen duygularla iç içe geçmişti. Kadınların etkinlik kazanmasından duyulan korku, oy hakkının yarattığından çok daha fazlaydı. 19. yüzyıl sonlarına doğru Mrs Ackland tarafından kurulan Kadın Ortak-Çalışma Birliği üyelerinden biri kocasının kuşkularını yıllar sonra anımsayıp dile getirmişti. "Kocam Birliğin öğrettiklerine bazen çok kızardı.... Birlik, kadınların kendilerini fazla düşünmesine neden oluyor," derdi."[7]

"Yeni" sendikacılar en azından, kadınlara çalışma yaşamında ve evde uygulanan baskı arasında bir ilinti olduğunun ayrımına varmaya başlamışlardı. Yeni sendika önderlerinden Tom Mann şöyle yazmıştı:

"Her hafta yıkanacak çamaşırların, her gün düzeltilecek yatakların, birkaç saatte bir hazırlanacak yemeklerin kendisini beklediği; bazen değişiklik olsun diye resmi dinlence günlerinde erkenden uyanan, yıkanıp giyinip çocukları istasyona götüren, on iki saat boyunca onlara göz kulak olan, bu arada yarım düzine insanın arasında sıkışıp kalan, evine —talihliyse kolunu bacağını kırmadan— tam bayılmak üzereyken dönebilen,

[7]Margaret Llewellyn Davies (yay), *Life as We Have Known It*, Londra, 1931, sayfa 48.

ertesi gün yatağından gene aynı işleri yapmak için kalkan bir emekçi-karısı olmayı kim ister?"[8]

Mann kadınların çocuk bakımı, alışveriş, yemek, çamaşır işlerini elbirliğiyle yapmak üzere örgütlenmesi gerektiğini söylüyor ve kömür yerine havagazı kullanmalarını öneriyordu. Çocuklar için müzik ve dans olmalıydı. Kadınların "erdemli" kalması gerektiğini vurgulamaya özen gösteriyordu. Ev işlerini elbirliğiyle yapmak kadınların erkeklerle "evlenmeden yaşaması" ya da "mormonculuk" demek değildi.

[8]Tom Mann, Leisure for Workmen's Wives, *Halfpenny Short Cuts*, 28 Haziran 1890, sayfa 163.

13

Toplumculuk, Aile ve Cinsellik

ORTA-SINIF huzursuzluğunun arkasında salt zayıflara acıma duygusu değil aynı zamanda emekçi-sınıfının güçlenmesinden duyulan korku ve özgürlükçülük varsayımlarıyla tüm bağlarını koparan yeni toplumcu kümelerin yol açacağı sonuçlar konusunda beslenen ürküntü yatıyordu. O zamana kadar hasıraltı edilmiş sorunlarla ilgili tartışmaların ortaya çıkmasına da işte bu toplumculuk neden olmuştu. Eski ütopik toplumcular (sosyalistler) gibi, 1880'lerle 1890'lardaki devrimciler de cinsiyet yüzünden ikincil konumda olmayı mal sahipliğiyle birleştirmeye ve kadınların ezilmesiyle emekçilerin sömürülmesi arasındaki ilintiyi ortaya çıkarmaya çalışmıştı.

Marx'ın açık etkisi İngiltere'de yirminci yüzyılın başlarından önce pek belirgin değildi. Gerçi Marx'ın ana düşünceleri halka benimsetme çalışmalarıyla epey yayılmıştı ama gene de ilk yazılarının çoğu bu yüzyılda ancak sonraları yayımlanır olmuştu. 1843-4 yıllarıyla ilgili *Economic and Philosophical Mss* (İktisat ve Felsefe Elyazmaları) adlı kitabında, kadınların konumunun toplumsal gelişimin göstergesi olduğu yolundaki düşüncelerini bir sonuca bağlıyordu. Erkeklerin kadınlarla ilişkisi, insanların doğal dış dünyayla kurduğu tüm ilişkilerin bir parçasıydı. "Erkeğin kadınla kurduğu ilişki, iki insan arasında kurulan en doğal ilişkidir. Dolayısıyla bu, erkeklerin doğal davranışlarının ne ölçüde insana yakışır olduğunu gösterir."[1]

[1]Karl Marx, 1844 *Economic and Philosophical Manuscripts*, T. Bottomore (yay.) *Karl Marx: Early Writings* adlı kitaptan, Londra 1963.

Bundan kısa bir zaman sonra, *The German Ideology* (Alman İdeolojisi) adlı kitabında kadınlarla erkeklerin ailedeki ve cinsel edimlerdeki işbölümünü ve üretici güçlerin insan bilinciyle olan ilişkisini tanımlamıştı. Aile de üretici güçlerin bir parçasıydı. "İnsanın, hem emeğiyle hem de yeni bir yaşama can vermek üzere yarattığı yaşam ürünleri, artık iki yanlı bir ilişki olarak görünmektedir: bunlardan biri doğal, öbürüyse toplumsal ilişkidir."[2]

Özel mal sahipliği, erkek-kadın ilişkisi de içinde olmak üzere, tüm toplumsal ilişkileri etkiliyordu. İşçinin mal olarak emek gücünü satışa çıkarmasıyla kadının bedenini satışa çıkarması arasında bir ilinti vardı. "Kadınların yosmalığı yalnızca, emekçinin evrensel yosmalığının özgül bir biçimidir."[3]

Marx ve Engels bu ilişkiyi tarihsel açıdan anlamak için kapitalizm-öncesi toplumları incelemişti. Başlangıçta Marx ailenin ilk toplumsal ilişki biçimi olduğuna, ardındansa kabilenin geldiğine inanıyordu. Ama sonradan bu konudaki düşüncesini değiştirmiş ve çeşitli aile biçimlerinin "kabile bağlarının yeni başlayan ilk gevşemelerinden" ortaya çıktığı sonucuna varmıştı.[4] Kapitalist toplumda da, tıpkı sanayi-öncesi ailesinin parçalanmasında olduğu gibi, aynı sürecin görüleceğine inanıyordu. Bu parçalanmadan ortaya yeni bir bireşimin, yani erkekle kadın, ana-babayla çocuklar arasında mal ve mal sahipliğinin çarpıtamadığı bir ilişki biçiminin çıkacağına inanıyordu.

"Kapitalist sistemde eski aile bağlarının kopuşu ne kadar korkunç ve iğrenç görünse de bu durum, ev dışındaki üretim sürecinde kadınlara, her iki cinsten gençlere ve çocuklara önemli bir işlev yüklemiş, böylece daha üstün bir aile biçimi ve kadın-erkek ilişkisi için gereken yeni bir iktisadi temel yaratmıştır."[5]

---

[2]Karl Marx, *The German Ideology*, Londra 1965, sayfa 41.

[3]Marx, Economic and Philosophic Manuscripts, agy, sayfa 156.

[4]Marx'ın *Kapital* adlı yapıtında Engels'in dipnotu, Cilt 1, sayfa 344.

[5]*Kapital*, Cilt I, sayfa 496.

Ardından Marx geleceğe sıçrayarak "her iki cinsten ve her yaştan, ortaklaşa çalışan" insan "kümelerinin uygun koşullar altında" mutlaka "insanlığa yakışır bir gelişim" kaynağı haline geldiğini, oysa bunun kapitalist biçiminin "insanlıktan uzak" olduğunu; kapitalizmde "üretim sürecinin emekçi için değil, emekçinin üretim süreci için var olduğunu" belirtiyor ve bunun apaçık görüldüğünü söylüyordu.

Ama bu, ara dönemi bulanık ve anlaşılmaz bırakıyordu. Kapitalizm sürüp giderken, ortaklaşa çalışan kümeler, erkeklerin, kadınların ve çocukların kapitalizmdeki büyümeye boyun eğmesi anlamına gelir olmuştu. Marx, devletin işgücünün çoğaltılmasına karışmasının sonuçlarını da hiç hesaba katmıyordu. Büyük olasılıkla kapitalist üretim biçiminin, tüm eski mal ve üretim türlerini bütünüyle aşındırıp yok edeceğini varsayıyordu.

Aslında bu ilişkilerin çok daha karmaşık olduğu ortaya çıktı. Ataerkilliğin birtakım belirli yanları, ailede ve devlette kadınların ikincilliğini koruyarak kapitalizme hizmet etmeyi sürdürüyordu. Emekçi sınıfında erkeklerin kadın bireyler üzerindeki parasal denetimi parçalanıp gitmiş olmasına karşın, kültürel ve cinsel yaşamda kadın bedeninin erkeğin malı sayılması düşüncesi varlığını sürdürüyordu. Bunun yararlı bir iktisadi işlevi vardı. Marx, kadınların yedekteki emekçi ordusunun bir parçası olarak nasıl kullanıldıklarını belirtmişti; emekçi bolluğunda kadınlar yeniden aile içine sokulup eritilebilir ve işgücü çoğaltımındaki işlevlerini burada yerine getirebilirlerdi.

Marx, topluluktaki yerli ekonomiyi makinelerin gelişimiyle doğal güçlerin kullanımı olarak öngörüyor ama gebelikten korunmanın sonuçlarını Engels gibi o da gözünün önüne bile getiremiyordu. Kapitalizm, üretimle üreme üzerindeki denetimi teknik olarak olası ama toplumsal olarak olanaksız kılan bir teknik yaratmıştı. Aile elverişli ve düzgün bir biçime sokulmuşsa da ataerkillik bütünüyle parçalanıp gitmemişti. Erkeklerin kadınları malları olarak görmesiyle kendilerini kadınlardan üstün sayma ide-

allerinin aşınıp gitmesi de Marx'ın düşündüğünden çok daha yavaş gerçekleşiyordu. Çok daha genel bir sorun olan maddi ve ideolojik yapılar arasındaki ilintiler gibi, sürüp giden ataerkil yetkeyle kapitalizmdeki sınıf sistemi arasındaki gerçek ilişkiler de anlaşılması güç bir biçimde karmakarışık kalmıştı.

1884'de Engels'in *Origin of the Family Private Property and the State* (Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni) adlı yapıtı yayımlanmıştı. Bu, kadınlara uygulanan baskıyı, üretim ve üreme türleri arasındaki ilişkilerle, aile ve mal sahipliği dizgesi biçimleri arasındaki ilintiler açısından çözümleme girişimiydi. Engels bu ereğini önsöz bölümünde dile getiriyordu.

"Maddeci görüş uyarınca tarihteki belirleyici etmen, son aşamada, yaşamın dolaysız gerekliliklerinin üretimiyle çoğaltımıdır. Ayrıca bu, çiftkatlı bir niteliğe sahiptir. Bir yanda yaşam gereçlerinin üretimi, yiyecek, giyecek gibi nesneler, barınma ve bu üretim için gereken araçlar; öbür yandaysa insanların kendilerinin üremesi, türlerin çiftleşip çoğalması bulunmaktadır. Belirli bir tarihsel dönemde, yaşamını belirli bir toplulukta sürdüren insanların toplumsal örgütlenmesini, bu üretim türlerinin ikisi birden belirler, yani bir yanda emeğin gelişim evresi öte yandaysa aile vardır."[6]

Tarihsel gelişimdeki etmenlerden biri olan aile içi üretim düşüncesi, Marx'çı görüşte sonraları belirsizleştirilip gözlerden saklanmıştı. Bununla birlikte, "insanların üretiminin," "yaşam araçlarının üretimi" üzerindeki belirli etkisi *Ailenin Kökeni* adlı yapıtta da karanlıkta bırakılmıştır. Aynı zamanda insanların üretimi, insanların duyumsal deneyimleriyle duygularından da ayrı tutulmuştur. Engels burada geniş kapsamlı maddi yaşam tanımını, iktisadi ilişkilerle ilgili dar anlamlı bir kavramla karşılamayı yeğlemiştir.

[6]F. Engels, *The Origin of the Family* (Ailenin Kökeni) adlı yapıtın Önsözü, Londra 1940, sayfa 2.

Bununla birlikte bazı ayrıntılar açısından savına bir göz atmaya değer. Engels tekeşli aileyi özel mülk sahipliğinin bir sonucu olarak görüyordu. Aile, bir bütün olarak toplumdaki çelişkilerle zıtlıkların küçükevreniydi. Tekeşlilik kadınların boyun eğmesi demekti. Erkekler kadınları birey olarak kendi malları sayıyordu. Tekeşlilik "erkeklerin üstünlüğü" üzerine kurulmuştu; amacı erkeğin malını miras bırakabileceği "babası olduğu tartışmasız çocuklar yapmaktı"[7] Ailedeki işbölümü mal paylaşımını da düzene koyuyordu. Engels tekeşlilikle özel mülkiyetin, kadınları mal saymanın söz konusu olmadığı ilk ortaklaşmacılık döneminin öncesinde yer aldığına inanıyordu. Dolayısıyla tekeşlilik kadınlar için bir yandan büyük bir tarihsel terslik sayılıyor bir yandan da cinsel ilişkilerin dönüşümü konusunda gerekli bir temel olarak görülüyordu. Bu nedenle Engels tekeşliliğe kapitalizmin, cinsiyeteyse sınıfın eşdeğerlisi gözüyle bakıyordu. "Tarihte görülen ilk sınıf başkaldırısı, tekeşli evliliklerdeki kadınlarla erkekler arasında ortaya çıkan uzlaşmazlıklarla aynı zamana denk düşer."[8]

Engels, orta-sınıf kadınlarının yaşantılarını genellemelerle tanımlıyordu. Ev işleri "özel hizmete," kadınsa "baş hizmetçiye" dönüşmüştü.[9] Aslında, bütün kadınlar üretimin dışında bırakılmış değildi elbet. Engels, çağdaş sanayi ile "kadının ev içindeki köleliğine" bir son verme olanağı yaratıldığına inanıyordu. Çağdaş sanayinin kadını yeniden toplumsal üretimin içine çekeceğini; bununsa özel ev işlerini genelleştireceğini düşünüyordu. Oysa kapitalizmin ev işlerini genelleştirme gibi bir gereksinimi olmadığı ortaya çıkıvermişti: tersine kadın hem evde hem dışarıda çalışmak zorunda bırakılmıştı. Bir yandan evli kadınlar iş gücüne katılıyor, öte yandan da aile boyutunun küçülmesi, bireysel çekirdek ailenin sürdürülmesine olanak veriyordu.

[7] *Agy.*, sayfa 65.
[8] *Agy.*, sayfa 69.
[9] *Agy.*, sayfa 79.

Engels bireysel cinsel seviye, tekeşliliğe ilişkin tarihsel bir buluş gözüyle bakıyordu. Tekeşlilik ve kapitalizm gibi bunun da aşılması gerektiğine inanıyordu. Marx gibi o da gelecekle ilgili kestirimlerde bulunmaktan kaçınıp suskun kalmakla birlikte, parasal bağımlılığın hiçbir rolünün bulunmadığı cinsel ilişkiler düşlüyordu. Bireylerin görüp geçirdiği cinsel sevi alışkanlıklarını kapitalizm çarpıtmıştı. Tekeşliliğin karşısında yosmalık bulunuyor, sevda sahiplenmeyle karıştırılıyor, ahlâksa insanlar arasındaki ilişkilerle değil dışarıdan dayatılan kurallarla belirleniyordu. Kapitalist toplumun kötülükleri, "hafifletilmek ya da yalanlanmak üzere sevgi ve yardımseverlik örtüsü" altına alınıp saklanıyordu.[10] Bununla birlikte daha sonraki devrimci hareketlerde kentsoylulara özgü romantik sevdada yer alan hangi ögelerin toplumculukta da varlığını sürdürebileceğine; duygusal bireyciliğin hangi yanlarının ortaklaşmacılığın oluşumuyla uzlaşamayacağına karar vermenin son derece güç olduğu ortaya çıkmıştı.

Gerçi Engels'in kadınlara uygulanan baskıyla sınıf sömürüsü konusunda yaptığı kıyaslama aslında pek bir işe yaramamıştır ama gene de ortaya attığı soruların çoğu hâlâ tutarlılığını sürdürmektedir. Kadınları evlilikte emekçi, sınıf olaraksa kentsoylu erkeklerle bir sayan görüş, kadın erkek ilişkisinin salt iktisadi açıdan ele alındığı anlamına geliyordu. Kadınlarla erkekler arasındaki cinsel farklılıklar, tüm ilişkinin kadınların çalışma kapasitesine indirgenmesiyle örtbas ediliyordu. Gerçi cinsel ilişkilere farklı topluluklarda çeşitli kurumsal ve toplumsal biçimler yakıştırılır ama gene de bu durum cinsel ilişkilerin, insanların dış dünyayla olan ilişkilerinin bir parçası olduğunu göz ardı etmektedir. Ayrıca ailenin üretim ve mülkiyetle karmaşık bir ilişkisi vardır. Bunların dönüşümü her zaman istendiği kadar düzgün olmayabilir. Cinsiyet de sınıfın tam karşılığı değildir. Geçmişte bireyler bir sınıftan ötekine geçebilirdi. Oysa kadınlar, son derece çağdaş sıradışı durumlar dışında, kara derililerin beyaz olamayacağı gibi, erkeğe dönüşemezler. Aynı

[10] *Agy.*, sayfa 203.

zamanda emekçi sınıfının utkusu, sınıfların ortadan kalkması demektir. Emekçi sınıfının kapitalistlere gereksinimi yoktur. Ama kadınların boyun eğmesinin sona ermesi, erkeklerin yok olacağı anlamını taşımaz. Cinsiyetle sınıfın birbiriyle kıyaslanması yanıltıcıdır.

Engels'in, Marx'la birlikte bu soruları incelediği sırada yararlandığı insanbilim gereçleriyle ilgili birtakım sorunlar da vardı. Evrim öğretisi yandaşlarından olan Morgan (*)adlı bir insanbilimcinin yapıtlarını kullanıyordu. Evrim kuramından yana olan insanbilimciler, insan topluluklarının kökenine inmeye çalışıyordu: cinsellikle mülkiyetin ilk biçimleri konusunda ve rastgele cinsel ilişkiyle ortak mülkiyetin ilk aşamalarının her yerde bulunup bulunmadığıyla ilgili tartışmalar vardı. İlkel bir ortaklaşmacılığın varlığına duyulan inanç akla kapitalizmle tekeşliliğin de aşılacağı düşüncesini getiriyor ve tutucuları sarsıntıya uğratıyordu. Engels, Morgan'ın yapıtını, Marx'la kendisinin kapitalizmi ele aldıkları incelemeye dayandırdığını düşünüyordu.

Bununla birlikte, tarihöncesi dönemlerden söz ettikleri için, söylenceler ve varlığını sürdüren ilkel topluluklar dışında ellerinde pek az kanıt vardı. Söylencelerin, tarihsel olaylarla sahiden var olan toplulukları gerçeğe uygun bir biçimde tanımlayıp tanımlamadığı kuşkuludur. Bunlar, saklı kalan bir gerçekliği öğrenme, bir topluluğun haklarını ötekine karşı destekleme ve bir topluluğun gizli korkularını ötekine iletme çabası olarak görülebilir. Kadınların ikinci sınıf sayılmadığı bir dönemle ilgili söylencelerin varlığı, aslında böyle bir dönemin sahiden yaşandığını kanıtlar demek, her şeyi fazlasıyla yalına indirgemek, neredeyse gerçeği saptırmak olur.[11] Ayrıca, ailede kadından geçen (anayanlı) miras sistemi ile

(*)Morgan, Henry Lewis, *Ancient Society* (Eski Toplum). —*ed.*

[11]Örnek için Maurice Godelier'in, The Origins of Mythical Thought adlı yazısına bakın, *New Left Review*, 69, Eylül-Ekim 1971. Engels konusunda Sara Delmont'un Fallen Engels adlı yazısına bakın, *New Edinburgh Review* no 18, 1972.

kadınların siyasal, toplumsal ve iktisadi (anaerkil) egemenliği arasında kaçınılmaz bir ilişki de bulunmamaktadır. Bununla birlikte evrimcilerin öne sürdüğü şu özel mülkiyetten önceki evrensel toplum aşaması varsayımındaki asıl sıkıntı, varlığını hâlâ sürdüren ilkel toplulukların kanıt olarak kullanılmasında yatar. Evrimciler insan topluluklarının gelişimine, "çocukların" hep aynı biçimde büyüdüğü bir tür dirimbilimsel çocukluk evresi gözüyle bakmaktadır. Ama eski topluluklar, varlığını sürdürenlerle ilgili soyut kavramlara kesin doğru gözüyle bakılarak, yeniden yaratılamaz. Tek bir evrensel aşama düşüncesi, her iki yoldan da asla kanıtlanamayacak bir varsayım olarak kalacağa benzemektedir.

Yine de Engels'in, o·günkü insanbilimi Marx'çılıkla birleştirme çabaları, 19. yüzyılın son çeyreğiyle 20. yüzyılın başlarındaki öbür devrimci toplumcuları bu alanı bir bütün olarak incelemeye özendirmişti. Evrimsel yöntem, ardından gelen insanbilimcilerin saldırısına uğrayınca, evrimciler Engels'in önemli olduğunu düşündüğü üretim araçları mülkiyeti ve kadınların toplumdaki yeriyle ilgili sorulması gereken birtakım soruları göz ardı etmişti. Aslında 1920'lerden beri Marx'çılar da tarihsel gelişim içinde ailenin işlevi konusuna yeterince eğilmemiş ve Engels'in sınıflandırma sistemine geri dönüp buna sığınmakla yetinmiştir. Kadınlara uygulanan baskının bilincine varmış Marx'çı bir görüşe sahip insanbilim ancak son zamanlarda ortaya çıkmıştır.

* * *

Çok daha genel olan bu soruların bazıları, 19. yüzyıl sonlarında İngiltere'deki toplumcu akım sırasında başkaları tarafından da ele alınmıştı. Marx'ın kızı Eleanor Marx, Edward Aveling'le birlikte, 1885'de *Westminster Review*'da yayımlanan "*Toplumcu Bakış Açısından Kadın Sorunu*" başlıklı bir yazıda Bebel'in *Women in the Past, Present and Future* (Geçmişte, Günümüzde ve Gelecekte Kadın) adlı kitabını irdelemişti.Yazıda Bebel'in incelemesine

büyük bir yakınlık duyduklarını belirtiyorlar ve Engels'in yapıtına göndermede bulunuyorlardı. Çağdaş kadın hakları savunucularının yüksek öğrenim, oy hakkı ve yosmaların zorunlu denetimi konusundaki kaygılarının ayrımındaydılar. Bu reformların önemli olduğuna ama kadınlara uygulanan baskının yapısını değiştirmeyeceğine inanıyorlar ve Engels gibi onlar da bu baskının iktisadi kökenlerden kaynaklandığını düşünüyorlardı.

"Emekçiler nasıl aylakların örgütlü zorbalığının kölesiyse, kadınlar da erkeklerin örgütlü zorbalığının kölesidir... ortaya çıkan sıkıntılarla sorunlara hiçbir çözüm bulunamaması, toplumun bugünkü koşullarında son derece doğaldır."[12]

Kadınların emekçi sınıfının eşdeğerlisi olduğu düşüncesinden yararlanıyorlar ve eski köktencilerin dayattığı kadınların erkekler tarafından özgürleştirilemeyeceği savunusuna geri dönüyorlardı. Emekçiler gibi kadınların da "özgürlüklerine ancak kendi çabalarıyla kavuşabileceklerini" bilmeleri gerekiyordu. Tıpkı emekçilerin felsefeciler, ressamlar ve ozanlar arasından bağlaşıklar buluşu gibi kadınlar da erkekler arasından bağlaşıklar edinebilir, ama emekçilerin orta sınıftan hiçbir beklentisi olamayacağı gibi kadınlar da, bir bütün olarak erkeklerden daha fazlasını beklememeliydi. Eleanor, Shelley ve Ibsen'e büyük bir ilgi duyuyordu; evlilikle ahlâkın, toplumun iktisadi örgütlenmesi üzerine kurulu olduğu konusundaki inancı, boşanmanın kolaylaştırılmasını desteklemesi ve çağdaş toplumda "cinsel içgüdünün" bastırıldığı düşünceleri, büyük olasılıkla onlardan ve Aveling'le kurduğu ilişkiden kaynaklanıyordu.

Edward Carpenter'ın *Love's Coming of Age* (Sevginin Olgunlaşması) adlı yapıtı bundan yaklaşık on yıl kadar sonra, 1896'da çıkmıştı. İlk baskısı Manchester Labour Press tarafından yapılan ve

[12]Eleanor Marx, Edward Aveling, *Westminster Review*, 1885, VI, 25, sayfa 211.

toplumcular arasında olduğu kadar "ilerici" çevrelerde de çok satılan bu yapıt, bir kitapçıklar derlemesiydi. Labour Press'in 1890'larda "Cinsel Aşk" ve "Kadınlar" konulu kitapçıkları basmaya hevesli oluşu, Kuzeydeki toplumculukla cinsel ve ruhbilimsel konulara duyulan ilgi arasındaki ilişkinin de bir göstergesiydi. Başlangıçta bir din adamı olan Carpenter sonradan Kuzey bölgesinde açık öğretim dersleri veren bir öğretmen olmuş, ardından toplumcu akıma katılmış ve Hint gizemciliğine ilgi duymaya başlamıştı. Carpenter'ın tüm yaşamı insanın doğadan kopuşuyla oluşan boşluğu birleştirme, sınıf ve cinsiyet farklılıkları arasında bir köprü kurma çabalarıyla geçmiştir. Sheffield yakınlarındaki ufak bir çiftlikte son derece yalın bir yaşam sürmüş ve özel gelirini toplumcu amaçlar doğrultusunda harcamıştır. İlk cinsel ruhbilimcilerden olan Havelock Ellis'le iyi bir dostluğu vardı.

Sevginin Olgunlaşması adlı yapıtında o günkü insanbilimle ruhbilimi, pek açık seçik olmayan epey gizemli bir Marx'çılıkla birleştirmeye çalışmıştı. Çağdaş kadın hakları savunuculuğunun ateşli bir yandaşıydı; yalnızca kadın özgürlüğünü desteklemekle kalmıyor aynı zamanda cinsiyet farklılıklarının insanların düşündüğü kadar değişmez nitelikte olup olmadığını sorguluyordu. 1890'larda eşcinsellik, karşı cinsellik tartışmalarından çok daha yasak sayılan bir konuydu. Carpenter, Labour Press aracılığıyla "*Homogenic Love*" (Türdeş Sevgi) adlı kitapçığını yayımlamıştı. Oscar Wilde mahkemede suçlu bulunup cezaya çarptırıldığı için Fisher Unwin korkuya kapılmış ve *Sevginin Olgunlaşması*'nı son dakikada geri çevirmişti. Labour Press'se yürekli davranmış ve kitabı basmıştı. Carpenter 1906'da kitaba "The Intermediate Sex" (Ara Cinsiyet) adlı bir bölüm daha eklemiş ve burada "Urnings" (Evrikler) adını verdiği "ara cinsiyete" sahip gençlerin çektiği acıları anlatmıştı. Bu "konunun üzerine tam bir sessizlik örtüsü çekildiği" için, söz konusu insanlar "son derece acı anlaşmazlıklar, saptırmalar ve kafa karışıklıklarıyla" yüz yüze geliyordu.[13]

[13]Edward Carpenter, *Love's Coming of Age*, Londra 1918, sayfa 123.

Carpenter tam olarak "ortaya çıkmış" değildi ama eşcinselliğini aralarında Sheffield Toplumcular Derneği'nden olan, Lancashire ve Yorkshire hareketlerinde yer alan emekçi sınıfı yoldaşlarının da bulunduğu toplumcu dostlarından saklamıyordu. Carpenter, biraz sıkılganlık duymalarına karşın son derece kararlı bir biçimde kendi sınıflarından ve cinsiyet üstünlüklerinden vazgeçen aydınlar çevresindendi. Bununla birlikte, cinsel özgürlük sorununu enine boyuna irdeleme çabaları, etkili bir gebelikten korunma dizgesi bulunmadığı için sınırlı kalıyordu. 1909'da Nüfus Artışını Sınırlama Önlemleri konusunda kitaba birtakım açıklamalar eklemişti. Kadınlara "sürekli doğuran bir üreme düzeneği" gözüyle bakılmaması gerektiğine inanıyordu.[14] Bununla birlikte şunları da söylüyordu:

"yapay koruyucular... güvenilir olmayışları, coşkuya yer bırakmayışları, sahici dokunma duygusunu öldürmeleri, şu ya da bu biçimde tehlikeli ya da zararlı sayılmaları, tek yanlılıkları yüzünden çoğu kez yetersiz kalmakta, —cinsellik söz konusu olduğunda hep görüldüğü üzere— erkeklerin doyumu uğruna gene kadınlar harcanmaktadır."

Gebeliği önleme gereçlerinin yetersizliğine karşın, Carpenter doğurmayla sonuçlanmayan cinselliğin önemini kavramıştı. Cinsel hazla gebelik birbirinden ayrılınca ve üreme insan denetimine geçince yeni bir özgürlük olanağına kavuşulmuş olurdu. Ama Carpenter bu konuyu gebeliği önleme yöntemlerinin geliştirilmesi açısından ele almıyordu. Bunun yerine İngiliz toplumcu hareketini, erkeklerin boşalması olmadan "uzatılmış bedensel birleşme" düşüncesiyle tanıştırmıştı. Bu düşünceler, özgür sevişmeyi ve erkeklerin bedensel arzularına egemen oluşu üzerine kurulu paylaşmacı yaşamı savunan J. H. Noyes adlı bir Amerikalının kuramlarından ortaya çıkmıştı. Carpenter, burada onun Hint kültürü incelemesinden de etkilenmiş olabilir.

[14] *Agy*, sayfa 172.

1890'larla 1900'lerin başlarında cinsellik, aile, farklı yaşam biçimleri konuları epey tartışılıyor ve geleceğin toplumcu toplumundan bir şeylerin hemen denenmesine ve yaşama geçirilmesine çalışılıyordu. İnançlarla uygulamalar arasındaki ilinti bilinci, Carpenter gibi, köy yaşamını seçen ve ev işlerini eşit paylaşan orta sınıf insanlarında yoktu. Kuzeyde Carpenter'in etkisi önemliydi — emekçi sınıfı toplumcularının çoğu Mrs. Grundy'nin düşünceleriyle liberalizmden caymıştı. Doğu Londra'da Rudolf Rocker ve eşi gibi birtakım kargaşacılar, evlenmeden yaşayarak o günkü gelenek ve göreneklere meydan okuyordu. Sonradan ortaklaşmacı olan Thomas Bell, *Pioneering Days* (Öncülük Günleri) adlı yapıtında sınıf bilincinin, Glasgow'daki Marx'çı ekonomi inceleme kümesinde öğrendiği kuramın ve eski dünyaya boyun eğmeden eşi ve çocuklarıyla yaşama çabasının, kendi siyasal gelişiminde nasıl bir araya geldiğini anlatıyordu.

Bununla birlikte bazı Marx'çılarla toplumcular Engels'in ve Carpenter'in kitaplarına karşı çıkıyordu. Marx'çı Sosyal Demokrat Federasyonun saltıkçı ve bölekçi başkanı H. M. Hyndman, Engels'den kişisel olarak hoşlanmamakla kalmıyor aynı zamanda *Ailenin Kökeni* adlı kitabını "Morgan'ın o görkemli yapıtını kafa karıştıracak biçimde yineleyen... koskoca bir sağduyusuzluk anıtı" sayıyordu. Kısa bir zaman sonra kümeden ayrılacak olan genç baş kaldırıcılar, Amerika'dan Engels'in kitaplarıyla sanayi sendikacısı Daniel de Leon'un yapıtlarını getirtmişlerdi.[15]

Engels genellikle SDF önderlerine karşı çıkıyor ve bu kişilerin Marx'çılığa "emekçilerin zorla boğazına çöküp"[16] onları bir bütün olarak yutmaya çalışan kaskatı bir inanç gözüyle baktığını söylüyordu. Günlük sendika uğraşılarına katılım diye bir şey kalmamıştı. Toplumculuğa bir bunalım tarafından yaratılmış, kadınlarla erkek-

[15]C. Tsuzuki, The Impossibilist Revolt in Britain, *International Review of Social History* adlı yapıttan, 1/3, 1956, sayfa 377.

[16]F. Engels'den alıntı, Walter Kendall, *The Revolutionary Movements in Britain: 1900-1921* Londra 1969, sayfa 11.

lerin bilinç ve etkinliklerinin önemsiz bulunduğu nesnel bir süreç gözüyle bakılıyordu. Toplumcu "eğitimin" işleyerek, örgütleyerek ve etkin bir biçimde tartışarak öğrenme olmadığını söylüyorlar ve bunu genel doğru olarak dışarıdan getirilmiş bir şey gibi görüyorlardı. Bu bölekçilik etkililiklerini azaltıyordu. Bu, sendika savaşımcılığına gösterdikleri hoşgörüsüzlüğün aynısını kadın hakları savunuculuğu çalkantılarına da gösterdikleri anlamına geliyordu.

Sonraları Marx'çı olmayan toplumcular da karşı çıkmaya başlamışlardı. Bunlar aile ve cinsellik tartışmalarının, toplumculuğun adını kötüye çıkaracağından ve insanları uzaklaştıracağından çekiniyordu. Toplumcu bir gazete olan *The Clarion*'un yazı işleri yöneticisi, *Sevginin Olgunlaşması* yayımlandıktan sonra Carpenter'a yazmış ve onun önce iktisadi değişikliklerin yapılması gerektiğini bildiğinden hiç kuşku duymadığını söylemiş; cinsiyetle ilgili konulardaysa toplumculuğa kavuşana kadar sessiz kalıp ancak ondan sonra bazı şeyleri değiştirmeye çalışmak daha iyi olmaz mı demişti.

Aslında ailenin kutsallığı Blatchford toplumculuğunun bir bölümüydü. "Verimlilik" kuralına, İmparatorluğun canlandırılmasına ve "kadınlara saygıya" inanıyordu. "Sıradan insanları," "kadınları" ve "İngiltere"yi seviyordu. Kadınlar "uygarlaştırıcı" ve "melekti." "Kadınların değerini ancak onlara gereksinim duyduğumuzda anlarız. Anayurdumuz İngiltere'nin güzelliğiyle hoşluğunu ancak kendimizi kadınların koruyup kayıran kollarına korkusuzca bıraktığımızda görüp anlayabiliriz."[17] Blatchford'un kadını ana olarak ülküselleştirmesi, onun Carpenter'in toplumculuğundan sakındığı anlamına gelmesi açısından hiç de şaşırtıcı değildir.

Blatchford'un 1902'de yazdığı *Britain for the British* (İngilizler İçin İngiltere) adlı yapıtında "Toplumcuların ev yaşamını yok etmek, evliliği ortadan kaldırmak, çocukları ana-babalarından

[17]Robert Blatchford, *My Eighty Years*, Londra 1931, sayfa 219 ve 68-69.

ayırmak ve 'Evlilikdışı Birlikteliği' kurumlaştırmak istediği söylenmektedir" diyordu.[18] Blatchford, toplumcuların evlilikdışı birliktelikle, tutuculardan ya da liberallerden daha fazla ilgilenmediğine herkesi inandırmaya çalışıyor ve kendi çocuklarının devlet tarafından alınmasına asla izin vermeyeceğini söylüyordu. Ailenin farklı toplumlarda değişiklik gösterdiğini göremiyor, ulusun temeli saydığı aileye tarihsel ve törel açıdan bakıyordu. "Ulusun bir aile gibi olması gerektiğine inanıyorum." Ulus "aile" güven altına alınmalı ve yabancı çekişmelerden korunmalıydı. Emekçilerin İmparatorluğu denetleyebilmesi için bu "aile" sağlıklı olmalıydı.[19]

Blatchford usta bir propagandacıydı, düşünceleriyse emekçi sınıfının o günkü davranış biçimlerinin çoğuyla örtüşüyordu. O, adım adım ilerleyen reformlara inanan ve yönetici sınıfın ideolojisiyle değerlerinin eski püskü paçavraları üzerine dikilmiş işe yarar korkuluklara benzeyen "katı-kuramcı olmayan," "uygulamacı" ve "sağduyulu" toplumculardan biriydi. Bruce Glasier'in 1919'da yazdığı *The Meaning of Socialism* (Toplumculuğun Anlamı) adlı kitabında belirttiği gibi öbür toplumcular aile konusunda duygusal davranıyordu. Kapitalizmdeki o günkü biçimiyle ailenin, ".... ufak bir toplumcu topluluk" olduğu ve bunun bütün ulusu kapsayacak biçimde yaygınlaştırılması gerektiği apaçık ortadaydı.[20]

Böylece Hyndman türü devrimci toplumcular aileyle cinselliği Marx'çılıkla tutarlı olmadığı gerekçesiyle bir yana atıyor, reformcularsa buna değişen toplumsal ilişkiler gözüyle bakmak yerine mutlak töre sayıyor, kadını da ana ve melek olarak ülküselleştiriyordu. Her iki yaklaşım da şaşırtıcı ölçüde uzun ömürlü olmuştu.

---

[18]Robert Blatchford, *Britain for the British*, Londra 1902, sayfa 78.

[19]Bernard Semmell'in *Imperialism and Social Reform* adlı yapıtına bakın, Londra 1960.

[20]J. Bruce Glasier, *The Meaning of Socialism*, İlk baskı 1919, altıncı baskı Leicester 1923, sayfa 1939.

14

On Dokuzuncu Yüzyıl Sonlarında Doğum Denetimi Savaşımları

NÜFUS DENETİMİ konusundaki şu eski tartışma 19. yüzyılın ikinci yarısında da sürüp gitmişti. Bu konu hâlâ Malthus'un, nüfusun iktisadi kaynaklardan daha hızlı artmasına yol açan bir kural bulunduğunu öne süren düşüncelerini destekleme ya da bunlara karşı çıkma çerçevesinde tartışılıyordu. Marx ve Engels, "alçak Mathus"a kararlı bir biçimde karşı çıkıyordu. Birtakım soyut iktisadi yasalar olmadığını, yalnızca belirli toplum biçimlerinde geçerli tarihsel yasalar bulunduğunu yineleyip duruyorlardı. Gerçi Engels 1881'de Kautsky'ye, bir aşamada ortaklaşmacı toplumlardaki insan sayısının büyük bir artış göstereceğini, o zaman da toplumun "tıpkı mal üretiminde düzenlemeler yaptığı gibi, insanların üremesini de düzenleyebileceğini" yazmıştı ama bu düzenlemelerin insanların kendi denetiminde olacağını ve dışarıdan zorla benimsetilemeyeceğini de vurgulamaktan geri kalmamıştı.

".... ortaklaşmacı toplumlarda bunun yapılıp yapılmayacağına, ya da ne zaman ve nasıl yapılacağına, bu amaç doğrultusunda hangi araçları kullanmak istediklerine karar vermek insanların kendisine düşer."[1]

Bununla birlikte Engels gebeliğin önlenmesinden çok "törel çekinceleri" düşünmüş gibi görünmektedir. Bu konuyu cinsellikle üremenin birbirinden ayrılmasının doğuracağı siyasal sonuçlar açısından değil, "insan üretimi" açısından ele almıştı. Doğum dene-

[1]Engels'den Kautsky'ye, 1 Şubat 1881, (yay.) Ronald L. Meek'in Marx and Engels, *On Malthus* adlı kitabından, Londra 1953, sayfa 109.

timine karşı çıkan sağcılar, bunun olası etkisini yakalamakta gecikmemişti. 1877'de laik Charles Bradlaugh ve Annie Besant, Knowlton'un *The Fruits of Philosophy* (Felsefenin Meyveleri) adlı yapıtını, Bradlaugh'ın Malthusçular Birliğine arka çıkan Dr. George Drysdale'nin konuyu tıp yönünden ele alan kısa yazılarıyla birlikte yeniden yayımladıkları için tutuklanınca, Baş Savcı Yardımcısı bunun "..... amacı insanları cinsel ilişkiye sokmak olan ve Tanrının koyduğu düzende sevişmenin doğal sonucunu elde etmek için yaptırmayan.... pis, töretanımaz bir kitap" olduğunu bildirmişti.[2]

Cinsel hazla doğurmanın birbirinden ayrılmasından duyulan korku erkeklerin kadınlar üzerinde, güçlü sınıfınsa emekçiler üzerinde kurduğu baskıyla iç içe geçmişti. Annie Besant, gençlerle, evli olmayan insanların aklına "cinsel isteklerini doyurmayı"[3] sokabilecek açık saçık bir kitap yayımlamakla suçlanmıştı.

Besant savunmasında Knowlton'un kitabını varlıklı kadınların W. H. Smith adlı kitapçıdan birkaç şiline zaten satın alabildiğini, oysa aynı kitabı emekçi sınıfı kadınlarının yalnızca 6 pens ödeyerek edindiğini, ucuz baskınınsa salt bunu gösterdiğini söylemişti. Besant ve Bradlaugh suçlu bulunmuşlar ama bir teknik yanlışlığı göz önüne alan yargıtay kararıyla salıverilmişlerdi (gene de yargıç, anasının izinden gideceğini düşündüğü için, çocuğunun bakım ve gözetimini Besant'dan almıştı). Mrs. Besant 1877'de nüfus denetimiyle ilgili yeni bir kitap yazmış ve bunu "yoksulluktan kurtulma yolu göstermesi ve İngiliz emekçilerinin yaşamını kolaylaştırması umuduyla..... büyük kentlerde ve tarım bölgelerinde yaşayan yoksullara"[4] adamıştı.

Bradlaugh'la Besant yeniden kovuşturmaya uğramamış ama nüfus denetimini savunan başkaları dava edilmişti. 1890'larda bu

[2]Fryer'dan alıntı, *The Birth Controllers*, sayfa 181.
[3]Banks'den alıntı, *Feminism and Family Planning*, sayfa 117.
[4]Fryer, *The Birth Controllers*, sayfa 183.

konuda birkaç dava açılmış ve 67 yaşında Newcastle'lı bir kafatası bilimcisi tutukevinde bir dönem ağır kürek cezasına çarptırılmıştı.

Buna yalnızca Marx ve Engels takipçileri, kilise ve tutucu yüksek sınıf değil aynı zamanda genç kızların namusunu koruma kaygısına düşen kümeler de karşı çıkıyordu. Gerçi 1915'de Margaret Sanger İngiltere'ye geldiğinde, o sıralarda yaşlı bir kadın olan Alice Vickery, Malthus'çu öncülere ondan söz etmiş ve Sanger de Vickery'nin "oy hakkı eylemcilerini sevinçle karşılayan ilk kişilerden biri"[5] olduğunu söylemişti ama gene de 19. yüzyıldaki kadın hakları savunuculuğunun bir kesimiyle Malthus'çu Birlik arasındaki ilişki pek de yerine oturmuş sayılmazdı.

Malthusçular 19. yüzyıldaki gidişten salt yaygın karşı çıkışlar yüzünden değil aynı zamanda savundukları gebeliği önleme yöntemlerinin kullanışsız, yetersiz ya da elde edilmesi güç oluşu nedeniyle de hoşnut değillerdi; dışarı boşalma, şapla su içirtilmesi, dölyoluna kininle ıslatılmış sünger koyulması, kaput ve kinin fitilleri kullanılması gibi yöntemlerdi bunlar. En önemli yenilikse 1870'lerde Hollandalı bir hekimin buluşu olan, bu yüzden de Hollanda kapağı adıyla tanınan Mensinga dölyatağı kapağıydı. Gerçi gebeliğin önlenmesiyle ilgili düşünceler açık saçık şiirlerle ya da ağızdan ağıza yayılıyordu ama gene de emekçi sınıfı kadınları için etkili yöntemlere ulaşmak pek kolay değildi.

1870'lerde patlak veren Büyük Bunalım işsizliğe yol açınca, ailede doğum denetlemesi daha fazla özendirilmeye başlamıştı. Londra'da siyasal bilinci gelişmiş emekçiler de bu çalışmaları açıkça destekliyordu. Tom Mann, 1879-1880 yıllarında Kings Cross'da çalışırken nasıl Malthusçulara, sendikalara ve yeşilaycılara katıldığını anlatır. Daha sonra Chiswick'de çalışmaya gitmiş ve burada "Aile üretiminin azaltılmasının ve sendikacılığın yanı sıra işbirliğinin gerekliliğini önemle vurgulamışlardı." Ardından toprakların

[5]Margaret Sanger, *An Autobiography*, Londra 1939, sayfa 163.

devletleştirilmesini savunmuş, toplumcu (sosyalist) olmuş ve "Malthusçuluğun yetersizliklerini görmeye başlamıştı."[6]

Yüzyıl biterken orta ve yüksek sınıftan olan bazı kişiler, beyaz yakalı yeni emekçiler, ustalık gerektiren işlerde çalışan ve siyasal bilinci uyanmış olan insanlar aile sınırlaması için, dışarı boşalma, kılıf ya da dölyolu yıkama aygıtları gibi birtakım yöntemlerden zaten yararlanıyordu. Doğum oranı 1870'lerin sonunda düşmeye başlamıştı; gerçi doğum denetimi propagandasıyla nüfus sayısı arasındaki kesin ilintiyi kanıtlamak zordur ama 1900'lerin başında yapılan araştırmalarla soruşturmalar bunların birbiriyle karşılıklı bağıntısı olduğunu göstermektedir.

Doğum denetimiyle ilgili kadın hakları savunucularının duyduğu güvensizliğin üstesinden 20. yüzyılda yavaş yavaş gelinmesine karşın Malthus'a Marx'çı yaklaşımla karşı çıkış, gebeliği önlemeye karşı çıkışla sınırlı kalmamış ve toplumcularla doğum denetimi yandaşları arasındaki anlaşmazlık bu yüzyılda da sürüp gitmiştir.

[6]Tom Mann, How I became a Socialist (Nasıl Toplumcu Oldum), 1896, E. J. Hobsbawm (yay) *Labour's Turning Point 1880-1900* adlı yapıttan alıntı, Londra 1948, sayfa 35.

15

Oy Hakkı

EMMELINE PANKHURST, evlendiğinde geçmişi kadınlara oy hakkı verilmesi çalkantılarıyla dolu, köktenci (radikal) bir aileye girmişti. 1880'lerle 1890'lardaki orta sınıf köktencilerinin çoğu gibi, kocasıyla birlikte o da toplumculuğa kaymıştı. 1894'de ILP'ye yani Bağımsız Emekçiler Partisi'ne katılmışlardı; Emmeline, kamusal siyaset uğraşısına, Okul Yönetim Kurulu temsilcisi olarak ve çalışma hakkı isteyen işsizlerle birlikte Yoksulluk Yasası Kurumu'na yürüyerek başlamıştı. Yoksullara yardım eden Koruma Kurulu'nun etkin bir üyesiydi ve düşkünlerevindeki insanların yaşam koşullarını iyileştirme çalışmalarına katılıyordu. Topluluk karşısında konuşmaktan çekinmesine karşın, ILP adayı olan kocasını desteklemek ve Clough'daki Boggart Hole'de yapılan halk toplantılarını engelleme girişimlerine karşı eşiyle birlikte savaşmak üzere, toplumcuların (sosyalistlerin) düzenlediği toplantılarda konuşmaya başlamıştı. Açık havada, başında aşağı yukarı sallanıp duran pembe hasır şapkasıyla, kalabalığın ortasında durmuş incecik, keskin sesiyle konuşurken görülüyordu. Siyasal etkinliklerini kocasının ölümünden sonra da sürdürmüştü. Kadınlar, eğitimi yerel olarak denetleyen Okul Yönetim Kuruluna seçilemez ama Eğitim Yarkurulu üyesi olabilirdi.

1890'lardaki toplumcuların çoğu gibi Emmeline Pankhurst da pratik siyaset eğitimini, yoksulluk yasasıyla ilgili kışkırtma eylemlerine ve 1870 Eğitim Yasasını geliştirme çalışmalarına katılarak almıştı. Bağımsız Emekçiler Partisi (ILP) kuramsal açıdan zayıf ve kafa karıştırıcıydı, ama değişen koşullara uyabilecek kadar da

esnekti; 1890'larda gerileme sürecine giren Sosyal Demokrat Federasyonun devrimci toplumculuğuysa çok daha sekter ve katıydı.

1901'de Taff Vale kararı sendikaları, işbırakımına (greve) giden üyelerin verdiği zararı ödeme yükümlülüğü altına sokunca, sendikacılar da siyasal eylemlerle ilgilenmeye başlamıştı, çünkü yasayı, yasa kitaplarından çıkarmanın tek yolu buydu. Taff Vale kararından sonra İşçi Partisinin yükselişi, etkin bir ILP hazırlığıyla desteklenen sendikacılık devinimindeki bu yeni siyasal zorunluluk anlayışının sonucuydu.

Kadınlara oy hakkı verilmesi için meclis desteğini kazanma konusunda yeniden bir fırsat olarak görülmeye başlanmışlardı. Bağımsız Emekçiler Partisiyle Emekçi Temsilcileri Yarkurulu, oy hakkı konusunu Liberal Partinin yapmayacağı biçimde üstlenecekmiş gibi görünüyordu. Emmeline'yle kızı Sylvia'nın, kadınlara oy hakkı akımına tam destek veren Keir Hardie'yle yakın bir dostluğu vardı, ama öbür kızı Christabel toplumcuların verdiği sözlere pek güvenmiyordu.

1903'de Mrs. Pankhurst'un evinde toplanan ILP'li bir küme kadın "Kadınlara Oy Hakkı" sloganıyla Toplumsal Siyasal Kadınlar Birliğini oluşturmuşlardı; amaçlarıysa yeni Emekçi Temsilcileri Yarkurulunun, oy hakkına bir parti sorunu olarak bakmalarını sağlamaktı. 1904'deki ILP toplantısında Mrs. Pankhurst Kadınlara Oy Hakkı Yasa Tasarısına arka çıkma konusunda resmi parti desteğini elde etmişti. Böylece yeni oy hakkı hareketi ILP'den çıkmış ve Kadın Ortak Çalışma Birliği gibi birtakım emekçi sınıfı örgütleriyle olağan ilişkiler kurulmuştu.

12 Mayıs 1904'de Toplumsal Siyasal Kadınlar Birliği'nin (WSPU) yanı sıra oy hakkını destekleyen başkaları, Lancashire dokuma emekçileri, Kadınlar Birliği'nden dört yüz kadın Meclisin önünde toplanmış ve erkek yasa koyucuların boş konuşmalarla oyalanarak engellemeye çalıştığı Tasarıyı görmek istemişlerdi. Mrs. Pankhurst bir toplantı düzenlemeye çalışmış ama kalabalıkta

itiş kakış başlamıştı. Dağılıp bozguna uğrayan topluluk Avam Kamarası'nın biraz uzağında kümelenmeye başlamıştı. Keir Hardie dışarı çıkıp onlara katılmıştı.

Bu bozgun sonucunda doğrudan doğruya eyleme geçmeye karar vermişlerdi. Sataşmalarla siyasal toplantıları engellemeye ve yasal çerçevenin dışına çıkmadan devlete karşı koymaya başlamışlardı.

Christabel ve Oldhamlı pamuk emekçilerinden Annie Kenny Manchester'deki Bağımsız Ticaret Merkezi'ne gitmiş ve "Liberal Hükümet kadınlara oy hakkı verecek mi" diye sormuşlardı; bu, sonradan herkesin sorduğu yaygın bir soru olup çıkacaktı. Kızlar yaka paça dışarı atılmışlar, merkezde yer alan bir itiş kakışla sokaktaki konuşma girişiminin ardından tutuklanmışlardı. Bir Liberal olan Grey, Kadınların Oy Hakkının "Parti sorunu" olmadığını söylemişti. Christabel ve Annie çarptırıldıkları para cezasını ödemeyeceklerini belirtince, kısa bir süre tutukevine koyulmuşlardı. Bu aşamada Mrs. Pankhurst, dolaysız karşı çıkmalarla ilgili belirli bir davranış yöntemi saptamamıştı. Sylvia onun "... övünç dolu kutlamalarla soluğu hücrelerde aldığını ve içten, anaca bir özenle yalvararak: 'İşi epey ileri götürdünüz: artık sanırım para cezasını ödememe ve sizi eve götürmeme izin verirsiniz' demişti. 'Para cezamı ödemeye kalkarsan bir daha asla eve dönmem' diye heyecanla yanıtlamıştı kızı onu."[1]

Oy hakkını savunan bazı kişiler bu durumdan rahatsız olmuşsa da Keir Hardie bir telgraf çekerek onları desteklediğini bildirmişti. Christabel, Manchester Üniversitesi'nden atılacağı söylenerek korkutulmaya çalışılmış ama tutukevinden salıverildiğinde halk kendisini büyük bir coşkuyla karşılamıştı. İnanç uğruna özveride bulunmanın ve şan kazanmanın tadı ilk kez bu tutuklulukla alınmıştı. Kızının kararlılığına büyük bir hayranlık duyan Mrs Pankhurst, Sylvia'ya "Christabel başka kadınlara benzemiyor;

[1]E. Sylvia Pankhurst, *The Suffragette Movement*, Londra 1931, sayfa 52-53.

senin ya da benim gibi sevgisinin ardından sürüklenip gitmez o" demişti.[2]

Coşkusuz bir ILP'yle, yani kadınlara oy hakkı konusunu programına bile almayan bir İşçi Partisi'yle ve Liberallerin kayıtsızlığıyla yüz yüze kalan WSPU (Toplumsal Siyasal Kadınlar Birliği) bağımsız bir seçim çalışmasına girişmişti. 1907 toplantısında Keir Hardie ILP'ye Kadınların Oy Hakkını savunmakla, "en değerli kadın üyelerini"[3] gözden çıkartmak arasında bir seçim yapmaları gerektiğini söylemişti.

Mrs. Pankhurst kadınlara oy hakkı verilene kadar bağımsız seçim çalışmalarıyla ilgili siyasal tutumundan vazgeçmeyeceğini söylemişti. "Toplumculuğa her açıdan bağlı" olduğunu, ama bir seçim yapmaya zorlanırsa ILP üyelik belgesini istemeyerek de olsa bırakacağını bildirmişti. Annesinin toplumculuğunu vurgulamaya Sylvia'nın büyük bir özen gösterdiği de göz önüne alınırsa, bu yüzyılın ilk yıllarında kadın hakları savunuculuğuyla toplumculuk arasında yakın bir ilişki olduğu ve ancak upuzun, sürüncemede kalmış, acı dolu bir süreçten sonra birbirlerinden ayrıldıkları anlaşılır.

Bu yalın bir, gerici orta sınıf kadın hakları savunucularıyla, aydınlanmış emekçi sınıfı toplumcularının karşı karşıya düşme sorunu değildi. Kadınlara oy hakkı deviniminin siyasal gerçekliği hem daha akışkan hem de geleneksel basmakalıplıklardan daha karmaşıktı

Kadınlara oy hakkı deviniminin bundan sonraki olayları Pankhurstlar üzerinde kişisel olarak yoğunlaşmıştır. Bu da hareketin gerçek toplumsal bileşiminin belirgin olmadığı anlamına gelir. Büyük olasılıkla oy hakkını destekleyenlerin çoğu; Fabian Derneği'nin —bağımsız aydınlar ve özellikle öğretmenler, yazıcılar ya da dükkân emekçileri gibi yeni alt orta sınıftan olan—

[2] *Agy.* sayfa 47.
[3] *Agy.* sayfa 65.

birçok üyesi gibi, toplumun aynı katmanlarından geliyordu. 1907'den sonra yüksek sınıf kadınlarına yaranma siyaseti güdülmesine karşın, aslında oy hakkı hareketi hiç kuşkusuz orta sınıftan başlamış ama emekçi sınıfı kadınları tarafından da desteklenmişti. WSPU'yu yani Toplumsal Siyasal Kadınlar Birliği'ni oluşturma düşüncesi ilk kez, büyük olasılıkla Lancashire, Cheshire ve Yorkshire'deki dokuma sanayiinde çalışan kadınların imzaladığı bir dilekçe sonucunda ortaya çıkmıştı. Lancashire dokuma emekçilerinden olan Annie Kenny'nin, ulusal tam gün çalışma ilkelerinin belirlenmesine karışması açısından bambaşka bir yeri vardı. Bununla birlikte Kuzeyli emekçi kadınlardan da duygusal destek alıyordu elbet. Ayrıca Yorkshire'de birtakım düzensiz örgütlenmeler de vardı. Sylvia, Güney Leeds'de "dokuma atölyelerinde çalışan ustaların, anaların ve ücretlilerin Mrs. Pankhurst'la birlikte, 100.000 kişinin toplandığı Hunslet Moor'da bir fener alayı gösterisine katıldığını" söylüyordu.[4]

Leeds'de kadınlara oy hakkı hareketiyle toplumcular ve hazır giysi kolunda çalışan kadınların kurduğu örgütler arasında sıkı bir ilişki vardı; ayrıca on yıllık bir örgütlenmeyi de birlikte gerçekleştirmişlerdi. Leeds'de Isabella Ford ve Mary Gawthorpe hem kadın hakları savunuculuğunda hem de yerel toplumculuk hareketinde etkin olarak çalışıyorlardı. Southampton'da, WSPU üyesi olan Florence Exten adlı genç bir tezgâhtar, sabahları erkenden kalkıp yollara kireçle "Kadınlara Oy Hakkı" yazıyordu. Florence, Southampton'un liman bölgesindeki arka sokaklarda kamuoyu yoklamaları yapan SDF üyesi babasına yardım ediyordu. Clarion Bisikletçiler Kulübü gazetesinde ve tezgâhtarlar sendikası kadın kollarında çalışıyordu. Kadınlara oy hakkı hareketinin yerel tarihi henüz tam olarak yazılmamıştır. Oy hakkı için savaşanların siyasal kökenlerine inmeyi ve kadınların oy kullanmayı amaç edinmesine yol açan yaşantıları anlamayı ancak bu tarih yazılınca başarabileceğiz.

[4] *Agy.*, sayfa 74.

Toplantılara gitmek ya da temsilci kurullarını dolaşmak emekçi sınıfı kadınları için epey zor olmalıydı. Orta sınıf kadınlarının bir yerden bir yere gitmesi çok daha kolaydı. Düzenlenen toplantılarda kadınlara oy hakkı verilmesini savunanların yerel desteğe ne kadar güvenebileceğini araştırmak ilginç olur. Örneğin 1908'de yapılan ara seçimlerde adayları izleyen oy hakkı savunucularının önemli bir etkisi vardı. *The Manchester Guardian* adlı gazetede 1908'in Ocak ayında Newton Abbot ara-seçimlerinde şöyle bir haber çıkmıştı.

"Oy hakkını savunanların seçmenleri etkilediğinden sanırım kimsenin kuşkusu yoktur. Etkinlikleri, toplantılarına gösterilen ilgi, halkın duygudaşlığını sağlamak için uyguladıkları inandırıcı yöntemlerin başarısı, onlarla birlikte gönüllü olarak eyleme geçen çok sayıdaki emekçi kadınlar — birçok gazetenin tuhaf bir biçimde göz ardı ettiği bu nitelikler, seçim bölgesine gidenlere son derece şaşırtıcı gelmiş olsa gerek."[5]

Erkeklerin desteğini de kazanmışlardı. Newcastle'de bir üretimci 1908 Eylülünde Başbakan Asquith'e kadınlara oy hakkını savunanların, aralarında mühendislerin de bulunduğu kararsızların oylarını etkilediğini bildirmişti.

"Toplumsal Siyasal Kadınlar Birliği üyeleri tarafından Mühendisler Derneği'nin çeşitli kollarında düzenlenen konuşma toplantılarında bulundum; oturumların çoğunda kendiliğinden ortaya çıkan ve kendilerini gözeten birtakım çözümler önerildi ve büyük bir coşkuyla hemen benimsendi; ama asıl önemlisi Kadınlara Oy Hakkı amacını desteklemek üzere Hükümete karşı oy kullanma sözleri verildi."[6]

Seçim çalışmaları yoğunlaştığında ve WSPU'nun eylemci yöntemleri insanların cezaevine atılmasına yol açtığında, emekçi sınıfı kadınlarının buralarda görev alması epey zorlaşmış olmalıydı —

[5] F. W. Pethick Lawrence, *The Bye Election Policy of the Women's Social and Political Union*, 1908, sayfa 6.

[6] *Agy*, sayfa 14.

bununla birlikte bazıları "Amaç" uğruna cezaevine girmeyi göze almıştı. Örneğin Greenwich'deki eski bir oy hakkı savunucusu, kendisi gibi emekçi sınıfından olan kadınlar arkada dururken, öbür kadınların camları kırdığını söylemişti.

WSPU'nun önderleri Emmeline'yle Christabel, Sol'dan uzaklaştıkça ve her iki yanın duyguları da sertleştikçe, başlangıçta WSPU'ya bağlanan emekçi sınıfından toplumcu kadınların çoğu çeşitli açılardan epey bocalamış olmalı. Hannah Mitchell *The Hard Way Up* adlı özyaşamöyküsünde toplumculukla kadın hakları savunuculuğu düşüncelerinin kafasında nasıl birlikte geliştiğini ama sonradan yavaş yavaş "toplumcuların aynı zamanda kadın hakları savunucusu olması gerekmediği"[7] sonucuna vardığını anlatır. Toplumcu arkadaşlarıyla giriştiği tartışmalarda, toplumsal ve iktisadi eşitlikten söz etmelerine karşın, cinsel eşitlik konusuna pek az değindiklerine karar vermişti. Ayrıca kadın özgürlüğü konusunda duyarsız olanlar salt erkekler de değildi. Hannah Mitchell, hazırladığı çayı içerken kendisiyle söyleşme sıkıntısına bile katlanmamasına karşın kocasıyla konuşurken canlanıveren orta sınıftan toplumcu bir kadın konuşmacının karşısında için için öfkelenerek sessizce oturmuştu. Bu tür "...kavrayışları kendilerinkinden daha zayıf olan bacılarına aydın kendini beğenmişliğiyle tepeden bakmak gibi son derece tehlikeli bir yanlışlığa düşen kadınları" sert bir dille eleştiriyor ve "Bu tutumu ortalama bir kadın bir mil öteden sezip anlayabilir" diyordu.[8] İşte bütün bu siyasal ve kişisel etmenler bileşimi onu kadın hakları savunuculuğuna itmişti. "Kadınlar yerinden kıpırdamadığı sürece, Toplumcuların, eşitlikle ilgili o bütün konuşmalarına karşın Erkeklerin Oy Hakkıyla yetinip oturacağını anladım."

Görünüşe bakılırsa, ILP'deki öbür kadınlar da aynı biçimde düşünüyordu, çünkü Hannah'ya göre, düşmanlığın kökeninde

[7] Hannah Mitchell, *The Hard Way Up*, Londra 1968, sayfa 99.
[8] *Agy.*, sayfa 119.

Mrs. Pankhurst'un, kadınları ILP'den ayırıp WSPU'da toplama başarısı yatıyordu.

Hannah 1906'da, "Liberal hükümet, kadınlara oy hakkı tanıyacak mı?" sorusuyla, Winston Churchill'in Manchester'daki toplantısını yarıda kesmişti. Hemen Hannah'ın üzerine saldırmışlar ve itip kakmaya başlamışlardı ama o bütün gücüyle kendini savunarak sorusunu bir kez daha yöneltmeyi başarmıştı. Bu eylemi yüzünden 1906'da cezaevine gönderilmiş, kocası kendisini çıkartmaya geldiğindeyse canından bezdirilmişti.

"Bizlere biçilen para cezasını ödemek istemediğimizi biliyor ve eylemlerimize yakınlık duyuyordu ama erkeklerin yaklaşımı kadınlar kadar kararlı değildir; amaçlarını gerçekleştirmek için çalışmaktan çok kendilerini düşüncelerini dile getirmeye kaptırırlar. Toplumcu olsalar bile, özellikle kadınlarla ilgili konularda aslında tutucu olduklarından inançlarını ender olarak sözlere dökerler. Evli olan çoğumuz 'Kadınlara Oy Hakkı Verilmesinin' kocalarımızı akşam yemeklerinden daha az ilgilendirdiğini görmüşüzdür. Bu konuda neden bu kadar gürültü kopardığımızı hiç mi hiç anlayamıyorlar."[9]

Toplumcu (sosyalist) olmayan emekçi sınıfı erkeklerinin çoğu, kadınların sınıf gözetmeksizin örgütlenmesini onaylamıyordu. Ashton pazarında kadınların sokak toplantılarını "Evlerinize dönüp bebeklerinize bakın" diye gürleyerek boğuntuya getirmeye çalışan bir erkek satıcı vardı.[10] Londra'daki Victoria gezisinde "Evdeki koca bebeklerden ne haber?"[11] diye bağırılıyordu.

Kadınlara oy hakkı isteyenler şiddet eylemlerine kalkıştığında, Hannah Mitchell onları posta kutularını yerle bir edip kiliseleri ateşe verdikleri için suçlamıyordu çünkü bu uğurda ne kadar uzun zamandır savaştıklarını ve cezaevlerinde nelere katlandıklarını çok iyi biliyordu. Bununla birlikte, kendilerini destekleyen toplumcu

[9] *Agy.*, sayfa 149.
[10] *Agy.*, sayfa 155.
[11] *Agy.*, sayfa 159.

erkeklere saldırmalarını onaylamıyor; Christabel ve Emmeline'nin örgütsel acımasızlığından hiç hoşlanmıyordu. Sonunda kadınlara oy hakkı verilmesini savunanlar 1. Dünya Savaşı'nı desteklemeye başlayınca, Hannah onlarla tüm bağlarını koparmış ve barış yanlısı olmuştu.

Oy hakkı konusu birbirinden çok farklı siyasal görüşlere sahip kadınları birleştiren bir araçtı — ama bu tek amaçta birleşmenin de birtakım gerilimleri yok değildi. Emekçi deviniminde sayısı gittikçe artan birçok kesim, düş kırıklığına uğrayıp meclisten umudunu kestiği bir zamanda, kadınlar oy hakkı için tehlikeye atılmaya ve acılara katlanmaya hazırdı.

Kuşkusuz elde etmek istedikleri salt oy hakkı değil, bunu kazandıkları zaman sahip olacaklarına inandıkları güçtü. Bu konuda birbirinden farklı umutlar besleniyordu. Muhafazakâr Birlik Partisi Beyaz Kadın ticaretini sona erdireceğini, yosmalığı azaltacağını söylüyordu. Mrs. Pethick Lawrence, kadınların cezaevlerini düzelteceğini, kadın koğuşlarındaki koşulları iyileştireceğini ve hiçbir güvencesi olmayan anaların iktisadi umarsızlığını çözümleyeceğini düşünüyordu. Mrs. Pankhurst oy hakkının, düşük ücretle saatler boyu çalışmaların sona erdirilmesine, ebelerinse çalışma koşullarının geliştirilmesine yardım edeceğini belirtiyordu. Oy hakkı savunucularının bazıları da Llyod George'un sözlerini yineleyerek kıyametin yaklaştığını, oy hakkının kadınları eşit ücret için yollara dökeceğini söylüyordu! Oysa bunun çok uzun bir yol olduğu ortaya çıkmıştır.

Oy hakkı isteyenlerin çoğu değişimin, Mecliste kazanılan reformlarla gerçekleşeceğini düşünüyordu. Gerçi toplumculardan oluşan devrimci bir azınlık oy hakkını yalnızca toplumsal mülkiyetle üretim araçlarının denetimine giden yolda kaçınılmaz bir araç olarak görüyordu ama meclis reformlarına inananlar hâlâ eski köktenci hareket geleneğinden kurtulamamıştı. Bununla birlikte kadınlara oy hakkını savunanların umutlarının çeşitliliği, karşı çıkanların öne sürdüğü nedenlerin bolluğu yanında hiç sayılırdı.

1906'dan sonra, kadınlara oy hakkı verilmesini sağlamak üzere hangi yolların izlenmesi gerektiği konusunda İşçi Partisi'nde bölünmeler başladı. Gerçi genellikle İşçi Partisi üyelerinin çoğu, kazanılacak oy hakkının salt kadınlar için olduğunu düşünüyordu ama gene de, WSPU'nun önerdiği üzere yalnızca aile geçiminden sorumlu kadınlara oy hakkı tanınması gibi sınırlı bir yasa tasarısını mı, yoksa askerleri, evlerde çalışan uşakları ve ev-sahiplerinin oğulları gibi hâlâ oy hakkından yoksun bulunan yetişkin erkeklere de oy kullanma hakkının verilmesini mi destekleyeceklerine ya da oy sistemindeki tüm düzensizliklerde kapsamlı bir değişikliğe mi gidilmesi gerektiğine hâlâ karar verememişlerdi. WSPU'nun savlarını çürütmek isteyen İşçi Partisi yanlıları, oy hakkına kavuşturulan mal sahibi kadınların tutucu kesimi güçlendireceğini öne sürüyordu. Öte yandan erkeklerin oy hakkıyla ilgili sınırlı bir yasa tasarısının mal sahiplerinin oğullarına da yararı dokunacak ve dolayısıyla ortada belirgin bir sınıf sorunu kalmayacaktı.

Kadınlara oy hakkı tanınmasının, yürürlükteki yasal mal sahipliği açısından salt "hanımların" işine yaramayacağını kanıtlamak isteyen Keir Hardie bir araştırma düzenlemiş ve emekçi sınıfı kadınlarının önemli bir oranının, ya tek kişilik konutlarda barınan kiracılar konumunda bulunduğunu ya da yılda 10 sterlin ödeyerek eşyasız evlerde yaşayan insanlar öbeğine girdiğini göstermişti. Kırk ILP kolu, soruşturmasını ileride oy kullanabilecek 59.920 kadın arasında yürütmüş ve önerilen Yasa doğrultusunda oy hakkından yararlanabilecek kadınların %82.45'inin emekçi sınıfından olduğunu ortaya koymuştu. Bununla birlikte yapılan araştırma, ILP kollarının çoğunun emekçi sınıfının yaşadığı bölgelerde bulunduğu, dolayısıyla ülkede bu öbeğe giren orta sınıf kadınlarının çok daha yüksek olan oranını yansıtmadığı ve "emekçi sınıfı" tanımının belirsiz olduğu gerekçesiyle eleştirilmişti.

Kuzey İngiltere'de, Lancashire Kadın Dokumacılar ve Öbür Emekçi Temsilcileri Yarkurulu, Manchester ve Salford Sanayi ve

El-Emekçileri Kurulu, Kadın Ortak Çalışma Birliği adlı üç kadın örgütünün yaptığı bir araştırmaysa 1904'de Nelson, Bolton, Barnsley, Horsforth ve Leeds gibi kentlerdeki kadın seçmenlerin oranının ILP'nin verdiği %82 rakamının epey üzerinde olduğunu ortaya koyuyordu. Kirkby Lonsdale'de bile Kadın Ortak Çalışma Birliği destekçisi ve salt kadınların seçmenliğini değil Yetişkinlerin Oy Hakkını savunan Mrs. Llewellyn Davies, seçmenlik niteliğine uygun 49 sanayi ve el emekçisi kadına karşılık yalnızca 8 varlıklı kadın bulunduğunu belirlemişti.

Elimizdeki bu tür kanıtlarla İşçi Partisi'nin "Kadınlar Yasası" konusunda beslediği kuşkunun arkasında, aslında oy hakkı verilecek kadınlarla ilgili genel bir kuşkunun yattığını düşünmemek olanaksızdır.

Liberal Parti de benzer biçimde bölünmüştü. Partinin büyük bir kesimi kadınlara seçmenlik hakkı verilmesi ilkesine inanıyor, Lloyd George'sa çalışan erkeklerin karılarına, evlenmemiş kadınlarla dullara da oy kullanma hakkı verilmesi için bir Yasa Tasarısı daha hazırlanması gerektiğini savunuyordu. Bununla birlikte, Bakanlar Kurulunda karşıt görüşün desteklenmesi için kararlı bir çalışma yürütülüyordu; koşullar ne olursa olsun kadınlara oy kullanma hakkının verilmesine şiddetle karşı çıkan Asquith ve Lewis Harcourt da bu etkinliklerin içindeydi. 1913'de Harcourt'un bu tutumuyla ilgili düşüncelerini açıklayan Lord Hugh Cecil, onun uzlaşmazlığının salt kadınlara oy hakkı verilmesi konusunda olmadığını belirtiyor ve,

"onun genel olarak bütün kadın cinsiyle anlaşılmaz bir kavgası vardır. Son günlerde bir şaplak yemiş ve kadın olarak doğmuş olmanın getirdiği bu aşağılanmanın üstesinden hiçbir zaman gelemeyecek kadar derinden, acı bir biçimde incinmiş olabilir"[12] diyordu.

[12]Hansard 24 Ocak 1913, Neal Blewett'den alıntı, "The Franchise in the United Kingdom," *Past and Present*, No 32, Aralık 1965, sayfa 54.

Karşıt görüşte olanlar ne kadar kararlıysa, kadınları destekleyen liberaller de o kadar kayıtsız ve kararsızdı; yasayı çıkartmak için neler yapılması gerektiği konusunda bir türlü birleşemiyorlardı.

İngiliz Muhafazakâr Partisi'nde çoğunluk buna karşı çıkıyordu ama parti başkanları Balfour ve Bonar Law (Bonar Yasası) kadınlara oy hakkı verilmesinden yanaydılar. Tutucu gazetecilerden J. L. Maxse, Balfour'un desteğini, Asquith gibi "erkekçe ve devlet adamına yakışır bir tutum" takınma becerisini yavaş yavaş eriten "tuhaf kadın akrabalarına" indirgiyordu. Ayrıca "şimdiye kadar örgütlenmiş en hizipçi kışkırtmalardan biri olan..." "bu ölümcül hareketin," eğer sürdürülürse "Partiyi paramparça edip dağıtacağından" korkuyordu.[13]

Kuşkusuz bu tam Christabel'in beklediği ve annesinin kendisini olabileceğine inandırdığı türden bir tepkiydi. Christabel, Muhafazakâr parti üyelerinin, tıpkı 1867'de Liberalleri engellemek üzere emekçi sınıfının ayrıcalıklı bir kesimine oy hakkı verdiği gibi, kadınlara da seçmenlik hakkını tanıyacaklarını savunuyordu.

WSPU'nun militan eylemleri yıllarca süren sabırlı bir yasallaşma bekleyişinden sonra başlamıştı. Eylemleri, İngiltere'deki siyasal özgürlük savaşımı sırasında yer alan sert direniş geleneğine başvurularak savunuluyordu. Mary Gawthorpe *Votes for Women* (Kadınlara Seçmenlik Hakkı) adlı kitapçığında emekçi sınıfı erkeklerine kendi geçmişlerini ve oy hakkı almaya ya da sendika kurmaya çalışırlarken yüz yüze bırakıldıkları karşı çıkışları anımsatıyordu. Satıcıların dükkân camlarının kırılması eylemiyle ilgili davada Mr. Pethick Lawrence —İç Savaşta başkaldıran— Hampden'ın yanında yer almış ve kadınların savladığı bu eylemde eğer erkekler de gönüllü olarak acı çekmezse cinsiyet savaşının çıkması kaçınılmaz olur diyerek uyarıda bulunmuştu. Kendisi WSPU üyesi değildi çünkü bu birliğe yalnız kadınlar alınıyordu ama kadınların ereğine ulaşması için durup dinlenmeden çalışmıştı.

[13]Maxse'den Sanders'a 5 Temmuz 1910, Balfour Papers, *aynı yapıttan* alıntı, sayfa 54.

Erkeklerin kadınlara oy hakkı verilmesi hareketiyle olan ilişkisinde birtakım sorunlar olduğu apaçık ortadaydı. Mr. Pethick Lawrence gibi birçok erkek kadınları destekliyor, gösteri yürüyüşlerine katılıyor ve onlarla birlikte yargılanıp suçlu bulunuyordu. Ama WSPU'da kadınların kendilerine güvenmeleri, kendi güçlerini öğrenmeleri üzerinde önemle duruluyor ve seçmenlik hakkı verilmesinden yana olduklarını söylemelerine karşın hiçbir şey yapmayan erkeklerin bocalayıp durmasına büyük bir kızgınlık duyuluyordu. Kendilerini destekleyen erkeklerle birlikte çalışmak isteyen oy hakkı savunucusu kadınlarla, eski aşağılanmalarını kendilerine yakıcı bir biçimde anımsattığı için erkeklere hiç güvenmeyen kadınlar arasında bir bölünme vardı. Ayrıca erkeklere karşı, eski kadın hakları savunuculuğu geleneğinden, törel namus anlayışından, kadın hakları savunuculuğuna fazlasıyla karışmış olmaktan doğan uyumsuzluktan ve erkeklere yüklenen şu değişmez cinsel yakıştırmalardan kaynaklanan bir cinsel güvensizlik de duyuluyordu. 1913'deki şu "Kadınlara Seçmenlik Hakkı Erkeklere Namus" sloganı erkeklerin cinselliğe doğuştan düşkün olduğu düşüncesini özetlemekteydi. Kadın hakları savunucuları, kadın doğası konusunda erkeklerin Victoria dönemine özgü imgesini tersyüz etmişti. Eğer kadınlara bırakılan tek seçenek cinsellikten uzak durmaksa, erkeklerin de aynı yolu benimsemeleri gerekirdi.

Biraz daha genel anlamda kadınlar hukukun yansızlığı söylencesini yutmuyor ve bu nedenle devletle çatışkıya girmeye zorlanıyordu. Erkekler tarafından yargılanıp cezalandırılıyorlardı. Yasaların yapılmasında hiçbir işlevleri yoktu. Eril yetke sınırları içinde, babalarının ya da kocalarının uzantısı olarak görülüp korunuyorlardı. Bir kez topluma aykırı düşmeye görsünler bütün haklarından yoksun bırakılıveriyorlardı. Bu konudaki çalkantılar yoğunlaştıkça orta sınıf kadınlarına yönelik Victoria dönemine özgü çelebice davranışlar da aşındıkça aşınıyordu. 1906'da bir polis, ilkokul öğretmeni Theresa Billington'un sırtına vurmuş,

saldırıyla suçlanansa kendisi olmuştu: öğretmen mahkemeyi ve erkeklerin yaptığı yasaları kınayıp eleştirmişti.

Bazı kadınlarsa daha ileri gidiyordu. Devletle yasalar salt erkekler tarafından denetlenmekle kalmıyor, aynı zamanda onların çıkarları doğrultusunda kullanılıyordu: ayrıca baskıcı sınıf erkini temsil ediyordu.

Oy hakkını savunan kadınlar tutukevine kapatıldığında siyasal suçluların ayrıcalıklarından yararlanamıyordu. Bunlar cezaevine atılan çok sayıda orta sınıf insanının oluşturduğu ilk kümeydi; gene toplumcular dışında, kolluk güçleriyle şiddetli bir biçimde ilk çatışanlar da onlardı. Salıverildiklerindeyse Holloway cezaevindeki koşulları sergilemekle kalmıyorlar, aynı zamanda tutukevi deneyimlerinin son derece eğitici olduğunu söylüyorlardı. *The Faith That Is In Us* adlı kitabında Mrs. Pethick Lawrence, Holloway cezaevinde bir bebek ağlaması sesini ilk duyduğu günü anlatıyor ve kadının yerinin evi olduğunu söylemesine karşın onu yasaları yapmak için değil de tutukevine atmak için evinden çıkaran toplumun ikiyüzlülüğünü dile getiriyordu. Yoksulluk ve iktisadi açıdan kendisini bırakıp giden erkeğe bağımlılık, içeri düşen kadınların en önemli suçuydu. Sylvia Pankhurst kendisiyle birlikte cezaevine düşen kadınlar hakkında "Write on Cold Slate" (Soğuk Taşa Kazınanlar) adlı bir dizi şiir yazmıştı: bu şiirler yosmalıkla suçlanan yaşlı bir kadını, bebeği cezaevinde ölen bir kadını ve temizlikçileri konu alıyordu. Şiirlerin birinde "bizler sınıfsızlaştırıldık" diyordu. Kadınlar kendilerine, söz söyleme ve denetleme hakkı tanımayan bir devletin kurbanlarıydı. Farklı açılardan hepsi de siyasal tutuklu sayılırdı.

Ünlü ya da yüksek sınıftan olan kadınlara cezaevlerinde sağlıklarının bozuk olduğu gerekçesiyle ayrıcalıklı davranılıyordu. Bunu önlemek isteyen Lady Constance Lytton, 1910'da Liverpool'da dikişçi kadın kılığına girip bir gösteri yürüyüşünün başına geçmişti. Tutuklandığındaysa açlık direnişine başlamış ve yüreğiy-

le ilgili hiçbir sağlık denetiminden geçirilmeksizin zorla beslenmişti. Şiddetli bir biçimde hastalanınca cezaevi hekiminden dayak yemişti. Dayaktan sonra kalıcı bir zarara uğramış ve yaşamının geri kalanını inmeli olarak geçirmişti. Sahiden dikişçi kadın olsaydı kimse farkında olmadan ölür giderdi ama kimliği ortaya çıkınca ortalık birbirine girmişti. Lord Lytton Kadınlara Oy Hakkı isteyen yeni bir Yasa Tasarısını gündeme getirmiş, bunun üzerine yeni bir umut belirmişti. Bununla birlikte1910 Kasımında Meclise doğru başlatılan bir gösteri yürüyüşü, oy hakkı isteyenlerle izleyenler ve kolluk güçleri arasında çıkan bir çatışmayla son bulmuştu. Çıkan kavga birkaç saat sürmüş, birçok kadın yaralanmış ve iki kişi ölmüştü. Ertesi gün Mrs. Pankhurst olup bitenlerin acısını çıkartmak isteyen bir kurulla geri dönmüş ve Downing Street'de bir güvenlik görevlisini hazırlıksız yakalamıştı. Mr. Asquith zor kaçmış, fazlasıyla heyecanlanan Mr. Augustine Birrel kayıp ayak bileğini kırmış, utkudan utkuya koşan kahraman Mr. Churchill'se ancak sokak boşalınca ortaya çıkmış ve karşısında yalnızca yorgunluktan duvara yaslanıp kalmış bir oy hakkı savunucusunu bulabilmişti.

"Mr. Churchill her zamanki gibi bu olağandışı davranışa tepki göstermekten kendini alamamıştı. Kolluk görevlilerinden birini çağırmış ve 'Şu kadını uzaklaştırın' demişti; oysa onun, karısının ailesinin yakın arkadaşlarından Mrs. Cobden-Sanderson olduğunu ve toplantılarda ev sahibi olarak birkaç kez kendisini ağırladığını çok iyi biliyordu."[14]

1911'de Asquith uzlaşacak ve kiracı sözleşmesinden 10 sterlin koşulunun çıkarılmasını kabul edecekmiş görünüyordu. Bununla birlikte1911 Kasımında Herkese Oy Hakkının verilmesini savunan bir örgüte, bütün erkeklere oy kullanma hakkı veren yasa tasarısını

[14]George Dangerfield, *The Strange Death of Liberal England 1910-1914*, New York 1961, sayfa 162: ayrıca Antonia Raeburn'un "What Emily Did" *Spare Rib* adlı yapıtına bakın, Temmuz 1972.

kabul edebileceğini, ama kadınları bunun dışında tuttuğunu söylemişti. Bunun üzerine savaşım yeniden başlamıştı ama artık kadınlar mallara daha dikkatli ve yöntemli bir biçimde saldırıyordu. West End'de, 10 Numaranınki de aralarında olmak üzere, bütün camlar kırılmıştı. Sigorta kuruluşları kaygılanmaya başlamıştı. Hükümetse buna, yasadışı eylem tasarıları kurma suçlamasıyla karşılık vermiş ve cezaları ağırlaştırmıştı.

Siyasal toplantılarda konuşmacının sözünü kesmekten, kolluk güçleriyle çatışmaya, mallara zarar vermeye kadar uzanan bu saldırıların tırmanışı uzun erimli bir savaşım tasarısının parçası gibi görünmemektedir. Yeni taktikler, birbiriyle bağlantısı bulunmayan kadınların kişisel girişimiyle başlamış, sonra da WSPU tarafından benimsenmişe benzemektedir. Örneğin ilk ölüm orucu, St. Stephen Hall'a boyayla bir slogan yazdıktan sonra tutukevine götürülene kadar eylemine son vermeyen, kadınlara oy hakkı verilmesini savunan Marion Walker tarafından başlatılmıştır. Kadınlar amaçları uğruna sürekli özveride bulunmaktan hiç kaçınmıyor gibiydi. Hedeflerini de belirlemişlerdi. Örneğin 13 Temmuz 1911'de, nefret edilen Lewis Harcourt'un evinin önünde çömelmiş duran ve ellerinde kolayca tutuşturulabilen gazyağı, maymuncuk ve cam kesiciler bulunan iki kadın yakalanmıştı. Hedef alınanlar salt kişisel nefret yüzünden değil, aynı zamanda simgesel değerleri nedeniyle seçiliyordu. Kadınların saldırısından, erkeklerin kendilerine ayırıp büyük önem verdiği hiçbir yer kurtulamıyordu. "Kadınlara Seçme Hakkı" sözü asitle yakılarak golf alanlarına bile yazılmıştı.

1910-1914 arası, oy hakkı isteyen kadınların yanı sıra, sanayi alanındaki savaşımlar ve İrlanda sorununda yaşanan bunalımlarla uğraşmak zorunda kalan hükümet için epey yıpratıcı bir dönem olmuştu. Meclis-dışında kalan karşıtlar güç birliğine gitmiş olsaydı, o zaman liberaller de 1918'den önce üst ve orta sınıf kadınlarının kendilerine bağlı kalmasını sağlama almaya zorlanmış olabilirdi. 1912'de yapılan İşçi Partisi toplantısında, Partinin ken-

dini kadınlara oy hakkı verilmesi konusuna adaması kararına varılmıştı. Aynı yıl meclise getirilen yasa tasarısıysa yalnızca 14 oyla geri çevrilmişti.

Bununla birlikte 1912'de Christabel'in yönergesiyle WSPU'nun siyasal tutumunda bir değişikliğe gidilmişti. Kadınlara oy hakkı verilmesini savunanlar, Liberallerle Muhafazakârlar kadar İrlanda ve İşçi Partisi Milletvekillerine de saldırma kararı almış ve emekçi hareketinde yer alan destekçileriyle son bağlarını koparark bile bile kendilerini bunlardan ayırıp soyutlamışlardı. Bu, yalnızca Lansbury gibi sağlam ve güvenilir yandaşları desteksiz bırakmakla kalmamış aynı zamanda Hannah Mitchell gibi kadınları da tuttukları yanı bildirmeye zorlamıştı. Bu arada mallara saldırıp zarar verme eylemleri de yeni bir evreye girmiş, oy hakkını savunan kadınlar yapıların görünümünü bozmaktan, camları kırmaktan kundakçılığa kaymıştı. Artık istedikleri tutuklanmak ve acılara katlanmak değildi. Bunun yerine ellerinden geldiği kadar zarar vermeye çalışıyorlar, böylece sigorta kuruluşlarının baskısıyla hükümetin boyun eğip geri adım atacağına inanıyorlardı. 1912'den sonra WSPU neredeyse, "yönetim merkezi" Paris'te bulunan, eylemcileriyse yeraltında çalışan yasadışı bir örgüt sayılır olmuştu.

Böylece WSPU'nun taktikleri tam bir çember oluşturmuştu: oy hakkını, yeni İşçi Partisi'ne destekletme hareketi olarak başlayan çalışmalar sonradan bir yeraltı örgütünün eylemli propagandasına dönüşmüştü; örneklerin kitleleri ayaklandıracağını düşleyen kargaşacılar gibi çalışmıyorlar, yalnızca erkek yönetici sınıfını bölme amaçlı eylemlerde bulunuyorlardı.

Böylece, kadınlara oy hakkı savunucularını kayıtsız bir biçimde destekleyen Lloyd George ve Ramsay Macdonald'ın eline iyi bir sözde neden geçmiş, ikisi de örgütle bağlarını koparıp sözde kalan desteklerini bile çekivermişlerdi. Bu davranışta olan erkekler hemen bağışlanmış, onlar da göğüslerini gere gere haklı olduklarına inanmışlardı. Örneğin 1914'de Macdonald kendisinden beklendiği gibi dürüstlük taslayarak şunları söylemişti: "Kullandıkları

şiddet yöntemleri.... yanlıştır, bunlar, oy hakkı verilsin verilmesin, yapı olarak tepkisel ve toplumdışıdırlar."[15]

Bununla birlikte, George Lansbury ve Keir Hardie "şiddet yöntemleri" konusundaki görüşleri ne olursa olsun, kadınlara oy hakkı verilmesini savunmayı sürdürmüştü.

Ramsay Macdonald'ın düşünceleri ne olursa olsun, kadınların eylemleri aslında şu çok eski köktenci geleneklerin sınırlarını aşmıyordu. Reform Yasa Tasarısı'nın yol açtığı önceki bunalım döneminde, orta sınıfın direnişi hiç de edilgen değildi. Kadınlar anayasal erekler için mallara zarar vermekten kaçınmıyordu. Meclis önlerini kesip ilerlemelerine engel olmuş, böylece onlar da eylemlerini —içeri girebilmek için— dışarıda sürdürmüştü. Posta kutularını yakan, Albert Hall'daki orgu, suyla ıslatan ve İskoç şatolarına büyük zararlar veren WSPU üyesi kadınlar ılımlı bir reform için aşırıya kaçan eylemlere girişmişti. Eylemleri geleneksel olsa da, yaratılan durumun genel koşullarıyla sonuçları hiç de öyle değildi.

WSPU'daki önderlik halkın ilgisine dayalıydı. Erkek egemen sınıf kanısını sarsıntıya uğratıp bölmeye ve oy hakkını kabul ettirmeye çalışıyorlardı. Akım heyecan ve merak uyandıran olaylar arasında gidip geliyor, Londra'nın merkezinde toplantılar, gösteriler düzenleniyor ve mallara saldırılıp zarar veriliyordu. Artık örgütün yapısını yöntem seçimi tanımlar olmuştu. Emmeline Pankhurst demokrat değildi ve her şeyi tepeden yönetiyordu. Üyelere kendi eylemleri konusunda bile oy hakkı tanınmıyordu. Bir ilkokul öğretmeni olan Theresa Billington Greig, 1908'de Kadınlara Özgürlük Birliğine katılmak üzere örgütten ayrılıp gitmişti. Bu Birlik WSPU kadar tanınmıyor ve halkın dikkatini pek çekmiyordu çünkü ağır vergilerle nüfus sayımı konusunda direnmek üzere sessizce örgütlenmişlerdi. Güvenilir üyelerden Pethick

[15]Ralph Milliband, *Parliamentary Socialism* adlı yapıttan alıntı, Londra 1961, sayfa 25.

Lawrence çifti, son olarak da Sylvia ve Doğu Londra Siyasal Ortaklığı Birliğe katılmıştı.

Akım yeraltı çalışmalarına zorlanıp yöneticiler —Emmeline ve Christabel— talimatlarını Paris'ten yollamaya başlayınca, demokratik yollarla karar-alma olanağı daha da azalmıştı. Ayrıca yasadışı yöntemler, verilen buyruklara uyma konusunda büyük bir gizlilik ve askerlerinkine benzer bir sıkıdüzen gerektiriyordu.

Hem taktiklerin hem de örgüt yapısının arkasında siyasal seçim yatıyordu. Dolayısıyla, şiddet içeren yöntemlere başvurulmasının WSPU'yu yavaş yavaş toplumdan koparıp soyutlamasına ve kadınlara oy hakkı hareketinin yapısını, bir kitle örgütlenmesi olmaktan çıkarıp kentte baltalama eylemlerine girişmek üzere yetiştirilmiş bir seçkinler topluluğuna dönüştürmesine karşın, etkilemeye çalıştıkları insanlar açısından bakıldığında, bunların ikisi de kolayca anlaşılabilir olmuştu. Gerçi WSPU, savaşım konusunda yiğitçe meydan okuyarak insanlarda coşku dolu ortak duygular yaratmıştı ama gene de baskıcı bir topluluktu. Emmeline ve Christabel, bir kitle örgütü kurmayı ya da emekçi kadınları greve yönlendirmeyi düşünmüyor, çok daha çarpıcı eylemlere girişmeyi amaçlıyordu.

Savaşım yöntemlerini bir kez benimsemeye başlayınca, seçenekleri de azalıp kısıtlanmıştı. Direnişi yayabilirler ya da kendi yaptırımlarını benimsetmeye çalışabilirlerdi ama kadınlar birleşip arkalarında durmadığı için bu çok zordu. Ya da öbür başkaldıranlarla işbirliği yapabilirlerdi ama Emmeline'yle Christabel bunun, "saygın" siyasetçilerin kendilerine karşı dayanışmaya gitmesine yol açacağını biliyordu. Dolayısıyla Sylvia, İrlandalı devrimci Jim Larkin'in salıverilmesi için Albert Hall'da düzenlenen bir toplantıyı desteklediğinde, Christabel ve Emmeline, Sylvia'yla Doğu Londra Siyasal Ortaklığının bitmesi gerektiğine karar vermişti. Artık tek seçenekleri mala saldırı eylemlerini tırmandırıp daha çok acılara katlanmak, ya da boyun eğmekti.

Sylvia, bütün bu noktalarda annesiyle kız kardeşine ters düşüyordu. Örgütten atılmadan önce bu yalıtım siyaseti açmazından bir

çıkış yolu bulmaya çalışıyordu — toplumcu akımdaki etkinliklerinin dışında, Doğu Londra Siyasal Ortaklığını, halkın ilgisini çeken eylemlerden çok, topluluğu oluşturan kümeler üzerinde temellendirmeye ve kuruluşu Londra'nın merkezinde değil, kendi bölgesinde örgütlemeye çabalıyordu. Oy hakkı verilmesini sağlamak için bir kira ödememe eylemi düzenlenebileceğini düşünüyordu.

Doğu Londra Oy Hakkı Savunucuları Siyasal Ortaklığı (ELFS) kendi içinde bölünmeye başladığında, tartışılan konular bu farklılıkları yansıtıyordu. 27 Ocak 1914'de Sylvia "merkez yönetiminin" kendisine "oy hakkı verilmesi için etkili ve yetkili kişilerin yapabilecekleri konusunda büyük bir inanç beslediklerini," oysa ELFS'nin çalışmalarını "tabandan tavana" doğru sürdürdüğünü söylediğini bildirmişti. WSPU üyesi Pankhurst'lar da daha yüksek bir savaşım düzeyine sahip olduklarını söylemeye kalkmışlar ama sonra sözlerini geri almışlardı. ELFS oy hakkı kazanmak için kira ödememe eylemini örgütlemeye çalışıyordu.

"Merkez yönetim kurulu, bunu örgütün tümüne yayamayacağını çünkü insanların darmadağınık olduğunu ve yalnızca emekçi sınıfı evlerindeki kadınların kira ödediğini söyledi. İşçi Partisi'ne bir temsilciler kurulu göndermenin işimize yarayacağını ama krala gönderilmesinin kendileri için çok daha iyi olacağını bildirdiler. Koruma görevlilerinin arasında erkek bulunmadığını belirtmeleri üzerine, Halk Ordumuzun Siyasal Ortaklığın bir parçası olmadığını söyledim."[16]

Kopmanın Sylvia açısından son derece acı verici olduğu apaçık ortadaydı. Renklerinin arasına kırmızıyı da katmaları, haftalık gazete çıkarılması, "kendi çalgılarının olabileceğini söylemeleri" gibi — örgütsel ayrılığın ayrıntıları, Sylvia'nın annesiyle kız kardeşine yabancılaşmasının ve aralarına giren kişisel soğukluğun salt dışarıdan görünen siyasal belirtileriydi.

[16]27 Ocak 1914 Minutes East London Federation of the Suffragettes, Institute of Social History, Amsterdam.

Sylvia kadın hakları hareketini, toplumculuk ve emek hareketiyle bağlamanın yollarını arıyordu. Örneğin 1915'de ELFS, Herald League gazetesi, İngiliz Toplumcu Partisi (eski SDF), Liman Emekçileri Sendikası, bazı ILP kolları, Oy Hakkını Savunan Kadın Yazarlar derneği ve sendika kollarıyla birlikte, düşük ücretli ağır iş koşullarına karşı çalışmalar yürütmeye başlamıştı. Ocak ayında Trafalgar Alanında Kadınlara Özgürlük Birliği'yle Kadınların Oy Hakkını Savunan Kuzeyli Erkekler Siyasal Örgütü'nün desteklediği bir gösteri yürüyüşü düzenlenmişti. 1915 sıralarında ELFS'nin Londra dışında tam dokuz kolu vardı. Bununla birlikte kadınlara oy hakkı hareketi savaşla birlikte gücünü yitirmeye başlamıştı. Christabel ve Emmeline I. Dünya Savaşını destekleyince, WSPU'nun bir bölümü örgütten kopmuştu. Kadın hakları savunucuları yöntem sorununda anlaşmazlığa düşmüş ve siyasal bağlılıklarına, yüksek sınıfı kendi yollarını izlemeye kandırma ya da emekçiler arasında taban oluşturma ve son olarak da savaş konusundaki görüşlerine bağlı olarak bölünmeye başlamıştı. Bu anlaşmazlığın boyutları göz önüne alınırsa, I. Dünya Savaşı'ndan önce bu örgütün insanların bilinci üzerinde bıraktığı büyük etki, yirminci yüzyıl başlarındaki kadın hakları savunuculuğuyla ilgili düşüncelerin gücünü ortaya koyan bir gösterge sayılabilir.

16

1914'den Önce Toplumcu Harekette Kadın Hakları Savunuculuğu Konusunda Birkaç Söz

OY HAKKI KAZANMAK için girişilen savaşım çok daha geniş bir kadın hakları savunuculuğu bilinci üzerine odaklanmıştı. 19. yüzyılın sonuyla savaş sonrası dönemin en başı arasında kadının kendine bakışıyla toplumsal konumu kökten değişmişti. 1890'larda "ilerici" düşüncelere sahip olan analar, kızlarının oğlan çocuğu gibi kesilmiş saçlarına, kısacık eteklerine ve ortalık yerde "öpüşüp koklaşmalarına" korku dolu gözlerle bakar olmuştu. Yirmili yılların genç kadınları, analarıyla büyükanalarının uğrunda savaşıp acılar çektiği konularla düşünceleri olağan ve doğal kabul ediyordu.

Bu dönemdeki kadın hakları savunuculuğu dağınık, olgunlaşmamış ve tutarsızdı. Geliştirilip işlenmiş bir ideoloji değil, daha çok Victoria döneminin kentsoylu kadın ölçütüne yönelik bir karşı çıkıştı. Bu kültürel yaşamın bütün alanlarına yayılmış ve uluslararası bir etki yaratmıştı. O sıralarda yeni ortaya çıkmaya başlayan toplumcu örgütler de bunun dışında kalmıyordu.[1] Bunların kadın hakları savunuculuğuna tepkileri karmaşık ve çeşitliydi. "Kadın sorunu" ya da kadın hakları savunuculuğu hareketi

[1]Bu şimdi toplumcu kadınlar tarafından yeniden ortaya çıkarılan toplumcu akım tarihinin bir yüzüdür. Örnek için bakın — Alice Waters "Feminism and the Marxist Movement," *International Socialist Review*, Ekim 1972. Mari Jo Buhle, "*Women and the Socialist Party* 1901–1914," *Radical America*, Şubat 1970.

Çağdaş bir tanım için Alexandra Kollontay'ın *Women Workers Struggle for their Rights* (İşçi Kadınlar Hakları İçin Mücadele Ediyor) ve *Sexual Relations and the Class Struggle* (Cinsel İlişkiler ve Sınıf Mücadelesi) isimli eserlerine bkz., Bristol, 1971 ve 1972.

konusunda benimsenmiş genel bir tutumları yoktu; kadın hakları savunuculuğuna tepkileriyse kadınlara uygulanan baskının kökenleri konusundaki kuramsal çözümlemelerden farklıydı. Kadınlara eşit haklar konusunda resmen sorumluluk almak bir şeydi. Özerk bir akım olarak kadın hakları savunuculuğuna eylemsel ve kişisel bir karşılık vermekse başka bir şey.

Toplumcu akım içinde vurgulanan genel siyasal tutum, kadın hakları savunuculuğuna verilen karşılıkların yapısını da etkiliyordu. Örneğin kadınlara oy hakkı tanınması sorunu, solun çeşitli eğilimleri arasında, kapitalizmdeki demokratik reformların toplumculuğun başarısıyla ilişkisini ve meclisin işlevini konu alan tartışmalardan ayrı düşünülemezdi. Toplumcu bir partiyle kadın hakları savunuculuğu hareketi arasındaki bağlantı, bir başka çağdaş çekişmenin parçasıydı; partinin işlevi neydi? Yalnızca toplumcu (sosyalist) devrimin tanıtılmasıyla mı uğraşmalıydı yoksa günlük eylemlerle mi yetinmeliydi.

Kadın hakları savunuculuğu erkeklerle kadınların nasıl davranması gerektiği konusunda birçok kişisel soru doğurmuştu. Toplumcu harekette, siyaseti yaşamın her yönüyle ilişkilendirmeye yönelik güçlü bir akım vardı. Toplumculuk salt kamu mülkiyeti ya da emekçinin çalışarak ürettiklerini denetlemesi olarak görülmekle kalmıyor, aynı zamanda buna yeni bir töre, yeni bir kültür, yeni bir yaşam arama biçimi olarak bakılıyordu. Bu "yeni yaşamla" sınıf savaşımı arasındaki ilişki, kişisel davranışlarda üstü kapalı da olsa seziliyordu. Bununla birlikte toplumcu kuramın bir parçası olarak açıkça dile getirilmiyordu. Kadın hakları savunuculuğu akımı eylemciydi ama çözümlemelere oldukça ilgisiz kalıyordu — bu da toplumcu akımda dile getirilmiştir. Hem toplumcu hem da kadın hakları savunucusu olan kadınlar, bu çift yanlı bağlılıklarının anlamıyla içeriğini kuramsal olarak inceleme açısından güçlü bir gereksinim duymuş gibi görünmemektedir. Bunun yerine yeterli açıklama olarak dönüp Bebel ve Engels'e başvurmayı yeğlemişlerdir. *Kadın ve Sosyalizm*'le *Ailenin Kökeni* adlı yapıtlar kadınların konumuyla ilgili sosyalist düşüncelerin temelini oluşturu-

yordu. 1900'lerin başında İngiltere' de bunlar okunuyordu. Carpenter'ın *Sevginin Olgunlaşması* adlı kitabı da sevilerek okunanlardandı. Her üçü de yayımlandığında fırtınalar koparıp büyük tartışmalar yaratmış ve son derece sarsıcı ve neredeyse açık saçık oldukları düşünülmüştü. Bunlar toplumcular arasında bile, Blatchford'un *Merrie England* ya da Morris'in *News from Nowhere* adlı yapıtları gibi herkesçe onaylanan gözde kitaplar olamamıştı. Marx'çılık toplumcu akımda azınlıkta kalan bir eğilim olarak düşünüldüğünden, Bebel ve Engels Marx'çı Sosyal Demokrat Federasyon'da bile hiçbir zaman bütünüyle kabul edilmemişti.

WSPU, önceden de belirtildiği gibi, Mecliste Emekçi kesiminin Temsili için çalışan Bağımsız İşçi Partisinin içinden çıkmıştı. ILP'nin, seçkin kadınları üye alma geleneği 1890'lardan beri vardı. Gerçi bu kadınların partide son derece önemli bir işlevi olduğu apaçık görülüyordu ama sıradan emekçi sınıfı kadınlarının durumu çok daha zordu. Emekçi sınıfı ailesinin günlük yaşamında kadın kendini —kocasının siyasal görüşü ne olursa olsun— ev işlerinin ortasında buluyordu. Hannah Mitchell bu duruma için için öfkeleniyordu. *The Hard Way Up* (Yukarı Çıkışın Zorlu Yolu) adlı özyaşam öyküsünde, Derbyshire'de bir çiftlikte geçen gençlik yıllarını anlatır. Sözcüğün anlamını bile bilmeden kadın hakları savunucusu olmuştu; okumaya bayılıyordu ama bitmez tükenmez ev işleri yapmak zorundaydı. Cinsiyeti yüzünden en büyük aşağılanmayıysa erkek kardeşlerinin çoraplarını yamarken duyumsuyordu. Neden kendi çoraplarını kendileri yamamıyor diye düşünüyordu, Hannah. "Ev işlerini sevmediğim için anam sahiden de tembel olduğumu düşünüyordu." Bir dükkânda çalışmaya başlamış, iş saatlerinin kısaltılması ve yarım gün çalışılması için yapılan eylemlerin farkına varmış, toplumcularla tanışmış, Robert Blatchford'un *The Clarion* adlı kitabını okumuş ve Bruce Glasier'ın eşi Katherine St. John Conroy'un konuşmalarını dinlediği birtakım toplantılara katılmıştı. Siyasete ilk adım atışı "Kadın ve Siyaset" konulu bir toplantıda olmuştu. Milton'un kadınlara karşı

bir sözünü alıntılayan "tüysüz gencin birini" duyduğunda öfkeyle ayağa fırlamış ve Tennyson'dan bir alıntıyla karşılığını vermişti.[2]

Kendi evindeki yaşam da mutsuzdu; anasının ağır işler altında ezildiğini gördükçe evlilikten kaçınıyordu. Bununla birlikte sonunda kendisiyle aynı toplumcu görüşleri paylaşan bir tezgâhtarla evlenmişti.

"Toplumcular (Sosyalistler) tarafından ortaya atılan yeni düşünceler olmasaydı o zaman belki daha sakınımlı davranırdım. Onlara göre erkeklerle kadınlar evlilikten, kadının erkeğe köle olduğu ve onun buyruğu altına girdiği bir durum gibi değil, daha çok bir yoldaşlık olarak söz ediyordu."[3]

Oysa evlilik, hem dışarıda hem de evde çalışmak demekti — yani orta sınıf kadınları gibi boşa harcayacak zaman yoktu.

"Biraz olsun boş kalabildiğim Pazar günleri bile elimden gitmişti; toplumcuların özgürlükle ilgili konuşmalarının boş sözler olduğunu, bu toplumcu genç erkeklerin, tıpkı gerici türdeşleri gibi akşamları Pazar yemekleri, evde yapılmış çörekler, börekler ve ezmelerin sunulduğu büyük çay toplantıları beklediğini kısa zamanda anlayıvermiştim."[4]

Ardından umutsuzluk içinde olmasına karşın gebe kalmıştı. Son derece sancılı ve zor bir doğumdan sonra bir daha doğurmamaya karar verdi. Toplumsal sorunlara çözüm olacağından değil, kendi deneyimleri yüzünden ve çocuk yetiştirip ağır işlerde çalışan emekçi sınıfı kadınlarının ne denli yıprandığını bildiği için doğum denetiminden yanaydı.

Toplumcu harekette yer alan insanları, ev yaşamındaki bu ayrıntıların siyasetin bir parçası olduğuna inandırmak çok zordu. Örgütleri yöneten erkekler bunlardan etkilenmiyordu, orta sınıf kadınlarınınsa hizmetçileri vardı. ILP'nin önderleri kadınların farklı ilgi alanları olduğunu ve bunlar için örgütlenmeleri gerek-

[2]Mitchell, *The Hard Way Up*, sayfa 54.
[3]*Agy.*, sayfa 88.
[4]*Agy.*, sayfa 96.

tiğini kabul etmek istemiyordu. Sylvia, Ramsay Macdonald'la Philip Snowden'in kadın hakları savunucularına karşı olduğunu ve erkeklerin çoğunun, oy hakkına sınıf düzeyinde sahip olunmadıkça herkesin oy kullanmasının hiç de gerekli olmadığını öne süren Bruce Glasier'in görüşlerine katıldığını söylemiştir.

Gerçi kadınlardan bazıları kadın hakları savunuculuğu hareketi için ILP'den ayrılmıştı ama kalanlar oy hakkı verilmesini savunanlara hiç de düşmanca duygular beslemiyordu. 1908'de *The Labour Leader*'da "Iona" imzasıyla yayımlanan bir yazıda benimsedikleri tutumların bazıları açıklanıp anlatılıyordu. Yazar, ILP kadınlarının parti işleriyle uğraşmaktan, oy hakkı kazanmak için yapılan eylemlere yeterince eğilemediklerini ama bütün üyelerin kadınlara oy hakkı verilmesi gerektiğine inandığını söylüyordu. Kadın hakları savunucusu olan orta sınıf kadınlarının bilincinde de bunun yer ettiğini bildiğini yazıyordu. Kırsal bölgede kapalı bir yaşam süren ve kendisine yeni kızkardeşlik deneyiminden söz eden "bürümcük dokumacısı hanımın" söylediklerini aktarıyordu.

"Eskiden kadınların hiçbir şey yapamayacağına, her şeyin erkeklere bağlı olduğuna inanırdım. Oysa şimdi, fırsat verilirse, yürekli bir kadının altından kalkamayacağı hiçbir iş yokmuş gibi geliyor bana. Hyde Park gösterilerimizde kürsüye çıkan kadınlara bakmanız yeter."[5]

Yerel düzlemde kadın hakları savunucularıyla ILP'nin bölge kolları arasında büyük olasılıkla önemli bir karşılıklı bağlantı vardı. Örneğin Leeds'de Mary Gawthorpe hem WSPU'nun Ulusal Yarkurulunda bulunmayı hem de Leeds ILP Başkanı olmayı başarmıştı.

Gene Leeds'de bir toplumcu ve kadın hakları savunucusu olan Isabella Ford 1904'de bir kitapçık yazmış ve kadın ve emekçi özgürlüğünün "aynı büyük gücün farklı görünümleri" olduğunu savunmuştu. Kitabında şunları yazıyordu,

[5]Iona, The Women's Outlook, *Labour Leader*, 5 Haziran, 1908.

"... bu iki hareketin ereği, geçmişte de şimdi de aynıdır; dolayısıyla büyük ölçüde birbirlerine bağımlıdırlar; birlikte yükselir birlikte inişe geçerler; aynı olaylardan aşağı yukarı aynı biçimde etkilenirler. Ayrıca ikisi de hâlâ aynı güçlerin düşmanlığını çekmektedir."[6]

Bununla birlikte ikisi de "akrabalıklarının" bilincinde değildi. Aslında "bazen birbirlerinden biraz kuşkulanıyorınuş gibi göründükleri de oluyordu...."

"İşçi Partisi'nde, insanların kafasında kadınlar partisine karşı bir önyargı vardır çünkü kaynağını ve gelişimini bütünüyle olmasa da, büyük ölçüde orta sınıf kadınlarına borçludur. Bu nedenle çoğu kişi tarafından orta sınıf girişimi olarak damgalanmıştır; emekçi kadınlarının uyanarak parasal, dolayısıyla siyasal özgürlüğünü kazanma gereksinimini anlamasıyla elde edilenler dışında, bunun Emekçi hareketiyle temelde hiçbir ilintisinin olmadığını düşünürler."

Isabella bunun "toplumculuk karşıtı" bir tutum olduğunu düşünüyor ve William Morris gibi ilk toplumculardan çoğunun orta sınıftan geldiğini belirtiyordu. Isabella Ford, orta sınıftan gelen "oy hakkı savunucularının" kendi durumlarıyla "çalışan" kadınlarınki arasında bir bağlantı bulunduğunun gittikçe daha fazla ayrımına vardığına ve siyasal özgürlüğü salt "orta sınıf amaçları" doğrultusunda kazanmamaya kararlı olduğuna inanıyordu.[7] Kadın hakları savunucularının "emeğe" kuşkuyla yaklaştığını çünkü emekçilere oy hakkı verilmesiyle ilgili yasa tasarısının güvence altına alınması için kendi isteklerinin sürekli bir yana itildiğini gördüklerini kabul ediyordu.

Isabella Ford oy hakkını geniş bir toplumsal değişimin güvencesi sayıyordu. Meclisin emekçi hareketiyle kadınlar tarafından kullanılabileceğine inanıyordu. Ama yazılarında asıl vurguladığı

[6] Isabella Ford, *Women and Socialism*, 1904, sayfa 3.

[7] *Agy.* Sayfa 7.

toplumu öbür insanlar yararına değiştiren yasa koyucuların bulunduğu uzak bir meclis değildi. Ona göre, emekçilerin olduğu gibi kadınların da temsil edilmesi, sıradan bireylerin gerçekleştireceği bir hareketin siyasal anlatımıydı. Isabella özerk kadın hakları savunuculuğu hareketiyle toplumcular arasında da ilişki kuruyordu.

Bağımsız İşçi Partisi 1906'da, Margaret Macdonald'ın desteğiyle Kadın Emekçiler Birliği adı altında kendi örgütünü kurmuştu. Margaret çok sayıda sendikacı İşçi Partisine gelince "eşlerle sevgililerin dışarıda kaldığını" açıklamıştı. Bunun üzerine şu karara varılmıştı,

"kadınlara ulaşıp desteklerini kazanmak için özel bir çaba harcanmalıdır. Erkeklerden ayrı örgütlenmek istemiyoruz ama onlarla işbirliğine gitmenin en iyi yolunun kendimizi eğitmek olduğunu anladık; toplantılarımızda konuyu anlayıp tartışmayı ve sorumluluk almayı öğrenmeliyiz; yeteneklerimizi ve siyasal haklarımızı elde etmek için gereken gücü ancak böyle çoğaltıp yükseltebiliriz."

İstedikleri "kadınların Mecliste ve öbür bölge kollarında dolaysız İşçi Temsilciliği bulundurmasıydı."[8]

Yönetim kurulunda hiçbir yerden eksik olmayan Miss Gawthorpe, Kadınlara Özgürlük Birliğinden Mrs. Despard ve Posta Telgraf Yazmanlarıyla Kadınlar Sendikası Birliğinin temsilcileri bulunuyordu. Bu kurulun Kadın İşbirliği Derneği ve Toplumcu Pazar Okulları'yla sıkı bir ilişkisi vardı; ayrıca Emekçiler Eğitim Kurumu, Kadınlara Oy Hakkı Çalışmaları Ortak Kurulu ve İşçi Partisi'yle de örgütsel bağı bulunuyordu.

"Kadın Emekçiler Birliği" sakınımlı davranıyor ve hep savunmaya hazır bekliyordu — "Iona"nın yazısındaki bürümcükçü kadının bile sözünü ettiği kızkardeşlik bilincinden yükselen uzak

[8]Margaret Macdonald, Souvenir Pamphlet of Women's Labour Day, 17 Temmuz 1909, Suzie Fleming'in Kollontay'la ilgili notlarından alıntı, *Women Workers Struggle for their Rights*, 1971, sayfa 34.

bir çığlıktı bu. Birlik dışarıda gelişen kadın hakları savunuculuğu bilincine karşı çıkıyor, emekçi sınıfı analarının kişisel ve kılgısal açmazlarını anlamasına karşın toplumcu bir kadın hakları savunuculuğu geliştirmeyi üstlenmiyordu.

"Evli kadınlar bebeklerini bırakıp çıkamadıkları için sık sık toplantılara katılmaktan vazgeçmek zorunda kalıyor. Bu tür durumlarda üyelerin onlara dostluk göstermeleri ve hareketle ilgilerini bütünüyle koparmamalarını sağlamaları büyük önem taşımaktadır."[9]

ILP'nin gücü hareketler ve çalışmalar karşısındaki esnekliğinden kaynaklanıyordu; bu da yalıtılmış kadın sorunları düzleminde kadın hakları savunuculuğuna karşılık verebilmesi demekti. Desteklediği toplumculuk türü, insancıl reformlarla devrimci söylemlerin kafa karıştırıcı bileşimiydi. ILP'de sınıf erki gerçekliğiyle ilgili duygusal bir zayıflık vardı; ayrıca yönetici sınıfın iyi niyetli olduğu ve İngilizlere özgü temel göreneklere bağlı kalacakları konusunda umut dolu, çocuksu bir inanç besleniyordu. İşçi Partisi'nde önemli bir işlevi bulunan orta sınıf önderleri arasında değişimi "bilgi sahibi olan" aydın insanlar tarafından tepeden inme gerçekleştirilecek bir şey olarak görme eğilimi vardı. Kapitalizmin ancak tabandan gelen örgütlü güçler tarafından alaşağı edilebileceğini kabule pek yanaşmıyorlardı.

Ama gene de kadın üyelerin çoğu oy hakkı eylemlerinin ortasındaydı; Margaret, kız kardeşi Rachel McMillan'ın baskınlara katılmamasına karşın, oy hakkı savunucularının "atılan adımları hızlandırdığını" bildiğini, kolluk güçleri yaşlı zayıf bir kadını yere yıkıp tutukladığı ve Margaret'in canını yaktığı zaman da "ruhunun çelikleştiğini"[10] söyler. 1913'de kolluk güçlerinin barışçıl gösterilerde şiddet kullanmasını önlemeye çalışmış ve Kedi Fare Kovalamacasına karşı çıkmıştı. Fred Jowett ve ILP'nin Bradford kolu ken-

[9]Marion Phillips, *How to do the work of the League*, tarihsiz.

[10]McMillan, *The Life of Rachel McMillan*, sayfa 138.

disini destekliyordu. ILP sakınımlılıkla coşku arasında kararsız bir biçimde gidip geliyordu.

Bununla birlikte, bütün zayıf yanlarına ve yetersizliğine karşın ILP'nin toplumculuğu devrimci Sosyal Demokrat Federasyonun sözüm ona "Marx'çı" önderlerinden çok daha canlı ve kapsamlıydı. İngiltere'deki Marx'çı toplumculuğun kurucu üyeleri, kişisel tuhaflıklardan ve önderlik konusundaki saplantılardan fazlasıyla etkilenmişti. İngiltere'de devrimci düşüncelerle siyasal tutum acıklı bir biçimde, kaynağında zehirlenmişti. Yahudi karşıtlığı, aşırı ve bağnaz ulusçuluk, kalıtsal nitelikleri geliştirilmiş üstün insan düşünceleri, Marx'ın ekonomi kuramının bilgiçlik taslayarak kabul edilmesiyle birlikte gidiyordu. Dolayısıyla SDF önderlerinin kadın hakları savunuculuğunu göz ardı etmesi hiç de şaşırtıcı değildi. Hyndman'ın kadın hakları savunuculuğuna duyduğu düşmanlık, Engels'in *Ailenin Kökeni* adlı kitabına beslediği düşmanlık kadar büyüktü. Hyndman bir gün, kadın hakları savunucusu ve SDF üyesi olan Dora Montefiore'nin evinin önünde Sylvia Pankhurst'la karşılaşmış "Kadınlar oy hakkı kazanmaya çalışacağına Fransa'daki gibi etken olmayı öğrenmeli" diyerek öfkeyle patlayıvermişti. Sylvia onun hakkında "Bu adam bana hep ocak rafında duran, porselenden yapılmış eski moda bir süs eşyası gibi görünmüş tür"[11] demişti.

SDF'nin önde gelen üyelerinden Belfort Bax da aslında Kadınlara Oy Hakkı Verilmesine Karşı Çıkan Erkekler Birliği' ndendi. Bax yalnızca kadın hakları savunuculuğuna değil bütün kadınlara karşıydı. *Essays in Socialism* adlı kitabında belirli durumlarda yasalarla korundukları için kadınların ezilmediğini ve ailenin geçimiyle ilgili hiçbir sorumlulukları olmadığını savunuyordu. Kadınlara oy hakkı verilirse, erkeklerin eşitsiz konuma düşeceğini çünkü kadınların sayıca erkeklerden daha çok olduğunu söylüyordu. En önemli noktayı gözden kaçırma konusunda tanrı vergisi bir yeteneğe sahip olan Belfort Bax, bir tür cinsel belirleyi-

[11]Pankhurst, *The Suffragette Movement*, sayfa 120.

cilik de yapmaya başlamış ve beyinleri daha küçük olduğu için aslında kadınların erkeklerden aşağı olduğunu savunmuştu.[12]

Ama Hyndman'ın çevresinde toplananlar, SDF'nin tutumunu merkeze bağlı kollar düzleminde yansıtmıyordu. SDF'de, kendini kadın özgürlüğüne adamış her iki cinsten devrimci toplumcular da bulunuyordu.

Londra'daki SDF'de, Guy Aldred adında genç bir karşıt görüşlü tarafından epey farklı düşünceler dile getiriliyordu. 7 Ocak 1906'da Aldred, (SDF'ye bağlı) Southwark Socialist Club üyelerine seslenmiş ve "Laiklik ve Kadın" konusunda konuşmuştu. Konuşmasında dinleyicilerini eski cinsiyet köktenciliği geleneğine götürmüş ve Robert Dale Owen'in 'erkeklerle kadınlar mutsuz olduklarında birlikte yaşamamalıdır' dediği mektubundan alıntılar yapmıştı. Annie Besant'ın 1882'de yayımlanan *Marriage as it was, as it is and as it should be* (Geçmişte, Günümüzde ve Olması Gerektiği Biçimde Evlilik) adlı kitabına göndermelerde bulunmuştu. Ayrıca kapitalizmin kadınların işlevini nasıl ters yönde etkilediğini belirtmişti. Kadın hâlâ "geçmişin zincirlerini çok daha belirgin bir biçimde taşıyor, hem erkekten aşağı görülüyor hem de erkek iş arkadaşlarının yaşamında çalışıp para kazanıyordu." Kadın yalnızca ikincil sayılmakla kalmıyor aynı zamanda para kazanırken de sömürülüyordu. Aldred kapitalizmde kadının iki kat sömürülmesinin, onun "zihinsel uyanışıyla" eşanlamlı olduğunu belirtiyordu.[13]

Toplumcu harekete ilişkin reformların hemen nasıl gerçekleştirileceği sorunu konusunda devrimci sola özgü şu ikirciklilik, Guy

[12]Belfort Bax, "*The Monstrous Regiment of Womanhood*" vb., *Essays in Socialism* adlı yapıta bakın, Londra 1907. (Guy Aldred onun için "Bax, hiçbir toplumcunun olmaması gereken bir biçimde, sert bir kadın hakları savunucusu karşıtıydı" demiştir. Guy Aldred, *No Traitor's Gait*, Strickland Pres, Glasgow, 1955–6, no 6 sayfa 136.

[13]Guy Aldred, The Religion and Economics of Sex Oppression. Pamphlets for the Proletarian, no 2, 1907, SDF Southwark Toplumcular Derneği'ndeki konuşmasından, 7 Ocak 1906, sayfa 41.

Aldred'in kadınların konumuna ve kadın hakları savunuculuğuna yaklaşımına da yansımıştır. Bir yanda iktisadi nedensellik tutumu vardı. Nesnel değişim, ne olursa olsun başlayacaktı; dolayısıyla toplumcuların yapması gereken yalnızca insanları ideolojik olarak hazırlamaktı. Bu da günlük eylemlerle ayrılıkçı edilgenliğe ya da bir bunalımın ardından gelecek mutluluk dönemini beklemeye yol açabilirdi. Guy Aldred mutluluk dönemini bekleme hevesiyle, toplumcuların evlenmemesini savunuyor ve bunu Malthusçu düzlemde değil "yoldaşlığın" cinsel tutkulara yeğ tutulması gerektiğini düşündüğü için yapıyordu. Mal sahiplerine oy hakkı sağladığı sezilen bir oylama çalışmasına katıldıkları için toplumcuların, kadınlara oy hakkı verilmesini savunanlara karşı çıkacağına inanmıyordu. Kadınlar, o sırada geçerli olan koşullar altında erkeklerle aynı oy hakkını elde ederse, bu yalnızca "asalaklar" arasındaki eşitlik anlamına gelirdi. Akılcı bir biçimde kadın asalakların da erkeklerle aynı ayrıcalıklara hak kazanacağını düşünüyordu. Yetişkinlere verilen evrensel oy hakkının "geçici bir önlem" olduğunu, dolayısıyla toplumcuların yetişkinlere verilen oy hakkı kadar kadınların oy hakkını da desteklemesini gerektiren nedenler bulunduğunu belirtiyordu.

"Bir başka deyişle Marx'ın ortaya koyduğu durumu kavramış olan Bakunin'in bir yoldaşı olarak geçici önlem propagandasının temelindeki yanlış kanıları ve Toplumculuğu kapsamayan şeyler için harcanan boş çabaları anlayabiliyorum. Emekçiler kapitalist sınıf tarafından yönetildikçe, toplumun köleleri olarak kaldıkça, iktisadi açıdan en alt sınıf sayılıp sanayi özgürlüğüne kavuşmadıkça, "yetişkinlere oy hakkı" verilmesi kaba saba bir güldürüden öteye geçmez. İktisadi gerekircilik ve kitlelerin yavaş yavaş ama kuşkuya yer bırakmayan bir biçimde uyanıp gerçek konumlarını kavraması, kapitalizmin vereceği ödünlerin yapısını belirleyen etmenlerdir; böylece insanlar içinde bulundukları koşulları kavramaya ne kadar yaklaşırsa elde edeceğimiz geçici önlemlerin yapısı da o kadar ileri

düzeyde olur. Dolayısıyla enerjimizi geçici önlemler elde edilmesi üzerinde yoğunlaştırmaya gerek yoktur."[14]

Devrimci Kalvenciliğin yapısında bulunan bu gerilim, büyük olasılıkla Aldred'in kuramsal saflığının, eylemci duygudaşlık baskısı altında çatırdadığı anlamına geliyordu. Özyaşam öyküsünde kitapçığın "genç oluşu" yüzünden "sakatlandığını" yazar. Aldred kendini "coşkulu bir kadın hakları savunucusu, dolayısıyla kadınlara oy hakkı isteyenlerin sıkı bir yandaşı" olarak tanımlar. Temmuz 1906'da, kadın haklarını savunan *The Women's Tribune* adlı gazeteye yazdığı mektuptan bir alıntı yapar; Aldred, bu mektupta SDF'nin önde gelen üyelerinden Herbert Burrows'un "anlamsız sözlerine" karşı çıkar ve Burrows'un kadın hakları savunculuğu konusunda söylediği bir şey hakkında olumsuz görüşlere sahip olan *The Women's Tribune*'nin yanında yer alır. Aldred şunları yazmıştır,

"Burrows, kadınların toplumsal konumu sorununda hem laik hem de toplumcu yoldaşlarının düşüncelerine toslayıp duruyor... Benim de içinde yer aldığım örgütün —SDF— orta düzeydeki üyeleri tarafından bu konuda birtakım bağnaz kör inançların sürdürüldüğünü üzüntüyle görüyorum: buna karşılık, uzun zamandır kendilerinden esirgenen bir hakkı elde etmek için direnen kadınların savaşımınıysa hazla izliyorum."

Aldred yetişkinlere verilecek oy hakkı önlemlerinin genişletilmesi için çalışmayı yeğliyordu. "Bununla birlikte, mülkiyet temelinde bile olsa, kadınlara verilecek oy kullanma hakkına kadar uzanan geçici bir önlemi, geriletici önlem saymak gülünçtür." (Besbelli Burrows böyle düşünüyordu.) Aldred "erkek üstünlüğünü sarsmak için bunun gerekmediğine pek de emin olmadığını"[15] eklemişti. Bundan kısa bir süre sonra Aldred SDF'den ayrılacak ve

[14] *Agy*, sayfa 41.

[15] Aldred, *No Traitor's Gait*, sayfa 163.

Marx'çılık, kargaşacılık (anarşizm) ve sendikacılık karışımından oluşan düşünceleriyle "Endüstriyel Dolaysız Eylemciler Birliği"ni kuracaktı. Ama SDF'deki tartışmalar sürüp gidiyordu.

1909'da kuruluşun yayın organı *The Social Democrat*'da bir anlaşmazlık patlak vermişti. Nisan sayısında Dora Montefiore, Belfort Bax'a çatarak toplumcu kadınların sanayinin ve oy hakkının toplumsallaştırılmasını istediğini söylemişti. Kadınlara, boğuşmak zorunda bırakıldıkları özel bir baskı uygulanıyordu. Bax'ın yanıtı Mayısta gelmişti. Ağustosta "Fair Play" takma adıyla başka biri daha işin içine girmişti — görünüşe bakılırsa bu Fair Play bir kadındı. Yazıda ailedeki erkek yetkesine karşı çıkılıyor, Ibsen'in *Bebek Evi* adlı yapıtından alıntılar yapılıyor, kadınların evlenip evlenmemeye kendisinin karar vermesi ve kadınları bekleyen tek geleceğin evlilik olmaması gerektiği belirtiliyordu. H. B. Samuels Ekimde "Kadın Hakları ve Devlet" adlı yazısıyla buna öfke dolu bir yanıt vermiş ve "Kadının yeri evidir" demişti. Kapitalizm yuvayı çökertmişti ama insanlar üretim araçlarını bir kez "ele geçirip denetlemeye" görsün, işte o zaman kadın "gerçek yaşam alanını" eski güzel durumuna getirirdi.[16] Bir başka deyişle Toplumculuk kadını, SDF'nin önde gelen erkek üyelerinin onlara uygun bulduğu yere oturtacaktı. Bu konudaki tartışmalar, her iki yanda da büyük bir öfke uyandırarak 1910 yılı boyunca sürüp gitmiş, bu arada cinsellik sorununa bile değinilmişti. E. A. Phipson adlı bir adam, yayım kuruluna "çok sayıda karşı çıkan imzalı mektup" gelmesine yol açan "Kadın Tuhaflıkları" konulu bir yazı yazmıştı. Karşı çıkanlar bu yazının "cinsel düşmanlıkla harekete geçen cinsel duygular posasının aşırı bir biçimde dile getirilip açığa vurulması" ve "kadınlara yönelik bir aşağılama" olduğunu belirtiyordu.[17]

[16] H. B. Samuels, "Women's Rights and the State," *The Social Democrat*, Ekim 1909.

[17] *The Social Democrat*, Şubat 1910, sayfa 72.

Dora Montefiore önce WSPU'da yer almış, sonra da Yetişkinlere Oy Hakkı Birliği'ne ve SDF'ye katılmıştı. Oy hakkı eylemleri yüzünden tutuklanıp içeri atılmıştı; kadın hakları savunucularının tutukevinde şımartıldığı yolunda birtakım sözler eden Bax'a ateş püskürüyordu. 1907'de Dora İkinci Enternasyonal kurultayına SDF temsilcisi, toplantının kadın bölümüneyse Yetişkinlere Oy Hakkı Derneği'nin seçilmiş görevlisi olarak yollanmıştı. Stuttgart kurultayı kadınlara eşit haklar ilkesi doğrultusunda yayımlanan açık bir yükümlülük bildirisiyle sonuçlanmıştı. Avusturyalı toplumcuların, Enternasyonal'in kadınlara oy hakkı verilmesini savunan bildirisini önleme çabaları boşa gitmişti. Stuttgart kurultayında ayrıca kadın emekçilerin oy hakkı kazanma çalışmalarını, kadın haklarını savunan özgürlükçü destekçilerle değil, emekçi sınıfı partileriyle yürütmesi kararına da varılmıştı.

İngiltere bağlamında bu, çalışmaların ya Kadın Emekçiler Birliği'yle, ya da SDF Emekçi Temsilciler Kurulu toplantılarından çekilip gittiği için SDF'nin kadın kollarıyla yürütülmesi anlamına geliyordu. Kadınlar kurulu 1906'dan beri vardı. 1910'a kadar Birlikte 5000 kol ve 10 SDF kurulu bulunuyordu. Uluslararası Kadınlar derneğinin İngiltere kesimi kurulmuştu. Böylece özgürlükçü kadın hakları savunucularından ilke olarak ayrılmış olmakla birlikte toplumculuk tanımları çok daha geniş kapsamlıydı. Derneğin İngiliz kesiminde, Fabian Derneği, Yetişkinlere Oy Hakkı Derneği, Toplumcu Öğretmenler Birliği ve Clarion gazetesinin kadın üyeleri bulunuyordu. Uluslararası Kadın Toplumcular Kurultayı'nın ikincisi Ağustos 1910'da Kopenhag'da toplanmıştı.

1909'da SDF propaganda amaçlı ayrı bir kurul oluşturmuş ve "başta kadınlar olmak üzere Parti üyeleri, oy hakkı verilmesini savunanların seçmen nitelikleriyle ilgili isteklerini karşılamak amacıyla evrensel bir oy hakkı çalışması başlatmıştı."[18]

[18]Kollontay, *Women Workers Struggle for their Rights*, sayfa 31. Ayrıca bak sayfa 18–19, 25.

Böylece 1906'yla 1910 arasında WSPU'daki kadın hakları savunucularıyla, kadınlara eşit haklar isteyen toplumcu kadınların birbirinden uzaklaşması, farklı bir örgütlenmeyle somutlaşmış oldu. Ama bu ayrı örgütlenme, toplumcu güçlere birlik ve açıklık üstünlüğünü kazandıramamıştı. ILP'yle SDF arasındaki eski bölünme sürüp gidiyordu. Örgütteki kadınların da hepsi oy hakkı için çalışanlardan değildi ve erkek önderlerden de düşmanlık görüyorlardı.

Sorunlar yalnızca Marx'çı SDF'yle İşçi Partisi arasındaki bölünmelerle değil, aynı zamanda devrimci toplumculuk içindeki kopmalar ve bölünmelerle de karmaşıklaşıyordu. 1903'de bazı İskoç üyeler SDF'den ayrılmış ve Toplumcu İşçi Partisi'ni kurmuştu. SLP meclise ve oy kullanmaya karşı çıkıyordu. SLP, sanayi sendikalarıyla Genel Grev örgütlenmesini savunan Amerikalı toplumcu de Leon'dan etkilenmişti. SLP son derece yoğun bir biçimde kuramsal tartışmalarla uğraşmaya koyulmuş ve kendini öbür toplumculardan ayırma çabasına kaptırmıştı. 1910–1911 yıllarında Clydebank Singer Dikiş Makinesi emekçilerini, aralarında kadın işçilerin de bulunduğu Büyük Britanya Sanayi Emekçilerini SLP sendikasında toplamayı bir ölçüde başarmışlardı ama 1911'de grev sona ermişti.

Gerçi SLP kadınların toplumsal özgürlüğüne gerçekten inanıyordu ama Meclis karşısında takındığı hoşgörüsüz tutum, oy hakkı hareketiyle pek de ilgilenmediği anlamına geliyordu. Lily Gair Wilkinson adlı bir kadın, 1910 sıralarında SLP tarafından yayımlanan *Revolutionary Socialism and the Woman's Movement* (Devrimci Toplumculuk ve Kadın Hareketi) konulu bir kitapçık yazmıştı. Lily kitabında, toplumculuğun yalnızca "kadın sorunuyla" ilişkisini değil, asıl kadın hakları savunuculuğu hareketiyle ilişkisini tanımlamanın önemli olduğunu belirtiyordu. Bu çok daha büyük bir ivedilik gerektiriyordu "çünkü kentsoylu kadın hakları savunucuları çalışmalarında, kendilerine Toplumcu diyen ve kadın

sorununa hizmet ediyormuş gibi görünüp aslında düşmanlarına çalışan reformculardan büyük destek görüyordu."[19]

Lily kadın hakları savunucularıyla toplumculara karşı çıkanların aynı olduğunu ve toplumcuların kendilerini kadın erkek eşitliği konusuna adamaları gerektiğini söylüyordu. Kadın hakları savunucularının "savaşım yönlemlerine" karşı çıkmıyor ama tek önemli savaşımın sınıf sömürüsüne karşı yürütülmesi gerektiğini düşündüğü için, onların yanlış yönlendirildiklerine inanıyordu. Kapitalizmi düzeltmeye çalışmanın hiçbir yararı yoktu. Dolayısıyla kadınların aşağılanması, emekçi sınıfından elde edilen kapitalist artı değer soygunundan ayrı düşünülemezdi. Cinsiyet çatışması yalnızca orta sınıf kadınlarını etkiliyordu. O günkü koşullar altında kazanılacak oy hakkının emekçi sınıfı kadınlarını kapsamayacağına inanıyordu. Lily Gair Wilkinson tüm Yetişkinlere Oy Hakkı istendiğine de tam anlamıyla güvenmiyor ama oy hakkının bu biçimde genişletilmesinin siyasal eylem olanaklarını geliştireceğini kabul ediyordu. "Oy hakkı, toplumculuğun gelişini sağlamaya yetecek örgütlü bir iktisadi güç tarafından desteklenmedikçe emekçilerin hiçbir işine yaramaz."[20]

Bu SLP'nin meclis tartışmalarını bir yana atmasıyla ve sanayide sendikalaşmaya duyduğu inançla tam bir tutarlılık içindeydi. Siyasal görüşleri, tüm reform çabalarını "reformculuk" olarak tanımlıyordu. Bu da kendilerine "olmayacak şeyler isteyenler" ya da kısacası "olmazcılar" adını kazandırmıştı. Onlar da, toplumculuğa sıçramalarla ulaşılacağına inanan Hyndman yanlılarına "kangurular" diyerek karşılık veriyordu. Sonuçta toplumcular arasında, ne Meclise karşı takınılan tutum konusunda ne de kapitalizmde ivedilikle gerçekleştirilmesi gereken reform sorununun toplumcu bir toplum yaratılmasıyla nasıl birleştirilebileceği konusunda ortak

[19]Lily Gir Wilkinson, *Revolutionary Socialism and the Women's Movement*, SLP C. 1910, sayfa 2.

[20]*Agy.*, sayfa 9.

bir yöntem programı vardı. ILP'de yer alan Isabella Ford gibi bazı kadınlar oy hakkını daha kapsamlı bir toplumsal değişim getirme aracı olarak görürken, SDF üyesi Dora Montefiore oy hakkını ve üretimin toplumsal mülkiyetini istiyor, Lily Gair Wilkinson'sa oy hakkı savaşımını küçümsüyordu.

Anarşizm yanlısı kadınlar, SLP'nin oy hakkı gibi "geçici önlemleri" de bir yana atma düşüncesini destekliyor gibi görünüyordu. Örneğin Lilian Wolfe GPO'da çalışıyordu ve Kamu Görevlileri Toplumcular Derneği üyesiydi. Kadınlara oy hakkı savaşımında destek sağlama çalışmaları sırasında Meclis Lilian'ı düş kırıklığına uğratmıştı; gerçi kadın özgürlüğü hareketiyle bağlarını hiçbir zaman koparmamıştı ama gene de anarşist akımdan etkilenmişti.[21] Birtakım anarşist dostlarıyla *The Voice of Labour* (Emeğin Sesi) adlı bir gazete çıkarmaya başlamıştı.

I. Dünya Savaşından önce East End köktenci ve devrimci düşüncelerin çeşitli biçimlerinin buluşma yeri olup çıkmıştı. Clarion gazetesinin dağıtım araçları ve Mile End Waste'deki konuşmacılardan başka burada bir de çoğu Yahudi olan ve anarşist düşünceler taşıyan sürgünlerle yurtdışındaki eziyetten kaçıp gelmiş insanlar bulunuyordu. Anarşistler o zamanlar Whitechapel, Hanbury Street'de bulunan "The Sugar Loaf" adlı bir içkievinde ve 1906'da Jubilee Street'de açılan dernek evinde buluşuyordu. *Arbeiter Fraint* (Emekçiler Cephesi) bitişik binada basılıyordu. Gerçi bu, Yahudilerin siyasal gazetesiydi ama yazı işleri yöneticisi Rudolf Rocker adlı Yahudi olmayan, anarşist sendikacı bir Almandı.

Şubat 1907'de Jubilee Sokağındaki dernek evinde *Emeğin Sesi* yararına bir toplantı yapıldı. Toplantıya farklı düşünceler taşıyan genç Marx'çı Guy Aldred de katılmış ve burada Rose Witcop adlı Yahudi bir kızla tanışmıştı. Rose'un ailesi ortodoks inançlarına

[21]Lilian Wolfe'la yapılan görüşmeden bilgiler, "Lifetime Resistance," *Shrew*, cilt 4 no 4, 1972, sayfa 6–7.

sahipti; kız kardeşi Milly Ukrayna'dan gelmiş, bir şekerci dükkânında çalışmış ve bütün aileyi geçindirmeyi başarmıştı. Milly anarşist akıma katılmış ve *Arbeiter Fraint* topluluğunun üyesi olmuştu. Ailesinin çok üzülmesine karşın, Rudolf Rocker'la evlilik dışı bir ilişkiye girmişti.[22] Milly, Guy Aldred'le tanıştığında daha on yedisine bile basmamış olan ama anarşist siyasetle ve kadın hakları savunuculuğu akımı düşüncelerine çoktan katılmış bulunan küçük kardeşi Rose'u da etkilemiş olmalıydı. Rose Witcop'un Mart 1907'de *Emekçinin Sesi* dergisine oy hakkı ve Meclisle ilgili düşüncelerini yazdığı mektup, SDF'yle tartışıp duran ve kısa bir süre sonra ayrılıp Endüstriyel Dolaysız Eylemciler Birliği adıyla kendi topluluğunu kuracak olan Guy Aldred'in ilgisini çekmişti.

Mektup, kadın hakları savunuculuğunun kadın bilinci üzerindeki etkisinin açıklanmasıyla başlıyordu. "Bu hareketin, şimdiye kadar efendilerine yani erkeklere boyun eğen kadınların sonunda uyanıp ikinci sınıf olmadıklarını anlamaya başladıklarını gösterdiği bir gerçektir." Bununla birlikte en fazla ezilen kadınların "oy hakkı gibi birtakım önemsiz işlerle" uğraşacak zamanı olmadığını da belirtiyordu. Rose kadın hakları savunucularına Lily Gair Wilkinson'dan daha sevecen yaklaşıyordu. "Bu yürekli kadınların, hiçbir Meclisin emekçi kadınlarla erkeklerin koşullarını iyileştirmeye yönelik işler yapmayacağını ya da yapamayacağını zamanla anlayacağını bütün içtenliğimle umuyorum."

Ama Meclisin hiçbir şey yapmamış olduğu ve "Kazanılan her şeyin zor kullanılarak kazanıldığı" konusunda SLP'yle aynı görüşteydi. Kadınlar oy hakkına sahip olmadıkları için değil, işte ve evde köle oldukları için ikinci sınıf sayılıyordu. Kadınlar meclisin oylarıyla değil "ancak kendi güçleriyle" özgürleşebilirdi.[23]

[22]Rocker, Jubilee Sokağı Derneği, Milly Witcop ve Lilian Wolfe'la ilgili bilgiler için bak, Rudolf Rocker, *The London Years*, Londra 1956 ve William Fishman, "Rudolf Rocker," *This is Whitechapel*, Whitechapel Art Gallery 1972, *History Today* adlı yapıtın yeni basımından, Ocak 1966.

[23]Rose Witcop, The Voice of Labour, 2 Mart 1907 Aldred'in *No Traitor's Gait* adlı yapıtından alıntı, Cilt 1 no 12, 1957, sayfa 315.

Lily Gair Wilkinson'un kitapçığına oranla Rose Witcop'un mektubunda, daha çok tabandan gelen bağımsız kişisel eylemler vurgulanıyordu. Ama ikisinin ortak yanı meclis siyasetini kabul etmemeleriydi.

Oy hakkı savaşımının bir yana atılması kuşkusuz kadın özgürlüğüne karşı çıkmak anlamına gelmiyordu. Anarşistler kendi devrimleriyle günlük yaşam arasındaki uyuma yürekten inanıyordu. Özgür olmayan bir dünyada özgür yaşamaya çalışıyorlardı. Bu da evlilik ve insanların birlikte yaşaması gibi sorunları son derece ciddiye aldıkları anlamına geliyordu. Jubilee Street Derneği'ndeki anarşist genç kadınlar "özgür kadın" olmakla övünüyordu. Devlete karşıydılar; erkeklerle kadınlar arasındaki ilişkininse, yalnızca ilgili bireyler tarafından kararlaştırılabileceğine inanıyorlardı. Bu, bütün kişisel sorunların çözümlendiği anlamına gelmiyordu ama kadınlar eşitlik ve saygınlık sorumluluğunun bilincindeydi. Mutsuzluk ve cinsel kıskançlığa özgür kadın olmanın övüncüyle göğüs geriyorlardı. Rocker, kendisiyle evlenmeden yaşamaya başladığı zaman Milly'nin anasıyla babasının kızlarının bu davranışını anlamakta çektiği güçlükleri anlatır. Rose'la Guy Aldred birlikte yaşamaya karar verdiğindeyse, yalnızca Mrs. Witcop değil ablası da Rose'un çok genç olduğu gerekçesiyle buna karşı çıkmıştı.

Anarşistlerin evlilikdışı birliktelikleri, Aldred'in sözleriyle "çılgınca bir sorumsuzluk"[24] değil, bir ilke sorunuydu. Gerçekten de Aldred'in anlattığına göre birlikte yaşadıkları ilk yılları bedensel hazları bir yana atıp çile çekerek geçirmişlerdi. Tartışacak o kadar çok şey vardı ki "öpüşmeye" bile zaman kalmıyordu — aslına bakılırsa galiba daha çok Guy Aldred konuşuyor, Rose'a Eleanor Marx'la Edward Aveling'i anlatıyor ve kızın basılanları dağıttığı toplantılarda insanlara sesleniyordu.

[24] *Agy.*, sayfa 329.

Bununla birlikte kadınlar gene de kınamalarla alaylara göğüs germek zorunda kalıyordu. Rose kolluk güçleri tarafından yosmalıkla suçlanmıştı. Lilian Wolfe gebe kaldığında Queen Charlotte Hastanesine girmesine izin verilmemişti; bunun nedeni evlenmeden ana olması değil, yaptıklarından üzülmeden çocuğun babasıyla yaşamayı sürdüren bir günahkâr olmasıydı. Anarşistlerin kahramanca meydan okuma eylemleri üzerinde önemle durmaları, toplumsal açıdan savunmasız kalan insanlarda kaçınılmaz olarak büyük bir gerilim yaratıyordu. Yeni ahlâk anlayışı, zamanın ölçütleriyle öylesine karmaşık bir biçimde çelişiyordu ki sol kesimde bile küçük bir azınlığın desteğiyle sınırlı kalıyordu.

Toplumculukla kadın hakları savunuculuğu gibi anarşist hareket de savaş konusunda bölünmüştü. Kropotkin savaşı destekliyordu; öbürleriyse etkin barış yanlıları olup çıkmıştı. Lilian, Freedom Press'den Tom Keell'le ortaklaşa kullanılan bir evde yaşıyordu. Erkeklerden bazıları askere çağrılmamak için İskoçya dağlarında saklanıyordu. Lilian'la Tom kolluk güçleri tarafından izlenmiş ve zorunlu askerliğe karşı çıkan bir bildiri basıp dağıttıkları için tutuklanmıştı. Bunun sonucunda düşüncelerle, anarşist harekette yer alma arasındaki ilişkiye verilen önem, bütün siyasal savaşımlardan ayrılmış ve kendi içinde eriyip yok olma eğilimine girmişti. Bununla birlikte I. Dünya Savaşı'ndan önce söz konusu bağlantı kurulmuş ve devrimden önce yeni bir kültür yaratma çabaları, kadınların aileden kurtulmasına ve cinsler arasındaki eşitlik kavramına bir ölçüde yakınlık duyulmasını sağlamıştı.

Anarşist kadınlar, kadın hakları savunuculuğu hareketinde egemen olan, şu erkeklere kuşkuyla yaklaşma eğiliminden hiç hoşlanmıyordu. Kadınlarla erkeklerin ilgi duydukları konuların bir olduğunu vurgulamaktan yanaydılar. 1914 yılında Lily Gair Wilkinson Freedom Press'in bastığı *Women's Freedom* (Kadın Özgürlüğü) adlı bir kitapçık yazmıştı; tartıştığı konunun temeli

SLP kitapçığından bütünüyle farklı olmasına karşın, birbiriyle tutarlı birtakım belirli konular da vardı. Örneğin kadın hakları savunucularının kadınları "iyilik melekleri" topluluğu olarak idealleştirdiğini düşünüyor ve buna karşı çıkıyordu. Oy hakkı savaşımını küçümsemekten de geri kalmıyordu. Ama oy hakkını savunanları bir yana atıvermesinin gerekçeleri de açıkça anarşist olup çıkmıştı. Fransız Devrimiyle Komündeki kadınlardan, özellikle Louise Michel'den, Amerikalı anarşist-komünist Emma Goldman'dan, Rus Marie Spiridonova'dan söz ediyor ve onları gerçek özgürlük için savaşan örnek kadınlar olarak gösteriyordu.

"'Kadınlara Oy Hakkı!' konusunda birtakım çatlak ve tiz sesler çıkıyor. 'Oy hakkı' çığlıkları asla özgürlük çığlığı olamaz. Oy hakkı da neymiş? Oy hakkı şu ya da bu yasa koyucu tarafından yönetilmeyi kabul edişin kayda geçirilmesidir." (Sözlerini sürdürerek) "gerçi oy hakkı isteyenler bu yanılsamaları uğruna çektikleri acılara yiğitçe katlanmıştır ama bunlar aslında gerçekten başkaldıran kadınların düzmece örnekleridir. Başkaldıran kadın tüm zincirlerinden kurtulmaya çabalar ve yaşamda kendisiyle aynı ilgi alanlarını paylaşan erkeklerle uğraşmak yerine, onlarla bu doğrultuda yan yana savaşır."[25]

Lily, kadın özgürlüğünün, "rahat geçim olanaklarını" artık yalnızca "birkaç kişinin elinde tutmasına", dolayısıyla kadınların parasal açıdan erkeklere bağımlı olmasına izin vermeyen bir toplum yaratılmasından ayrı düşünülemeyeceğine inanıyordu. Erkeklerle kadınlar birbirlerini ancak o zaman özgürce sevebilirlerdi. Lily bu toplumun, tarıma dayalı, küçük özerk ortaklaşmacı topluluklar üzerine kurulabileceğini düşünüyordu.

Erkekler dışarıda çalışmak, kadınlarsa evde oturmak zorunda kalmayacaktı. El sanatlarına dönülecek ve erkeklerle kadınlar evde çalışabilecekti. Erkeğin yaşam alanı da, kadınınki gibi ev olacaktı.

[25]Lily Gair Wilkinson, *Women's Freedom*, Freedom Press, yak. 1914, sayfa 8–9.

Lily kadın hakları savunucularının, orta sınıf kadınlarını iş yaşamına sokma çabalarına, emekçi sınıfı kadınlarınınsa fabrikalara girmesine karşı çıkıyordu.

"... özgür ortaklaşmacı yaşamda, kadınların avukat, hekim ya da ıvır zıvır olarak özgürleşemeyeceği, buna karşılık erkeklerin bu tür garip uğraşlardan çekilip insan yaşamının gerçek alanlarına yani evlere, bahçelere, tarlalara dönerek özgürlüklerini kazanacağı anlaşılacaktır."[26]

Burada William Morris'in etkisi son derece belirgindir. Bu düşüncelerin bir bölümü Kropotkin'den kaynaklanmış da olabilir; ama bunlar belki de yalnızca ağızdan ağza dolaşıyordu. Gerçi söz konusu düşünceler özellikle anarşistlerle bağdaştırılıyordu ama öbür solcular tarafından da destekleniyordu. Kır evleri coşkusu, daha çok Carpenter çevresinin belirleyici niteliğiydi. Carpenter toplumcularla anarşistler arasında bağ oluşturuyordu. Aslında kişisel yaşam biçimiyle sol kanadın siyasal görüşleri arasındaki ilişki 1880'lerdeki toplumcu uyanıştan beri sürüp gidiyordu. Ama gene de yeni bir yaşam arayışıyla günlük çalkantılar arasında hep bir gerilim vardı; kişisel kültür değişiminin, siyasal tutum yöntemleriyle nasıl ilişkilendirileceği konusundaysa hiçbir düşünce üretilmemişti.

Bugün bize son derece açık görünen ayrımlar, kişisel ilişkiler ve dostluklar yüzünden o sıralarda karanlıkta kalıyordu. Kadınlarla erkekler arasında yeni bilince duyulan ilginin kapsamı, ister kadın hakları savunucusu, ister toplumcu ve emekçi hareketinden yana olsun çoğu tarihçinin belirttiğinden çok daha genişti. Örneğin toplumcu kümelerde yer alan bazı kadınlar erkeklerin kadınlara üstünlük taslamasının ayrımına varmıştı. 1896'da Carpenter'ın *Sevginin Olgunlaşması* adlı kitabını *The Labour Leader*'da eleştiren Lily Bell, onun kadınlarla cinsellik hakkında yazabilen ender erkeklerden biri olduğunu söylemişti:

[26] *Agy.*, sayfa 15.

"Erkeklerin çoğu, kadının yapması ve yapmaması gereken şeyler hakkında yasa koyma ya da onun yaşamdaki 'yerini' belirleme hakkına sahipmiş ve tek yetkili de kendileriymiş gibi öylesine üstünlük taslayarak yazıyor ki, şöyle bir göz gezdirdiğim yazılarını büyük bir sabırsızlık ve kızgınlıkla aldığım yere bırakıveriyorum."[27]

Carpenter erkeklerden gelen tepkilerin de ayrımındaydı. 1908'de kaleme aldığı "Kadınlara Oy Hakkı Konusunda Birkaç Söz" adlı yazısında kadınların "enerji dolu ve özgün" olduğundan söz ediyordu. Sonuç olarak "Erkekler üstünlüğümüzü yitiririz korkusunda. Arada bir ben de bunun iyi bir şey olduğunu düşünüyorum. Korksalar iyi *olur* — bu belki onları biraz olsun canlandırır."[28]

"Korkanlar" arasında kuşkusuz genç D. H. Lawrence de vardı. *Oğullar ve Sevgililer*'deki Clara kişiliğini, toplumcu ve oy hakkı savunucusu Alice Dax'dan, Miriam'ıysa Jessie Chambers'den esinlenerek biçimlendirmişti. 1909–1910 yıllarında Alice, Jessie'ye, Carpenter'ın *Sevginin Olgunlaşması* adlı kitabını ödünç vermişti. Alice, Eastwood'da bir ayakkabı onarımcısının karısı olan ve Carpenter'i iyi tanıyan Sallie Hopkin'in de arkadaşıydı. Sallie Hopkin'in kızı Enid, Alice Dax'ın "(yaşadığı) zamanın yıllarca ilerisinde bulunduğunu," "çok okuduğunu," giyiminin, düşüncelerinin ve ev süsleme biçiminin "ilerici" olduğunu, Carpenter'in maddi gereksinimleri azaltmak anlamına gelen "yaşamı yalınlaştırma" anlayışına göre yaşamaya çalıştığını söyler.[29] Alice, Victoria dönemine özgü biçimciliğe ve ikiyüzlülüğe karşıydı. Erkeklere düşmanlık besliyordu; evliliği de bir öç alma biçimiydi. Eastwood'daki "ilerici" çevreler, yalnızca Carpenter'le değil, öbür toplumcular ve kadın hakları savunucularıyla da ilişki içindeydi.

[27]Lily Bell, "Matrons and Maidens," *Labour Leader*, 27 Haziran 1896.

[28]Carpenter Derlemi, Sheffield Public Library. Elyazmaları 165 1908.

[29]Alıntı, Emile Delavenay, *D. H. Lawrence and Edward Carpenter, A Study in Edwardian Transition*, Londra 1971, sayfa 22.

Philip Snowden, Ramsay Macdonald, Charlotte Despard, Annie Kenny, Beatrice ve Sidney Webb, Keir Hardie, Margaret Bondfield bu çevreye sürekli uğrayanlar arasındaydı.

Lawrence kadınlarla erkekler arasındaki yeni özgür ilişkilere, biçimsel siyasete değil kişisel ahlâka yönelik çözümler arıyordu. 1912'de Sallie Hopkin'e "Bir gün Aşkın Zaferi konusunda bir roman yazacağım. Kadınlar için Oy Hakkından daha yararlı işler yapacağım," demişti.[30] Ocak 1915'de savaşan dünyadan uzak "yirmi candan" oluşan bir "topluluk" kurmak istemişti.

Carpenter'le genç Lawrence arasında birtakım benzerlikler vardı. İkisi de zekâya karşı duyguları, uygarlığa karşı doğayı öne çıkartmak istiyordu. İkisi de bilinçle bilinçaltı arasındaki uyumla ilgileniyor ve siyasetin alanını genişletmeye çalışıyordu. Carpenter'in Hıristiyan çileciliğine gösterdiği tepkiye ve aynı cinsten olanlar arasındaki sevdaya gösterdiği ilgiye Lawrence de katılıyordu. Lawrence'in Carpenter'i okuduğuna ve Eastwood'daki toplumcu kadın hakları savunucuları çevresinde tartışılan düşüncelerini dinlediğine kesin gözüyle bakılabilir. Bununla birlikte siyasal görüşleri sonradan ayrılmıştır. Carpenter'in aşk tanrısı hâlâ değişimden yana, orta sınıftan ve iyimserdi. Akılcılık ve savaş öncesi Marx'çılıkla bağdaşabiliyordu. Lawrence'ninkiyse benliğin karanlık bölgelerinde barınıyor ve ne kadın hakları savunuculuğuyla ne de savaş sonrası dünyasının Marx'çılığıyla bağdaşıyordu; bununla birlikte Lawrence'in eski dönemlerinde sanayileşmeye ve bunun bütün etkinliklerine başkaldırmış oluşu yüzünden kendine hâlâ solda yer bulabiliyordu.

1914'den önce kişisel ve siyasal başkaldırı arasındaki ana çizgiler açık seçik tanımlanmamıştı. Devrimi gerçekleştirmek için izlenecek yol konusunda uzlaşmaya varılamıyordu; gerilimse salt "yeni yaşam biçimiyle" günlük savaşımlar arasında değil yeni kadın hakları savunuculuğu bilincinin iyi tanımlanamayan olası

[30] *Agy.*, sayfa 26.

kişisel etkileriyle toplumculuğun resmi yüzü arasında da apaçık sürüp gidiyordu. Kadın hakları savunuculuğu son derece kolay incinen toplumsal yasaklara dokunuyordu. Bu da toplumcuları, tam olarak bilinçli aklın örtülerinden sıyrıldığı noktada korkutuyordu. Toplumcu harekette yer alan erkeklerin kadın hakları savunuculuğundan irkilmemesi şaşırtıcı olurdu çünkü kuramlarında, o zamanki yarı bilinçli düşüncelerle gelecekteki kusursuz toplum arasındaki ilişkileri açıklayabilecek hiçbir şey yoktu.

Hem anarşist hem de toplumcu kadınlar cinsler arası düşmanlıktan çekiniyordu çünkü bunun hareket üzerinde yıkıcı bir etkisi olabileceğini düşünüyorlardı. Bununla birlikte kadın hakları savunuculuğu bilinci cinsel ilişkilerde bir gerilim yaratmıştı çünkü kadınlar köleliklerinin ve edilgenliklerinin ayrımına varmıştı. Yeni cinsel eşitliğe yoldaşlıkla kavuşmayı umuyorlardı. Ama kadınların umutlarıyla beklentileri, içine düştükleri gerçek açmazlarla çelişiyordu. 1906'da Ethel Snowden *The Woman Socialist* (Toplumcu Kadın) adlı kitabında "ruhları başkaldırırken hâlâ Yazgının ayağının dibinde oturup duran on bin kadının yüreklerinden yükselen çığlıkları yansıtıp, çektikleri acıları anlattığını" söylediği yazarı belli olmayan bir şiirden alıntı yapmıştı,

Ah yapayalnız kalmak!
Kaçmak işten, eğlenceden,
Her gün çene çalmaktan;
Kaçmak bütün yaptıklarımdan,
Ve beni bekleyen yapacaklarımdan!
Kaçmak — evet, senden bile,
Biricik sevdiğimden ve kalmak
Alabildiğine özgür, yapayalnız.

Bir durabilsem
Külrengi kırlarla külrengi gökler arasında,
Yeller eser ve yağmurkuşları öterken,
Ve kimsecikler yokken yakınımda;

Duyumsarken özgür yelin yaladığını yavaşça
Yağmurdan ıslanan yanaklarımı, bilmeliyim
Özgür olduğumu — özümün senin değil, benim olduğunu—
Yapayalnız ve alabildiğine özgür!

Çünkü ocaktan yansıyan alevin yumuşacık ışığı
Ve yüreğinde bulduğum sığınak, sevgilim,
Hep olduğu yerde, bu yüzden yakıyor canımı.
Durmak istiyorum dimdik ayakta,
Söndürmek istiyorum gözlerimin ateşini havada,
Ve anlamak istiyorum ne kadarını çekebileceğimi
Sırtlandığım yüklerin — istiyorum çabalamak, bilmek
Öğrenmek, büyümek!

Ben yalnızca senim!
Seninim, senin bir parçan, karınım!
Yok senden başka bir yaşamım.
Düşünemem, yapamam;
Soluk bile alamam, göremem;
Yalnızca "biz" varız, bense yokum ortada: —
Daha da kötüsü öpünce beni
Yetinip bırakıveriyorum kendimi.[31]

Özellikle insanın iç yaşamı, dışarıdaki bilinç dünyasına ters düştüğü zaman, cinsel duygularla siyasal bilincin nasıl birleştirildiğine yanıt bulmak çok zordu.

Aynı biçimde cinsellik ve üreme sorunları da toplumcu hareketin karşısına büyük güçlükler çıkarıyordu. İnsanların cinsellikle doğumu denetim altına alması, devletin doğurma, analık ve çocuk bakımı konusunda getirdiği düzenlemelerle çelişiyor ve çözümlenmesi olanaksız bir kafa karışıklığına yol açıyordu. Üstün ırk düşünceleri ve yaşamın en kişisel alanlarına burnunu sokan devlet denetiminin yayılması, sonradan faşizmin gerçekleştireceği

[31] Ethel Snowden, *The Woman Socialist* adlı yapıttan alıntı, Londra 1907, sayfa 64-65.

en kötü çağrışımlara sahipti. İnsanların etkin bir biçimde çoğalması konusunda, soy geliştirimiyle uğraşan bilimcilerin tartıştığı kuramlar, yalnızca sağda değil toplumcu harekette de ilgi çekici bulunuyordu. Örneğin Karl Pearson sınıfların birleşmesini, emperyalizmi ve sağlam olanın kalmasını savunuyor ama bir yandan da toplumcu olduğunu söylüyordu. Soy geliştirimiyle ilgili tartışmalar yalnızca Fabian Topluluğu üyelerini etkilemekle kalmamış, aynı zamanda daha solda olan toplumcular tarafından da epey olumlu bulunmuştu.

Kadın hakları savunuculuğuyla soy geliştirimcilik arasında tuhaf bir örtüşme vardı çünkü soy geliştirimciler analık koşulları ve insanların üreyip çoğalmasının denetimiyle ilgileniyordu. I. Dünya Savaşı öncesi ve sonrasında "doğurmaya son verme" uygulaması da önemli kaygılara yol açmıştı. Almanya ve İngiltere'deki kadın hakları savunuculuğu karşıtı soy geliştirimciler, üstün ırkın yaratılmasında en temel niteliğin yüksek doğurganlıkla sağlıklı analar olduğunu belirtiyordu. İngiltere'de Fabian Topluluğuysa, İmparatorluğu savunmak zorunda kalacak olan emekçi sınıfının bedensel yapısının geliştirilmesi için toplumsal reformların gerçekleştirilmesini savunuyordu.[32]

Aynı konular kadın hakları savunucularını destekleyenler tarafından da ele alınıyor ve kadınların yeni toplum düzeniyle ilgili istekleri kabul edilip gerçekleştirilmezse, çocuk doğurmama kararlarının ırksal bir çöküntüyle sonuçlanacağı üzerinde duruluyordu. 1909'da yayımlanan *The Sexual Crisis* (Cinsel Bunalım) adlı kitabın Alman kadın yazarı Grete Meisel-Hess, kadın hakları savunuculuğu bilinci geliştiği için, kadınların en akıllı ve yetkin olanlarının evlilik konusunda gittikçe daha isteksiz davrandığını

[32]Bak Semmel, *Imperialism and Social Reform*, sayfa 35-82 ve Ludwig Quessel, "A Spectre Haunts Europe — the spectre of the birth strike," (yay. hazırlayan) Maurice Eden ve Cedar Paul, *Population and Birth Control, a symposium*, New York 1917, sayfa 149.

savunuyordu. Toplumun analık konusunu ele alışında kapsamlı değişiklikler yapılmazsa, yalnızca "alt düzeydeki" kadınlar çocuk doğururdu.[33] Aynı görüşler, Haziran 1911'de ILP'nin Poole ve Branksome'daki kuruluşlarında konuşan Maurice Eden Paul tarafından pek de eleştirel olmayan bir biçimde yinelenmişti. Paul toplumculukla soy geliştirimciliği birleştirmeye çalışıyor ve "damızlık çiftlikleriyle" ilgili korkunç öyküleri yadsıyordu. Kıt kavrayışlılarla suç işlemeyi alışkanlık etmiş kişilerin gönüllü olarak kısırlaştırılmasından yanaydı; toplumculukta, toplumdışı davranışlara ancak kalıtsal bozuklukların yol açabileceğini düşünüyordu.[34]

Toplumculukla toplum mühendisliği, emekçi denetimiyle devlet denetimi arasında yer alan ve o sıralarda toplumcu harekette sürüp giden kafa karışıklığı, kadının doğurganlık gücünün denetimiyle ilgili tartışmalara da işte böyle yansıyordu. Düşüncelerde Marx'çı sağlamlık bulunmadığından, cinsellik konusuna kabul edilmiş bir yaklaşım olmadığından, elde babadan kalma birkaç Marx'çı öğütten başka bir şey bulunmadığından, bu tartışmalar hiçbir biçimde Marx'çılığın yeniden irdelenmesi değildi. Bu, daha çok Marx'çılıktaki boşluğu doldurma çabasıydı. Kadınların gebeliklerini ve kendi kişiliklerini denetlemelerinin siyasal açıdan önemi üzerinde duran kuramların yalnızca azgelişmiş olduğu ortaya çıkmakla kalmamış, asıl önemlisi faşistler bu kavramları yeni bir siyasal bağlamda kullanmaya başladıktan sonra, söz konusu düşüncelerin çok kötü olduğu anlaşılan kökeni de ortaya dökülmüştür.

---

[33]Kollontay, *Sexual Relations and the Class Struggle, Love and the New Morality* adlı yapıtlarında (ilk basım Rusya 1919), cinselliğe maddeci bir anlayışla baktığı halde, Meisel-Hess'e eleştirel olmayan bir gönderme yapmıştır.

[34]Maurice Eden Paul, *Socialism and Eugenics*, Londra 1911 ve Eugenics, Birth-Control and Socialism adlı yapıtlara bakın (yay. hazırlayan) Eden ve Cedar Paul, *Population and Birth Control.*

17

Savaş

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDAN hemen önceki dönemde yalnızca kadınlara oy hakkı hareketi, İrlanda'daki çatışmalar ve yoğun bir toplumculuk propagandası yaşanmakla kalmamış aynı zamanda ortalığı büyük bir endüstriyel huzursuzluk kaplamıştı. Daha önceleri hiçbir zaman eyleme geçmemiş olan emekçiler sendikalaşmaya başlamıştı.

Kadın emekçileri sendikalaştırma sorunları hâlâ çözümlenmiş değildi. Kadınlar Sendikası Birliği, Ulusal Kadın Emekçiler Siyasal Ortaklığı'na dönüşmüştü. Ama bu kurum pek az parayla döndürülüyordu. Mary MacArthur 1903'de burada yazmanlığa başladığı zaman, kurumda kendisine telefonu ve yazı makinesi bile bulunmayan iki çalışma odası verilmişti; bırakılan borçsa epey yüklüydü. Mary, Siyasal Ortaklığı yılmak bilmez kararlılığıyla yeniden kurmaya girişmişti. İstekle uğraşıp didinme gereksinimi duyuyor — ama ara sıra coşkusunun kırıldığını görüyordu.

"Açıkhava toplantılarına ilk başladığım sıralarda, bir sokak köşesinde çevremi kuşatıveren kızlara sendikalaşmaktan söz etmiştim. İçim coşku doluydu, belki de bu yüzden sendika konusunu aşırı parlak gösteren sözcüklerle anlatmıştım. Kızlar bana inanmış ve Sendikaya katılmak üzere adlarını yazdırmışlardı. Bundan on gün sonra kızlar başıma üşüşmeye başlayınca sorunun ne olduğunu sormuştum. 'Of, Sendikaya gireli tam on gün oldu ama ücretlerimizde hiçbir artış yok.'"[1]

---

[1] Gladys Bourne, *The Women's Trade Union League* adlı yapıttan alıntı, New York 1942, sayfa 30.

1906'da İngiltere'de çalışan erkek emekçilerin ücreti haftada 30 şilin kadardı. Kadınlarınkiyse bunun çok daha altındaydı. Kadınlar arasında en yüksek ücreti uzun bir sendika geleneğine sahip olan dokuma emekçileri alıyordu. Bu dönemdeki kazançları 18 şilin 8 peniydi. Ama keten ve ipek kumaş dokumacılarıyla, cam ve basım işlerinde çalışanlar bunun ancak yarısını kazanabiliyordu. Bundan daha az kazananlarsa ev-emekçileriydi. Evde kopçaların çengelleriyle halkalarını seçip düzenleyen bir kadın günde on sekiz saat çalışmak koşuluyla haftada 5 şilin kazanabiliyordu.

1906'da Edward Cadbury tarafından çalışan kadınlar arasında yürütülen bir soruşturma, kadınların, kendilerine erkeklerden daha düşük ücret verilmesinin haklı olduğuna inandığını gösteriyordu. Kadınlar toplumsal konumlarının erkeklerden aşağı, ücretlerininse düzen gereği, daha az oluşunu kabul ediyordu. Erkek egemenliği ve yetkesi de bunun kadar doğal sayılıyordu. Kadınlar emeklerini erkeklerle aynı koşullarda "satma" özgürlüğüne sahip değildi. Sahiden de ev ve dükkân işlerinde işverenlerin tutumu hâlâ ataerkildi. Çalışanların tinsel ve törel yaşamlarının denetlenmesi işverenlerden bekleniyordu. Kadın emekçiler, kapitalizmin denetimine henüz tam olarak girmemiş olan işgücünün bütün sağlamlıklarına ve zayıflıklarına sahipti. Sendikaya bağlanma konusunda değişkendiler ama bir kez devinime geçmeye görsünler, bütün parasal sorunların sınırlarını çabucak aşan bulaşıcı bir savaşımcılık ruhuna bürünebiliyorlardı. Kadınlar direnmeye başladığında grevlerini şenliğe dönüştürüveriyorlardı.

Örneğin 1910'da ulaşım emekçileri greve gitmiş, her yer kapanmış, yiyecekler rıhtımlarda yığılıp kalmış, sebze bulunmamaya, yağlar acımaya başlamıştı. Beklenmedik bir anda Bermondsey'deki bir şekerleme fabrikasında çalışan kadınlar da işi bırakmıştı. Şarkı söyleyip bağırarak sokaklarda yürümeye başlamışlar, bunun üzerine öbür fabrikalarla atölyelerde çalışan kadınlar da yollara dökülüvermişti. Reçel, turşu ve kurabiye

işlerinde çalışan emekçileri, şişe yıkayanlar, teneke kutu üretenler, kakao emekçileri, paçavra toplayıcıları ve damıtım işçileri izlemişti. Kadınların haftalıkları ortalama 7-9 şilin, genç kızlarınsa 3 şilindi. Ücretlerinin arttırılmasını istiyorlardı. Ortalarda, kadınları greve kışkırtan şişman bir kadınla ilgili öyküler dolaşıyordu; gerçi hiçbiri bu kadını görmemişti ama hepsi görenleri tanıyordu.

Söz konusu şişman kadın hiç görünmemişti ama Mary MacArthur ortalardaydı. Bermondsey'de bir grev yönetim merkezi ve yemek dağıtım yeri açmıştı. Mary bir haftada dört bin üye kaydetmiş; işverenlerse yirmi günde, yirmi grevin on sekizine boyun eğmek zorunda kalmıştı. Kadınlar en güzel giysilerine bürünüyor, boyunlarına tüylü atkılar, omuzlarına kürkler alıp salınıyordu; "bu bir grev değil, uzun zamandır beklenen bir dinlenceydi sanki."[2] Çalışan kadınların eylemini, en beklenmedik kişilerin desteklemesine yol açan da işte bu nitelikti. Susan Lawrence, Mary MacArthur kendisine sendikalaşmaya başlayan ve haftada en az 14 şilin, tam ücretli dinlence, Belediye tarafından doğrudan işe alınmak isteyen Londra İl Belediyesi'ndeki gündelikçi kadınların koşullarını göstermeden önce inanmış bir Muhafazakârdı. Susan Lawrence bu kadınların yalnızca ateşli bir destekçisi olmakla kalmamış aynı zamanda tam bir toplumcu kesilip East End sokağındaki toplantılarda —yol kıyısında durup izleyenlerin gülüp eğlendiği— tek camlı gözlüğü ve yüksek sınıfa özgü gösterişli yüksek perdeden konuşma biçimiyle çalışmaya başlamıştı.

Bununla birlikte, kendiliğinden oluşuveren işler ve coşkular da bir sınıra gelip dayanır; o günlerde kadınlar, erkeklerin örgütlü sanayi gücüne sahip değildi.

1914'de savaşın patlak vermesi, köktenci siyasal kümelerin tümünü destekçiler ve karşıtlar olarak bölmekle kalmamış, kuşkusuz kadınları da kapsamış; endüstriyel etkinliklerin genel yapısını değiştirmişti. Kadınlar ilk kez Lancashire gibi kendi

[2]Dangerfield, *The Strange Death of Liberal England*, 1910- 1914, sayfa 265.

geleneksel çalışma bölgelerinden sayılan yerler dışındaki sanayi alanlarında toplanıvermişti. Kadınlar, savaş ekonomisinin kullanmak zorunda olduğu çok önemli bir iş gücü birikimini temsil etmeye başlamıştı.

I. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde İngiltere'de yaklaşık 15 milyon kadın vardı. Bu kadınların yedi buçuk milyonu evli ya da duldu ve aileleriyle evlerini geçindiriyordu. Kız çocukların evde oturup kardeşlerine bakması olağan sayılıyordu; bir buçuk milyon kadar da evlenmemiş ev hanımı vardı. Evlerde hizmetçilere hâlâ büyük bir gereksinim duyuluyor; bu da bir buçuk milyon kadına iş sağlıyordu. Dört milyondan biraz daha az kadın, yani kadın nüfusunun yaklaşık dörtte biri ev dışındaki işlerde çalışıyordu.

"Bu rakam bile, aile çevresi dışında çalışan kadın sayısını abartmaktadır çünkü söz konusu sınıflandırmaya giren kadınların bazıları aile işi kurmuş olan kocalarına ya da akrabalarına yardım etmektedir. Geri kalanlarsa ya öğrenimde ya emekli ya da özel geçim kaynaklarına sahip. Kadının evde çalışması, bu koşullarda yaşayan insanların çoğuna doğal bir olgu gibi görünüyor olmalı."[3]

1911'de özel ev işlerinde çalışan 1.400.000 kadın vardı. Savaş sırasında bu kadınların 400.000'i işlerinden ayrılıp başka yerlerde çalışmaya başlamıştı. 1914-1918 arasında toplam 792.000 kadın sanayi alanına kaymıştı.[4]

Savaş ekonomisinin sıradışı koşullarında, askersel ve ekonomik gereklilik nedeniyle kadının yeri konusundaki toplumsal düşüncelerin üstesinden gelinmesi kaçınılmazdı. Kadınlar hemşire olarak ve savaş araç gereçleriyle ilgili işlerde çalışıyor, savaş için harcanan çabalarda yazmanlık görevlerini dolduruyorlardı. Bu

[3]Jean Gardiner, *The Structure of Women's Work in the 20th Century*, yayımlanmamış bildiri.

[4]"The Position of Women after the War," *Report of the Standing Joint Committee of Industrial Women's Organisations* adlı kitaba bakın, Londra 1918, sayfa 34.

yalnızca savaş makinesine yardım etme sorunu değildi; savaşa giden erkeklerin yerini kadınların doldurması gerekiyordu. Kadın işgücüne bağımlılık, erkek ve kadın işleri anlayışının artık sarsılmaz olmadığı anlamına geliyordu. Kadınlar ev hizmetlerinden ayrılmış, dışarıda çalışmaya yönelmiş ve kadın işlerini küçümsemeye başlamıştı. Evli kadınlarla dullar ve daha önceleri çalışmayı aklından bile geçirmeyen orta sınıf kadınları yazmanlık işlerini yürütür olmuştu. Emekçi sınıfı kadınlarıysa madencilik işlerinde çalışan gençlerle yarı nitelikli işçilerin yerini almıştı. Eskiden daha az sayıda erkeğin gördüğü işleri bazen bir küme kadın yerine getiriyordu. Bazı durumlardaysa kurulan çark iş sürecini kesintiye uğratıyor, o zaman da erkeklerin yerine eğitilmemiş kadınlar kullanılıyordu.

Bu değişiklikler ordunun emperyalist savaştaki gereksinimleri sonucunda ortaya çıkmıştı. Erkek işlerini yapmanın bedeli gerçekten çok ağırdı; bu işlerde çalışmayı kadın emekçilerin özgürleşmesi saymak çocuksu bir görüş olur. Kadınların işgücüyle bütünleştirilmesi, bir ölçüde emeğin değer yitirmesine ve üretimin hızlanmasına yol açmıştı. Tüm koruyucu yasalar bir yana atılmış; kadınlar en tehlikeli, en ağır işlerde çalıştırılmaya başlanmış, sağlıkları üzerindeki yıkıcı etkiler göz ardı edilmişti. Bazı durumlarda kadınlar, eskiden büyük bir kıskançlıkla kendilerinden esirgenen işlerde çalıştırılıyordu. Örneğin otobüs ve tramvaylarda biletleri denetliyorlardı. Londra dışında otobüs sürücülüğü yapıyorlardı. Gerçi bazı sendika anlaşmalarında eşit işe eşit ücret güvence altına alınmıştı ama erkeklerin yerine geçirilen kadınlar evlerine genellikle daha az para götürür olmuştu. Savaştan önce işe alınmadıkları demiryolları kurumlarındaysa kadınlar aşamalı olarak, erkeklere verilen ücretlerle işbaşı yapmıştı. West Hartlepool'daki liman işçisi kadınlar saatte 7 peni alıyordu. Bununla birlikte çöküntüye uğrayan kadın işlerinde artış ancak çalışma saatlerinin uzamasıyla olabiliyordu. Gerçi bazı kadınlara daha yüksek ücret ödeniyordu ama sağlık ve çocuk bakımı da epey sıkıntıya girmişti.

Savaş, 1914'den önce zaten ortaya çıkmış olan kadınlara iş verme düzeninin gidişini hızlandırıp kesinleştirmişti. Kapitalizm, üretime doğrudan katılmayan ama malların üretimine yardım etmesi zorunlu olan gittikçe artan sayıda emekçiye gerek duymaya başlamıştı. Yazmanlık işleriyle yönetsel görevlerin genişlemesi ve kadın emeğinin kullanımı savaştan sonra da sürüp gitmişti.

Yazışmaların yürütüldüğü iş yerleri fabrikalardan çok daha çekiciydi; dolayısıyla ayrıcalıklı kadınlar yazmanlık işlerine girmiş ve erkeklerin yerini doldurup savaş makinesinin işletilmesi için gereken birikmiş yazı işlerini yürütmeye başlamıştı. Yazı makinesi erkek yazmanların işlevini, makinelerle yürütülen, kadınlara uygun bir görev durumuna sokunca yazmanların toplumsal konumu bir süreliğine yükselişe geçmişti. 1922'de sevilen bir romancı olan A. S. M. Hutchinson *This Freedom* (Şu Özgürlük) adlı kitabında, okuldan ve askerlere atkı örmekten bıkan yüksek sınıftan Doda adlı kadın kahramanını anlatmıştı. 1917'de 16 yaşında olan kız dışarıda çalışma özlemi içindeydi.

"Bir hastanede çalışmayı ya da şu özel eğitimli kadınlar birliğine katılmayı pek istemiyordu. Kulağına gelenlerden çıkardığına göre kadınlar bu işlere fazlasıyla gömülmüştü. O, Devlet dairesine girip yazmanlık işleriyle uğraşmak istiyordu. Kendisiyle birlikte orada bulunan okul çağındaki birkaç kız da bu işi yapıyordu; bu onlar için biçilmiş kaftandı."[5]

Daha az ayrıcalıklı olanlar için savaş döneminin çalışma koşulları hiç de "biçilmiş kaftan" değildi. Bununla birlikte bütün kadınların çalışma konusundaki tutumlarında önemli değişiklikler baş göstermişti. Savaş, sanayi devrimi boyunca sürüp giden kanıların çoğunu paramparça etmişti. Doda gibi yüksek orta sınıftan gelen genç kadınlar, çalışma hakkına sahip olduklarını düşünmeye başlamıştı. Erkek işlerini yapma gücüne sahip olduklarını deneyerek gören emekçi sınıfı kadınlarıysa, iş yaşamındaki ikincil ko-

[5] A. S. M. Hutchinson, *This Freedom*, Londra 1922, sayfa 293.

numlarını sorgular olmuştu. Savaş boyunca sendikaya üye olan kadınların sayısı artmıştı. Bu, dokumacılık dışında kadın emekçilerin ilk kez sağlam ve sürekli bir temelde örgütlenmesi anlamına geliyordu. Bunun kadınların sendikalaşma konusundaki tutumları üzerinde çok önemli bir etkisi olmuştu.

Erkekler ikileme düşmüştü. Erkek olsun kadın olsun niteliksiz işçilere kızıyorlardı ama sendikaya girmeleri konusunda da üstelemekten geri kalmıyorlardı. Artık kadın sendikalarını yok sayamaz olmuşlardı. Bununla birlikte sendikaların durumu tepeden tırnağa değişmişti. Sendikaların resmi işleyişi doğrudan doğruya devletle bütünleştirilmişti. Artık sendika başkanlarının hükümet kurullarında yeri vardı. Mary MacArthur savaş öncesi konumunun tersine bu yeni memur sınıfının bir parçası olmuştu.

Bu bütünleşme süreci erkek savaşımcıları gittikçe daha fazla düş kırıklığına uğratmaya başlayınca, onlar da yeni pazarlık yapıları yaratmaya başlamışlardı. Başlangıçta yalnızca para toplamakla yükümlü olan sendika temsilcileri, savaş sırasındaki üretim seyrelmesi tehlikesiyle yüz yüze kalan nitelikli mühendislerin temsilcisi olarak yeni bir önem kazanmaya başlamıştı. Kökende el sanatlarıyla uğraşanların sendikası olmasına karşın, ortaya çıkışındaki genel koşullar, sendika temsilcileri hareketinin biçimini değiştirmişti.

Savaş zamanında Clydeside'de baş gösteren siyasal ve ekonomik sıkıntılar yüzünden bir uğraş verilmeye başlamış ve işte girişilen dolaysız eylemler nitelikli erkekleri aşıp topluluğa sıçramıştı.

Clydeside'deki kadınlar kira artışına karşı, Glasgow, Goven'de yaşayan emekçi sınıfından bir ev hanımı olan Mrs. Barbour'un başlattığı kiracılar eylemine katılmıştı. Büyük olasılıkla toplumda sanayi öncesi dönem belleği vardı. Glasgow'da yaşayan ileri yaştaki insanlar, Highland temizliğini, yani kiraladıkları çiftliklerden mahkeme kararıyla çıkartılanları işitmiş olmalıydı. Bu insanların kırsal bölgelerden acımasızca sökülüp atılması, kent toplu-

luğunun belleğinde hâlâ ateş gibi yanıyordu. Ama toplumla sanayideki dolaysız eylemlerin birleşmesini açıklayacak daha yeni etmenler de bulunuyordu. Clydeside, sağlam bir devrimci toplumcu eylemler geleneğine ve Marx'çı eğitimden geçmiş emekçi sınıfına sahipti. Siyasal bilinçle sınıf dayanışması bir zamanlar, kapitalizmin beslediği bölünmeleri alt edecek kadar sağlamdı.

William Gallacher *Revolt on the Clyde* adlı kitabında, kadınların örgütlenişini anlatır:

"Sokak toplantıları, avlu buluşmaları, davullar, ziller, borular — kadınları sokaklara döküp örgütlemek için her yöntem kullanılmıştı. Binlerce bildiri bastırılıp dükkânların vitrin camlarına yapıştırılmıştı; gittiğiniz her yerde bunları görebilirdiniz. Sokaklarda bildirisiz vitrin kalmamış gibiydi. 'ZAMLI KİRA ÖDEMEYECEĞİZ.'"[6]

Evlerin boşaltılmasına son derece etkin bir biçimde direnilmiş, bu nedenle mal sahipleri de borçlar için mahkemeye başvurup kira bedelinin ücretlerden kesilmesini sağlamaya çalışmıştı. Kadınlar bunu engellemeye kararlıydı. "Gün boyunca, sokaklarda, toplantı yerlerinde, evlerde bir araya geliniyor; mutfak toplantıları, sokak toplantıları, gösteri toplantıları gibi her türden toplantılar düzenleniyordu."[7] Kiracıların örgütlenmesi işle ev arasına koyulan sınırları aşmaya başlamıştı. Gerçi ev kadınları savaş araç gereçleri fabrikalarında çalışan emekçilerin desteğini kazanamamıştı ama yedek birlikler tersanelerden çıkıp onlarla birlikte gösteri yürüyüşlerine katılmıştı. Öfkeli bir kalabalık kitle halinde, borç davasının görüldüğü Mahkemenin önünde toplanıvermişti.

Yasa çaresiz kalmıştı. Güvenlikten sorumlu yönetici telaş içinde önce Lloyd George'a, sonra da Savaş Gereçleri Bakanı'na telefon

[6] *Women's Voice*'den alıntı, No.1, 1971 sayfa 8.

Ayrıca bak., Walter Kendall, *The Revolutionary Movement in Britain* 1900–21, Londra 1969, Böl. 7, Clydeside in Wartime and Bob Home, "1915 The Great Rents Victory" *The Scottish Marxist*'den, No.2 Kış 1972.

[7] *Women's Voice*, No. 1 sayfa 8.

etmişti. Kendisine "Duruşmaya son vermesi" söylenmişti. "Kira Sınırlama Yasası hemen gündeme alınacaktır." Savaş nedeniyle silah üretimine duyulan gereksinim, mal sahiplerinin sınıf çıkarlarından çok daha önemliydi. Utku kutlamaları gece boyunca sürmüştü. Toplumla sanayi eyleminin birleşmesi, ilk kira denetimi önleminin alınmasına yol açmıştı.

Clydeside hareketi 1916'ya doğru bastırılmıştı. Ama sendika temsilcileri hareketi Sheffield'de yeniden baş göstermişti.[8] Başlatılan hareket bu kez iyiden iyiye yayılmış, nitelikli, yarı nitelikli, niteliksiz, kadın, erkek, sendika üyesi olan, olmayan bütün emekçileri kapsamına almıştı. Bu yalnızca iktisadi bir hareket olarak sona ermiş ama aynı zamanda yeni bir demokratik emekçi sınıfı örgütü biçimine de girmişti. Bununla birlikte kadınların bu harekete hangi ölçüde katıldığı belirgin değildir.

Sheffield'deki Emekçiler Yarkurulu hareketinde önemli bir işlevi bulunan toplumcu J. T. Murphy 1917'de Sheffield sendika temsilcileri tarafından yayımlanan *The Workers' Committee: An Outline of its Principles and Structure* adlı bir kitapçık yazmıştı. Erkeklerin, mühendislik alanındaki kadınlara yönelik tutumlarını anlatmış ve "onlara savaş yolcusu olarak alaycı bir küçümsemeyle hoşgörü gösterildiğini" söylemişti. Savaş sona erdikten sonra erkeklerle birlikte kadınların da işsiz kalacağını daha o zamandan görmüştü. "Bazılarının söylediği gibi, ne bütün kadınlar ev işleri içinde eritilebilir ne de başkalarının öne sürdüğü gibi, onları savaştan önce yaptıklarına yönlendirme olanağı vardır." Murphy, iş yaşamında kadınlarla erkekler arasındaki uzlaşmazlığın temelini, kadınların ucuz işgücü olarak kullanıldığını, erkeklere oranla daha yavaş örgütlendiklerini ve kadınların erkekler karşısında ikincil konuma yerleştirilmesinin, kapitalizmin farklı cinsler arasında yarattığı bölünmenin üstesinden gelmeyi güçleştirdiğini çok iyi

[8]Bill Moore, "Sheffield Shop Stewards in the First World War," Munby (yay), *The Luddities and other essays*, sayfa 246.

anlamıştı. "Bugün biz kadınlar ve erkekler, erkeklerin kadınlar üzerinde yüzyıllardır sürdürdüğü şu iktisadi egemenliğin bedelini ödemek zorundayız. Kadınlara eşitleri gibi değil köleleri gibi davranmaktan hoşnut erkekler, artık hoşlarına gitmeyen birtakım sorunlarla yüz yüze kalacaktır."[9] Savaş zamanı üretiminin sona ermesiyle birlikte, sendika temsilcileri hareketi de çökmüş ve savaşımcılar kendilerini bir anda fabrikalardan atılmış buluvermişti. Bununla birlikte, emekçiler kurulu ve dolaysız eylemlerle ilgili düşünceler savaştan sonra da sürüp gitmiş; fabrika kurullarıyla Rus Devrimi'ndeki yönetim birliklerinin elde ettiği başarılarla canlanıp hızla gelişmişti.

1918 Martında Walthamstow'da ödeneklerin ve emekli aylıklarının yükseltilmesini sağlamak amacıyla Hak Dernekleri kurdukları için askerlerle denizcilerin karılarına da bir ölçüde seferberlik uygulanmıştı.

1917'deki Rus Devrimi'nden hemen sonra askerlerle emekçilerin, kadınlarla erkeklerin, nitelikli işçilerle niteliksizlerin birleşip yeni bir barış dönemi ve yeni bir dünya kurma düşü neredeyse gerçekleşmiş gibi görünüyordu. Oysa savaş sırasında kadınlarla erkekler arasında büyük bir uzlaşmazlık ve bölünme vardı; bunun nedeniyse bir ölçüde çalışanların seyreltilmesiyle ilgili çatışmalardı ama bir ölçüde de çalışmayan kadınların, sendika temsilcileriyle emekçi kurullarının hareketlerinden etkilenmemiş oluşuydu.[10]

[9] J. T. Murphy, *The Workers Committee, An Outline of its Principles and Structure*, ilk basım Sheffield Workers Committee 1917, 1973'de Pluto Press tarafından yeniden basıldı, sayfa 18. Sendika temsilcileri hareketini hazırlayan koşullar için, kitapçığa James Hinton'un yazdığı yeni girişe ve yakında çıkacak kitabına bakın.

Ayrıca 1917'de Leeds'de toplanan ve kadın emekçilere uygulanan ayrımcılığı kınayan bir kararın çıktığı Kurultayla ilgili gönderme için bak J. T. Murphy *Preparing for Power*, Pluto Press 1972. Söz konusu Kurultaya sıradan insanların katılımı pek azdı; gerçi çeşitli kadın örgütleri toplantıda bulunmuştu ama erkeklerle kadınların çalışma koşullarını değiştirecek güçte değillerdi.

[10] William Gallacher ve J.R.Campbell 1919'da yazdıkları *Direct Action* adlı kitapçıkta toplum örgütlerini sanayi örgütleriyle bütünleştirerek bu durumun üste-

Savaş sırasında emekçi sınıfının savaşımcılığı yükselmişti. Ama savaş koşulları bütün devrimci siyasal örgütlenmelerin işini son derece zorlaştırmıştı. İşyerinde temel bilgilere dayalı örgütlenme üzerinde yoğunlaşan sendikacılığın, siyasal önlemleri çevrime sokma konusunda uğranan başarısızlıkta payı vardı. Bunun kadınların örgütlenmesindeki olası etkileri de apaçık ortadaydı. Kadınlara uygulanan baskı ev ve işle sınırlı kalmıyordu. Sanayideki ekonomik savaşımcılık aileyle toplumu kapsamına almıyordu. Toplumda kadınların öne çıktığı birtakım savaşım örnekleri bulunmasına ve sanayi devriminin kalıtı olan işle ev arasındaki ayrılmanın üstesinden bir ölçüde gelinmesine karşın, bu zayıf noktalar tam anlamıyla hiçbir zaman alt edilememişti.

Önlerine çıkartılan bütün güçlüklere ve ayrımcılığa karşı yalnızca oy hakkı elde etmek için savaşmakla kalmayan Sylvia Pankhurst ve Kadınlara Oy Hakkı Siyasal Ortaklığı'nın çalışmaları, kalıcı bir toplum örgütlenmesi örneğidir. I. Dünya Savaşı'nda evde kalan kadınlar birçok sorunla karşılaşmıştı. İşe burnunu sokan yetkililer yüzünden kadınlar, asker yakını olarak kendilerine verilmesi gereken ödentileri almakta güçlük çekiyordu. Tek başına dolaşan emekçi sınıfı kadınlarına kolluk güçleri yosma gözüyle bakıyor ve rahat vermiyordu. 1915 Temmuzunda Ticaret Odası, ailelere, et tüketimini azaltmalarını isteyen bir yazı göndermişti. Yoksul ailelerin çoğu haftada ancak bir kez et yiyebildiğine göre bu aslında hiç yememelerini bildiren bir yönergeydi. Doğu Londra Siyasal Ortaklığı kadınları, ödenekler ve kolluk güçleri tarafından rahatsız edilmeleri konusunda destekliyordu. İnsanları, pahalı mallar satan dükkânlardan alışveriş etmemeye, içeri girip yalnızca yiyecek almaya çağırarak fiyatların yükselmesine karşı önlem almaya çalışıyorlardı.

sinden gelmeye çalışmıştı. "Bir başka deyişle emekçileri yaşadıkları ve çalıştıkları yerde örgütlemenin gerekli olduğu anlaşılacaktır." Bunu emekçi sınıfı ev hanımlarını içlerine alma yolu olarak görüyorlardı. (Pluto Press baskısı 1972, sayfa 27).

Sylvia Pankhurst kadınların çalışma koşullarını *The Dreadnought* (Zırhlı Savaş Gemisi) adlı bildirisinde gözler önüne sermişti. Limehouse'daki bir yiyecek fabrikasında, buram buram buğuların tüttüğü bir bodrumda kadınlar bozulmaya yüz tutmuş besinleri işliyordu. İnsanı acı acı gülümsetecek bir biçimde soylu evlere kaplumbağa çorbası hazırlıyorlardı! Bir liman emekçisinin karısı olan Melvina Walker'la, eskiden bir içkievinde çalışmış bulunan Charlotte Drake, Ticaret Odasına gitmişler ve sendikaların kadınları da kabul etmeye zorlanması, savaş işlerinde kullanılan kadınların, kendilerinden önce bu işlerde çalışmış bulunan erkeklerle aynı ücreti alması, hiçbir kadının sendikalı erkeklere ödenen paradan daha azını almaması, kadınların devletin eğitim kurumlarında sanayi öğrenimi görmesi ve devletin savaş yüzünden yerinden edilen tüm emekçilerin sorumluluğunu üstlenmesi gerektiğini söylemişlerdi. *The Dreadnought* hiçbir toplumsal güvencesi bulunmayan anaların haklarını savunuyor ve evde çalışanların koşullarıyla olağanüstü düşük ücretleri gözler önüne seriyordu.

Pek az olumlu sonuç getiren kışkırtıcı eylemleri sürdürmek büyük olasılıkla bezginlik verici olduğundan onlar da kendi seçeneklerini yürürlüğe sokmaya başlamışlardı. Çalışmak zorunda olan kadınlar için bir oyuncak fabrikası açılmıştı; burada eşit ücret alacaklar ve fabrika emekçilerin denetiminde çalıştırılacaktı. Fabrikada çocuklar için bir yuva açılmıştı. Para almak için başvuran Sylvia Pankhurst "çalışan analar çocuklarını, çocuk başına 3 peni ödeyerek gün boyunca burada bırakabilirler. Bu para karşılığında çocuklar üç öğün yemek yiyebilecekler, kendilerine ödünç olarak uygun giysiler verilecek ve iyi bir bakım görecekler" diyordu.[11] Çocuklar burada Sylvia'yla birlikte sanat öğrenimi gören bir kızdan resim çizip boyamayı öğrenmişlerdi; yuva eğitimiyse "Tolstoy" —daha sonra da Montessori— ilkelerine göre yürütülmüştü.

[11]Sylvia Pankhurst, Times'a mektup, 11 Aralık 1914, ELFS Sylvia Pankhurst derlemi, Amsterdam Toplum Tarihi Kurumu.

Yuva son derece başarılı olmuş ve daha geniş bir yere taşınmıştı. Toplanan parayla 485 Old Ford Road'da "The Gunmakers Arms" (Tüfekçilerin Silahları) adlı bir içkievi alınmış, bu ad sonradan "The Mothers Arms" (Anaların Silahları) olarak değiştirilmişti. Büyük içki odası toplantı merkezine dönüşmüştü. Uzun dolaplara ilaçlar ve taze köy yumurtaları gibi hafif yiyecekler yerleştirilmişti. Analarla bebeklerin çoğu yetersiz beslenmiş durumdaydı. Burada analar için gerekli araç gereçler, bebek tartıları, özel tasarımlı oyuncaklar, haftalık sağlık ve aile bilgisi dersleri ve bebeklerle anaların sağlık kayıtlarını tutan bir de hemşire bulunduruluyordu.

Ama sağlanan başarıya karşın gene de temel bir çelişki vardı. Sylvia, anasının West End'deki varlıklı dostlarıyla akrabalarından para sızdırmak zorunda kalıyordu. Toplum hizmetleri üstünkörü kılık değiştirmiş bir yardımseverliğe dönüşmüştü. Doğu Londra Siyasal Ortaklığı da kaçınılmaz olarak, kendi iç hizmet yönetiminin arapsaçına dönmüş işlerine karışmıştı. 1917'de bu durum fabrika denetiminden sorumlu bir kadınla doruk noktasına ulaşmıştı. Bu kadın yalnızca verimsiz çalışmakla ve ücretleri aşağı çekmekle kalmıyor aynı zamanda kapitalist bir arkadaşını belli etmeden yönetici olarak işe sokmaya çalışıyordu; oysa Siyasal Ortaklık fabrikanın demokratik yoldan seçilmiş bir kurulla yönetilmesinden yanaydı. "Anaların Silahları"nın da hemşireyle başı dertteydi. Nestlé sütlerini alıp analara satarak kazanç sağlama yolunu bulmuştu; süt fiyatları konusunda analarla tartışıyor ve genellikle onları dolandırıyordu. Ortaya bir de ufak tefek aşırmalar çıkınca kendisinden kuşkulanılmaya başlanmıştı.

Siyasal Ortaklık belediye kurulunu bir şeyler yapması için eyleme geçmeye zorlamaktan çok kendini toplum hizmetlerini sağlamaya verdiği için, üyelerin enerjisinin büyük bir bölümü bu yönetsel sorunlar içinde erimeye başlamıştı. Öte yandan ortaya kendi seçeneklerini atarak bir şeyler başardıklarını düşünüyorlardı. Fabrika ve yuva o bölgedeki kadınlarla ilişki kurmalarına olanak

sağlamıştı çünkü kadınlara oy hakkı verilmesini savunanlar geldiğinde kendilerini enikonu dışlanmış bulmuşlardı. Gerçi bu ilk özel yardım tasarıları o sıralarda pek az avuntu getirmişti ama daha geniş ölçekli önlemlere örnek olması açısından etkisi büyüktü.

Savaştan hemen önce oy hakkı elde etmek için bir kira ödememe eylemi örgütlemeyi düşünmüşlerdi. Savaş sırasında oturacak ev bulma sıkıntısı, eylemi barınma konusu açısından da kaçınılmaz kılmıştı. Rus devriminden, herkesin büyük bir coşkuyla karşıladığı, şu evlere izinsiz olarak girip yerleşme düşüncesini almışlardı. Rusya'da insanlar yoksullarla evsizlere vermek üzere yapılara el koymuştu. Norah Smythe Poplar Ticaret Odası'na ve İşçi Partisi'ne gidip hava saldırısında evlerinden olan ve düşkünlerevine sığınan insanların Rus örneğini uygulayacağını bildirmişti. Öbür temsilci üyeler de kendisini desteklemiş ve böylece Bow Belediyesi bir kurul toplamaya karar vermişti.

Ocak 1918'de *The Workers' Dreadnought* yiyecek kaynaklarının toplumsallaştırılmasını, yiyecek üretimininse TUC ve yerel Ticaret Odaları'nın atayacağı bir emekçiler kurulu tarafından denetim altında bulundurulmasını savunmaya başlamıştı. Ayrıca oluşturulacak kurullarda üyelerin yarısının kadın olması konusunda diretiyorlardı. Yiyecek kıtlığı olduğundan bunların karneye bağlanmasını ve ücretlerin dışında parasız yiyecek verilmesini istiyorlardı.

Eylemlerin savaş boyunca sürdürülmesine ve evle iş, tüketimle üretim, kadınlarla erkekler, kadın hakları savunucularıyla toplumcular arasında yer alan bölünmelerin üstesinden gelmeye çalışılmasına karşın, düşünce ayrılıkları gittikçe derinleşmiş ve ELFS bunları engelleyemez olmuştu. Kadın haklarını savunan örgütler savaş konusunda da düşünce ayrılıklarına düşmüştü. Christabel Almanya'nın en ateşli karşıtlarından biri olup çıkmıştı. *Suffragette* (Oy Hakkı Eylemcileri) adını *Britannia* olarak değiştirmiş ve erkekler için zorunlu askerliği kadınlar içinse sanayide çalışma zorunluluğunu desteklemeye başlamıştı. Oy

hakkını savunan WSPU üyeleri üzerinde asker giysisi bulunmayan erkeklere, korkaklığın simgesi olarak beyaz tüyler veren ilk kadınlar arasındaydı. Kadınları savaş araç gereçleri fabrikalarında işe sokmaya çalışıyorlar ve nitelikli emekçileri korumaya uğraşan erkeklere karşı yürüyüşler düzenliyorlardı. Devlet oy hakkı savaşımcılarının yürüyüş giderlerini karşılamak zorunda bırakılıyordu. Eski düşmanları Lloyd George ve Winston Churchill eylemlerini kutlar olmuştu. Ekim 1916'da Albert Hall'da düzenlenen bir toplantıda Mrs. Pankhurst askerlerin oy kullanma hakkına sahip olmasını savunmuş ve "askerlik karşıtlarını, savaşmaya pasif kalarak direnenleri ve kaçakları" suçlayıp kınamıştı.[12]

Aslında aralarında Pethick Lawrence çiftinin ve kadınlara oy hakkı hareketinin önemli bir kesiminin de bulunduğu askerlik karşıtları Mrs. Pankhurst'un eski dostlarıydı. Kızı Sylvia "bu kapitalist savaşa" saldırmaktan bir an bile geri durmuyordu. Anayla kızın arası artık bütünüyle açılmıştı. Sylvia Pankhurst, WSPU "Oy Hakkı Hareketi'nden tam anlamıyla kopmuştur. Bütün enerjisini yalnızca savaşa yatırarak çılgınca bir aşırılığa doğru hızla yol almaktadır; öbür kadın derneklerinin hiçbirinde görülmeyen bağnaz bir ulusçuluk anlayışı vardır," diyordu.[13]

Rus Devrimi ve Bolşeviklerin kazandığı zafer bu düşünce ayrılıklarının üstesinden gelmeyi olanaksız kılmıştı. Sylvia'nın düşündüğü gelecek, devrimci toplumculuktan geçiyordu; anasının düşünceleriyse Muhafazakâr Parti'den yanaydı.

Kadın ve erkek emekçiler arasındaki çıkar çatışmasına kadın hakları savunuculuğu hareketi birkaç yoldan yaklaşıyordu. Emmeline ve Christabel, işten çıkarılanların, erkek sendikacıları kollayan önlemler alınmaksızın yeniden çalıştırılmasını istiyor, Sylvia ve Doğu Londra Siyasal Ortaklığı da emekçi sınıfı kadınlarına eşit ücret verilmesi ve daha iyi koşullar sağlanması için uğraşıyordu.

[12]Ramelson, *Petticoat Rebellion*, sayfa 168.

[13]*Agy.*, sayfa 169.

Bununla birlikte sorun olduğu gibi duruyordu. Erkekler döndüğü zaman ne olacaktı?

Kadınların sanayide yer alması savaşın yarattığı sıradışı bir durumdu. Savaş sürüp giderken insanlar bütün inceliklerini takınıp "işsizlikten" değil, "yeni koşullara uyum sağlamaktan" söz ediyordu. Kadın örgütleriyse savaş öncesi koşullara dönmemek için uğraşıp didiniyordu. Kadınlar Sendikası Birliği, Ulusal Kadın Emekçiler Siyasal Ortaklığı, Kadın Emekçiler Birliği ve Kadın Ortak Çalışma Derneği eşit işe eşit ücret, ödemelerin düşük olduğu işlerde ücret düzenlenmesi, haftada 48 saat çalışma, para cezalarının ve takasın kaldırılmasını, fabrikalarda daha çok sayıda kadın denetleme görevlisi, tehlikeli işlerde korunma güvencesi, doğum ödeneği, çalışan kızlar için yurtlar, teknik eğitiminde reformlar ve elbette oy hakkı istiyordu.

Savaş, karma ya da ayrılıkçı sendikalarla ilgili tartışmalara yeni bir önem kazandırmıştı. Endüstriyel Kadın Örgütleri Birleşik Yarkurulu raporunda kadınlar tüm sendikaların kadın emekçilere açık olmasını istiyordu. Ama kurul, kadınların özgüvene sahip erkek sendikacılar tarafından bastırılma tehlikesinin de ayrımındaydı. Önerileri doğrudan doğruya amaca yönelik ve açık seçikti:

"Sendikaların yönetim kurullarında kadınların da temsil edilmesini sağlamak üzere kurallara özel koşullar koyulmalı ve her Sendika kuruluşunun içinde, sendikalı kadın örgütleriyle, bunların özel gereksinim ve sıkıntılarıyla ilgilenecek bir düzenek bulundurulmalıdır."[14]

Bir Kadınlar Kurulu ya da Yönetim alt kurulu oluşturulmasını kadın örgütçülerle sorumlu görevlilerin atanmasını öneriyorlardı. Genel eğilim, daha büyük bir güç elde etmek için küçük sendikaların birleştirilerek yeni bir birim oluşturulması yolundaydı. Her ne kadar birleşmeden yana olsalar da, kadın "özerkliğinin"

[14]The Position of Women after the War. *Report*, sayfa 13.

güvence altına alınması gerektiğini düşünüyorlardı. "Kadın ve erkek sendikacılar arasında sıkı bir işbirliğine gidilmesi gerektiğine" inanıyorlar ama bir yandan da "ortada, özellikle kadınları etkileyen ve farklı bir biçimde ele alınması gereken birtakım sanayi sorunlarının bulunduğunu yadsımanın boşa zaman harcamak olduğunu" düşünüyorlardı. Ayrıca sendika üyeliğinin, kadınların kendi yetenek anlayışları üzerindeki etkisini vurguluyorlardı.

"Kadınları kendi sorunlarının yönetimine geniş ölçüde katılmaya zorlamayı amaç edinmeyen hiçbir Sendika Örgütünün kadınlar arasında yeterli sayılacağına ya da sürekli olabileceğine inanmıyoruz... Sendikacılığın eğitsel değerinden büyük ölçüde yoksun bırakılmış yalnızca kâğıt üzerinde kalan bir üyeliğin kalıcılığı olamaz."[15]

Bazı erkekler, kadınların öne sürdüğü koşullar konusunda son derece kuşkuluydu. Örneğin bir dokumacı olan Thomas Shaw 1916'da Ruskin College'de şunları söylemişti: "Kadınlar arasında savaş öncesinden beri büyüyüp gelişen tehlikeli bir düşünce var; örgütlenmedikçe, üst düzeylere gelip yönetimde ayrı bir yer almadıkça çıkarlarının korunmayacağına inanıyorlar."[16] Erkeklerle birlikte örgütlenen kadınlar, kendi başlarına elde edeceklerinden daha fazla ücret alabilirdi. "Kadınları kadınlar temsil etmedikçe, kadın emekçilerin hiçbir zaman temsil edilemeyeceğini düşünen insanların bu eğilimini şiddetle kınıyorum."[17]

Shaw kadın çıkarlarının kimi zaman erkeklerinkinden farklı olduğunu ve kadınların kendilerine özgü bakış açıları doğrultusunda erkek egemen bir sendikada örgütlenmelerinin güçlüğünü bütünüyle atlayıp geçiyordu. Mary MacArthur, kadınları kendi sendikalarına almayan, buna karşılık mühendislik alanındaki

[15] *Agy.*, sayfa 16.

[16] Conference on the Reorganisation of Industry, Ruskin College 1916, sayfa 38.

[17] *Agy.*, Sayfa 39.

kadınları örgütlemesi için Ulusal Kadın Emekçiler Siyasal Ortaklığı'na yardım eden Mühendislerin tutumunun, kadınları kabul eden, onlardan bağış alan ve savaştan sonra hiçbir görüş alışverişinde bulunmadan kadınları işten çıkarmak için örgütünü kullanan sendikacılarınkinden daha iyi olduğu kanısındaydı. Mary daha savaş öncesinde başlayan şu kadınların yeri evleridir sözlerini dinlemekten artık bıktıklarını söylüyordu. "Kadınlar, ev diyenlerin aslında mutfak demek istediklerini anlamaya başlamıştır."[18]

Halka seslenen basın, kadınların savaşta gösterdiği çabaları çabucak unutuvermişti. Bu gazeteler savaş araç gereçleri üretiminde çalışan kadınların aşırılıklarıyla doluydu; örneğin *The Daily Graphic,* kadınların çalışma hakkı istemeye kalkışmasına büyük bir öfke duyuyordu.

> "Kadınları ulusa yardım etmeye çağırdı diye Devletin onlara iş vermeyi sürdürmek zorunda olduğu düşüncesi aklı başında kadınların üzerinde bile durmayacağı kadar saçmadır. Bir incelik olarak en az on beş gün, olanağı varsa bir ay öncesinden işlerine son verildiği bildirilmelidir. Böylece eskiden ev işlerinde çalışan genç kadınlar, bu alanda kendilerine iş bulmakta zorluk çekmemiş olur."[19]

Kadınlarsa, işsizliğe karşın, ev işlerinden başka her işi yapmaya hazırdı.

Bununla birlikte savaş, kadınların çalışmaya yönelik tutumlarını değiştirmekle kalmamıştı. Genç VAD'lar (Gönüllü Yardım Birliği'ndeki kadınlar) ya da WAAC erleri (Ordudaki Yardımcı Kadın Askerler) arkadaşlarının hastane gemileriyle birlikte sulara gömüldüğünü, Étaples bombardımanından sonra hemşirelerin, mezarlarındaki haçlara "Eylemde Öldü" sözleri yazılarak toprağa

[18]Mary MacArthur, "The Women Trade Unionists' Point of View," Dr. Marion Philips (yay.) *Women and Labour Party* adlı kitaptan, Londra 1918, sayfa 18.

[19]David Mitchell, *Women on the Warpath* adlı kitaptan alıntı, Londra 1966, sayfa 266.

verildiğini görmüştü. Sınıf konusunda bilinçlenmişlerdi. Özel yatılı okullardan gelen orta sınıf kızları, emekçi sınıfı kadınlarıyla eşit koşullarda buluşmuştu. Orta sınıfa özgü ahlâk anlayışını bir yana atıvermişlerdi. Kentsoylu evliliğin yasal inceliklerine ayıracak zaman yoktu. Vera Brittain'in söylediği gibi "Genç kuşaklar için yaşam süresi kısalmıştı; ölüm burunlarının dibindeydi; yasallığa kavuşturmak için sevdayı ertelemek, sonsuza kadar düş kırıklığı içinde yaşamak anlamına gelebilirdi."[20]

Bu, beklemeye dayanamayan yeni cinsel bağımsızlığın, hareketlerle dile getirilen ufak göstergeleri vardı. Margaret Sanger Londra'ya geldiği zaman çorap ören kadınlar görmüş ama "en çok otellerin dinlenme bölümlerinde —özgürlük belirtisi olarak tanımlayabileceğim— sigara içen hattâ kendi sigaralarını kendileri saran kadınlardan etkilendim" demişti.[21]

Erkeklerin sivil yaşama yeniden uyum sağlaması sorunu, savaş sonrası dönem edebiyatının ortak konusuydu. Kadınların ruhsal deneyimleriyse ciddi bir biçimde pek az dile getiriliyordu. Vera Brittain'in yazdığı ayrık örneklerden biri olan *Testament of Youth* adlı kitap, erkek yazarların ya kadınları bütünüyle göz ardı ettiğinden ya da "gözyaşları arasından gülümseyen" basmakalıp bir Andromeda ya da gene aynı basmakalıplıkta "savaşan askerlerin acılarıyla birikimlerinin sırtından geçinen" birtakım çıkarcı kadınlar yarattığından yakınıyordu.[22]

Robert Graves de *Goodbye to All That* adlı kitabının sonunda karısı Nancy'den söz etmiştir doğrusu. Nancy de toplumcudur ama ona göre "Toplumculuk yalın bir ereğe ulaşma yoludur: bu erekse cinsler arasında eşit tüzel haklar elde etmektir." Graves şöyle yazar,

"Nancy, dünyadaki bütün yanlışlıkları erkek egemenliğine ve dar görüşlülüğüne yükler; benim savaşta yaşadıklarımı, emekçi sınıfından

[20]Vera Brittain, *Lady into Woman*, Londra 1953, sayfa 186.

[21]Sanger, *An Autobiography*, sayfa 127.

[22]Brittain, *Lady into Woman*, sayfa 188.

milyonlarca kadının hiç yakınmadan katlandığı acılarla kıyaslanacak bir şey olarak görmez."[23]

Bununla birlikte milyonlarca emekçi sınıfı kadınının katlandığı bu dile getirilmemiş acılar, kıvrandırıcı güçlükler, yıkılıp giden düşler karanlıkta kalmış, dolayısıyla kolayca yok sayılabilmişti.

Savaşın sona ermesiyle birlikte yönetici sınıf işe alışıldığı gibi geri dönülmesini istemişti. Başlangıçta son derece sakınımlı bir biçimde ilerlemek zorunda kalmışlardı. Silahlı ve öfke dolu kahramanlarla çabucak sona eren bir bağımsızlık döneminin tadına varmış, cinsel ikincillik yanılsamalarına geçit vermemeye başlamış kadınlarla karşı karşıya kalmışlardı. Birliklerin salıverilmesi son derece yavaş gerçekleştiriliyordu. Askerlere, yeni bir dünya, kahramanlara yakışan evlerle ilgili sözler veriliyordu; gerçi başlangıçta kira denetimi, belediyeye ait evlerde barınma, eğitimin ve toplumsal güvencenin yaygınlaştırılması konusunda bir yasa patlaması yaşanmıştı ama verilen sözler asla tutulamayacaktı. Savaş biter bitmez başlayan bu reformlar tam bir ayaklanma havası içinde yürütülüyor, başkaldırılar, kargaşalıklar kendiliğinden patlak veriyordu; endüstriyel savaşımlar öylesine yaygınlaşmıştı ki kolluk güçleri bile greve gitmişti.

Kadın haklarını savunan örgütler savaş yüzünden bölünmüştü ama kadın hakları savunuculuğu bilinci son derece sağlamdı. Gerçekten de savaşın toplumsal sonuçları yüzünden hareket yeni bir kültürel özgüven kazanmıştı. Hükümet son derece başarılı bir böl ve yönet siyaseti güdüyordu. Kadın ve erkek emekçiler arasındaki uzlaşmazlık sömürülüyordu. Sınıflar arasındaki farklılıklar kadar genç ve yaşlı kadınlar arasındaki farklılıklar da kullanılıyordu. 1918–1920 arası dönemde, ileri yaştaki ve daha ayrıcalıklı kadınları kollayan bir dizi reform yasası çıkarılmıştı. 1918'de 30 yaşın üzerindeki kadınlara oy hakkı verilmişti ama

[23]Robert Graves, *Goodbye to All That*, Londra, ilk bas.1929, Penguin 1966, sayfa 237.

1928'e kadar kadınlar erkeklerle aynı koşullarda oy kullanma hakkına kavuşamamıştı. Dora Russell 1925'de *Hypatia* adlı kitabında acı bir dille şunları yazıyordu,

"1918'de, çocuklarımızın ölüp gitmesine yardım ettiğimiz için önümüze birkaç Kadın Şövalye sanı ya da MEB (İmparatorluk Madalyası) atar gibi, bize oy hakkı bağışladılar... Bu oy hakkını daha kolay söz geçirebileceklerini düşündükleri ileri yaştaki kadınlara verdiler."[24]

Kadınların jürilerde de yer almasına izin verilmişti ama oy hakkı sağlayan mülk sahipliği kuralı yüzünden bu yalnızca evi olanlar için geçerliydi. Kadınların hâlâ belirli birtakım suçlar konusunda karar verme yeterliliğine sahip olmadığı düşünülüyordu. Cinsellikle ilgili bir suç davası görülürken Yargıç şöyle bir öksürür, bunun üzerine kadınlar dışarı çıkardı. 1919'da Cinsiyet Engelini Kaldırma Yasası meclisten geçirilmişti. Bu yasa uyarınca hiç kimse cinsiyeti ya da evlilik durumu yüzünden devlet memurluğundan ya da kamu ve tüzel görevlerden yoksun bırakılamazdı. Dolayısıyla kadınlar —harcayacak boş zamanları varsa elbet— Sulh Hâkimi olabilecekti.

Yarattığı sonuçlar açısından çok daha etkili olansa 1918'de çıkartılan Ana ve Çocuk Sağlığı Yasası'ydı; bu yasa yardımıyla artık bakımevleri açılabilecekti. Söz konusu Yasa, kadın örgütleri, özellikle de daha iyi gebelik koşulları için uğraşıp duran Kadın Ortak Çalışma Birliği açısından kazanılmış büyük bir zaferdi elbet. Ama bu durumun —savaş sırasında uluslararası sermaye uğruna kıyılan canların yerini doldurması için kadınları çocuk doğurmaları gerektiğine inandırmak gibi— başka bir yönü daha vardı.

Ana karnındaki bebeğin, kadınlarla aileyi çok yakından ilgilendiren, gelişim sağlığı için gerekli koşulların hazırlanmasının kaynağında iki ayırıcı nitelik vardı. Bu, bir yandan emekçi sınıfının ve toplumsal reformlardan yana olan kadınların baskısının sonu-

[24]Dora Russell, *Hypatia*, Londra, sayfa 3–4.

cuydu. Öte yandansa, emek gücünün eğitim ve öğrenimiyle devlet arasında farklı bir ilişki kurulmasını gerektiren kapitalizmdeki yapısal değişiklikleri gösteriyordu. 1918'de apaçık görülen bu eğilimlerin, uzun erimde kadınların konumuyla ailenin işlevi üzerinde son derece önemli bir etkisi olacaktı.

İster emekçi hareketinin içinde olsun ister dışında kalsın, kadın hakları savunucularının çoğu kapitalist toplumdaki bu yön değişiminin ayrımında değildi. 1918'de insanlarda ağır basan duygu, oy hakkı verilmesinin bir başlangıç olduğuna duyulan inançtı. Siyasal görüşleri açısından farklı kümelerde olsalar bile, kadınların durumunda sürekli bir ilerleme, tam özgürlüğe yönelik dengeli bir hareket olduğunu düşünüyorlardı. Örneğin Isabella Ford, 1918'de eski yoldaşı Alf Mathieson'a şunları yazmıştı,

"Artık bizi bekleyen büyük görevler, yani Barış, Reformlar ve bütün geri kalanlar üzerinde çalışmak çok daha kolay olacak. Bundan böyle elimizde, şimdiye kadar sahip olmadığımız bir silah var."[25]

Oy hakkı işe yaramaz bir silah değildi ve kadınlar yasalar yoluyla birçok kazanım elde edecekti. Bununla birlikte, toplum yapısı değişmeden kalırken yasaların yol açtığı değişim türünün birtakım sınırları vardı.

O sıralarda, kazanç sağlama ve sanayi ile ailedeki cinsiyete dayalı işbölümünü sürdürme gereksiniminin, reformlara karşı koyabileceği, ataerkilliğinse hâlâ bu gereksinime hizmet ettiği pek az kişinin gözünden kaçmıyordu.

Margaret Sanger'ın 1915'de karşılaştığı ve "ateşli bir kadın hakları savunucusu"[26] olarak tanımladığı, doğum denetiminde etkin bir işlev yüklenmiş olan Stella Browne, Eden ve Cedar Paul adlı toplumcular tarafından yayıma hazırlanıp 1917'de basılan

[25]Isabella Ford'dan Alf Mathieson'a mektup, 1 Şubat 1918, Alf Mathieson's Letter Book.

[26]Sanger, *An Autobiography*, sayfa 119.

nüfus konulu kitapta çok daha kötümser bir görüş belirtiyordu. Kitapta doğum denetimini destekleyen ya da buna karşı çıkan Alman ve İngiliz toplumcuların çeşitli yazıları bulunuyordu. Stella Browne, savaştan sonra Analık Güvencesi'nin getirileceğini öngörüyordu. Ama bunun da, kadın emeğiyle doğurganlığının çok daha acımasız ve sistematik bir biçimde sömürülmesine yol açacağını düşünüyordu. Kadın hakları savunuculuğuna, doğum denetimine, kadınların savaş sırasında güvence altına almayı başardığı ekonomik ve toplumsal ilerlemelere karşı ideolojik bir tepki doğuracağını öngörüyordu. Düşüncesine göre,

"... kızlar için, duygusal ve evle ilgili konularda yoğunlaşan özel bir eğitim biçimini, bazı gericilerin "olağan aile" terimiyle dile getirdiği şeyleri destekleyen; din öğretiminin izinli bönlüklerine, tartışma düzleminde tafra satan konuşmacıların ve para yiyen, kendini bilmez bir tutum içinde yersiz sözler eden basının arka çıktığı; yoksullara gebeliği önleyen araçların satışının cezalandırılabilir (ya da en azından kısıtlanabilir) olması için ortaya koyulan kararlı çabalarla pekiştirilmiş ateşli bir propaganda var."[27]

Gerçi etkileri hemen görülmemişti ama karşı saldırı başlamakta gecikmemişti; kadın hakları savunucularıysa bunlara bir süre dayanacak kadar güçlüydü.

[27]F. W. Stella Browne, Women and Birth Control, (yay.) Paul, *Population and Birth Control,* sayfa 248.

18

Kadın Hakları Savunuculuğu Karşıtlığı

"GENÇ KUŞAKLAR, savaşın tüm dünyada tutuşturduğu özgürlük bayrağını yakaladığında yıl 1919'du; açık sözlü yaşlı siyasetçiler buna gençlerin azat ettiği özgürlük belgesi diyordu."[1]

Hutchinson *This Freedom* adlı kitabında Doda'nın ailesine baş kaldırışını, cinsel haz arayışını, kışlaya benzeyen Devlet Bakanlığı'nda yazman olarak kazandığı haftalığıyla kavuştuğu bağımsızlığı anlatmıştı. O günlerde söylenen bir şarkı erkeksi kadınlarla kadınsı erkeklerden yakınıyordu — Susie Abla, askerlere gömlek dikmeyi bıraktı, o zaman kendisine tıraş olmayı öğrenmesi söylendi. Amerikalı kadın topluluklarından olan "Kızgın Kadınlar" ve "Taş Yürekli Hannah"lar popüler müziği ele geçirmişti.

Cinsel huzursuzluğun kültürel belirtileri savaştan önce de apaçık görülüyordu. Savaş yıllarının boşa harcanmış ve yitirilmiş bir zaman olduğunun buruk bir biçimde kabullenildiği, o gevşek ve dibe vurmuş ortamda, bu belirtiler kendilerini çok daha güçlü bir biçimde gösterir olmuştu. 1918'de boşanmalar görülmemiş ölçüde artmıştı ve bu oran hızla yükseliyordu. 1923'de çıkan Evlilik Yasası, evlilik dışı cinsel ilişkilerin erkekler kadar kadınlar için de boşanma nedeni olacağını belirtiyordu — bu da törel ölçütlerde eşitliğin kabul edilmesi demekti. Devlet hizmetinde çalışan yüksek sınıfın ahlâk anlayışı da değişmişti. Boşanmış kadınlar saygınlık kazanmıştı. Cinsel açıdan onaylanan durumlarla ilgili düşünceler farklılaşmıştı. Bir zamanlar göreneklerin yasakladığı kadın ya da erkek eşcinselliğiyle ilgili konular, genç orta sınıf aydınları arasında açıktan açığa tartışılır olmuştu.

[1]Hutchinson, *This Freedom*, sayfa 298.

Töreciler bu değişiklikleri hiç mi hiç onaylamıyordu. Din adamları titreyerek yapılan yeni dansların, pislik yuvalarının ahlâk anlayışına bir ölçüde saygınlık kazandırdığından yakınıyordu. İleri yaştaki kadın hakları savunucularının çoğu, savaş öncesi dönemi anımsayamayan genç kadınların rahatlığına; 1900'lerin başındaki ağırbaşlı ilericilerin aklından bile geçmeyen bu cinsel özgürlükten hoşlanmalarına şaşıp kalmış olmalıydı.

Oysa yirmili yılların başındaki cinsel özgürlük aslında son derece yüzeyseldi. "Özgür kız" terimi başlangıçta hiç de kötü anlamda kullanılmıyordu. 1927'de ilk kez Punch dergisinde küçültücü bir sözcük olarak kullanılmıştı ama 1918'de "Dayanılmaz Özgür Kız" adlı bir film gösterime girdiğinde bu terim yalnızca erkeksi genç bir kadını tanımlamaktaydı. Bu özgür kız motosikletin arka selesinde giden "güvenilir" ve "yürekli" biriydi. Canciğer dost, tam bir yoldaş, sporcu, etkin cinsellikle ilgisi olmayan, şu süzgün, büyüleyici dişilerden bütünüyle farklı olan bir kızdı bu.

Cinselliğe hiç saçmalamadan yaklaşarak büyüklerini şaşkınlığa uğratan genç kadınlar, aslında geleneksel cinsel misillemeler karşısında son derece savunmasızdı. A. S. M. Hutchinson, *This Freedom* adlı kitabında Doda'yı arka sokakların birinde çocuk aldırırken öldürerek orta sınıf ahlâk anlayışına uygun davranmıştı. "Öz benliğinin tanrılarının, boş ve anlamsız olan şeylerin, denetimsiz özgürlüğün, hiç durmadan haz peşinde koşmanın... sunağında uzanmış yatıyordu."[2]

Elde bulunan gebeliği önleme yöntemlerinin yetersizliği ve doğum denetiminden habersiz genç kadınların bilisizliği, kadın cinselliğinin özgürleşmesini kısıtlıyordu. Bu "yeni özgürlük" orta sınıf gençliğine aitti. İleri yaştaki evli kadınlar bunun kapsamına girmiyor, emekçi sınıfı kızlarınıysa pek az etkiliyordu. Yirmili yıllarda genç kuşakların cinsel alışkanlıklarıyla ilgili her zamanki

[2] *Agy.*, sayfa 314.

homurdanmalar da eksik değildi elbet. Emekçi sınıfı kızları, armağan almak için delikanlıdan delikanlıya koşmakla suçlanıyordu. Daracık bir alanda yaşamanın ve yoksulluğun neden olduğu iç karartıcı yaşam biçiminde, tek kaçış yolu sevi olmuştu. Gençkızların sevda serüvenleri konusundaki düşünceleri hafif romanlardan ve herkesin beğendiği yeni şarkılardan kaynaklanıyor, cinselliğiniyse kısacık kaçamaklarla yaşayabiliyordu. Dansa gidecek parası olmayan genç kızlarla delikanlılar, "maymun salınması" adı verilen gezintiler sırasında sokaklarda tanışıyordu. Leonora Eyles 1922'de yazdığı *The Woman in the Little House* adlı kitabında kısa gönül çelme döneminin, emekçi sınıfı kadınlarının çoğunun görüp görebileceği tek özgürlük anı olduğunu belirtiyordu.

"Söz konusu delikanlılar olduğunda, günümüzün kızları "işini bilir." Erkek arkadaşı olmayan bir kız mutsuz evinde oturup çamaşıra, ütüye yardım eder, anasıyla babasının bitmez tükenmez yakınmalarını dinler ve küçük kardeşlerinin gürültüsüne katlanır."[3]

1920'lerde cinsel meydan okuma benimsenmiş bir davranış biçimi, o günlerde geçerli olan kültürel bir bakış açısıydı; gerçi bu tutum ataerkillik ruhunu korkulara salıyordu ama kadınların karşılaştığı sahici sorunların birçoğunu göz ardı ediyordu. Her şeye aldatıcı bir parlaklık veriyordu. Bu, çoğunluk için yeni bir yaşam biçimi değil, ayrıcalıklı azınlık için bir kurtuluş yoluydu. Ray Strachey *The Cause* adlı kitabında cinsel başkaldırının, savaş gerilimiminden sonra gösterilen bir tepki olduğunu ve eski dönemin edilgen taşbebek kadın kahramanının sonsuza kadar yok olup gittiğine inandığını belirtiyordu.

Aslında boş zaman endüstrisindeki değişiklik, beyaz yakalı genç kadın emekçilerin güç kazanmasıyla birlikte güzelleşme gereçlerinin, ucuz giysilerin ve film endüstrisinin de yayılıp genişlemesi anlamına geliyordu. Gerçi bunalım dönemi bütün bu

[3]Leonora Eyles, *The Women in the Little House*, Londra 1922, sayfa 67.

gelişmeleri sınırlayacaktı ama çok daha varlıklı olan Güneydoğuda söz konusu boş zaman ürünlerinin toplu pazarlaması başlamıştı ve sürüyordu.

1923'de saçlar kısalmış, 1926'da oğlan çocuklarınınki gibi kesilmeye başlanmıştı. Kadın berberlerinin işi yolundaydı. Moda da değişmişti. Gerçi savaş sonrası moda dergileri büyükanaların giyim biçiminin geri geldiğini yazıyordu ama kadın giysilerindeki değişim son derece çarpıcıydı ve giysi dolabının tepeden tırnağa yenilenmesini gerektiriyordu. Giysiler 1924'den başlayarak boru biçimine sokulmuştu. Ağır basan renk, soluk kahverengiydi — üreticilerinin hâlâ savaştan sonra ellerinde kalan asker rengi kumaşları değerlendirdiği söyleniyordu. Etek boyları kısalmıştı. 1924'de ipek çoraplar çıkmış ve çorap harcamaları artmıştı. Aynısı etekler için de geçerliydi. Giysiler hafiflemiş, dolayısıyla devinmek kolaylaşmıştı. 1925'de giysiler, Victoria dönemi ortalarındaki ağırlıklarının onda birine inmişti. Bu da kadınların çok daha çevik ve devingen olması demekti ama kısa etekler ve ince pabuçlarla işe gitmek bir sorun olmuştu. 1924-25'de baldıra kadar uzanan Rus çizmeleri çok beğeniliyordu ama giyim meraklısı orta sınıfta bu moda pek uzun sürmemişti çünkü giyenlerin her yere yaya olarak gidip geldiği izlenimini uyandırıyordu. Bu çizmeler yalnızca yoksul emekçi sınıfı kızlarının ayağında kalmıştı. Kısa etekler Genel Grevin hemen sonrasına kadar sürmüş, ardından fırfırlarla saçaklar çıkmış ve 1928'de etek boyları uzamıştı.

Bütün bu değişiklikler kadının bedensel açıdan, uzun, ağır eteklerinin içinde bunalan Victoria dönemi kadınına oranla çok daha özgür olduğu anlamına gelse de modada yer alan öbür değişiklikler bu rahatlığı azaltıyordu. Kadınlar artık belli belirsiz, gizlice boyanmayı bırakmıştı. 1920'lerde amaç boyanmanın fark edilir olmasıydı. Kadınlar sanki ele geçirmek üzere oldukları yeni ve yabancı eril dünyayla yüzleşmek üzere kendilerine maske yapmaya zorlanmış gibiydi. Güzellik gereçleri üretiminde İngiltere

Amerika'yı izliyordu. Genellikle kadınlardan oluşan güzellik uzmanları neredeyse kutsal sayılıyordu. Ne kadar süssüz olursa olsun her kadın beyaz perdedeki kadın kahramanlara öykünmeye başlamıştı. Dişilik imgesi milyonlarca kadına yansıtılıyor, bu da kapitalizmin çıkarlarına hizmet ediyordu. Yalnızca film ve güzellik gereçleri endüstrisinden dolaysız olarak kazanç sağlanmakla kalmıyor aynı zamanda güzellik ve çekicilik, harcanan milyonların arkasına gizlenen parasal ve cinsel yoksullukla perdedeki resimden sarayların dışında, gerçek dünyada sürüp giden bıkkınlıkla bezginliği başka bir kılık altında gizleyerek pazar yoluyla erişilebilir oluyordu.

Yüzeyselliğine ve gerçeklerden kaçma niteliğine karşın savaş sonrasında ortaya çıkan cinsel başkaldırı, Victoria dönemi kadınlarına biçilen geleneksel işlevlerle hâlâ büyük bir uzlaşmazlık içindeydi. Yirmili yılların sonlarında bu ufacık başkaldırı üzerinde bile engelleme vardı. Zamanın sevilen şarkılarında Susie Ablayla Taş Yürekli Hannah, kendini "Balayı Sokağındaki Küçük Beyaz Ev"de mutfak perdeleri üzerinde oynaşan kelebeklerle sarılmış buluveriyordu. "Mutlu Bez Bebek" artık "erkeklerin unutuverdiği bir kızdan" başka bir şey değildi. Eğer yerini öğrenmemekte direnirse, "Kasabadaki En Yalnız Kız" olup kalırdı. Gene Austin'in "Molly, ben ve bebek üç kişi ederiz" diyerek kurduğu "Mavi Cennete" asla giremezdi. 1930'a doğru Noel Coward'ın "Ballumazoo Adasında" yaşayan "örnek genç kız" hakkında yazdığı sıralarda, "hanımlar sıkıntılı, evcimen ve soluk tenli" olup çıkmıştı. Bu kadınlar oy hakkı hareketini umursamıyordu. Sahiden de "Kadınların Seçme Hakkının," giysi gibi bir şey olduğunu düşünüyorlardı.

Yirmilerle otuzların kültürel tutumuysa, Victoria döneminkinden çok uzaktı. Bu bir tepkiye pek benzemiyordu; kadın hakları savunuculuğu karşıtlığı, yeni toplumsal ve kültürel biçimlere girmiş gibiydi. Bir hareket olarak kadın hakları savunuculuğuna

siyasal açıdan karşı çıkmak yerine, ataerkilliğin yeni savunucuları kadınlara, cinsel gereksinimlerinin ancak kendilerini aşağılayan erkekler tarafından karşılanabileceğini söylüyordu. "Kaba Erkek" döneminin çabucak eski durumuna kavuştuğu ortaya çıkmış; cinsel özgürlük söylemleriyse maske olarak kullanılmaya başlamıştı.

1926'da W. L. George'un *Gifts of Sheba* adlı kitabı yayımlanmıştı. Kitapta, roman kahramanı Hallam, kadın hakları savunucusu olan kadın kahramanın sakat kocasını öldürür; yasak oluşu ve iticiliğiyle kadının ilgisini çekmeyi başarır. Hallam romanın son bölümünde kadına bakarken son derece hoşnuttur. "Bak şu işe, sonunda yaşam onu da bir şeye benzetti. Kafasından toplumbilimi çıkarttı, düşüncelerinden bazılarını yerle bir etti ve onu olması gereken kişiye —yani bu işten anlayanların hoşlanacağı bir kadına— dönüştürdü." Hallam türü kahramanlar kendilerini hep, kadınlara son derece büyük bir iyilik yapıyormuş gibi gösteriyorlardı. Kadınlara, kadın hakları savunuculuğunun kendilerini mutsuz edeceği, aydın ve bezgin olacakları söyleniyordu. "Kaba Erkek" cinsel doyum getirecekti — ama bunun karşılığı uysallık olacaktı. Kitapta Hallam Isabel'e şunları söyler,

"Çağdaş bir kadınsın sen. Sevdayı hayvanlar gibi yaşayamazsın, bunu yapmayı bilen tek yaratık onlardır. Güçlü erkeklerle de yaşayamazsın çünkü yönetilmek senin için yıkım olur; zayıflarla da yapamazsın çünkü onlara yön verme sıkıntısına girersen yok olur gidersin... Çağdaş bir kadının yaşayabileceği tek erkek türü, kadınları hiç mi hiç umursamayanlardır."[4]

Isabel, Hallam'ın kollarına atılırken adam kızın yüzüne karşı kayıtsızca esner.

1930'ların başında yazan özgürlükçü kadın hakları savunucusu Winifred Holtby "kısacık kesilmiş saçlar ve kullanışlı ayakkabılar,

[4]W.L. George, *Gifts of Sheba*, Robert Graves ve Alan Hodge'dan alıntı, *The Long Weekend*, Penguin, 1971, sayfa 124.

kadınlarla erkekler arasındaki farkı vurgulamak üzere, kuyruklu, fırfırlı, kırmalı giysilerle sarılıp sarmalanan kadının yeniden giydirilmesi konusunda başlatılan güçlü akıma karşı bir savunma savaşı başlatmıştır" diyordu.[5]

Winifred, ellili yıllarda Birleşik Devletler'de Betty Friedan'ın dikkatini çeken birtakım gelişimleri o zamandan görmüştü. Bebek yüzlü sarışın film yıldızları yeni bir güzellik imgesi yaratmaya başlamıştı. Aydınlar arasında, orta sınıf kadın hakları savunuculuğunun ideolojik temeli olan özgürlükçü usçuluğa karşı bir tepki vardı. Kadın hakları savunucuları, Lawrence coşkusu ve "doğal" kadınlarla başa çıkacak kadar güçlü değildi.

Faşistlikse çok daha fazla kötülük saçan bir düzlemde, aklı başında özgürlükçü erkeklerin gizlediği duygulardan yararlanıyordu. Almanya'da Otto Weininger'in yazdığı, kadın özgürlüğünün bir Yahudi oyunu olduğunu öne süren kitap sürekli basılıp duruyordu. Gerçi savaşın yarattığı parasal durum, kadınların mutfağa dönüşünü olanaksız kılıyordu ama Naziler onların kendilerine uygun etkinlik alanlarında bulunması konusunda kuru gürültü koparmaktan geri kalmıyordu. Mosley, 1932'de yazdığı *The Greater Britain* adlı kitabın "Kadın İşleri" bölümünde "Gelecekteki örgütlenmemizde kadının işlevi önemli ama erkeklerinkinden farklı olacaktır; erkeklerin erkek, kadınlarınsa kadın gibi olmasını istiyoruz" diyordu.[6]

Bu "eşitlik ama farklılık" üzerine kurulu sav, sonradan ayrımına bile varılamadan öbür siyasal çevrelere de sızacaktı. Hitler Almanya'sında vurgulanan kadının yerinin evi olduğu konusu, bazı İngiliz sanayicileri arasında da büyük bir kabul görmüştü. Örneğin 1933 sonbaharında Sir Herbert Austin, Hitler'i örnek gösteriyor ve kendi işyerinde çalışan bütün kadınların işine son verilmesinden yana olduğunu belirtiyordu.

---

[5]Winifred Holtby, *Women in a Changing Civilisation*, Londra 1934, sayfa 119.
[6]Holtby'den alıntı, *A.g.y.*, sayfa 161.

Bunlar uçta kalan düşüncelerdi ama savaşta geçen yıllar içinde ilk kadın hakları savunuculuğu bilinci yavaşça aşınıp gittiği için bu konudaki tutumlarla düşüncelerde çok daha yaygınlık kazanan bir değişimin de yer aldığını gösteriyordu. Bu devrimci emekçi sınıfı bilincinin genel çöküşünün bir parçasıydı ve bundan ayrı düşünülemezdi.

19

Birinci Dünya Savaşı'ndan Sonra İş, Sendikalar ve İşsizlik

ERİL UZLAŞMAZLIĞA karşın kapitalist ekonominin, özellikle İngiltere'de, kadın işgücüne gereksinimi sürüyordu, çünkü bunun yerine koyulabilecek ucuz, niteliksiz, sendikalaşmamış başka bir emekçi kitlesi yoktu. İşverenler gittikçe artan uluslararası yarışmacılıkla yüz yüze kalmış ve hangi yöntemle olursa olsun ücretleri indirme, üretimi "verimlileştirme" yollarını aramaya başlamıştı. Yeni sanayi kollarının, hafif mühendislik ve kimya dallarının geliştiği Orta ve Güney-Doğu İngiltere'de, kadın işgücünde de artış vardı. Ustalarla işçiler arasında yer alan eski sınırlar kalkmıştı. Nitelikli tornacılarla döşemecilerin yerini, kurma-takma işiyle uğraşan ve çoğu kadınlardan oluşan yarı nitelikli emekçiler almıştı. Aynı süreç, geleneksel olarak kadınların çalıştığı işkollarında da yürürlüğe girmişti. Örneğin giyim endüstrisinde işverenler, bir bölümü tamamlanmış giysileri atölyede dolaştıran aktarma kayışları sistemini başlatmıştı. Yönetim bu aktarma kayışının hızını ayarlayarak işi hızlandırmaya çalışıyordu. Ama işin tuhafı emekçilerin aktarma kayışına duydukları öfkeyle var güçlerini harcayarak çalışmasına karşın giyim işkolunda verimlilik artmıyordu. 1933'de İş İnceleme Kurumu, Giyim Endüstrisinde Ücretler ve Kazançlar konusunda hazırladığı raporda şunları belirtiyordu,

"İşverenler büyük ve ucuz bir işgücü kaynağını ele geçirmeye çalışıyor; iş arayıp bulma haklarını yitirebilecekleri konusunda gözdağı verilen kadınlar haftada 12 peniye çalışacakları endüstriye sokulmak

isteniyor; buysa şimdi fabrikalarda çalışan nitelikli işçilerin işten çıkarılmaları sonucunu doğurur."[1]

Yirmili yıllarda ayak işlerini gören kızlar belirmişti. Ücretler düşüktü; ayrıca "yazmanlar" tabakasıyla salt yazı makinesi kullananlar tabakası arasında sürüp giden bir sınıf farkı vardı. Yüksek sınıftan saygın erkeklerin gönül eğlendirdiği tezgâhtar kızlarla hizmetçilerin sırnaşıklığı alt sınıf kızlarına geçmişti. Yazı makinesi kullanan kızlarla kimse evlenmek istemezdi. Bununla birlikte parasal ve cinsel bağımsızlığın bu kadarı bile işyerlerine giden kızların dış görünümünü değiştirmeye yetiyordu. Arnold Bennett 1920'de yazdığı kitabın "Para Kazanan Kızlar" bölümünde, bu kızların "paragöz" kişilere dönüştüğünü ve yeni iktisadi pazarlık güçlerini değerlendirdiklerini belirtiyordu.[2]

Yazı çizi işleri daha çok günlük çalışma biçimindeydi. İşaretyazısıyla yazı makinesi kullanmayı öğrenebilen kızlar Londra içinde dolaşıyor ve yörekentlerden öbür büyük kentlere gidip geliyorlardı. Erken işbaşı yapan emekçilerin bindiği tren ucuzdu ama bu da onlara çay içip çörek yiyerek geçirmeleri gereken bir saat boş zaman bırakıyordu. "Şefleriyle" uzak ve soğuk bir ilişkileri vardı. Bu adamlar mektup yazdırırken bile yazıcılar ve yazmanlarla kişisel olarak pek ender konuşan sert insanlardı. İşyerleri genellikle ufacıktı; yazı makinesi kullananlarsa aynı odada çalışan bir avuç kızdı. İşlerini kaybetmekten korkan erkek yazmanlar kızlara düşmanca davranıyordu. Yazı çizi işlerinde ve bankalarda iş bulan kızlardan, dükkân ya da fabrikalardakinden daha iyi sayılan işlerde çalıştıkları için gönül borcu duyması bekleniyordu.

İşsizlik tırmandıkça, direnişlerle sendikalaşma da olanaksızlaşıyordu. İşten çıkarılmayan yazıcılarla yazmanlar, talihli olduklarını düşünüyorlardı. Dışarıda yoksulluk ve aşağılanma uçurumu-

[1]Shirley W. Lemer, *Breakaway Unions and the Small Trade Union* adlı kitaptan alıntı, Londra 1961, sayfa 95–96.

[2]Arnold Bennett, *Our Women*, Londra 1920, sayfa 124–147.

na yuvarlanma tehlikesi vardı. Otuzlu yıllarda yazıcılar gün boyu makinelerine taktıkları boş bir kâğıdın önünde oturuyor, "şef" göründüğünde tıkır tıkır yazıyormuş gibi yapıyor, gittikten sonraysa yasaklanan sandviçlerini sakladıkları çekmecelerinin içinde ürkekçe dergi okuyorlardı. Kahve araları ender görülen bir ayrıcalıktı. Öğle yemeklerini Lyons'da ya da salt kadınlara ucuz yemek çıkaran bir aşevinin özel bir bölümünde yiyorlardı. Evli kadınların işte kalmasına ara sıra izin veriliyordu. Yazı çizi emekçileri hiç evlenmemeyi, evlenirlerse de ücretlerini yitirmeyi göze almak zorundaydı.

"Sözde nedenler," ücret kesintileri, erkeklerin yerine kadınları geçirme, üretime hız verme ve işsizlik yüzünden sendikaların güç yitirmesi, kadın emekçilerle erkek emekçiler arasında baş gösteren düşmanlığın nesnel nedenleri olduğu anlamına geliyordu. Kadınlar günah keçisiydi. İşsizliğe aslında kadınların çalışmasının neden olduğu konusunda yaygın bir inanç vardı. İktisadi durgunluk bütün emekçilerin pazarlık gücünü zayıflattığı için, eşit ücret sorunu sonu belli olmayan bir zamana kadar ertelenmişti. Hükümet Yarkurulları buna sözüm ona destek veriyor, Avam Kamarası'ysa kararlarını bu doğrultuda alıyordu. Ama eşit ücretin gerçekleşmesi 1930'da 1914'dekinden daha yakın görünmüyordu.

1933 Kasımında Westminster, Central Hall'da "savaş öncesi dönemin kadınlara oy hakkı toplantılarındaki ruhu belli belirsiz ama yanılgıya yer bırakmayacak biçimde yansıtan" bir alan toplantısı düzenlenmişti.[3] Bunun ardından 1934 Martında Eşit İşe Eşit Ücret toplantısı yapılmıştı. Ama 1933 işsizliğin doruk noktasına çıktığı yıldı.

İktisadi durgunluk, emekçi sınıfının geri çekilmeye zorlandığı uzun bir savunma grevi döneminden sonra başlamıştı. 1926'daki Genel Grev'in yenilgiyle sonuçlanması ve bunun ardından gelen

[3]Holtby, *Women in a Changing Civilisation*, sayfa 113.

maden endüstrisindeki grev, bunalım döneminin en belirgin niteliği olan yürek gücü kırılmasına yol açmış ve savaş sonrası dönemin kazanımlarını genişletme hattâ koruma olanağını bile en aza indirgemişti.

Kadınlar başka iş bulamadıkları için, 1921 ve sonrasında yeniden ev işlerinde çalışmaya başlamıştı. 1921'le 1931 arasında ev işlerinde çalışan kadınların sayısı 200.000'e ulaşmıştı. Otuzlu yıllarda bazı bölgelerde, umutsuzluğa kapılan erkekler de yeniden uşaklık işlerine girmeye çalışır olmuştu. Ama bu zorunlu gereksinimlerden doğan, gönülsüz bir dönüştü. Bazı kızların fabrikalarda çalışmayı yeğ tutmasına yol açan ev işlerinde çalışmaya besledikleri nefret, yalnızca işlerin zorluğuyla ücretlerin azlığından kaynaklanmıyordu çünkü her ikisinde de aynı etmenler geçerliydi. Genç kızlar özgürlüklerinin ellerinden alınmasına ve işverenlerinin ahlâk dersleri vermeye kalkışmasına çok kızıyordu. Margaret Powell *Below Stairs* adlı özyaşamöyküsünde, arkadaşının ona, hizmetçi kızların iş dışında çok az boş zamanı olduğu için genç erkeklerin onlara zaman ayırmadıklarını söylediğini, dolayısıyla kendisini fabrikada çalışıyormuş gibi göstermesini öğütlediğini anlatır.

Sendikaların kadın emekçiler karşısındaki tutumu belirsizliğini hâlâ koruyordu. Sendikalı kadınlar, kadınların eskiden de karşılaştığı sorunların aynısıyla yüz yüze kalıyordu. Ama 1920'lerdeki genel eğilim, küçük sendikaların birleştirilmesi, kadın sendikalarınınsa erkeklerle birlikte kurulacak daha büyük bir sendika çatısı altında toplanması yönündeydi. Büyük sendikalar çok daha güçlüydü ve grevde ücret ödeyebiliyordu. Küçük sendikalar, arkadaşlığa dayalı dernekler, kadın sendikaları ya da sol görüşlü siyasal birlikler, grevle karşı karşıya kaldığında dağılıp gidiveriyordu. Kadın sendikalarının son derece önemli bir eğitsel işlevi vardı ama grevlerde üyelerini savunamıyordu. Öte yandan büyük sendikalar, hem erkek egemenliğine hem de yazgıcılığa yatkındı. Barbara Drake 1921'de yazdığı *Women in Trade Unions* adlı

kitabında, kadın örgütlerinin hazırladığı I. Dünya Savaşı Raporunda belirtilen kadınların erkekler tarafından denetlenmesi tehlikesiyle ilgili uyarılarını ve önerilerini yineliyordu. Barbara, söz konusu sorunun henüz kadınlar kolu tarafından çözümlenmediğini çünkü bunu da erkeklerin denetlediğini söylüyordu. Bu nedenle sendikalarda kadın danışma kurullarının oluşturulmasını salık veriyordu. Bu kurulun işi, özel sorunları olan kadın üyelere yardım etmek ve onları sendika işlerine katılmaları konusunda yüreklendirmek olacaktı. Ama bu kurul ancak kadınlar ayrımcılığın bilincine varırsa gerçekten yararlı ve etkin olurdu. Yönetimde yer almayan sıradan üyelerin baskısı olmadan bu danışma kurulu sendikalı kadınların sorunlarını çözemez ve anlamsız ve göstermelik bir şey olur çıkardı.

Kadınların sürekli katılımını sağlamak hâlâ çok zordu. Kadınlar sıra dışı koşullarda eyleme geçer ama sendikalardan da erkeklere oranla daha çok şey beklerdi. Örneğin Genel Grev'de Harrow'da basım işlerinde çalışan kadınların çoğu, maden emekçileri gözcülük ederken sendikaya katılmışlardı. Bu eylem "sendikamızı gözümüzde sahici kıldı" diyorlardı. İşe dönme ve madencileri tek başına bırakma kararıyla uğranan düş kırıklığı özellikle kadınlar arasında son derece büyük olmuştu.

"Greve son verilince, büyük bir şaşkınlık ve öfke baş göstermişti. 'Bunun anlamı ne?' diye soruyorlardı. Durum kızlar açısından yalındı. İşverenlerimizle savaşıyoruz. İşler iyiye gidiyordu: grevi sürdürmeli ve kazanmalıydık. Haksızlığa uğranmıştı. Sendikalar insanları kandırıyor olmasındı."

Aslında bu olayda "Sendikacılığın başarısızlığa uğramadığına, yalnızca önderlerin ellerine verilen gücü kullanmaktan çekindiğine" inanıyorlardı.[4]

[4]G.T. Letter, The Girls Talk It Over, *The Women Worker*, Haziran 1926, sayfa 3.

Bununla birlikte kadınlar kendiliğinden patlamaya, parasal sorunların çok ötesine geçen savaşımlarını savunmaya ve kahramanca meydan okumaya hazırdı. Örneğin 1928'de genç kadın emekçiler, sendika kurallarına aykırı olmasına karşın, Rego Kumaş Dükkânındaki işverenleriyle çatışmaya girdiler. Yaşları 16'yla 21 arasında değişen bu kızların yürekli çabaları tüm topluluğu etkilemişti. Arkalarında yalnızca sendika kolları değil, Edmonton İşçi Partisi ve Belediye Meclisiyle birlikte dükkâncılar ve kamuoyu da yer alıyordu. Ramsay Macdonald bile 1£'luk bağışta bulunmuştu. Geniş katılımlı toplantılarını gerçekleştirmeleri için Co-op Sineması kendilerine verilmiş ve Ulusal İşsiz Emekçiler Hareketi Bandosu onlar için çalmıştı. Grev gözcülüğünün ardından yüzlerce kız Edmonton Town Hall'a gitmiş ve şarkı söyleyip konuşmaları dinlemişti. Londra Yarkurulu grevi Rego'nun seksen dükkânına daha yayma kararı alınca kızlar kent sokaklarında, ellerinde "işi bırak" sloganının yazılı olduğu pankartlarla, şarkı söyleyip dolaşmaya koyulmuştu. Rıhtıma ve otobüs garajına geldiklerinde liman ve ulaşım emekçileri de yardımlarını esirgememişti. Sonunda uzun bir savaşımın ardından yenilgiye uğrayan Rego kızları, kadınların kendi başlarına örgütlenip eyleme geçebileceklerini de bir kez daha göstermişti.

Bununla birlikte güçlükler eskisi gibi sürüp gidiyordu. Koşullandırmalar, kadınların sendika örgütlerine katılmalarını zorlaştırıyordu. Kadınlar, yalnızca erkeklerin yönetiminde bulunan sendika yapısının bürokratik düzenine değil, kaba saba önyargılara da göğüs germek zorunda kalıyordu.

Kadınlar sendikadayken, tek sorun katılım olarak kalmıyordu. Çalışan kadınların çoğu sendikaya kayıtlı değildi. TUC Başkanı Arthur Pugh'un yaklaşık hesabına göre, 1926'da çalışan 5.750.000 kadının yalnızca altıda biri sendika üyesiydi. 1927'de *The Communist*'de yazan Beth Turner, erkek sendika görevlilerinin bu konuda en az kadınlar kadar suçlu olduğunu düşünüyordu. Savaştan sonra kadınlar, savaş sırasında çalıştıkları işlerden

atılmıştı; herkese sevinçle duyurulan "olağan yaşamlarına" dönüşleriyse "amansız bir yarışma ve arttıkça artan bir sömürü" anlamına geliyordu. Sendikaların buna verdiği karşılık son derece olumsuzdu.

"Sendikalar eskiden bu kötü durumu ya göz ardı ederek ya da kadınları sanayiden bütünüyle uzak tutmaya çalışarak çözümlemeye çalışırdı. Sendikalarla işverenler arasında yapılan anlaşmalar, kadınlara ancak belirli birtakım çalışma alanlarında iş verileceği konusunu sağlama alırdı — bu çalışma alanlarıysa hep en düşük ücret ödenen işleri kapsardı.

"Bazıları solcu sayılmasına karşın, eşit işe eşit ücret ilkesine var gücüyle karşı çıkan birtakım sendika başkanları hâlâ var."[5]

Beth kadınların yaptığı birçok işi örgütlemenin ne kadar zor olduğunu gösteriyordu. Örneğin ev işlerinde çalışan kadınları sendikalılaştırmak, iş koşulları yüzünden neredeyse olanaksızdı ama gene de birkaç girişimde bulunulmuştu. Kadınlara verilecek işsizlik ücretinin geri çevrilmesi, kadınların haftada l£ 25 penilik düşük ücretli işleri kabul etmelerine yol açmıştı. Önerilen ilk işe girmeyen kadınlara, para yardımı da kesiliyordu. Birçok alanda evli kadınlar çalıştırılmıyordu, dolayısıyla onlar çok daha kötü durumdaydı.

Ertesi yıl Marjorie Pollitt aynı gazetede bu konunun benzerini ele almıştı. Theresa Wolfson'un yazdığı *The Woman Worker and the Trade Unions* adlı kitabı irdeliyordu. Wolfson, Amerika'da kadın emekçilerin işe alınmasının aksamasını bir ölçüde, sendikaların işkollarına dar açılı bakışına ve kadın emekçilerin gerçek sorunlarını bilmeyişine bağlıyordu. Marjorie Pollitt "İngiltere'de sendika görevlilerinin, kadınları örgütleme konusunda birçok sorunlarla karşılaşıyoruz ama onları sendikaya sokabilirsek o zaman da durduramayız" diyerek "attıkları çığlıklara alışığız," diyordu. Marjorie, "örgütleyenlerin amaçlarında içten ve

[5]Beth Turner, Women in the Labour Market, *The Communist*, Kasım 1927, cilt 2, no. 10, sayfa 223.

direngen olmaları durumunda"[6] bu sorunların üstesinden gelinebileceğine inanıyordu.

Marjorie Pollitt, Genel Grev sırasında kışkırtıcılık suçlamasıyla tutuklanan Komünist Partisi'nin kadın üyeleri arasındaydı. Bow Street'de "The Workers Bulletin" adlı, Komünistlerin çıkarttığı haber dergisini bastığı için 50£ para cezasına çarptırılmıştı. Cezayı ödemiş ama öğretmenlik işini kaybetmiş, sonradan da öğretim belgesinin elinden alınması tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştı. Toplantılarda "kışkırtıcı" biçimde konuştukları, topluluklara propaganda yazıları dağıttıkları, bunları bastıkları, hattâ "The Workers Bulletin" dergisi bulundurdukları için başka kadınlar da tutuklanmıştı.

Madenci lokavtı sırasında, evli olmayan erkeklerle kadınlara yapılan para yardımı konusunda kömür çıkartılan bölgelerde büyük bir çalkantı yaşanmıştı. Bir madencinin karısı, maden emekçilerinin karşı çıktığı günde 8 saat çalışma koşuluyla işe dönüp dönmeyeceklerini sormak üzere Baldwin'e giden Mr Fulwood adlı birine karşı Mansfield bölgesinde yapılan bir gösteri yürüyüşünün ayrıntılı açıklamasını yollamıştı. Kadınlar bir çelenk hazırlayıp adamın evine göndermişti. Çelenk parçalanmaya başlayınca genç bir madenci bunu çiçekler ve eğrelti otlarıyla düzeltmişti. Topluluğa Mr. Fulwood'un kolluk güçlerinin koruması altında olduğu söylenmiş ama adamın evine doğru yürüyüş sürdürülmüştü.

"Ardından kadınlar 'Al Bayrak' şarkısını söylemeye, sonra da Fulwood ailesini yuhalamaya ve "Baldwin'in Piçi" diye bağırmaya koyuldular. Sonra A. J. Cook için üç kez yaşa diye bağırdılar. Bunun ardından gösteriye katılanlar dönüşe geçti; evlerinin yolunu tuttukları sırada Clipstow madenciler sendikası görevlisi Mr. Sam Garner, kadınları durdurdu ve sorunlarının yasal yollardan çözülebileceğini, dolayısıyla herkesin işine

[6]Marjorie Pollitt, Review of Theresa Wolfson, The Woman Worker and the Trade Unions, *The Communist*, Ocak 1928, cilt 3, no. 1, sayfa 115.

bakmasını söyledi. Eh, insanlar da, ellerine sağlık, onu tepeledikleri gibi evlerine döndü."[7]

South Wales bölgesindeyse greve uymayanlar ya da uymayacak gibi görünenler çok daha aşırıya kaçan bir biçimde kınanıyordu. Madencilerin karıları, grev kırıcılarını katran ve tüye bulayıp bırakıyordu. Paylarına düşen baskıya da katlanıyorlardı. Mansfield bölgesinde madenci eşleri lokavt boyunca toplu halde grev gözcülüğü de yapmıştı. Gebe bir kadın,

> kolluk güçleri tarafından yolda sürüklenerek epey uzağa götürülmüştü. Yola sürtünmekten çizmelerinin ucu delinmiş, dizleri yaralanıp kanamış, boynunda kolluk güçlerinin tırnaklarıyla açtığı sıyrıklar oluşmuştu. Üstüne üstlük yüzüne vurulmuş, göğsü yumruklanmıştı."[8]

Madenci topluluğu, çalıştıkları yerde yaşayan ve onlarla aynı deneyimden geçen öbür emekçilerin de yakınlığını kazanmıştı. Kadınlar eyleme geçtiğinde, yarı kentleşmiş küçük bir çevrenin ayırıcı niteliklerinden ve yirminci yüzyıl kapitalizminde görülenden daha büyük olan bir topluluk dayanışması bulmuşlardı. Lokavtın yol açtığı umutsuz yoksullukta, bu dayanışma duygusu, bir anda ortaya çıkıveren geçici aşevleri düzenlemesini yaratmıştı. Kadın, erkek demeden herkes burada çalışıyordu. Böylece yokluk ve açlıktan ölüp gitme tehlikesi, olağan zamanlarda doğal kabul edilen iş kalıplarının bazılarını yerle bir etmişti.

Sınıf çatışmasının sıradışı dönemlerinde, kadınlarla erkekler, işle ev, sanayi ile toplum arasındaki bölünmelerin çoğunun üstesinden gelme olanağı bulunur. Örneğin Genel Grev sırasında, fabrika

[7] Mansfield'lı madencinin karısından mektup, *The Woman Worker*, Temmuz 1926 no. 4, sayfa 4.

[8] *The Woman Worker*, Eylül 1926, sayfa 3.

emekçileriyle ev hanımlarını kapsaması düşünülen İş Bulma Kurumu düşüncesi yeniden ortaya çıkmıştı. Ama sıradan günler, bu uzlaşmazlığın sonuçlarının en yıkıcı olduğu zamanlardı çünkü kadınlarla erkeklerin karşı koyma güçlerini birleştirme becerilerini ve belirli birtakım çıkarları savunmayı bırakıp kapitalist toplumun tüm yapısına karşı ortak saldırıya geçme yetisini zayıflatıyordu.

Ama aslında insan ruhunu yiyip bitiren korkunç işler kapitalizmin en acı ve ürkütücü çelişkilerinden biriydi; hattâ bu çalıştırılmamaktan bile kötüydü. Sömürülenler talihli kişilerdi. Öbürleriyse tüketilip çürüğe çıkarılmıştı çünkü kendilerine artık kazanç sağlamak için bile gerek duyulmuyordu. 1920'den sonra işsizliğin hızlı tırmanışıyla işsizlerin örgütlenmesi de kaçınılmaz olmuştu. İşsiz gaziler, asker ocağından salıverildikten sonra bir araya gelmişler ama Hükümeti işsizliği önlemek üzere eyleme geçmeye zorlamaktan çok kendilerini çektikleri acıyı yatıştırmaya vermişlerdi. Çoğu işsizliği siyasal bir sorun ve sınıfsal bir güç olarak görmüyordu.

1920 Ekiminde 40.000 işsiz emekçi, gösteri yürüyüşü sırasında Whitehall'da tuzağa düşürülmüş, kolluk güçlerinin saldırısına uğramış ve coplanmışlardı. Eski kahramanların madalyaları da korunmalarına yetmemişti. Bu çatışma bundan sonrakilerin ilkiydi. İşsizler "Koruyucu Önlemler Alınsın" yürüyüşleri başlatmış ve işten çıkartılanlara yoksulluk yardımı yapılmasını istemişti. 1920'lerle 30'larda işsizler örgütünde etkin bir biçimde çalışan Wal Hannington şunları yazmıştır:

"Anayasayla yasalar karşısında hiçbir çekince duymuyoruz. Banka hesaplarımızda sakladığımız birikmiş paralarımız yok; işsizlerin haftada bir penilik katkısıyla toplanan paraysa etkinliklerin örgütlenmesinde harcanıyor. Yoksulluğumuz umutsuz boyutlarda, gelecekte hiçbir iş beklentimiz olmadığından dikkatleri durumumuzun kötülüğüne çekmek ve bir çıkış yolu bulmak için umutsuzca her yönteme başvuruyoruz. Kitlelerin gözünde "barışı bozan kişiler" olup çıktık, kolluk güçleriyle çatışmalarsa sıradan günlük olaylara dönüştü. Uğradıkları haksızlık yüzünden duyduk-

ları öfkeyle seslerini yükselten ve hareketimizin konuşmacıları olan yüzlerce kadın ve erkek var."[9]

Alabildiğine yoksul ve yitirecek hiçbir şeyi bulunmayan insanlar çantasız bavulsuz gezip duruyordu. Dolaysız eylemlerin, sendika başkanlarının anayasacılığından çok daha belirgin bir gücü vardı. Kapitalizmin işine yaramayan insanlar, artık anayasanın ötesine geçmişti. İşsizler, toplantılarında ele geçirdikleri hamamları, kilise salonlarını ve kitaplıkları kullanıyordu. Islington'da kolluk güçleri, işsizleri kullanılmayan bir kitaplıktan çıkartmış, bunun üzerine Londra'nın her yanından toplanan binlerce işsiz, belediyeye yürümüş ve atlı kolluk güçlerinin saldırısına uğramıştı.

İşsizler örgütü, greve giden emekçilere her konuda yardım etme sözü vermişti. Ama bu çalışan emekçilerin kuşkusunu gidermeye yetmiyordu; sendika başkanlarıysa işsizleri kollama konusunda kayıtsız kalıyordu.

İlk yıllarda kadınlar pek de işin içinde değildi. 1922'de *Out of Work* gazetesinde kadınları örgütlenmeye çağıran bir yazı çıkmıştı. Gazeteye yazan bir kadın "Eskiden emekçi yoldaşlarımızın boynuna asılmış bir değirmen taşı olduğumuzu anlamamız gerek," diyordu.

Başlangıçta kadınları da işin içine sokma önerisi son derece sakınımlıydı. Kadınlardan pankartların hazırlanmasına yardım etmeleri ve yürüyüşlerde çocuklara göz kulak olmaları isteniyordu. Bununla birlikte Lily Webb, Manchester bölgesini örgütleme görevine seçilmişti; Webb erkeklerin, besin merkezlerindeki, bakımevleriyle doğumevlerindeki koşullar sorununu bütünüyle göz ardı ettiğini bildirmişti. Ayrıca kadınlara yönelik küçümseyici ve düşmanca bir tutum takınıldığını belirtiyordu. "Kadınların sınıf bilincine kavuşmasının ve durumu tam olarak kavramasının son derece önemli olduğu konusunda erkekleri 'inandırma' gereksinimi var; bu 'görev de bize düşmektedir,'" diyordu.

[9]Wal Hannington, *Never on our Knees*, Londra 1967, sayfa 93.

Erkekler, kadınların kurulun çalışma yöntemlerine alışık olmamalarına kızıyordu. Değişik kurullar oluşturmuşlardı ve bunlara kadınların girmesini engelliyorlardı. Bununla birlikte alınan tüm kararların erkekler tarafından onaylanması gerekiyordu, kadınlarsa azınlıkta kalıyor dolayısıyla güçsüz görünüyordu. Lily Webb ayrı kurul çalışmalarını savunuyordu; ama erkeklerin kurul çalışmalarına katılan kadınlar sabahları ayrı toplantılar düzenlemeyi de sürdürebilirdi.

"Öne sürdüğüm herhangi bir noktada benimle aynı düşüncede değilseniz eleştiriye açığım, çünkü bu konuyla tek başıma uğraşıyorum, dolayısıyla iyi öneriler beni sevindirir. Erkeklerin çalışma kurullarının bir parçası olduğumuzda hiçbir biçimde gelişemediğimizi görürsek, onlara bağlı kalmamız gerekebilir ama harekete yararlı olacağını düşündüğümüz bir kişilik geliştirdiğimizde hem onlara katılabilir hem de kendi ayrı toplantılarımızı sürdürebiliriz. Erkekler kendi kurul çalışmalarının sorumluluğunu öylesine uzun zamandır üstlenmişler ki kadınlara hiçbir şey kalmamış. Bu nedenle bir yandan erkeklere doğrudan doğruya yardım ederken bir yandan da fırsat bulduğumuzda kendi eylemlerimize atılabiliriz."[10]

İşsizlik konusundaki kadın hareketi, kesinlikle sendikalı kadınların yüz yüze kaldığı aynı örgütsel ikilemlerle karşılaşıyordu. Erkeklerden ayrılırlarsa özgüven kazanabilirlerdi ama etkin eylem yetenekleri kısıtlanmıştı. Erkeklerle birleştikleri zamansa özel sorunları "herkesi" ilgilendirecek kadar önemli sayılmıyor ve rafa kaldırılıyordu. Erkekler kendi çıkarlarını herkesin çıkarı sayıyor, kadın sorunlarınınsa salt saptırma olduğunu düşünüyordu. Zavallı değirmen taşları!

Açık söylemek gerekirse, kadınlar atılımı kendi başlarına gerçekleştiremiyordu. Camberwell ve Deptford bölgesinden Londralı kadınlar, Sir Alfred Mond'a, bebek bekleyen analara gereken süt kaynaklarının yetersizliği hakkında yazmışlar ve geçindirmek

[10] *Out of Work'e bakın*, 1922, sayı 29–36.

zorunda oldukları ana babalarına bakmak ve bu arada yaşamlarını sürdürmek için sokaklara düşen evlenmemiş kadınların da toplumsal yardımdan eşit ölçüde yararlandırılmasını istemişlerdi. Uzun bir geciktirme süresinden sonra kadınlar, kendileriyle alay eder gibi evlerinizde bulduğunuz sütü büyük bir olasılıkla çocuklarınıza tatlı yapmak için kullanırsınız diyen bir görevli tarafından karşılanmıştı.

Ama kadınlar evlerine dönmeyi kabul etmemiş, çocukları ve pankartlarıyla Whitehall'da, Fleet Street'de dolaşmayı sürdürmüştü. Sloganları hükümet propagandasını ciddiye aldıklarını gösteriyordu. Analık ve sağlıklı, görkemli bir ulus gereksinimi hakkında çekilen bütün güzel söylevlerden sonra, analar da çocuklar da yok sayılmıştı. Kadınlar pek fazla bir şey istemiyordu. "Bizi öldürebilirsiniz ama bebeklere dokunmayın." "Bolluk ve bereket ülkesinde çocukların midesi boş." "Gerek duyduğumuz süt, çocukları beslemek, Birinci Sınıf bir ülke yaratmak için." "Kahramanlara barınak. Utku kazanan kahramanların dönüşüne bak."

Out of Work gazetesiyse kendi sloganını eklemişti, "Bütün güç emekçi kadınlara. Camberwell ve Deptford'u izleyin."[11]

Görünüşe bakılırsa Londralı öbür kadınlar örgütlenmemişti. Bethnal Green, Eltham, St. Pancras, Erith, Lewisham ve Stepney'de aynı yıl yer alan etkinliklerle ilgili birtakım raporlar vardır. Savaşımcı emekçiler Deptford teneke kutu işliğinden çıkarıldığında, aralarında baş temsilci Mrs. Page'in de bulunduğu işsiz kadınlar kolu, toplantılar düzenlemeye, grev gözcülüğü yapmaya başlamış ve fabrikayı yeniden örgütlemeyi başarmıştı.

Bunalım yıllarında güç toplayan İşsiz Emekçiler Ulusal Hareketi, düzenlediği Açlık Yürüyüşleriyle anımsanır olmuştu. Bununla birlikte işsizler örgütünün tarihi çok daha eskiye uzanmaktadır; ayrıca yalnızca ulusal üne sahip Hannington gibi kişilerden değil daha az tanınan yerel örgütçülerin de sürekli bağlılığını

[11] *Out of Work*, 1922, sayı 37.

ve desteğini görmüştür. Örneğin Lily Webb örgütçü olarak Manchester'a gittikten on yıl sonra bile etkinliğini sürdürmüştü. 1932'de İrlandalı işsizler Belfast'ta kolluk güçleri ve zırhlı araçlarla çatışmaya girdiği sıralarda, İskoçyalılar, Galliler ve İngilizler de Para ve Mal Varlığı Soruşturmasına karşı Londra'ya doğru yürüyüşe geçmişti. Öncüleri Lily Webb ve Maria Brown olan bu yürüyüşte ayrı bir kadınlar topluluğu bulunuyordu. Üç haftalık bir yürüyüş için, kuzeydeki büyük sanayi kentlerinden gelen kadınların da katılımıyla Lancashire ve Burnley'de toplanmışlardı. Burton-on-Trent'e ulaştıklarında düşkünlerevi dışında barınacak bir yer olmadığını görmüşlerdi. "Gelişigüzel" düzenlemeleri kabul etmemişler ve karşı çıkmak üzere kent merkezine yürümüşlerdi. Kentte emekçi sınıfından büyük bir destek görmüşler, saat 11'de binlerce yandaşla birlikte düşkünlerevine geri dönmüşlerdi. Kentin önde gelenleri açmaza düşmüştü. Sonunda gece birde yenilgiyi kabul etmişlerdi. Kadınlar "düzenlemeleri geri aldırmış olarak, yandaşlarının coşku gösterileri eşliğinde" utkuyla düşkünlerevine girmişti.[12]

Öbür Açlık Yürüyüşçüleriyse daha az başarılı olmuş, eski hareketlerin özelliği olan şu kolluk güçleriyle yaşanan çatışmalara girmiş, ayrıca sendika başkanlarıyla İşçi Partisi'nin kayıtsızlığıyla yüz yüze kalmıştı. Ama çoğu yerde yerel sendika birlikleriyle İşçi Partisi kolları önderlerini umursamamış ve işsizleri karşılayıp doyurmuştu.1920'lerle 1930'larda bütün emekçi sınıfı kadınlarının yoksulluktan ve işsizlikten kıvrandığını söylemek yanlış olur. Ama kapitalizmin kadınlara biçtiği konumun, onların direnmesini erkeklere oranla çok daha zorlaştırdığı doğrudur.

[12]Hannington, *Never on Our Knees*, sayfa 259.

20

Aile ve Cinsel Köktencilik

KADINLARIN AİLEDEKİ İŞLEVİ yani doğurmak ve kocasıyla çocuklarına bakmak, çalışan kadının yükünün iki kat olması demekti. Çalışan evli kadınlar daha otuzuna varmadan bitip tükeniyordu.

Leonora Eyles, kadınların sendikalaşmasını ailenin nasıl kısıtladığını anlatır.

"Geçen yıl birçok kez, kadınların sendikaya katılmasını sağlamak üzere Sendika görevlileri tarafından düzenlenen toplantılara gittim; bu toplantılara çok az sayıda kadın katılıyordu; öylesine yorgun argın gelip oturuyorlardı ki hiçbir propaganda kafalarına girmiyordu; çocuklarsa kapı önlerinde oynuyor "Ana, eve gitmiyor muyuz? Çayımı istiyorum"... diye seslenip duruyordu. Bitmiş tükenmişti bu kadınlar."[1]

Kadınlar çalışmasalar da evlilik gelip çattığında yaşam son derece yorucu ve tekdüze geçmeye başlıyordu. Leonora Eyles yirmili yıllardaki sıradan beslenme biçimini anlatır ve Pazar haşlama et ve hoşaf, Pazartesi söğüş et yendiğini, ardından Salı günlerinin sulu et yemeğinin geldiğini, hafta ortasında başlayan dönüm noktasındaysa öğünlerin sosis, tuzlama et ve turşu ya da salt ekmek ve yağla geçiştirilerek çözümlendiğini yazar. Emekçi sınıfı kadınları yaşamlarının büyük bir bölümünü hâlâ gebe kalıp emzirerek geçirmekte ve orta sınıf kadınlarının çoktan fırlatıp attığı ucuz, rahatsız korseleri giymeyi sürdürmektedir.

[1]Leonora Eyles, *Women's Problems of Today*, The Labour Publishing Co, 1926.

Sevinçli olaylar yok denecek kadar azdı. Kimi kadınların giyinip süslendiği son gün, evlendiği gündü. Alışveriş dışında kadınlar sokağa pek az çıkardı. Tezgâhtar ve odacı kızların işten sonra buluştuğu Lyons çayevlerine bile gitmezlerdi. Arada bir sinemaya giderlerdi çünkü buraya girmelerine izin vardı ve çocukları sessiz tutabiliyorlardı.

1922'de Cedar Paul *The Communist* gazetesinde ev işlerinin kapitalizmde çalışmaktan sayılmadığını düşünen toplumcuları eleştirmişti.

"Sanki Doğa kadınlara 'çocuk bakıcısı ve ev hanımı' olma —yani pişirme, temizlik yapma, ovup parlatma, onarma, yemek yapma, bulaşık yıkama, sabahları çocukları giydirip koca bir gün boyunca onlara göz kulak olduktan sonra geceleri yatırma, üstelik bütün bunları kapitalist toplumun emekçi eşlerine verdiği türden bir 'evde' yapma — görevi biçmiş; bunlar yalnızca bir *oyunmuş* gibi kadınların "yaşamdaki gerçek dünyalarını" oluşturuyordu."[2]

Gerçi kötü barınma koşulları tüm aileyi etkiliyordu ama en büyük zorluğu kadınlar çekiyordu, çünkü temizlik işleriyle uğraşanlar onlardı. Erkek işsiz kalmışsa, ailenin geliri de düşüyor ve kirayı ödemek bile olanaksızlaşıyordu. İşsizlik sıkıntısının çekildiği bölgelerde evler eski, yoksulluksa en yüksek derecedeydi. Londra'da ciddi bir yer sıkıntısı vardı, kiralar da çok yüksekti. 1930'ların başlarında Finsbury, Bethnal Green ve Stepney'de bodrum katlarda oturan aileler sürekli alacakaranlıkta yaşar gibiydi. 1933'de Bethnal Green, Hackney ve Poplar'da yapılan bir araştırma sonucunda beş ya da daha fazla insanın tek bir odada yaşadığı ortaya çıkmıştı; araştırma bu yıkık dökük barınakların, tavandaki böceklerle bodrumdaki sıçanlar da arasında olmak üzere, birtakım olanaksızlıklarının ciddi bir dökümünü çıkarmıştı. Hackney bölgesinin kendine özgü başka sakıncaları da vardı; buradan geçen bir

[2]Cedar Paul, "Women and Communism," *The Communist*, 11 Mart 1922, sayfa 6.

yeraltı ırmağıyla oluşturduğu bataklık aşırı nemli bir ortama neden oluyordu.1930'daki rapor, hükümet sağlık görevlilerinin 1901'de bu bölgeyle ilgili dile getirdikleri yakınmalarının aynısını yansıtıyordu.

Evsizler, ya yoksullar yasası geleneği uyarınca kadınlarla erkekleri birbirinden ayırarak, insanları cezalandıran düşkünlerevine gidiyor ya da sokaklarda kalıyordu. Bunun dışındaki tek çıkar yol boş yapılara izinsiz yerleşmekti. Oysa bu izinsiz yerleşme yasalarla bu yasaları yapan sınıfın gözünde mülkiyete ve düzene karşı işlenen bir suçtu. Örneğin 1922 Aralığında dört evsiz aile bir yıldır boş duran bir eve taşınmıştı. Erkekler savaştan dönmüş ve eşleriyle çocuklarının evsiz barksız kaldığını görmüştü. Yargıç bilgiçlik ediyordu:

"İki eski yasayı çiğnediniz. Eskiydiler ama katıksız sağduyu üzerine kurulmuşlardı. Mülkiyet haklarına saygı gösterilmelidir. Herkes bunu bilmek zorundadır, bunu öğrenme zamanı geldi. Eylemlerle hukuk sistemini el altından yıkmaya çalışan kişilerle işbirliği ettiğinizi düşünseydim, hepinizi tutukevine yollamam gerekirdi. Anladığıma göre kendinizi yoksulluğun baskısı altında buldunuz, boş evi görünce de içeri giriverdiniz. Böyle bir eyleme izin verilemeyeceği insanlara öğretilmeli."[3]

Yargıç büyük olasılıkla "yoksulluk baskısının" ne demek olduğunu bilmiyordu.

Elektrik süpürgeleriyle çamaşır makineleri gibi iş yükünü azaltmaya yardım eden gereçlerin satışa çıkmasına ve otuzlu yıllarda orta sınıf kadınları tarafından satın alınmasına karşın, ticari durgunluk ev işlerini azaltacağı düşünülen dayanıklı tüketim mallarının pazarlanması diye bir şeyin söz konusu olmadığını gösteriyordu. Kocalarıyla birlikte kadınların da çalışması üzerine kurulu "bolluk dönemi" gelene kadar bütün bu gereçler bekleyecekti.

[3]The Case of Four Homeless Families, *The Workers' Dreadnought*, 2 Aralık 1922, sayfa 2.

Aslında kadının evde de çalıştığı apaçık ortadaydı ama ev işleri kabul edilmiş "iş" sınıfına girmiyordu. 1922'de *The Communist*'e yazan Peggy Rothwell, yalnızca işsizlerin değil, "hiç işsiz kalmayan ama asla ücret alamayan binlerce insanın" —yani eşlerle anaların— da ayaklanacağına inandığını yazıyordu.[4]

Ayaklanma potansiyelinin yakın gelecekte nasıl örgütleneceği belli değildi ama uzun erimde komünist kadınlar, paylaşılarak kullanılacak çamaşırlıklarla mutfaklar, iş yükünü azaltan gereçler, dinlenceler ve bakımevleri öngörüyordu.

Birinci Dünya Savaşı sırasında kadınlara, askere giden kocalarından ayrıldıkları için para ödeniyordu; Peggy Rothwell'e göre bu para, "kadınlara evde harcadığı emeğin değeri konusunda farklı bir bakış açısı kazandırması açısından" son derece önemliydi.[5] 1920'lerle 1930'larda bu tür görüşler gittikçe yaygınlaşmaya başlamıştı çünkü kadınlar, kadın hakları savunucularının eşit eğitimle eşit iş fırsatı savlarının salt evlenmemiş kadınlarla sınırlı kaldığını anlamışlardı. Evlilik ve aile, emekçi sınıfı kadınlarının bu tür sınırlı bir özgürlükten yararlanamayacağı anlamına geliyordu.

Birinci Dünya Savaşı sırasında doğum koşullarının iyileştirilmesi için çalışmış olan Kadın Ortak Çalışma Birliği, evdeki kadınların çıkarını koruma konusunda güçlü bir geleneğe sahipti. Prince of Wales Vakfı yönetiminde, üyeler evli kadınları kızdıracağını düşündüğü için, evli olmayan kadınlara yardım parası vermeme kararını aldığı zaman, Kadın Ortak Çalışma Birliği haksızlığa duyduğu öfkeyle bir kurul yollamıştı. Temsilcileri Mrs. Layton sonradan şunları söylemişti,

"Kendilerine, Kadın Ortak Çalışma Birliği'ni temsil ettiğimi, örgütümüzün 30.000 güçlü kadın üyesi bulunduğunu, bunların çoğunun

[4]Peggy Rothwell, Mainly about Women, *The Communist*, 4 Mart 1922, sayfa 6.

[5]*Agy.*, sayfa 6.

saygın bir evliliği olduğunu ve Birliğimizin, evli kadınların kızacağını belirten bildiriyi hiçbir biçimde kabul etmediğimizi açıkladım" (ayrıca) "ne zaman bir kadın yere yıkılsa kendisiyle birlikte bir de erkeğin yıkılacağını unutmamalarını istedim."[6]

Ama Ortak Çalışma Birliği'nde kadınların iktisadi durumuna, sanayideki koşullarla ücretleri iyileştirerek ya da ailedeki kadınlara verilen yardım parasını yaygınlaştırarak bir çözüm bulunup bulunamayacağı konusunda tartışmalar vardı. Dikkatlerini sanayideki kadınlar üzerinde toplarlarsa, ailedeki kadınların sorunlarını göz ardı etmiş oluyorlardı. Öte yandan ev hanımlarıyla analaın önemini vurguladıklarında, bu kez de ortaya, kadınlara biçilen geleneksel işlevleri pekiştirmiş olma tehlikesi çıkıyordu. Eleanor Rathbone, 1930'larda Aile Yardımı çalışmalarını yürütürken "ev işlerinin küçümsendiğini" belirttiğinde aynı tartışmalar bir kez daha patlak vermişti.

Söz konusu ikilem yalnızca İngiltere'deki kadınları değil bütün kapitalist ülkelerdekileri de etkiliyordu. Bu çok daha kapsamlı bir biçimde tasarlanıp benimsenmiş siyasi tutum sorununun bir parçasıydı; bu tutum uyarınca kadının özgül konumu savunuluyor ama cinsiyet olarak ayrı bir kadın dünyasına sahip oldukları düşüncesine geçit verilmiyordu. Toplumcu kadınlar, evdeki işlerin yapısının, para ilişkisi üzerine kurulu işlerden farklı oluşunun sorumluluğunu, evliliğin yasal yapısında varlığını hâlâ sürdüren erkeğe bağımlı kadın düşüncesine ve sanayide kadınlara daha az ücret ödenmesi gerektiğini öne süren varsayıma yüklüyordu. 1931 Haziranında Viyana'da düzenlenen ve aralarında İngiltere İşçi Partisi'nin, Kadın Ortak Çalışma Birliği'yle ILP'nin de bulunduğu toplumcu eğilimli çeşitli örgütlerden gelen kadınların katıldığı

[6]Mrs. Layton, Memories of Seventy Years, Margaret Llewellyn Davies (yay.), *Life as we have known it*, Co-operative Working Women, Londra 1931, sayfa 51.

uluslararası bir toplantıda, Belçika temsilcisi "kadının kendi evinde gördüğü ev işlerinin gerçek değeriyle" ilgili "yanlış yorumlamalar," "kadın işlerinin" küçümsenmesine yol açıyor, demişti. Temsilci, ev işleriyle ilgili pek az araştırma yapıldığını, ama "emekçi sınıfı kadının da bir yana itilmediğini" kanıtlamak için "ev işlerine uğraşsal bir değer yüklenmesi" gerektiğini belirtmişti.

"Kadın özgürlüğünün ancak ücretli işlerde çalışmakla sağlanabileceğini vurgulayıp durarak, gelip bize katılmaya hazır olan kadınları dışlamış ve kendimizden uzaklaştırmış oluyoruz."[7]

İşle gelen özgürlük konusunda kapitalizmin yarattığı kafa karışıklığı kuşkusuz özgürlük kavramının çarpıtılmasından kaynaklanıyordu. Bununla birlikte asıl sıkıntı, kapitalizmde ücret-emek sisteminin bir parçası olarak bile görülmeyen tek değer türünün yani emeğin iki kat çarpıtılmış oluşuydu, çünkü evde çalışmak mal üretimiyle ilgili toplumsal ilişkilerde egemen olan sömürü ve yabancılaşma koşullarından ayrı düşünülemezdi.

Belçikalı temsilci, işsizlik yüzünden kadının eve kapatılması kaçınılmaz olduğu sıralarda analığı yüceltmek için kullanılan düşünceleri farkına bile varmadan yineliyordu. Örneğin İngiliz Milli Eğitim Bakanlığı 1926'da *The Education of the Adolescent* başlıklı raporu yayımlamış ve emekçi sınıfı kızlarına aile bilgisi dersleri verilmesini savunan aynı bakış açısını yinelemişti:

"Ulusumuzun sağlık, mutluluk ve refahının yetkin bir ev yönetimiyle bakımına bağlı olduğu öğretilmelidir. Ev yönetiminin genellikle, belirli bir eğitim gerektiren nitelikli işlerden sayılmaması ve eğitimsiz ya da kavrayış gelişimi yeterli olmadığı için bunu verimli bir biçimde yapmayı ve arkadaşlarının saygısını kazanamayan kişiler tarafından uygulanması nedeniyle ev işlerine yönelik büyük bir hoşnutsuzluk baş göstermiştir."[8]

[7]Uluslararası Dördüncü Kadınlar Toplantısı 1931, *Labour and Socialist International, Reports and Proceedings* 1932.

[8]*The Education of the Adolescent*, Board of Education, HMSO, 1926.

Hem Belçikalı temsilci hem de İngiliz eğitim raporu, ev işlerinin en aza indirilip cinsler arasında bölünmesi yoluna gidilmesini istemek yerine, kadınların ev işlerine gelişmiş bir toplumsal konum anlayışıyla yaklaşması gerektiğini, bunun ancak o zaman çok daha anlamlı olacağını düşünüyordu. Oysa kapitalist üretimin evdeki ve ev dışındaki işgücü örgütlenmesinde yarattığı değişiklikleri bütünüyle gözden kaçırıyorlardı. Kapitalist toplum yapısındaki başkalaşımla ve bu yapıda yer alan sınıflarla topluluklar arasındaki ilişkilerle değil yalnızca tutum değişiklikleriyle ilgileniyorlardı.

Söz konusu dönemde, kadın üretiminin yapısını ve bunun kadınların açmazlarıyla bilinçleri üzerindeki etkisini çözümleyecek toplumcu bir kadın hakları savunuculuğu girişimi yok denecek kadar azdı; gene de yirmili yılların başlarında devrimci solda bu sorunlara değinen birkaç kadın olmuştu. Cinsler arasındaki iş bölümünün değiştirilmesi gerektiği konusunu tartışan da pek yoktu. Lily Gair Wilkinson'un kurduğu şu eski düş, yani erkekleri de ev yaşamına sokma düşü hiçbir zaman yandaş bulamamıştı. Ailede cinsiyete dayalı işlevleri bozup değiştirmekten çok, kadınların evden çıkarılıp üretime sokulması ya da kadınlara yapılan toplumsal yardım ödeneğinin arttırılması üzerinde duruluyordu. Bununla birlikte Alec Craig *Sex and Revolution* adlı kitabında şunları savunuyordu: "Ev yönetimiyle çocuk yapmanın, onların bakımıyla eğitiminin getirdiği yükleri cinslerin her ikisi de paylaşmayı sürdürecektir."[9]

Craig, —çoğu temizlik ve çamaşır bulaşıktan oluşan— ev işleriyle —insan ilişkisi olan— çocuk bakımını birbirinden ayırmayı başaramamıştır. İlişkileri salt ekonomik üretim görevine indirgemiş, coşkularla duyguları da çocuğun maddi gereksinimlerinden soyutlayıp ayırmıştır.

Freud'la takipçilerinin, çocuğun erken dönem gelişiminin önemiyle ilgili düşünceleri savaş sonrası dönemde İngiliz cinsel kök-

[9]Alec Craig, *Sex and Revolution*, Londra 1934, sayfa 91.

tencilerini önemli ölçüde etkilemiş ve Havelock Ellis'le Edward Carpenter'in düşüncelerinin yerine geçmişti.

Ailedeki cinsiyet reformu ve değişimiyle ilgili düşüncelerin dolaysız ve pratik olarak tek dile getirildiği yer, Russell'ın Hampshire tepeliklerindeki okulu ve emekçi sınıfından ana-babaları da işin içine sokması açısından alışılmamış sayılan Caldecott topluluğu gibi, ailelerin de katılımının sağlandığı ilerici okullardı. Bu ilerici okulların, özellikle de A. S. Neill'in yürüttüğü çalışmaların çocuk eğitimiyle ilgili düşüncelerin değişmesine yol açtığı doğrudur ama bunların aile yapısı üzerindeki etkisi pek de önemli sayılmaz.

Cinsel köktenciler, Wilhelm Reich'ın ilk yıllarında yaptığı gibi, cinsel siyaseti emekçi sınıfının devrimcilik hareketine bağlamaya ya da dirimbilimle sınıf sömürüsü, ruhbilimle diyalektik maddecilik arasındaki toplumsal ilişkileri kuramsal olarak anlamaya kalkışmış gibi görünmemektedir ama gene de Marx'çılar Freud'un geliştirdiği ruhbilimin Marx'çılıkla ilintisini anlama konusunda birkaç girişimde bulunmuştu.[10] Christopher Caudwell 1938'de yayımlanan *Studies in a Dying Culture* adlı kitabında, o döneme özgü Marx'çılıkta pek ender tartışılan ve sevdayla cinsel ilişkileri de kapsayan sorunları, büyük bir zihinsel yalnızlık içinde, irdeleyip çözümlemek için çırpınıp durmuştu.

İngiltere'deki cinsel köktencilerin aynı zamanda kadın hakları savunucuları olmaları hiç de gerekmiyordu. Otuzlu yıllarda cinsel uzlaşmazlığı aştıklarını savunma eğilimi içindeydiler; eski kadın hakları savunucularının cinselliği tartışmaktan kaçınmalarıysa bu görüşü doğrular nitelikteydi.

1925'de yazar Dora Russell, kadın hakları savunuculuğunun, erkek kalelerini ele geçirme merakı yüzünden kadınların dirimsel, cinsel durumunu göz ardı ettiğine inanıyordu.

---

[10]Örnek için bak R. Osborn, *Freud and Marx*, Londra 1937.

"Erkek düşmanlığını aklımıza takıp göze alabildiğimiz kadar ileri gittik. Daha da ileri gitmenin bize zarar verdiğini kabul eden ilk kişiler büyük olasılıkla günümüzün genç kadın hakları savunucuları olacak... Bence çağdaş kadın hakları savunuculuğunun en önemli görevi, cinselliği kabul edip açıkça söylemek; bedenin akla engel, cinselliğinse soyun sürdürülmesi için katlanılması gereken bir kötülük olduğu yalanını sonsuza kadar gömmektir."[11]

Bununla birlikte cinselliğin onaylanması emekçi sınıfının maddi koşullarına çok uzak düşüyordu. Leonora Eyles, konuştuğu kadınların çoğunun cinselliğe haz değil sıkıcı bir iş gözüyle baktığını fark etmişti. Bundan, cinsel eğitim eksikliğinin, leyleklerle maydanoz bahçeleri konusunda anlatılan birtakım kocakarı masallarının ve kötü barınma, kötü beslenme ve ağır işlerin yol açtığı "sinir bozukluklarının"[12] sorumlu olduğuna inanıyordu. Erkeklerin kafası da en az kadınlarınki kadar karışıktı. Kadınların cinsellik konusundaki tutumunu anlamalarını engelleyen şey, incelikten uzak oluşları ya da duyarsızlıkları değil, aşılmaz cahillikleriydi. Aynı durum gebeliğin önlenmesi konusunda da geçerliydi. Bu nedenle kadınlar gebeliğin yol açacağı parasal ve bedensel tehlikeler karşısında korkudan donup kalıyordu. Leonora Eyles, okullarda cinsellik öğretimini, cinselliği kocaların hakkı sayan eril düşünceyi çürütecek propaganda ve devletin analara parasal yardımda bulunmasını çıkar yol olarak görüp vurguluyordu.

Yirmili ve otuzlu yıllarda cinsel özgürlük, toplumun dar ve ayrıcalıklı bir kesimi içinde sıkışıp kalmıştı. Dolayısıyla kadın hakları savunuculuğunda kadınların cinsel ve dirimsel durumuyla ilgili olarak ortaya çıkan çatışkılar hiçbir zaman enine boyuna düşünülmemişti çünkü bunlar son derece sınırlı bir pratik anlatım bulabiliyordu. Örneğin atılması gereken ilk adım olan doğum denetimi konusundaki çabalar hâlâ başlangıç evresindeydi. Kadın hak-

[11]Dora Russell, *Hypatia*, Londra 1925, sayfa 23-25.

[12]Eyles, *The Women in the Little House*, sayfa 133.

ları savunuculuğunun kadınların aile içindeki sorunları ve bunun üretimle olan ilişkileri konusunda belirgin bir savaşım yöntemi olmadığı gibi, kadınların özgül biyolojik durumlarının da cinsel köktenciler tarafından göz ardı edilmesi, cinsel tutucular tarafındansa bedensel bir yazgıya dönüştürülerek yüceltilmesi eğilimi vardı. Biyolojiyle tarihi, doğayla toplumu birbirinden ayırmak olanaksız gibiydi.

21

Analık ve Aile

1920'LERDE doğum oranında düşüş, aile boyutlarındaysa küçülme gözlenmişti. Victoria döneminin ortalarında ortalama bir ailedeki çocuk sayısı altı ya da daha fazlaydı. 1920'lerdeyse bu sayı ikiye kadar inmişti. Söz konusu eğilim otuzlu yıllarda da sürüp gitmişti. 1933'de işsizlik doruğa çıktığında doğum oranı en düşük noktaya inmişti. Dönemin çağcılları aile boyutlarındaki küçülmeyi bunalım yıllarının özelliği sayıyordu. Ama tüm toplumsal sınıflardaki insanların daha az sayıda çocuk yapmasına karşın, bu durum emekçi sınıfında değil daha çok orta ve alt orta sınıfta belirginlik kazanıyordu. Doğum denetimi konusundaki çalkantılar henüz tam olarak aşılamamıştı.

Düşük doğum oranı "nüfusun azalması" korkusunu yaratmıştı. Bunun arkasında, yoksullarla işsizler arasında daha yüksek olan doğum oranının orta sınıfı silip süpüreceği korkusu yatıyordu. 1932'de başlayan ulusal açlık yürüyüşleri sırasında yoksullar iyiden iyiye gözler önüne serilmişti. Belirgin bir biçimde yoğunlaşan devlet baskısının bir parçasını da doğum oranı korkusu oluşturuyordu. Ayrıca siyah ırkın çoğalarak beyazları geçmesinden korkuluyordu. İngiliz sömürgelerindeki ulusalcı hareketler, siyasetçilerin İmparatorluğun güvenliği konusunda korkuya kapılmasına yol açmıştı. 1935'de Neville Chamberlain, "İngiliz İmparatorluğunun doğru yetiştirilmiş yurttaşlara gereksinim duyacağı günler gelecek ve biz o zaman bu ülkede söz konusu gereksinimi karşılayamayacağız"[1] diyerek yakınıp duruyordu. Winifred Holtby de bütün bun-

[1]Noreen Branson ve Margot Heinemann'dan alıntı, *Britain in the Nineteen Thirties*, Londra 1971, sayfa 165.

ların, mutfaklara geri dönüşe ve otuzlu yıllarda kadın hakları savunucularını kadınların "doğal" işlevi diyerek savunmada kalmaya zorlayan destekçilere ek bir güç kazandırdığını belirtiyordu. Doğum denetimi uygulayan yüksek sınıfın çocuk yetiştirme alışkanlıklarıyla birlikte ulusal kavrayış derecesinin de zorunlu olarak düşeceğini kanıtlamak için kavrayış katsayısını bulmaya yönelik yeni sınamalar kullanan ruhbilim "uzmanları" da onlara katılıyordu.

Noreen Branson ve Margot Heinemann, genç orta sınıf kadınlarının Victoria dönemindeki çocuk yetiştirme alışkanlıklarına[2] dönmeyeceğini belirtmiş ve kadınların isterlerse daha fazla çocuk sahibi olmalarını kolaylaştırmak için otuzlu yıllarda gelir vergisinde küçük bir ek indirim dışında dişe dokunur hiçbir şey yapılmadığını bunun da "gizli bir güceniklik" yarattığını söylemişti. Doğum koşullarında ve çocuk bakımıyla ilgili olanaklarda önemli herhangi bir iyileştirme yapılmaksızın kadınlar suçluluk duygularına itilmişti. Aslında bebek ölümlerinde düşüş görülmesine karşın doğum sırasında ölen anaların sayısında azalma olmamıştı. 1922–33 arasındaki dönemde bu sayı artmıştı. 1920'yle 1930 arasında İngiltere ve Galler bölgesinde doğumda ölen kadın sayısı yaklaşık 39.000'di. 1940'ların başlarına kadar ana ölümlerini önlemeye yönelik iyileştirme çalışmaları başlatılmamıştı.

Doğum sırasında anaların daha iyi bakım görmesi için yürütülen eylemlere, Kadın Ortak Çalışma Birliği eskiden beri büyük önem veriyordu. Emekçi sınıfı kadınlarının gebelik ve doğumla ilgili anlatılarının yer aldığı kitaplar, emekçi sınıfı evlerindeki doğum koşullarını gözler önüne sermiş ve kamuoyunun eyleme geçmesine yardım etmişti. Bu yayınlar, I. Dünya Savaşı'ndan önce emekçi sınıfı kadınlarının umutsuzluk içinde kendilerine birtakım doğum denetim yöntemleri uyduruverdiğini de gösteriyordu. "Büyük ailelerin oluşmasına karşı bir tür çocuk yapmama eylemi uygu-

[2] *Agy.*, sayfa 166.

lanıyordu."[3] Ortak Çalışma Birliği doğum yardımının Toplumsal Güvence Yasası kapsamına alınmasını ve bunun da kadının mal varlığı sayılmasını istiyordu. Bir başka isteğiyse ana sağlığını doğum denetimiyle birleştirerek gözeten toplumsal sağlık merkezlerinin açılmasıydı. 1919'da gebe kadınlara danışmanlık, sağaltım ve toplumsal yardım hizmeti verilmesini sağlayan Ana ve Çocuk Sağlığı Yasası çıkartılmıştı. Bununla birlikte sağlık görevlilerinin gebeliği önleme yöntemleriyle ilgili bilgi vermesi yasaktı.

Doğum koşullarını iyileştirmenin tek başına yeterli olmadığı kısa zamanda ortaya çıkmıştı. Emekçi sınıfı kadınlarının uzun erimli sağlık durumları doğum sırasındaki ana ölüm oranlarını etkiliyordu. 1924'de Dame Janet Campbell'ın her yıl 3.000 kadının doğururken öldüğünü gözler önüne seren raporu yayımlanmıştı. Çok daha fazla sayıda kadının sağlığıysa bir daha düzelmeyecek biçimde bozulmuştu. Bu ölümlerin önüne yalnızca iyi bakımla geçilemeyeceği ortaya çıkmakla kalmamış aynı zamanda bunların yoksullukla ilintili olduğu da apaçık görülmüştü. Çok çocuklu analar daha büyük bir tehlike altındaydı — yoksullarınsa çok çocuğu vardı.

Belirli bunalım dönemlerinde ana olmak çok daha tehlikeliydi çünkü emekçi sınıfı kadınlarının gebelikleri sağlıklarına zarar veriyor ve yaşamını sürdürmekle ağır yoksulluk koşulları arasındaki sınır bıçak sırtı kadar daralıyordu. 1926'daki lokavt sırasında madencilerin karıları büyük acılar çekmişti. Destekse kadın örgütlerinden gelmişti. İşçi Partisi kadınlar kolu ek yiyecek vermek istedikleri gebe kadınları saptamak üzere işe koyulmuştu. 1926 Ağustosunda Northumberland'dan gelen aşağıdaki yardım başvurusu, yeni doğuran kadınların açmazını anlatmaktadır.

"Bu benim beşinci bebeğim; ufacık bebeğimi aklıma bile getirmeyi göze alamadığımdan, öbür çocuklarımla ev işlerini düşünerek saatlerce

[3]Fryer'dan alıntı, *The Birth Contollers*, sayfa 287.

gözümü bile kırpmadığım uykusuz geceler geçiriyor ve ertesi günü bekliyorum. Bebeğime verebilecek hiçbir şeyim yok, bulabileceğim bir yer de yok. Çevremde yaşayanlara başvuramam çünkü onlar da son derece kötü durumda olan madenci aileleri. Bunun benim için ne demek olduğunu anlayacağınızı umuyorum çünkü bugün içinde bulunduğumuz durum bizim suçumuz değil... Madencilerin içine düştüğü yoksulluk acıklı, çalışırken bile iki yakamızı bir araya getiremiyorduk, şimdi nasıl yapabiliriz?"[4]

Bunalım döneminden etkilenen bölgelerdeki kadınların sağlığı sonradan çabucak bozuluvermişti. Çocuklarıyla kocalarına yedirecek bir şeyleri olsun diye kendileri aç geziyordu. Örneğin Newport'da ana ve çocuk sağlığından sorumlu olan Dr. Andrew Laird ortaya çıkan yeni raşitizm hastalarını bildiriyor ve ana sütü alan çocuklardaki beslenme yetersizliğinden söz ediyordu. Gittikçe daha fazla sayıda çocuk pabuçsuz ve giysisiz kalıyordu. Kadınlarsa "işsizlik koşulları" yüzünden tüm umutlarını yitiriyor ve "kayıtsızlaşıyorlardı."[5] Bakanlar Kurulu'nun Ana Ölüm ve Hastalık oranlarını ele alan son raporu 1932'de yayımlanmış, 1933'deyse Kadın Sağlığı Soruşturma Merkezi kurulmuştu. Yapılan soruşturmalar çalışmaya katılanları sessizleştirmişti. 1250 evli kadın arasında yapılan soruşturmalarla görüşmelerin sonuçları, Margery Spring Rice'nin *Working Class Wives* adıyla yazdığı ve Pelican yayınevinin 1938'de Dame Janet Campbell'in önsözüyle bastığı kitapta açıklanmıştı. Burada daha çok kadınların genel sağlık durumları üzerinde duruluyordu. Geçmek bilmez ufak tefek rahatsızlıklar listesinde açık seçik bir anlatımla yoksulluktan, kötü barınma koşullarından, kalabalık ailelerden, kötü beslenmeden, aşırı bitkinlikten söz ediliyordu. En yaygın biçimde yakınılan rahatsızlıkların başında kansızlık geliyor, bunu baş ağrıları, peklik,

[4]Quated in Marion Philips, *The Miners Lock Out*, London 1927, p 69.

[5]Allen Hunt, *The Condition of the Working Class in Britain*, Londra 1933, sayfa 43.

romatizma, kadın hastalıkları, diş çürümeleri, sindirim güçlükleri ve daha birçokları izliyordu. İktisadi bunalım döneminin ruhsal etkileri de olmuştu. Kadınlar yoksulluk karşısındaki umutsuz çabaları yüzünden "sinirli" olduklarını söylüyordu; içinde bulundukları ruhsal baskı karmaşasını, gürültülerin yol açtığı yorgunluğu, cinsel sıkıntıları, işsizlik parasıyla sürdürülen yaşamın sıkıcı tekdüzeliğini, yoksul olup olmadıklarını saptamak için yapılan araştırmaların yarattığı aşağılanmaları yansıtmaya yetmeyen bir sözcüktü bu. Aralarından ancak birkaçı çalışıyordu, dolayısıyla sağlık güvenceleri yoktu.

Blackburn'lu 35 yaşlarında bir kadının ilki ölen altı çocuğu vardı. Kadın kansızlık çekiyor, varislerinden yakınıyor ve "nemli, karanlık" evinden kırk yılda bir çıkabildiğini söylüyordu. "Pazara ya da sinemaya hiç gidemem. Eskiden kız kardeşim gelir, çocuklara bakar, beni de dışarı yollardı ama artık bu kasabadan taşınıp gitti."[6]

İnsanlar, daha iyisine paraları yetmediği için kötü barınma koşullarını kabul etmek zorunda kalıyordu. Londra'da Battersea bölgesinde yaşayan bir kadının sekiz kişilik ailesi iki odada yaşıyor, aynı yüznumarayı on altı kişi kullanıyordu. Nemli evin her yanından sular sızıyordu. Kira 7 şilin 6 pensti. Kirası haftada 19 şilin 7 pens olan ve elektrik için 2 pens daha ödenmesi gereken belediye evlerinde oturmaya parası yetmiyordu çünkü kocası işsiz kaldığı zaman haftalık gelirleri 33 şilin 3 pense iniyordu. Kötü barınma koşulları yüzünden sürekli ev işleriyle uğraşıyor bu da onu bitkin düşürüyordu. Şöyle söylüyordu:

"Sanırım bazı insanlar, iki oda içinde yaşarken yapacak pek fazla bir iş çıkmayacağını düşünür. Oysa ben her gün şu iki odayı temizlemektense koskoca bir evi tepeden tırnağa temizlemeyi yeğlerim. İki kızımın yatağı arkada; oğlumun yatağınıysa, yerden kazanmak için gündüzleri kaldırıp akşamları seriyorum. Yemeğimizi bu odada yiyoruz. Yemeği de burada

[6]Margery Spring Rice, *Working Class Wives*, Londra 1938, sayfa 109.

pişiriyorum; benim yatağım öbür odada, küçük oğlumun yatağını sedire açıyorum, bebek de arabasında uyuyor."[7]

Rapor, ücretlerin artırılmasını, çocuklar için ortak yaşam olanaklarının çoğaltılmasını, toplum hizmetlerinin, aile yardımının, düşük kirayla ucuza barınma yollarının yaygınlaştırılmasını, ana çocuk sağlığıyla ilgilenen bakımevlerinin kadın hastalıklarıyla ruhsal sorunları da kapsamak üzere genişletilmesini, aile bilgisi konusunda kızlara daha iyi eğitim verilmesini savunuyordu. Neredeyse kapitalizmin kendi kendisini ortadan kaldırma zamanının geldiği söylenecekti — ama besbelli ki "mantıklı" olmak gerekiyordu.

Yoksullarla gereksinim içinde olanlara gelince, düzgün giden aydınlanma sürecinin sonucu değişim değildi. Aslında gerileme daha fazlaydı. 1930'larda sağlanan yuva olanaklarından yararlanma fırsatı, okul öncesi eğitimin arkasından, daha geniş bir ilk ve ortaokul eğitiminin geleceği düşünülen 1900'lerdekinden daha fazla değildi. 1918'de çıkan Fisher Yasası, yerel yetkililere anaokulları ya da sınıfları açma izni vermişti. Ama ertesi yıl yürürlüğe giren Ana Çocuk Sağlığı Yasası, sorumluluğu Eğitim Kurulu'ndan alıp Sağlık Bakanlığı'na vermişti. Kuramsal olarak bu akılcı bir önlem gibi görünüyordu ama pratik açıdan bakıldığında ölçütleri öylesine yükseltiyordu ki ancak birkaç anaokulu ödenek alacak yeterlilikte görülüyor, böylece devletin açtığı anaokullarıyla özeller arasındaki uzaklaşma gittikçe kötüleşiyordu. 1932'de yalnızca 52, 1938'deyse 112 devlet anaokulu vardı. Bunlar sorunları çözmeye yetmiyordu; gerçi 1933'de daha fazla anaokulu açılması gerektiğini belirten Hadow Raporu çıkmıştı ama önerileri büyük ölçüde geçerli olmamıştı.

Aile yardımları ve öbür geçim önlemleri, Eleanor Rathbone'nin otuzlu yılların sonunda var gücüyle yürüttüğü çalışmalara karşın, gerçekleştirilmesi olanaksız bir düş gibi görünüyordu. Bütün bun-

[7] *Agy.*, sayfa 129.

lar savaş sonucu olarak farklı koşullarda başlatılmıştı. Sendikacılık bunlara karşı çıkıyordu. Eski yoksulluk yasasında yapıldığı gibi bu tür yardımların da işverenler tarafından ücretleri düşük tutmak için sözde neden olarak kullanacağı düşünülüyordu. Aslında savaş sonrasının tam çalıştırma döneminde emekçi sınıfının gücü yüzünden ortaya çıkan durumlar bunu doğrulamıyordu.

Ev yönetiminde kızlara verilecek daha iyi bir eğitim sürekli yinelenen bir düşünceydi. Sanayi devrimi öncesinden beri emekçi sınıfı kızlarının aile bilgisi konusundaki cahilliğinden yakınmalar vardı. Kızların eğitimi konusunda özgürlükçü kadın hakları savunuculuğunun ortaya attığı öneriler, orta sınıfın üniversite öğrenimi ya da yalnızca daha iyi bir sanayi eğitimiyle sınırlı kalıyordu. Tüm sınıflardan gelen kızların cinsel koşullanmalarını sorgulamıyorlardı.

1938 raporundaki varsayımlar analık koşullarının iyileştirilebilmesi için kapitalist devletten daha fazlasının —yani daha çok bakımevlerinin, daha iyi doğum koşullarının, toplumsal yardımın genişletilmesinin— istenmesi gerektiği yolundaydı. Toplumsal yardım düzeneğinin arkasındaki erk ilişkileri örtbas edilmişti. Çekilen yoksulluk, katlanılan acılar, gebe emekçi sınıfı kadınların karşılaştığı güçlükler, ailede cinsiyete dayalı işbölümüyle toplumun genelinde kapitalist üretim örgütlenmesinin sonucu olarak kapitalizmin dayattığı baskıcı çocuk yetiştirme biçimi görmezden geliniyordu.

"Akılcı" isteklerini öne sürüp kadın hakları savunuculuğu akımının erken analığı kaldırıp atmasına karşı çıkan bu özgürlükçü ve emekçi kadınlar, düzeltmek istedikleri toplumu hiçbir zaman temelde sorgulamamıştı.

22

Doğum Denetimi, Çocuk Aldırma ve Cinsel Özgürlük

I. DÜNYA SAVAŞI'NDAN önce Southwark, Bermondsey ve Lambeth gibi emekçi sınıfının yoğun olduğu bölgelerde doğum denetimi konusunda bilgilendirme girişimlerinde bulunulmuştu. 1913'de kadınların ortaya çıkıp çektikleri cinsel hastalıkların yürek parçalayıcı öykülerini anlattığı açık hava toplantıları düzenlenmişti. Malthus'çular Birliği, gebe kalınmayan "güvenli" dönem, cinsel organların yıkanması, çözünen dölyolu fitilleri, mensinga ya da gebeliği önleyici gereçler, pamuk, vazelin ve asit borik tozunun kullanımı hakkında bilgi veren bir kitapçık hazırlamıştı. Rotherhithe'de bir küme kadın savaş boyunca birlikte çalışmış ve 1920'de kendi bölgelerinde doğum denetimi konusunda bilgi vermek üzere resmi olmayan bir danışma merkezi açmıştı.

1918'de Marie Stopes'un *Married Love* adlı epey ağdalı bir dille yazılmış kitabı yayımlanmıştı. Stopes üç yıl sonra Islington'da bir bakımevi açmıştı; birkaç ay sonra da Norman Haire, Güney Londra'da doğum sonrası bakım ve çocuk sağlığı bilgilerinin yanı sıra doğum denetimi konusunda öğütlerin verildiği bir başka bakımevi açmıştı. Doğum denetimi konusunda bilgi veren konuşmacılar, Kadın Ortak Çalışma Birliği topluluklarıyla İşçi Partisi kadınlar koluna gidiyordu. Savaş sırasında kadın hakları savunucuları, toplumcular ve doğum denetimini savunanlar arasında yakın bir ilişki kurulmuştu. 1915'de Margaret Sanger

İngiltere'ye gelmişti; tanıştığı kişiler arasında doğum denetimi toplantılarında hâlâ kadın haklarını savunmayı sürdüren Dr. Alice Vickery, LSE (Londra İktisat Fakültesi) mezunu olan ve Mrs. Pankhurst'un kurduğu WSPU'dan ayrılan Edith How-Martyn ve Stella Browne de bulunuyordu. Fabian'cılar Margaret Sanger için bir toplantı düzenlemişlerdi; söz konusu toplantıda Margaret, şapkalarını giymiş oturan saygın izleyici kitlesiyle Amerika'da seslendiği çoğu emekçi kadınlardan oluşan küçük toplumcu kümeler arasındaki çelişkinin ayrımına varmıştı.

"Onlara Kadın Başkaldırısı yoluyla neler yapmaya çalıştığımı anlattım; Kadın Hakları Savunuculuğunun ne anlama gelmesi gerektiği konusunda kendi özel ve kişisel düşüncelerimi açıkladım; yani kadınların önce kendilerini dirimsel kölelikten kurtarması gerektiğini, bunu başarmanın en iyi yolunun da doğum denetimi olduğunu söyledim."[1]

Bu toplantıdan sonra Margaret, *Married Love* adlı kitabı için bir yayımcı bulmaya çalışan Marie Stopes'le karşılaşmıştı. Doğum denetimi konusunda kitap ve kitapçık basmak hâlâ tehlikeliydi çünkü bunları yayımlayanlar açık saçık kitap basmakla suçlanabiliyordu.

Rose Witcop 1922'de Margaret Sanger'ın *Family Limitation* adlı kitabını basmış ve açık saçık kitap yayımlamakla suçlanmıştı. Mahkemede öne sürülen sav "doğum denetiminin soy için tehlikeli ve doğa yasalarına aykırı olduğu" yolundaydı.[2] Rose Witcop davayı kaybetmiş ama *Family Limitation* adlı kitabı basmayı sürdürmüştü. Hakkında yeniden dava açılmamış ama bu kez de yabancı sayılarak sınır dışı edilme tehlikesi belirmişti. Guy Aldred onun Yüksek Mahkemeye başvurarak karara karşı çıkmasını önermiş, ama —hâlâ bir eylemci olan— Rose buna hayır demişti.

[1] Sanger, *Autobiography*, sayfa 166.
[2] Aldred, *No Traitor's Gait*, 1963, No. 1, sayfa 447.

Family Limitation adlı kitaba çeşitli emekçi sınıfı örgütleri arka çıkmıştı; yirmili yıllarda emekçi hareketinin doğum denetimini gittikçe daha fazla desteklemesiyse, açık saçıklık suçlamasının işletilmesini zorlaştırmıştı. Gebeliği önleme yöntemleri konusu gittikçe daha az yasak sayılır olmuştu — ama gene de birçok kadın hâlâ nasıl gebe kalınmayacağını bilmiyordu.

Hiçbir toplumsal güvencesi bulunmayan anaların hakkını çoktandır savunan Kadın Ortak Çalışma Birliği 1923 Kurultayı'nda bir karar almış ve Sağlık Bakanlığı'yla yerel yetkilileri, ana çocuk sağlığı bakımevlerinde "Denetimiyle ilgili bilgilerin salık verilebilir olduğunu" kabul etmeye zorlamıştı.[3]

Ertesi yıl Emekçi kadınlar toplantısında, Bakanlığın yerel sağlık yetkililerine, doğum denetimi konusunda isteyenleri bilgilendirme izni vermesi ve bunun yapıldığı yerlerden ödeneği kesmemesi söylenmişti. 1925'deyse hekimlerin evli çiftleri doğum denetimi konusunda bilgilendirmesine izin verilmesi yolunda bir karar alınmıştı. Evli olmayan kızlarsa henüz tartışma koşullarının dışında tutuluyordu. Ama aynı yıl gerçekleştirilen İşçi Partisi toplantısında bu karar kabul edilmemişti. İşçi Partisi içinde yer alan Katolikler kümesi sürekli ve iyi örgütlenmiş bir direniş gösteriyordu.

Madenci eşlerinin gebeliği önleme yöntemleriyle pek de ilgilenmediği sık sık dile getiriliyordu ama Wolverhampton yakınlarındaki bir maden ocağı bölgesi olan Cannock Chase'de geçici bir doğum denetim merkezi açıldığı zaman 140 madenci eşiyle birlikte 28 kadın daha buraya başvurmuştu. 1927'de Blaydon, Durham' dan bir madencinin karısı olan Mrs. Lawther İşçi Partisi toplantısına gelmiş ve lokavt yüzünden işsiz kalan madencilerin karılarıyla dayanışma karşılığında, doğum denetimini destekleyeceklerini söylemişti. Hâlâ çok yüksek olan doğum sırasındaki ana ölüm oranından söz etmiş ve "Bir kadının doğurması sizin maden

[3]Fryer, *The Birth Controller* adlı kitaptan alıntı, sayfa 286.

ocağına inmenizden dört kat daha tehlikelidir" demişti.[4] Bununla birlikte kadınlar İşçi Partisi'ndeki Katolikler tarafından ustaca ayak oyununa getirilip bir kez daha alt edilmişti.

Öbür karşıtlıklar da sürüyordu. Aralarında Graves ailesi için yüzkarası sayılacak bir biçimde köylü kadınlarına gebeliği önleme yöntemlerini öğreten Robert ve Nancy Graves'in de bulunduğu bazı toplumcuların doğum denetimi hareketinde etkin bir biçimde çalışmasına karşın, Malthusçuluk kuramına ters düşen eski düşüncelerin çoğu olduğu yerde duruyordu. Margaret Sanger 1920'de İngiltere'ye döndüğü zaman Guy Aldred kendisine bir gezi düzenlemişti. Margaret, Glasgow'da, biri Pazar günü öğle saatlerinde Glasgow Çayırlığında, öbürüyse akşam kapalı salonda olmak üzere iki toplantı yapmıştı. Margaret Sanger özyaşam öyküsünde erkeklerin, Amerikalı bir kadını dinlemek için bir ölçüde meraktan, bir ölçüde de konuyla ilgilendiklerinden ve "Marx'ın Malthus'a karşı yürüttüğü eski kavgada yer almak" istediklerinden geldiğini söylüyordu. Sözlerini şöyle sürdürüyordu,

"Yeni-Malthusçu İngilizlerin doğum denetimini kitlelere tanıtma çabaları yalnızca yüksek sınıflar tarafından değil, aynı zamanda katı inançlı toplumcuların uzun zamandır süregelen düşmanlığı tarafından da engellenmektedir."

Toplantılara kadınlar da katılıyordu.

"Eski tüfeklerden biri on bir yıldır parti üyesi olduğunu, Pazar akşamı söyleşilerine sürekli katıldığını ama bundan önce karısını toplantılara gelmeye kandıramadığını söyledi; bu geceyse karısını evde tutamamıştı. 'Bak şu işe!' diyordu şaşkınlık içinde, 'Kadınlar erkeklere salonda yer bırakmamış, yoldaşların eşlerini toplantılarda şimdiye kadar hiç bu kadar kalabalık görmemiştim.'"[5]

[4] *ibid*, p 291.

[5] Sanger, *Autobiography*, sayfa 267–268.

Margaret büyük bir heyecanla Londra'daki City Road'da halka seslenmeye geldiğinde, Rose koltuğa oturmuş ve ona soğukkanlı olmasını söylemişti. Ama sıra "Emekçiler için Doğum Denetimi" başlıklı konuşma konusunu duyurmaya geldiğinde, Rose büyük bir heyecana kapılmış ve ancak "Yoldaşlar" diye fısıldayabilmişti. Bereket Margaret Sanger durumu toparlayabilmişti.

"Katı inançlı toplumcuların" Malthus'çulara karşı gösterdiği "düşmanlık" akılcı temellerden yoksun değildi. Savaş öncesi dönemde soy geliştirimcilerin nüfus denetimi konusunda öne sürdüğü savlar hiçbir biçimde çürütülüp bir yana atılmamıştı. Soy geliştirimcilerin bir kümesi anaların sağlıklı ve doğurgan olması için toplumsal reformları desteklerken, bir başka küme toplumsal sorunlara çözüm olarak yoksullara nüfus denetimi getirilmesini destekliyordu. Tatsız doğumlar kısırlaştırma yoluyla önlenebilirdi. Örneğin, hiç de savaşımcı bir kadın hakları savunucusu olmayan Mosley, 1930'larda nüfus denetimini savunuyordu. *Fascism: 100 Qustions* (100 Soruda Faşizm) adlı kitabında şu gereksinimi vurguluyordu:

"Sağlıklıların çocuk sahibi olması güvenceye alınmalıdır... Günümüzde doğum denetimi geçim durumları görece daha iyi olanlar tarafından bilinip uygulanmaktadır. Bundan haberi bile olmayan yoksullarsa doğum denetimini uygulayamamaktadır. Elde edilen sonuç ulusal çıkarlarımıza aykırıdır... Sağlıklı olmayanların, sağlıksız çocuklar doğurmalarının önüne geçmek için toplumsal ayırım uygulanmalı ya da gönüllü olarak kısırlaştırılmaları yoluna gidilmelidir."[6]

Bununla birlikte, Malthus'çuluk karşıtı savların kadın hakları savunuculuğu karşıtı önyargılara "ilerici" bir sözde neden bulması, soy geliştirimci savların, var olan toplumsal düzeni savunması kadar kolaydı.

[6]Semmell, *Imperialism and Social Reform*, sayfa 255.

Doğum denetimi hareketiyle 1923'e kadar Komünist Parti'nin üyesi olan ama sonradan isteyenlerin çocuk aldırmasına karşı çıktıkları için buradan ayrılan Stella Browne, her iki konuda da savaşmıştı. Örneğin 1917'de Soy Geliştirim Eğitim Derneği'ni "sınıfsal ve cinsel önyargılara" sahip olmakla suçlamıştı. Şunlara dikkat çekiyordu;

"Dernek, gebeliği önleme bilgilerinin sömürülen sınıflara uzanmasına yardım etmekten sürekli kaçınıyor. Gerçi derneğin yayın organı Soy Geliştirim Dergisi, uğraş sahibi olan eğitimli ve sağlıklı kadınların doğurmama konusundaki bencilliğinden yakınıp duruyor ama İngiliz evlilik dışı çocuklar yasasıyla ilgili resmi bir bildiri yayımladığını ya da evlenmemiş kadınları korumaya yönelik herhangi bir örgütlü çaba gösterdiğini şimdiye kadar hiç duymadım."[7]

Stella Browne'nin doğum denetimine yaklaşımı, kadınların seçme hakkını savunmaktan hiç vazgeçmediği çok daha geniş bir siyasal bakış açısının bir bölümüydü.

"Biz kadınlar bütün acıklı yanları ve hastalıklarıyla zorunlu kısırlaştırma tasarısını bozguna uğratmaya çalıştığımız gibi, zorunlu analığı da yerle bir edeceğiz."[8]

Stella kadınların üreme üzerindeki denetiminin ve kadın cinselliğini tanımlayıp saptama yollarının, çocuk doğurup yetiştirmek için maddi koşulların ağır olmadığı bir toplum yaratmak kadar önemli olduğunu kavramış birkaç toplumcudan biriydi.

"Doğurup doğurmamaya karar vermek kadınlara kalmıştır; öyleyse hangi aralıklarla, kimden ve kaç çocuk doğuracaklarını da onlar belirler."[9] Stella bu sözleriyle yalnızca doğum denetimini değil isteyenlerin çocuk aldırabilmesini de savunmuş oluyordu.

1922'de Stella —Komünist Parti'nin *The Weekly Worker* adlı gazetesinin öncülü— *The Communist*'de yer alan bir tartışmaya

[7]Browne, *Women and Birth Control*, sayfa 251.
[8]*Agy.*, sayfa 254.
[9]*Agy.*, sayfa 257.

katılmıştı. Martta gazete "Kadınlar için Komünizm. Komünizm için Kadınlar" başlıklı iki sayfalık bir yazı yayımlamıştı. Stella Browne yazısında "bu endüstriye dayalı yarışmacı toplumsal sistem ve ağır iktisadi baskılar altında paramparça olup gittiğini gördüğümüz ataerkil aile sisteminin değersiz döküntüsü yüzünden" kadınlar için daha iyi koşullar hazırlamanın olanaksızlığından söz ediyordu.[10]

Kadın özgürlüğü için gereken birkaç koşulu sıralıyordu.

"Kendisine uygun herhangi bir işte çalışma özgürlüğü... Çocuğa ve doğum yapan anaya toplum tarafından yeterli özel koruma sağlanması... doğurmayı kabul edip etmeme konusunun bütünüyle kadının bireysel sorumluluğuna bırakılması, çocuğun dünyaya isteyerek getirilmesi ya da getirilmemesi ananın, istenip sevinçle kabul edilmekse doğmamış bebeğin temel insan hakkıdır. 1915'de ve 1917'de de belirtmiş olduğum gibi, insanın kabul etmeme hakkı Toplumcu ahlâkın en önemli noktasıdır... cinsel ilişkiler yasal ya da iktisadi zorlamalardan bağımsız olmalıdır."[11]

Browne, Sovyetler Birliği'ndeki kadınların durumuyla İngiltere'deki kadınlarınkini kıyaslıyordu. "Kapitalist 'ahlâk,' evli olmayan gebeler için barınma evlerini, bebeklerin öldürülmesini ve sistemli şantajları, pis ortamlarda cahilce ve yaygın bir biçimde uygulanan gizli çocuk aldırmaların yol açtığı tinsel ve bedensel zehirlenmeleri yeğler."[12]

Aynı sayfada daha sakınımlı bir biçimde yazan Cedar Paul da gebeliği önleme araçlarının varlığının, "çağdaş aydın kadınlar" açısından özelleştirilmiş çocuk bakımıyla aile beklentilerini karşılamayı kabul etmemek anlamına geldiğini, kapitalizmde kadınların payına bunların düştüğünü savunuyordu. Soy geliştirimcilerin savını kadın hakları savunuculuğuna saptırarak yineliyordu.

[10] *Agy.*, sayfa 257.

[11] Stella Browne, The "Women's Question," *The Communist*, 11 Mart 1922, sayfa 7.

[12] *Agy.*, sayfa 7.

"...Kadınlarla erkekler komünist bir toplum kuracak kadar akıllı davranmadıkça, çağdaş aydın kadın 'doğum denetimiyle' soyumuzu kurutacak ya da 'denetlenmiş doğumla' anlayış yapısını insanlık öncesi düzleme çekecek (çünkü o zaman ancak yarı budala kadınlar ana olmak isteyecek). İnsan ırkının yok olup gitmesini istemiyorsak — insan soyuna tam komünizm benimsetilmelidir."[13]

Ağustosta "Clete" takma adıyla bir başka yazı daha çıkmıştı; burada doğum denetiminin aslında kapitalistlerin çıkarına olduğu ama önce bunun anlaşılması gerektiği belirtiliyordu. Clete, gebeliği önleme yöntemleri karşısında kapitalistlerin tutum değiştirdiğini çünkü "işsizlerin açlığa sessizce katlanma alışkanlığını yitirdiğini... ve kafalarında sınıf bilincinin belirmeye başladığını" söylüyordu. Örgütlü işsizler tehlikesi, işverenlerin nüfus denetimine biraz daha fazla ilgi göstermesine yol açmıştı. "Clete" (Rose Witcop'un savunma tanığı olarak ortaya çıkan) Harold Cox'u, babalık haklarını göz ardı ettiği için eleştiriyor ve o yıl gerçekleştirilen "şu olağanüstü Doğum Denetim Toplantısına"[14] alaycı bir dille göndermede bulunuyordu.

Stella Browne bu meydan okumaya karşı koymakta gecikmemişti. 19 Ağustosta "Clete"yi "salt erkeklere özgü bir görüşü" dile getirmekle suçlamıştı. Sözlerini şöyle sürdürmüştü,

"Komünizm, cinsel eşitlikle cinsel dayanışmayı savunan belirgin siyasal ve iktisadi ilkeler düzeni olduğuna göre, kadınlar için doğum denetiminin, işyeri denetiminden ve erkekler için çalışma koşullarının saptanmasından daha az önemli olmadığını belirtmeme izin vereceğinize inanıyorum... Doğum denetimi, kadının özgür istencini, kendi kişiliğini ve çevresini denetleme konusunda gösterdiği en can alıcı çabadır."[14]

Çocuk aldırma gereksinimi Sovyetler Birliği, Çekoslovakya, Avusturya ve Almanya'da toplumcularla emekçi sınıfı kadınlarının

[13]Paul, "Women and Communism," *agy.*, sayfa 7.

[14]"Clete," Birth Control, *The Communist*, 5 Ağustos 1922, sayfa 2.

isteği olarak ortaya çıkmıştı. Gebeliği önleme yöntemlerinin "toplumculuk karşıtı görüş tarafından sık sık uyutma ve oyalayama yolu olarak" gösterilmesi, emekçilerin bunu inceleyip uygulamayacağı anlamına gelmiyordu.

Malthus'çu Birlik (yeni adıyla Yeni Kuşak Birliği), Browne'nin sorunu doğum denetiminin devrimci açıdan kabul edilmesi biçimine dönüştürmesine izin verirken hep "dikkat çekici bir yansızlık"[15] göstermişti. Birliğin yeni tüzüğü yalnızca yiyecek kaynaklarıyla nüfusun belli oranda olduğuna inanan Malthus'çuları değil, doğum denetimi bilgilerinin bütün toplumsal sınıflar tarafından elde edilebilir olması gerektiğine inanan herkesi üye kabul ediyordu.

Bir hafta sonra başka bir okur Stella Browne'ye çatıp "Clete"yi savunmuştu. S. Francis, onların önce "Marx'çı" olduğunu sonra "Malthus'çuluğa" döndüğünü anımsamaları gerektiğini belirtiyor ve emekçilerin denetiminin erkekler kadar kadınları da etkilediğini söylüyordu. Bu kuşkusuz doğruydu ama Stella Browne'nin üreme denetimini, insanın doğa üzerindeki denetiminin bir parçası olarak görme çabasını karartıyordu. S. Francis son derece sertti.

"Kadınlar bugünkü emekçi sınıfı koşullarına karşı verilen savaşta kendilerine düşeni yaparlar ve doğurmakla erkek egemenliğinin kötülükleri hakkında biraz daha az konuşurlarsa, ancak sahici ekonomik özgürlüğümüzü kazandığımızda ulaşabileceğimiz sahici kadın-erkek eşitliğine yaklaşılabileceğini düşünüyorum.

"Cinsel eşitlik konusunda kadın yoldaşlarımın çoğu, kapitalist anlayıştaki bacıları kadar sağlıksız düşünüyor. Bazı cinsiyet takıntılı yoldaşlarımızın, kadının parasal bağımlılık yüzünden erkeğin "kölesi" sayıldığını ve bunun da ancak kapitalist yönetim biçimi sona erince biteceğini anlama zamanı gelmiştir.

"Ayrıca yaşamda cinsel eylemlerin yanında başka şeyler de vardır... Yoldaşlarımız buna daha az enerji harcar ve Marx'çı ahlâkın öğretilmesine

[15] F. W. Stella Browne, Clete'ye Yanıt, The Communist, 19 Ağustos 1922, sayfa 2.

daha çok zaman ayırırsa, CPGB (İngiltere Komünist Partisi) Üçüncü Enternasyonal'in çok daha etkin bir parçası olur."[16]

"Cinsiyet, takıntılı yoldaşlar" görünüşe bakılırsa alt edilmişti. Ne yazık ki S. Francis'in kafalara tokmak gibi inen ahlâk anlayışı yürürlükte kalmış, Stella Browne'yse ertesi yıl Komünist Parti'den ayrılmış ama kadının çocuk aldırma hakkını savunan çalışmalarını sürdürmüştü. Stella çocuk aldırmanın, yoksul, çok çocuklu ya da hasta kadınlar için yapılması gereken bir kötülük olduğu savını kullanmamıştı. O, gebeliği sonlandırma kararının, kadınların hakkı olduğunu savunuyordu. "Bedenlerimiz bize aittir."[17] Çocuk aldırma doğum denetiminin bir yanıydı; doğum denetimiyse kendi cinsellikleri hakkında karar verecek kadınlar için siyasal açıdan son derece önemli bir noktaydı.

Komünist Parti içindeki çekişmeler bu konunun kapsamını daraltmış gibi görünmektedir. Örneğin bir emekçi sınıfı kadını *The Woman Worker*'a yazdığı zaman, doğum denetimi yoksulluk ve darlık açısından ele alınıp tartışılıyordu.

"Yoldaşlar doğum denetimi hakkında bilgi edinelim ve hemen 'Women Worker' gazetesinde tartışmalara katılalım çünkü bu emekçi kadınlar —ve erkek yoldaşları— açısından en önemli şeylerden biridir.

"Sağlık bozuklukları, gereğinden fazla gebelik ve korkunç doğumlar arasında çırpınıp durdum. Şu andaki ve kendimi bildim bileli hep aynı olan ücretlerle beş çocuk geçindirilemeyecek kadar fazla... hastalıklar, üzüntüler ve bebekler arasında didinen birçok kadının siyasetle uğraşamayacak kadar bitkin düşüp ahmaklaşmasına şaşmamalı."[18]

Gazete kadının başvurusuna bir yazıyla karşılık vermiş ve hem gebeliği önleme konusundaki kapitalist savlara — alt sınıftan olan

[16] S. Francis'ten *The Communist*'e mektup, 26 Ağustos 1922, sayfa 6.

[17] Keith Hindell'den alıntı, Stella Browne ve Janet Chase, *The Listener*, 29 Haziran 1972.

[18] Gereğinden Fazla Çocuk Kadının Yaşamsal Sorunlarına Zaman Bırakmıyor, bir kadın emekçinin mektubu, *The Woman Worker*, Haziran 1926, sayfa 4.

insanların... oranı artan sağlıksız kişilerin çoğalmasına neden oluyoruz... "Sağlıksız" kişilerin çoğalmasına yol açan sağlıksız koşullardan söz eden yok— diyerek karşı çıkmış, hem de "töredışı," "din açısından uygunsuz" ve "İmparatorluğun savunulması gerek" sözleriyle doğum denetimine karşı çıkan sağcıları eleştirmişti. Doğum denetimi "... çalışan erkeklerin bu savaşıma zaman ayırmak için ailedeki çocuk sayısını sınırlaması gerektiğinde" kaçınılmaz olduğu gerekçesine dayanılarak savunuluyordu. Kadınlar çok çocuklu ailelerde köle gibi çalıştığında özgürlük arzuları da "sönüp gidiyordu."

Bu "Clete"nin üzerine yürümekti çünkü burada soyut Malthus'çuluk karşıtlığı, emekçi sınıfı kadınlarının durumuyla yüz yüze bırakılıyordu. Ama Stella Browne'nin yaklaşımına, yani kapitalizmde toplumsal konumlarını korumaya çalışan destekçiler salt bilgiyi kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaya hazırlar diye, toplumcuların gebeliği önleme konusunun önemini göz ardı etmesi hiç de gerekmez diyen görüşüne yer verilmemişti. Çok daha önemlisi, Stella'nın doğum denetimine yaklaşımı, yani bunu kadının cinsellik konusundaki özgür istencinin son derece önemli bir yönü sayması yok olup gitmişti. Doğum denetimi, kadınların partide daha fazla siyasal çalışmalarda bulunmasına yardım edecek bir reforma indirgenmişti. Bu Komünist Parti için pratik açıdan son derece değerli olsa da, özgür cinsel istençle ilgili devrimci ilke, sıkıntıların önlenmesinde kullanılan elverişli bir teknik sayılıp ikincil konuma yerleştirilmişti.

Yirmili ve otuzlu yıllarda cinsel siyasetin devrimci hareket içinde yenilgiye uğratılması, bu tür birçok ufak tefek anlaşılması güç çatışmanın birikmiş etkisinin sonucuydu; bu çatışmalarda yürürlükte olan dogmatik katı inançların, cinsel ve kişisel sorunları bir yana atılıyor, insanların cinsel ilişkilerde yaşayıp dile getirdiği yaşam biçimlerinin siyasal önemi göz ardı ediliyordu. Bazı yoldaşların zayıflığı yüzünden hoş görülmesi gereken cinsel haz

sapkınlık sayıldığı için, cinsellik ve iktisadi üretim yoluyla çoğalmanın denetlenmesi isteğini yok saymak kolaydı.

Bu savla ilgili koşulların kapsamının daraltılması, sosyalist kadın hakları savunuculuğunun gelişimini kısıtlayan acıklı bir durum olmakla kalmıyordu: aynı zamanda devrimci siyasetin kuramsal ve pratik açıdan güdük kalmasına katkıda bulunuyor ve bunun bir parçası oluyordu. Çocuk aldırma reform yasası için verilen savaşıma, doğum denetiminden daha fazla karşı çıkılmıştı. 1917'de ikinci savunma çizgisi olarak bunu dile getiren tek kişi Stella Browne'dir; "bazılarımızın uğruna savaştığı daha iyi bir toplumsal düzende," bunun "ender" ama "saygın bir bireysel hak olacağına inanıyorum" diyordu.[19]

1930'ların başında çocuk aldırma reform yasasına destekler artmaya başlamıştı. Bu bir ölçüde, yüksek ana ölüm oranlarının araştırılması sırasında, bütün ölümlerin kötü beslenmeden kaynaklanmadığının ortaya çıkması yüzünden olmuştu. Arka sokaklarda gizli saklı çocuk aldırırken ölen kadınların dışında, düzelmeyecek biçimde sakatlananlar da oluyordu. 1934'de Kadın Ortak Çalışma Birliği çocuk aldırmanın yasalaştırılmasına çoğunluğun yandaş olduğu bir karar almıştı. Blackhorse Kolunun başlattığı bu eylemi Elmers End sürdürmüştü:

"Sürekli artan ana ölüm oranlarının yüksekliğini ve yasadışı çocuk aldırma uygulamalarının kötülüklerini göz önüne alan bu Kurultay, Hükümeti 1861 çocuk aldırma yasasını yeniden gözden geçirmeye ve çağdaş koşullarla düşüncelere uyarlamaya, böylece çocuk aldırma işlemlerinin herhangi bir cerrahi işlemle aynı koşullarda gerçekleştirilmesini sağlamaya çağırmaktadır.

"Ayrıca bu eski püskü yasaları çiğnediği için tutukevine kapatılan kadınların bağışlanmasını istiyoruz."

Kişilere Karşı İşlenen Suçlar Yasası, birinin kendisi ya da başka bir kadın üzerinde herhangi bir "araç," "zehir" ya da "zarar verici

[19]Browne, *Women and Birth Control*, sayfa 255.

bir şey" kullanılmasını suç sayıyordu. Bu suçlara ağırlaştırılmış hapis cezası veriliyordu. Karşılığı yaşam boyu ağır hapis cezası bile olabiliyordu. Dolayısıyla çocuk aldırma reform yasası iki yönlüydü; bir yönden arka sokaklarda gizlice çocuk aldıran kadınların acılarıyla, öbür yöndense hekimlerin uygun sağlık koşullarında gebeliklere son vermeye isteksiz davranmasına yol açan yasal cezalardı.

1930'larda büyük bir propaganda etkisi yaratan *The Cost of English Morals* adlı kitabın yazarı Janet Chase, Çocuk Aldırma Reform Yasası Derneği'ni kurmuştu. Derneğin başlangıçta bir avuç kadın üyesi vardı. Stella Browne de ilk üyelerden biriydi. Çocuk Aldırma Reform Yasası'ndan yana olanların çoğu sorunu daha çok yoksulluğun önlenmesine dayanarak ortaya atmasına karşın, Stella Browne savaş sırasında ve sonrasında savunduğu konuların ardını hâlâ bırakmamıştı. Stella çocuk aldırmayı yalnızca ırza geçme, aile içi cinsel ilişki, aşırı kalabalıklaşma ve yoksulluk durumlarında, ya da salt evli kadınlar için savunmuyor, "saygısız sorgulamalar, yıkım getiren para cezaları, arapsaçına dönmüş yazçizcilik yapılmadan" tüm kadınlar için savunuyordu.[20]

Dernek, her yıl yasadışı yollardan çocuk aldırırken ölen kadınları soruşturmak üzere bir kurul oluşturduğunda Stella savunduğu konuyu yalnızca ölümlerin önlenmesiyle sınırlı tutmayacağını söylemişti. Ayrıca uygun koşullarda gerçekleştirilirse çocuk aldırmanın tehlikesiz olacağını ve zararlı ruhsal etkiler bırakmayacağını üsteleyerek belirtiyordu. Kurul üyeleri bunu nereden bildiğini sorunca, kendi deneyimlerinden öğrendiğini söyleyecek kadar yürekli davranmıştı. İşin bir yönü adsız talihsizler için çalışmak, öbürüyse kadınların cinsel özgürlüğüyle kendini ilişkili saymaktı.

On yılın sonunda ceza sorunuyla ilgili önemli bir yasal uygulama örneği gerçekleştirilmişti. 1938'de Aleck Bourne adlı bir cerrah

[20]F. W. Stella Browne and others, *Abortion*, Londra 1935, sayfa 31.

yasadışı çocuk almaktan yargılanıp aklanmış, bu da kadının akıl ve beden sağlığını korumak amacıyla çocuk almanın yasal olduğu gerekçesine bağlanmıştı. Yasadaki bu boşluk, yasal çocuk aldırma koşullarının genişletilmesine yardım etmişti.

Çocuk aldırmanın iyi ve kötü yanlarıyla ilgili olarak öne sürülen kanıtlar, devrimden sonra bu işlemin yasallaştığı Sovyetler Birliği'nden gelmişti. Stella Browne çocuk aldırmaya karşı kullanılan kanıtların, 1927'de Ukrayna'daki çocuk aldırma işlemlerinin konu edildiği Kadın Hastalıkları ve Doğum Uzmanları Kurultayı'ndan alındığını belirtmişti. Söz konusu çocuk aldırma işlemleri, sürüp giden saldırıların, ayaklanmaların, kıtlıkların, salgın hastalıkların ortasında, temiz olmayan ortamlarda çocuk alan niteliksiz kişiler tarafından yapılmış, bu da kaçınılmaz olarak sonuçları etkilemişti. Stella, kapitalizmde yüksek patlayıcılarla zehirli gazlar üzerinde yapılan araştırmaların toplumsal önceliğini de sorguluyordu; bunların her ikisi de kazanç sağlayıp saygınlık getiriyor ama kadının tek başına uygulayabileceği ve güvenli çocuk düşürten her yöntemin geliştirilmesinin savsaklanmasına yol açıyordu.

1935'de durum böyleydi. 1936'da Sovyetler Birliği çocuk aldırma yasasını değiştirmiş, çok çocuklu analara yapılan devlet yardımını iyileştirmiş, 1939'a kadar da anaokulu olanaklarını iki katına çıkarmayı amaç edinmişti. Cinsel sorunlar konusunda Sovyetler Birliği'ndeki bu gerileme büyük olasılıkla çocuk aldırmayı savunan toplumcuları zayıflatmıştı ama solcular gene de sağcıların kolay kolay ayrımına varamadığı işleri yapmayı sürdürmüştü. Harry Pollitt'in az bilinen etkinliklerinden biri de Komünist Partisi'ndeki kadın üyelerin çocuk aldırma işlemlerini düzenlemekti.

1820'lerde köktencileri rahatsız eden gebeliği önleme ve çocuk aldırma konularıyla ilgili kafa karışıklığı yüz yıl sonra bile hâlâ

sürüyordu. Kapitalist toplum tarafından gebeliğin önlenmesinde çok daha etkin tekniklerin yaratılması devrimci hareketi sollayıp geçmişti. Doğum denetimindeki teknik olanaklar, kadın özgürlüğünün eş anlamlısı değildi. Aslında bu yalnızca Malthus'çu anlamda amaca uygun olarak kullanılabilirdi. Ama burjuva bilimin kalkanı olan kuşku, solcuların burjuva devletin çıkarı için uygulanan nüfus denetimiyle, çocuk yetiştirmeyi ana baba ve çocuklar arasında, şiddetin apaçık ortada olduğu ya da sevgi kılığına sokulduğu parasal bir ilişkiye dönüştürmeyen sosyalist toplumda kadınlara özgür istencini kullanma olanağı veren gebeliği önleme yöntemleri arasındaki ayrımı anlayamadığını söylüyordu.

Burjuva tekniklerin bütün öbür bulguları gibi, gebeliği önleme yöntemlerinin de kapitalizmde insanlara (o zaman olduğu gibi şimdi de) daha büyük bir özgürlük kazandırdığını kendiliğinden düşündürmediği doğruydu. Ama Stella Browne'nin de kavradığı gibi, cinsel hazla doğurmayı birbirinden ayırmanın, kadınlara "sevisel ve üreme amaçlı işlevler"[21] arasındaki uygulanabilir farkı ayırt etme olanağı veren son derece önemli bir siyasal özgürlük getireceği de doğruydu. Kadınlar ancak "istemeden gebe kalma korkusundan"[22] kurtulursa, cinsellikten haz duymaya başlayabilirdi. Ama bu korkunun teknik çözümü, işin yalnızca başlangıcıydı. Tekniğin ötesinde ataerkil kültürün dağ gibi yığılmış ağırlığı vardı.

"Kadın cinselliğiyle analık duyguları konusunda ortada bütün gerçekleri bastırıp çarpıtan bir eril söylence dolaşmaktadır."[23] Sonunda ana olmak yoksa kadının cinsel haz duyamayacağını öne süren bu eril söylence kadının cinsel bilincine sokulmuştu. Bu da kadınların kendileriyle ilgili düşüncelerini etkilemişti. "... kuşaklar boyunca kadınların gözü korkutulmuş ve cinsel konularda

[21] Browne, *Women and Birth Control*, sayfa 255.
[22] *Agy.*, sayfa 256.
[23] *Agy.*, 253.

bağımsız düşünemez ya da eyleme geçemez duruma getirilmişlerdir; sistemli olarak budalalaştırılmış, cahil bırakılmış ve bağımlı kılınmışlardır."[24]

Stella Browne 1935'de cinsel "duygudaşlıkla içtenliğin," "ekonomik adaletin" ve "uluslararası barışın," "sevdalıların yataklarından ve bedenlerinden her yana uzandığı..." yeni bir toplum düşlüyordu. Bu düş hâlâ gerçekleştirilmeyi beklemektedir.

[24]Browne, *Abortion*, sayfa 39.

23

Birinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Kadın Hakları Savunuculuğu ve Sosyalizm

1918 KASIMINDA, Doğu Londra Oy Hakkı Savunucuları Siyasal Ortaklığı'nda Sylvia Pankhurst'la birlikte çalışmış olan Melvina Walker, yeni İşçi Partisi'nin örgütlediği birinci Emekçi Kadınlar Kurultayı'na gitmişti. Toplantıya aşamalı reformlarla gerçekleştirilecek sosyalizm düşüncesine katıldığı için değil, emekçi kadınları dinlemek ve onlarla tanışmak üzere katılmıştı,

> bu yoksul kadınlar yaşamak için aynı benim gibi çırpınıp duruyordu; onlar da tıpkı benim gibi, bir zamanlar kendilerine daha iyi evlerde oturmak istiyorlarsa yeryüzünden ayrılana kadar beklemeleri gerektiğini çünkü asıl evlerinin cennette bulunduğunu söyleyen birtakım papazlar ve sofu hanımlar tarafından uyuşturulmuştu."

Walker, büyük bir özlemle geçmişe savruluyordu.

> "Şu bizim sevgili Caxton Toplantı Merkezi; oy hakkı için giriştiğimiz savaşımda, biz emekçi kadınlar kim bilir kaç kez orada ayağa kalkıp bağımsızlık arzumuzu dile getirdik. Ben kapıya yakın oturur, içeri giren kadınları gözlerdim. Cockneyli, Doğu ve Batı Londralı kadınlarla Galler' den ya da İskoçya'dan gelenleri birbirinden ayırabilirdim. Taşrada bana konukseverlik gösteren kadınları görürdüm orada; gerçekten de tam bir kavuşma olurdu."

Bununla birlikte bu son derece acı verici bir kavuşmaydı çünkü kişisel olarak bu kadınların çoğuyla yakın ilişkisi olmasına karşın, kürsüye çıkan önemli kişiler siyasal açıdan kendisine yabancıydı. Melvina Walker özellikle Beatrice Webb'i küçümsüyor ve İşçi Par-

tisi'nin reform yanlısı siyasetinin canavarca bir numara olduğunu söylüyordu. Emekçilerin partisini eğitimli orta sınıf ele geçirmişti. Melvina Walker, emekçi sınıfından daha çok sayıda kadının konuşması gerektiğini söyleyen tramvay emekçisinin karısıyla aynı düşüncedeydi: "...toplantıyı yöneten ben olsam, kendimden başka kimsenin beni yönlendirmesine izin vermem ve kürsüdekilerin değil daha çok sıradan bireylerin konuşmasını dinlemek isterim."

Melvina Walker eğitimli orta sınıf kadınlarının emekçi kadınlardan yalnızca sınıf açısından değil aynı zamanda ana olan kadınların koşullarının iyileştirilmesini bir yana atmalarıyla da ayrıldığını düşünüyordu. Ama Walker emekçi sınıfı kadınlarının, partinin kadın kollarında önderliği yeniden ele geçireceklerine de hâlâ inanıyordu.

" '... gözünüzü dört açın' diyordu onlara. ... örgütlenin, 'üstün zekâlı' insanların sizi yönlendirmesine izin vermeyin, biz çok daha fazlasına sahibiz; bizim yaşam deneyimimiz var."[1]

Bu kadınların hâlâ özgürlükçülerle tutucuları mı, yoksa "Rusya'daki gibi"[2] sosyalist bir devlet kurulmasını mı desteklediklerini merak ediyordu. Bunlar ona tek seçenek gibi geliyordu. İşçi Partisi'ndeki kadınların bunlardan hiçbirini seçmeyeceği aklına bile gelmiyordu.

Savaş, devrimci sosyalistlerle savaşa arka çıkan sağcı kadın hakları savunucuları arasındaki kopmayı onarılmaz duruma sokmuştu. Mrs. Pankhurst tutuculukta karar kılmış ve siyasal açıdan öbür yana kaymıştı. *Workers' Dreadnought*, Muhafazakâr Parti ve emperyalist yandaşı olan sağcı "Kadınlar Partisi"ni kınamaktan başka bir şey yapamıyordu. Kadınlar hâlâ oy hakkını erkeklerle eşit koşullarda elde edememiş olmasına karşın, 1918'deki sınırlayıcı yasa tasarısı tek yanlı çıkar sağlama çalışmalarına olanak

[1]Melvina Walker, "My Impressions of the Women's Conference," *Workers' Dreadnought*, 2 Kasım 1918.

[2]*Agy.*

vermez olmuştu. Bu da 1914'den önce az da olsa sağlanabilmiş birliği bütünüyle bozmuştu. Tartışmalar başka isteklere kayıvermişti. I. Dünya Savaşı'ndan sonra, savaş öncesindeki kadın hakları hareketinde yer alan bazı akımlar, kadın özgürlüğünü köktenci toplumsal değişimlerle birleştirmeye önem veriyordu. Örneğin Graves "Kadın hakları savunuculuğu yetmez" sözlerinin sık duyulduğunu söylemiştir. *Workers' Dreadnought*, "kadınların siyasal eylemlerini iki konuyla sınırlayan ve bunların Kadınlara Oy Hakkı ve cinsel ilişkilerden kaynaklanan hastalıklarla başlayıp bitmesini öne süren eski kafalı oy hakkı savunucularının bakış açısını onaylamalarının olanaksız olduğunu"[3] bildiriyordu.

Sylvia Pankhurst ve *Dreadnought*, kadın hakları savunuculuğunun ancak devrimci hareketin bir parçası olabileceğini söylüyordu ama bu söylem Sylvia'nın meclis konusunda Lenin ve Komünist Parti'yle ters düşmesi yüzünden karmaşıklaşıyordu. Sylvia Pankhurst, kadın hakları savunuculuğunun bastırılıp erkek egemen devrimci hareketin kapsamına alınması olasılığını hiç düşünmemiş gibi görünmektedir.

Rose Witcop ve Stella Browne gibi doğum denetimi hareketine katılan başka kadın hakları savunucuları da vardı. Burada ortaya karşıt bir sorun çıkıyordu. Anarşist ve komünist hareketlerin doğum denetimiyle ilgilenmemesine gösterilen sabırsızlık, üremeyle üretme denetimi arasındaki ilişkileri dışlayan bütün sorunların bir yana atılmasına ve bu konu üzerinde yoğunlaşılmasına yol açabilirdi.

Savaş öncesi dönemin ikilemleri henüz tam olarak çözümlenmemişti. Özellikle insanın karşı çıktığı genel görünümü gözden kaçırmaksızın kapitalist toplumda kapitalizmle nasıl savaşılacağı konusu, sosyalist kadın hakları savunucuları arasında kafa karışıklığı yaratmayı sürdürüyordu.

[3] *The Workers' Dreadnought*, 2 Kasım 1918.

Sosyalist kadın hakları savunuculuğunu Mrs Pankhurst ve Christabel gibi tutuculardan ayırmak kolaydı. Ama hâlâ İkinci Enternasyonal ve Sosyal demokrat geleneğinde yer alan emekçi kadınlarla anlaşmak pek o kadar kolay değildi. İşçi Partisi, Melvina Walker'in tabanına karşı çıkmasına karşın, emekçi sınıfı kadınlarını, sosyalist kadın hakları savunucularının desteklediği konularla ilgili toplantılarda bir araya getirebiliyordu. Kadın hakları savunucularının çoğu yüzünü artık şaşırtıcı ölçüde köktenci söylemlerde bulunan yeni partiye çeviriyordu.

Melvina Walker'in İşçi Partisi'ndeki orta sınıf kadınlarına yönelik eleştirileri dürüst olsa da sağlam temellere dayanmıyordu. 1918'de Marion Phillips'in yayıma hazırladığı *Women and the Labour Party* adlı kitaba katkıda bulunan kadınlar, düzeltilmiş doğum koşulları, daha fazla toplumsal yardım, ebelerin toplumsal konumunun iyileştirilmesi ve evlenmemiş anaların durumunda değişiklik yapılmasıyla ilgili önerilerini dile getirmişti. "Yarının Yuvaları" konusunda yazan Margaret McMillan aslında dünyaya pembe gözlüklerle bakıyor ve bütün analara çocuklarını gönderebilecekleri bir yuva sağlanmasının kısa zamanda yasalaşacağını öngörüyordu.[4]

Ayrıca Margaret ve Rachel McMillan, Margaret Llewelyn Davies, Katherine Bruce Glasier gibileri başına buyruk davranmaktan çekinmeyen kadınlardı. İşçi Partisi kadınlar Kolunda beklenmedik bir biçimde ansızın ortaya çıkmış değillerdi; tersine uzun süredir Ortak Çalışma Birliği'yle ILP'de eğitim ve yuva sorunlarıyla ilgili büyük bir savaşım içindeydiler. Kadın hakları savunuculuğu hareketi üzerinde büyük bir etkisi bulunan ve bunun önemli bir yapıtaşını özümseyen siyasal yaklaşımlarıyla ilgili sorun, onların kendilerini İşçi Partisi'nde emekçi sınıfı kadınlarının önderi olarak kabul ettirmeye çalışmaları değildi; sorun, ILP'yle İşçi Partisi'nde yer alan orta sınıf ve emekçi sınıfı kadınlarının

[4]Bak. Phillips (yay.) *Women and the Labour Party*.

geçmiş deneyimlerinden yola çıkarak, Fabian savlarının çoğunu mantıklı bulmalarıydı. Sosyalizmi reformların doğal sonucu, devletiyse yeterince aydınlandığında emekçi sınıfına geçecek yansız bir erk olarak gördükleri için, kadınların durumunun da aynı gelişim sürecinden geçeceğini varsayıyorlardı. Başarıları, kendi deyimleriyle, hiç de küçümsenecek gibi değildi. Yasaları değiştirmek için oy kullanıyorlardı; 1920'lerle 1930'ların iktisadi koşullarına karşın, devlet yardımıyla ilgili bazı reformların yapılmasını bile sağlamışlardı. Ama bu süreçte ilk uluslararası kadın hakları savunuculuğunun belirli birtakım nitelikleri yitirilmişti.

Melvina Walker'nin kuşkuları uzun erimde şaşkınlık uyandıracak kadar doğru çıkmış, ama suçlamaları 1918'e saplanıp kalmamıştı. Bir kadın hakları savunuculuğu eylemi yapıldığında, daha iyi barınma ya da maden ocağı koşulları için verilen savaşım, hâlâ kadının kapitalizmdeki durumuna yönelik büyük eleştirilerin bir parçası oluyor ve emekçi sınıfı kadınlarının, emekçi sınıfı ya da kadın olarak kendi kendilerinden kuşkuya düşmelerine yol açan koşullanma ya da "uyuşturulma" kuşatmasını yarıp çıkma gücüyle becerisi dile getiriliyordu. Bu bilinç, yalan yanlış da olsa, kadın savaşımının farklı yanlarını birbirine bağlıyordu.

Bununla birlikte, kadın örgütleri arasındaki bölünmeler olduğu yerde durur ve devrimci toplumcularla aşamalı değişimlerden yana olanlar arasındaki sınırlar gittikçe belirginleşirken, kadın hakları savunuculuğunun geçmişe duyulan özlem yüklü anılarından kopma eğilimi güçlenmeye başlamış ve sıradan bireylerin yetisi deyimini vurgulamayı sürdüren anayasallıktan sıyrılıp kendini, sosyalizmi pasif ve sıradan seçmen kitlesine taşıdığını söyleyerek tanımlayan anayasallığa kaymıştı.

Koşut süreç kadın hakları savunuculuğunda da görülüyordu. Siyasal çalışmalarını sürdüren otuzlu yılların kadınları kendilerini yalnızca genç kuşaklardan soyutlamakla kalmamıştı; aynı zamanda, ne denli kafa karıştırıcı olsa da, denetlenemeyecek bir biçimde

Oy Hakkı reformlarının ötesine geçip erkek egemen kültürün bütününe saldıran savaş öncesi kadın hakları savunuculuğu bilincinin aşınmasına da katkıda bulunmuşlardı.

Kafa karışıklığından sıyrılıp akılcı ve özgürlükçü düşüncelerle ortaya çıkmışlar ama kadın hakları savunuculuğunu bir dizi soyut amaçla sınırlamışlardı. Kadın hakları savunuculuğuna daha fazla reform, daha fazla toplumsal yardım ve eşit ücret gözüyle bakıyorlardı. Bu artık erkeklerin yarattığı yaşam biçimini ve bakış açısını kabul etmemek anlamına gelmiyordu. Kadın hakları savunuculuğu artık kapitalist erkek egemen toplumun kültürüyle yapısına karşı değildi.

Bu konudaki ilk düşünceler eksik ve düşsel olabilirdi ama oldukları yerde duruyorlardı. 1930'ların kadın hakları savunucuları kardeşliği, kadınların kendileri için birlikte bir şeyler yapmalarını, Doğu Londra Ortak Çalışma Birliği'nin sıradan insanları örgütleme girişimlerini eskisi gibi vurgulamaz olmuştu. Emekçi sınıfı erkekleriyle kadınları gibi kadın hakları savunucuları da meclise alınıp kurullara sokulabiliyordu. Tüzükte bir kez yer alınca da, meclise dünyanın değiştirilmesi gerektiğine inandıkları için girmek istediklerini unutuvermişlerdi. Her şeyi olduğu gibi korumaya çalışan egemen sınıfın geleneksel sorumluluğu altında ezilip kalmışlardı. Emekçi sınıfı gibi özgürlükçü kadın hakları savunucuları da başarıyı, karşı çıktıkları güç yapısı tarafından kabul edilip onaylanmak olarak tanımlamaya başlamıştı. Kadınların ilerleyişini azınlığın, birkaç kişiye bağışlanan onur ve yeterli gelire erişmesiyle ölçer olmuşlardı.

Nesnel koşulların kendilerine karşı olduğu doğruydu. Ama kadın hakları savunuculuğunun uzgörüsünü daraltırlarken, kapitalizmin yarattığı yeni sorunlarla savaşma yeteneklerini de çöküntüye uğratıyorlardı. Akılcı, anayasal ve özgürlükçü kadın hakları savunuculuğu, İşçi Partisi'ndeki kadınlar gibi, kadın işlerinin yapısındaki değişiklikleri, dayanıklı ev tüketim mallarıyla güzellik ürünlerinin satışa sunulduğu ilkel pazarı, bütün reformların oyala-

ma siyasetinin bir parçası olduğu anlamına gelen geçim koşullarındaki ikiliği, burjuva erkek egemen devletin büyüdüğünü ve kadınların denetleyemediği bir yapıyla sınırlandırılıp kuşatıldığını kavrayamıyordu. "Sheba'nın Armağanları'na" ya da Lawrence'nin kadın hakları savunuculuğu korkusuyla yoğurup yarattığı tutkulu doğal kadınlara karşı koyabilecek siyasal silahları da yoktu. Cinsiyetlerini bir yana attıkları için kendi cinselliklerini tanımlama düşüncesinden bile çekiniyorlardı. Emekçi sınıfı erkeklerinden, emekçi sınıfı kadınlarına beslenen çelişkili sınıf ve cinsiyet düşmanlığının tırmanışını kavrayamayacak kadar kuşkulanıyorlardı. 1930'larda bazı kadın hakları savunucuları kadınlar için yürürlüğe sokulan bütün endüstriyel korumalara —ayrımcılık yapıldığı gerekçesiyle— karşı çıkmıştı. Bu da kadınların ailedeki konumunun göz ardı edilmesine ve emekçi kadınların daha fazla sömürülmesine yol açmıştı.

Genç kadınlardan koptuklarını görmüşler, onları elde ettikleri başarılar hakkında bilgilendirerek bunun üstesinden gelmeyi düşünmüşlerdi. Ray Strachey 1936'da *Our Freedom and its Results* adlı kitabının giriş bölümünde şunları yazmıştı: "Savaş öncesi yaşam hakkında genç kadınlar, insanı şaşırtacak kadar az şey biliyor ve feminizm (kadın hakları savunuculuğu) sözcüğüyle bunun çağrıştırdığı her şeye büyük bir düşmanlık duyuyor."

Kadın hakları savunuculuğu karşıtı bir kültür bu genç kadınlara kendi hareketlerinden nefret etmeyi öğretmişti. Ama her şey bununla sınırlı değildi. Kendilerine miras olarak şanını yitirmiş bir kadın hakları savunuculuğu bırakılmış, onlar da bunun gücünü unutuvermiş, böylece mücadelede duygularına seslenecek pek az şey bulmuşlardı.

İleri yaştaki kadınların ilgi alanları onların beklentilerini yansıtmıyordu. Kadın hakları savunuculuğu yaşlı kadınların duygusal bağı olup çıkmıştı. "Onların gözünde kadın hareketi şişiriliyordu ve kendisi sonuçlarından daha önemli gösterilir olmuştu."[5]

[5]Strachey (yay.), *Our Freedom and its Results*, sayfa 9–10.

Açlık yürüyüşleri bağlamında İspanya'yla köktenciliğe eğilim gösteren faşizm karşıtı genç kadınlar çok daha sıkıştırıcı siyasal seçeneklerle karşı karşıyaydı. Kadın hakları savunuculuğunu hafife alıyorlardı çünkü bunu sınırlı bir hareket olarak görüyor ve artık bu hakları savunmaya gerek kalmadığını düşünüyorlardı. İşçi partisi de aralarında olmak üzere solcu siyasal örgütlerde yer alan kadınlar birey olarak çalıştıklarını ve kesin bir kadın bilincine sahip olmanın bir tür bağımlılık olduğunu düşünüyordu.

Bununla birlikte sol görüşlerden ya da kadın hakları savunuculuğu hareketinin kalıntılarından etkilenmeyen birçok kadın vardı. 1920'lerle 1930'larda erkekler, kadınların yaradılıştan gelen tutuculuğundan yakınırken siyasal edilgenliği yaratan nedenleri gözden kaçırıyorlardı. Kadınların sendikalara ve sol örgütlere gösterdiği siyasal tepkinin gizemli bir yanı yoktu. Tersine kadınların toplumsal konumu, evleri ve aile içindeki kadın üretiminin yapısı göz önüne alındığında bu insana son derece anlaşılır geliyordu. Söz konusu siyasal tepkilerin, yalnızca birkaç solcu erkeğin düşünüp değiştirmeye çalıştığı sorunlarla, yani kızların kafasına daha çocuk yaşta sokulan kültürel koşullanmalar ve kadınların cinsel konumuyla ilişkisi vardı.

Kadınların kayıtsızlığını, erkek egemen örgütlerin kadınlara kayıtsız kalışıyla ilişkilendirmemek de olanaksızdı. Dora Russell'in kadınların yirmili yıllardaki tutuculuğuyla ilgili yorumları son derece öğreticidir. Dora, "özgür kızların" solculuğa kayıtsız kaldığı, oylarınınsa sağ kanadı desteklemekten başka işe yaramadığı yolunda bir halk kanısı bulunduğunu söylemenin "sinsi bir propaganda" olduğuna inanıyordu. Aslında emekçi sınıfından birçok kadının İşçi Partisi için çalıştığını ve "1914'de savaş siyasetine karşı çıkıp ayaklanacak kadar genç olan orta sınıf kadınlarının da onlara katıldığını" öne sürüyordu. Dora, İşçi Partisi'nin kadınları, emekçilerin kazanamayacağı seçim bölgelerinden aday gösterdiğini, sonra da insanların bu duruma bakarak kadınların

kadınlara oy vermediğini söylediğini belirtiyordu. Aslında "eğer İşçi Partisi düzeneğinde erkeklerin bakış açısı daha az egemen olsaydı," 1924'de o kadar ağır bir yenilgiye uğranmazdı diye düşünüyordu.[6]

Erkek bakış açısının yalnızca İşçi Partisi'nde egemen —öbür solcu örgütlerinse bundan bağışık— olduğunu söylemek çocuksu bir varsayım olur. Kadınların doğuştan tutucu olduğunu söylemek yerine, çoğu kadının cinsiyetinden duyduğu hoşnutsuzluğun odağını bulamadığını, bu nedenle de kendisini dışlayan siyaset anlayışı karşısında kayıtsız kaldığını söylemek daha doğrudur.

1930'larda kadın hakları savunuculuğuyla devrimci toplumculuk arasındaki ilişkiler son derece seyrelmişti. Geçmişteki bağlantılar belirsizleşip azalmıştı. Günümüzün sosyalistleri bu kopma karşısında kayıtsız kalmış görünmektedir. Kentsoylu kadın hakları savunuculuğun işlediği suçlar oy hakkı isteyen orta sınıfın, sınıfsal çıkarlarının kaçınılmaz bir biçimde dışa vuruluşu olarak görülmektedir. Bu, kadın hakları savunuculuğu deviniminin izlediği yöntemlerin tam olarak saptandığını ve sosyalistlerin tepkisinin —sanki sosyalistler kapitalist toplumda varlığını sürdüren kadın hakları savunuculuğuyla ilgili kanılarını hiç değiştirmemiş gibi— o zamanlar da hiçbir etkisinin bulunmadığını varsayar.

I. Dünya Savaşı'ndan sonra kadın hakları savunuculuğu bilinci bütün uluslarda hâlâ çok güçlüydü, dolayısıyla devrimci siyasete kadınları da sokma gereksinimi komünist harekette son derece ciddiye alınıyordu.

İkinci Enternasyonal'in çöküşü, patlak veren savaş ve Rus devrimiyle birlikte, Alman Sosyal Demokrasisinin önceciliği, Rus Komünist Partisi'ne geçmişti. Lenin'i izleyen Komintern kadınlara belirli parti organları aracılığıyla birtakım özel işler vermiş ama partide ayrı kadın örgütleri kurulmasına karşı çıkmıştı. Bununla birlikte bazı komünistler ilke olarak birtakım işlerin kadınlara

[6]Russell, *Hypatia*, sayfa 4–5.

ayrılmasına bile karşıydı. Komünist Parti'nin kadınlara eşitlik verdiğini dolayısıyla böyle bir ayrımcılığa gerek olmadığını savunuyorlardı. Ama aslında kadınların hem ulusal partilerde hem de sendikalarda azınlıkta kaldığı apaçık ortadaydı. 1921'deki Komintern Kurultayı'nda kadınlara verilen propaganda çalışmaları konusunda bu komünistlere ters düşen bir karar alınıp yürürlüğe sokulmuştu. Bu karar, kadınları ilgilendiren bütün konuların erkeklerin toplumsal konumunu da etkileyeceği anlamına gelen bir "kadın" sorunu olmadığını belirtiyordu. Bu, belirli birtakım kadın istekleri olmadığı anlamına gelmiyordu. Komünist Enternasyonal'in her kesiminin kadınlara verilecek özel bir iş yapısı kurması gerekiyordu.[7]

Bu kararın uygulanmasının son derece karmaşık ve zor olduğu ortaya çıkmıştı. İngiltere'de kadınlar kurulu 1922 Martına kadar kuruluşunu tamamlayıp ortaya çıkamamıştı. Kurulun amaçları *The Communist* adlı gazetede tanımlanıp anlatılmıştı. Bunlar, (a) kadınları Komünist Parti'ye çekme yolları bulmak; (b) Komünist Parti'nin her fırsatta ve gereken her yerde kadın emekçilerin yardımına koşması ve bu durumları araştırıp bulması'ydı.[8]

Bununla birlikte bu hareket de birtakım uyuşmazlıklarla sonuçlanmıştı. Yoldaş K. Semer, kadınların ayrı toplantılar düzenlediklerinden, ayrıca konuşma, dikiş ve müzik gibi bazı özel derslerle ilgili önerilerde bulunduklarından yakınıyordu — çünkü söz konusu dersler genel kol çalışmalarından zaman çalıyordu. Minnie Birch bu yakınmaları "Ayrı bir kadın örgütü kurma niyetimiz yok" diyerek yanıtlamıştı. Kadınlar yalnızca "buluşup hareketin dışında kalan kadın kitlelerine nasıl ulaşacaklarını" tartışıyordu. Minnie, kadınların evdeki durumunun ve varlığını sürdüren yosmalığın, erkeklerin paylaşmadığı birtakım baskı biçimlerinin bulunduğu

[7]Bak., Waters, "Feminism and the Marxist Movement," International Socialist Review, Ekim 1972.

[8]Should a Woman Tell? *The Communist*, 11 Mart 1922, sayfa 6.

anlamına geldiğini de ekliyordu. Dikiş dersleri konusundaysa, iki genç erkek yoldaşı da aralarına almayı başardıklarını söylüyordu. Kadınlar için konuşma derslerinin olması gerektiğini savunuyordu. "Harekette çok az sayıda kadın konuşmacı bulunması, kadın propagandacıların yetiştirilmesine önem verilmesini gerekli kılmaktadır."[9]

Genel kol çalışmalarından zaman çalmaya gelince aynı şey Komünist Parti'deki bütün kümeler için geçerliydi.

Yoldaş Serner yanıt olarak, kadınların sendikalarla birliklerde özel topluluklar oluşturabilmesi, ama kolun da üyelerini denetleyebilmesi gerektiğine inandığını söylemişti. Kadınlar, özel küçük kümelere kaçmak yerine kol yönetiminde görev almalı ve kadınlar kadar erkekleri de konuşmacı olarak yetiştirmelilerdi.

Bu tartışmanın bağlamını unutmamak gerekir. Birçok sendika, savaşımlarını yalnızca giriş hakkı elde etmek olarak gören kadınları dışlıyordu. Bütün ayrı örgütlerin erkeklerin önyargısını güçlendirmekten başka bir işe yaramayacağından, bunun da kadınların yok sayılmasını kolaylaştıracağından korkuyorlardı. Ama yalnızca aynı kolda yer almaları, kadınların çoğunun örgütte erkeklerle eşit olduğu anlamına da gelmiyordu.

O günlerde Stella Browne'nin üretim araçları üzerindeki katı Marx'çı denetimin vurgulanması ve kadınların cinsellik konusundaki özgür istençleri arasında kuramsal bir ilişki kurmaya çalıştığı savaşımla, bu örgüt tartışmalarının siyasal bir bağlantısı olup olmadığı pek açık değildir. Temmuza doğru "Kadın Sayfası (okumak erkeklerin de yararınadır)" bölümünü yayıma hazırlayan Helen Crawford, kadınlara uygulanan özel baskı nedeniyle kadınlar için ayrı sayfa çıkmasını kesinlikle haklı görüyordu.

"Bazılarımız Komünist bildirilerin kadınlar için son derece alışılmadık bir biçimde yürürlüğe sokulduğuna inanmaktadır. Ortalama bir kadın Komünizmin yanı sıra kapitalizmin ve bunun savunduğu cinsiyet ege-

[9]Minnie Birch, *The Communist*, 8 Nisan 1922, sayfa 12.

menliğinden kurtuluşun anlamını kavradığında, bu düşüncenin en ateşli savunucusu olacaktır...

"...Gelişimi maddi koşulların belirlediği doğrudur ama bir yandan da insan türünün üremesi işlevini yerine getirirken kadının belirli dönemlerde anlatılamayacak kadar aşağılanarak tam bir bağımlılık altına sokulduğu da biraz olsun düşünen herkes için apaçık ortadadır. Kadınlara neden bir zorbayla yaşamayı sürdürdüğü sorulduğunda hep şu yanıtı verdiklerini bilmiyor muyuz: 'Ayrılmak çok zor. Tam ayrılacakken ya gebe kalıyorum ya da çocuk emziriyorum.'

"Komünizm kadının iktisadi bağımsızlığı anlamına gelir ve gebeliği sırasında analık hakkına özen gösterir."[10]

Helen, üremenin iktisadi yönünü Engels gibi vurguluyor, Stella Browne gibi cinsel hazla özgür istenç sorunu üzerinde durmuyordu. Ama o da kadınların konumunun erkeklerin konumu içine yerleştirilip geçiştirilemeyeceğini belirten çözümlemeyi her yönden destekliyordu.

Bu kuramsal sorunların ardına, komünizmle kadın hakları savunuculuğu hareketini ilişkilendirme çabasıyla düşülmemiş gibi görünmektedir. Bunun nedeni bir açıdan kadın hakları savunuculuğuyla ilgili kitle bilincinin azalmasına ve Stalin yönetiminde Marx'çılığı, Sovyetler Birliği'ndeki hemen çözümlenmesi gereken kıtlık sorunlarına indirgeme eğilimine bağlanabilir.

Özgürlükçü kadın hakları savunuculuğu, cinsel özgürlük, adım adım gelen sosyalizm ve komünizm akımları gittikçe birbirinden ayrılırken, devrimci kadın hakları savunuculuğu hareketini gerçekleştirme olasılığı da sönüp gidiyordu. İngiltere'de, devrimcilerin I. Dünya Savaşı'ndan önce ve sonra yürürlüğe sokmaya çalıştığı toplumsal dönüşüm görüşü, savunmaya çekilip geri adım atmaya zorlanmıştı. 1926'dan sonra ekmek yok denecek kadar azalmış; güllerse uzak bir anı olup kalmıştı.

[10]Helen Crawford, A Page for Women, *The Communist*, 15 Temmuz 1922.

SONSÖZ

BİTİŞLER BENİ SONSUZ başlangıçlarla baş başa bırakacak gibi görünüyor. Bu kitapta, kadın hakları savunuculuğu (feminizm) hareketinin yok olup gidişinin ve kadın özgürlüğü biçiminde yeniden ortaya çıkışının nedenleri üzerinde durulmadı; ne de kapitalist toplumda yeni bir hareketi başlatan değişiklikler ele alındı.

Gerçi çağdaş tasalarımızın bütünüyle yeni olmadığı apaçık ortadadır ama günümüzdeki biçimlerinin benzersiz olduğu da açık seçik görülmektedir. Tartışma bağlamı da önemli ölçüde değişmiş böylece, örneğin, doğum denetimiyle üretim denetimi ve kadın özgürlüğünün çocuk özgürlüğüyle olan ilişkisi arasındaki bağlantı çok daha belirgin bir biçimde ortaya çıkmıştır.

Belirli birtakım çelişkiler kapitalist toplumda daha da pekişmiştir. Evde ve işyerlerinde kadın emeğine duyulan gereksinim kapitalist çağdaş ekonomide, ailenin yapısını, kadının işyerindeki pazarlık gücünü ve kadınların kendileriyle ilgili düşüncelerini etkileyen bir gerilim yaratmıştır. Aynı biçimde refah devletinin gelişimi, devletin aile yaşamına daha fazla karışmasına yol açmıştır. Yeni kitle iletişim araçlarının gelişimi ve tüketimi körükleyen tanıtım duyurularının önemi kapitalist toplum değerlerinin bilincimizin en dipteki katmanlarına işlemesine neden olmuştur. Kapitalist toplumda cinsiyetle cinselliğe yaklaşım arasında bir çatışkı vardır. Eski cinsel tutumluluk ve hazdan kaçınma kalıbı, yeni bir izinli özgürlük ahlâkının saldırısına uğramıştır. Bu, cinsel yaşamımızın bir hizmet alışverişinden çok insan ilişkilerinin bir parçası olduğu anlamını hiç taşımamakta ama bir yandan da ataerkil denetimin bazı yanlarına gözdağı vermektedir.

Kapitalist üretim biçiminin bütün bu çelişkili değişiklikleri içinde barındırması, bunlarınsa aslında kapitalizmi sürdürüp güçlendirmesi olasıdır. Ataerkilliğe ve ücrete dayalı emek sistemine karşı çıkan insanların eylemi işte bu nedenle son derece önemlidir.

Geçmişteki başarısızlıklarımız yüzünden acı çekiyoruz. Gelişmiş kapitalist ülkelerde emekçi sınıfı devrimi diye bir şey kalmamıştır. Sosyalist kadın hakları savunuculuğu belleklerde yarı yarıya unutulmuş anılar olarak kırılgan ve başıboş salınıp durmaktadır. 1914'den başlayarak boygösteren sosyalist ve kadın hakları savunuculuğu eylemlerinin yaşamlarımızdan kopartılıp atılışının anlamı, kadın hakları savunuculuğundaki egemen siyasal vurgunun ya seçkin orta sınıf kadınlarının eril yönetici sınıfların ayrıcalığına kavuşmasını sağlamaya dönüşmesi ya da kapitalizmi emekçi sınıfı kadınları adına yavaş yavaş yeniden biçimlendirmeye girişmesidir.

II. Dünya Savaşı'ndan bu yana söz konusu yaklaşımlar, kadın hakları savunuculuğunu devrimci sosyalizmle birleştirmeye çalışan soyut bir sav olmaktan çıkmış ve çok daha akılcı görünmeye başlamıştır. İnsanlar, kadın haklarını savunanların isteklerini kapitalist toplumun yapısında var olan gelişimin bir parçası olarak elde edilebilir görmeye başlamıştır.

1914'den önce kadın hakları savunuculuğu hareketinin içinde gizli bir meydan okuma bulunuyordu — bu meydan okuma kadınlar üzerindeki erkek denetimine ve cinsler arasındaki ilişkilerin başkalaşması görüşüne yönelikti. Aynı zamanda uluslararası bir hareketin parçası olmaktan doğan bir güven vardı. Ama vurgulanan bu önemli noktalarla, emekçi sınıfının hem kendi üretimi hem de kendi üremesi üzerinde denetim gücüne kavuşması arasındaki ilişki çözümlenemeden kalmıştı.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra kapitalist ekonomideki değişiklikler, özgürlükçü (liberal) ve sosyal demokrat kadın hakları

savunucularının isteklerini gerçekleştirmek üzere ortaya çıkmıştı. Yüksek öğrenimde ve yeni iş türlerinde kadın sayısının artması, geçim koşullarındaki iyileştirmeler ve gebeliği önleme araçlarının yaygınlaşması gibi birtakım reformlar, kitlesel kadın hakları savunuculuğu savaşımının sonucunda ortaya çıkmamıştı. Bunlar emek pazarındaki değişikliklerden, devletle üretim örgütlerinin ilişkisinden ve nüfus patlamasından kaynaklanmıştı. İnsanı acı acı gülümsetiyordu ama belirli birtakım kazanımlar elde edildiğinde o günkü kadın hakları savunuculuğu (feminizm) hareketi örgütsel olarak zayıf, kuramsal olarak da çöküntünün eşiğine gelmiş durumdaydı. Bunun yerine, eşit ücret, çocuk aldırma, eşcinsellikle ilgili yasa reformları gibi tek konuyu ele alan baskı toplulukları çok daha etkin olmaya başlamıştı.

Tepeden inme ya da ezilenler adına yapılan reformlar aslında kapitalist üretime sözde nedenler bulmaya yarar. İnsanların, üretim koşullarına ve kendilerini kendileriyle ilgili yargılarından koparan kültürel tanımlara gösterdiği yılmak bilmez direnişi bastırmak gittikçe güçleşmektedir. Hepimiz, toplumsal baskı ilişkilerinin denetimimizden çıkardığı emek gücümüzle bedenlerimize sahip çıkma konusunda sürekli bir savaşım içindeyiz.

Yükselen kapitalizmde 1968'den beri baş gösteren devrimci uyanışın arkasından kapitalizme yeni alanlarda saldıran çok daha geniş hareketler gelmişti. Bu eylemlerde vurgulanan nokta kapitalizmde belirli toplulukların daha fazlasını elde etmesi değil, bütün insanların yaşamlarının her yönünde söz sahibi olacağı bir toplumun nasıl yaratılabileceğiydi.

Kadın özgürlüğü bu uyanışın bir parçasıdır ve dünyada sosyalist kadın hakları savunuculuğunu yeniden başlatma olanağı vardır. Son derece kırılgan olmasına karşın bu tür başlangıçlar ve yeni kadın hakları savunuculuğu fırsatları, kadın özgürlüğünün biçimini onların gereksinimlerine göre değiştirip bunu emekçi sınıfının ve emekçi sınıfı kadınlarının eylemleriyle birleştirme gücümüze dayanmaktadır.

KAYNAKÇA

BU KAYNAKÇADA yalnızca dipnotlarda anılan kitapların, yazıların vb. listesi verilmiştir. Daha geniş ve açıklamalı kaynakça için *Women's Liberation and Revolution: A Bibliography Compiled by Sheila Rowbotham* adlı kitaba bakın, Falling Wall Press, 79 Richmond Road, Montpelier, Bristol 1972. Tersi belirtilmedikçe listede yer alan bütün kitapların basım yeri Londra'dır.

Aldred, Guy, *No Traitor's Gait*, Glasgow 1955–56.

Aldred, Guy, *The Religion and Economics of Sex Oppression*, Pamphlets for the Proletarian No 2, 1907.

Banks, J. A. ve Olive, *Feminism and Family Planning in Victorian England*, Liverpool 1964.

Bax, E. Belfort, *Essays in Socialism*, 1907.

Bell, Lily, "Matrons and Maidens", *Labour Leader*, 27 Haziran 1896.

Blease, W. Lyon, *The Emancipation of English Women*, 1910.

Birch, Minnie, *The Communist*'de, 8 Nisan 1922.

Blatchford, Robert, *Britain for The British*, 1902.

Blatchford, Robert, *My Eighty Years*, 1931.

Bennett, Arnold, *Our Women*, 1920.

Blewitt, Neal, "The Franchise in the United Kingdom", *Past and Present*, no. 32, Aralık 1965.

Bottomore, T. B, (yay.) *Karl Marx: Early Writings*, 1963.

Bourne, Gladys, *The Women's Trade Union League*, New York 1942.

Branson, Noreen ve Heinemann, Margot, *Britain in the Nineteen Thirties*, 1971.

Brittain, Vera, *Lady into Woman*, 1953.

Browne, F. W. Stella ve öbürleri, *Abortion*, 1935.

Browne, F. W. Stella, "Reply to Clete", *The Communist*, 19 Ağustos 1922.

Browne, F. W. Stella, "Women and Birth Control" M. E. Ve Cedar Paul (yay.), *Population and Birth Control* adlı kitaptan, New York 1917.

Browne F. W. Stella, "The Women's Question", *The Communist*, 11 Mart 1922.

Buhle, Mary Jo, "Women and the Socialist Party 1901–1914", *Radical America*, Madison, Şubat 1970.

Carpenter, Edward, *Love's Coming of Age*, 10. baskı. Londra 1918.

Carpenter Collection, Sheffield Public Library.

"The Case of Four Homeless Families" *The Workers' Dreadnought*, 2 Aralık 1922.

"Clete", "Birth Control", *The Communist*, 5 Ağustos 1922.

Cohn, N., *The Pursuit of the Millenium*, 1957.

Collins, Henry ve Abramsky, Chimen, *Karl Marx and the British Labour Movement*, 1965.

Conference on the Reorganisation of Industry, Ruskin College 1916.

Craig, Alec, *Sex and Revolution*, 1934.

Crawford, Helen, 'A Page for Women', *The Communist*, 15 Temmuz 1922.

Dangerfield, George, *The Strange Death of Liberal England*, New York 1961.

Davies, Margaret Llewellyn, *Life as We Have Known It*, 1931.

Delaveny, Emile, *D. H. Lawrence and Edward Carpenter: A Study in Victorian Transition*, 1971.
Delmont, Sara, "Fallen Engels", *New Edinburgh Review* no. 18, 1972.
Drake, Barbara, *Women in the Trade Unions*, 1921.

East London Federation of Suffragettes, *Minutes*, Institute of Social History, Amsterdam.
The Education of the Adolescent, Board of Education, HMSO 1926.
Engels, F., *Origins of the Family, Private Property and the State*, 1940.
Eyles, Leonora, *The Woman in the Little House*, 1922.
Eyles, Leonora, *Women's Problems of Today*, 1926.

Fishman, William, "Rudolf Rocker" *This is Whitechapel* adlı kitaptan, Whitechapel Art Gallery, 1972.
Fitzgerald, Brian, *Daniel Defoe: A Study in Conflict*, 1954.
Ford, Isabella, *Industrial Women and how to help Them*, tarihsiz.
Ford, Isabella, Alf Mathieson'a mektup, 1 Şubat 1918, Alf Mathieson'un mektupları.
Ford, Isabella, *Women and Socialism*, 1904.
Ford, Isabella, *Women as Factory Inspectors and Certifying Surgeons*, Women's Co-operative Guild, 1898.
Fourth International Women's Conference (4. Uluslararası Kadınlar Toplantısı), 1931, *Labour And Socialist International Reports and Proceedings*, 1932.
Francis, S., *The Communist*'e mektup, 26 Ağustos 1922.
Fryer, Peter, *The Birth Controllers*, 1965.

Gallacher, William, *Revolt on the Clyde*, 1936.
Gallacher, William ve Campbell, J. R. *Direct Action*, 1972.

Gardiner, Jean, "The Structure of Women's Work in the 20th Century", yayımlanmamış bildiri.
Glasier, J. Bruce, *The Meaning of Socialism*, 6. baskı, Leicester 1923.
Godelier, Maurice, "The Origins of Mythical Thought", *New Left Review* 69, Eylül–Ekim 1971.
Graves, Robert, *Goodbye to all that*, Londra 1966.
Graves, Robert ve Hodge, Alan, *The Long Weekend*, 1971.

Hannington, Wal, *Never on our Knees*, 1967.
Harrison, J. F. C., *Robert Owen and the Owenites in Britain and America*, 1969.
Hewitt, Margaret, *Wives and Mothers in Victorian England*, 1958.
Hill, Christopher, "Clarissa Harlowe and her Times," *Puritanism and Revolution* adlı kitaptan, 1962.
Hill, Christopher, *The World Turned Upside Down*, 1972.
Hindell, Keith, "Stella Browne and Janet Chase", *The Listener*, 29 Haziran 1972.
Holtby, Winifred, *Women in a Changing Civilisation*, 1934.
Horne, Bob, "1915. The Great Rents Victory", *SM, Scottish Marxist* no 2, kış 1972.
Hutchinson, A. S. M., *This Freedom*, 1922.
Hutt, Allen, *The conditions of the Working Classes in Britain*, 1933.

Iona, 'The Women's Outlook', *Labour Leader*, 5 Haziran 1908.

Kendall, Walter, *The Revolutionary Movement in Britain: 1900–1921*, 1969.
Kilham, John, *Tennyson and the Princess: Reflections of an Age*, 1958.
Kollontay, Alexandra, *Sexual Relations and the Class Struggle*, Bristol 1972.

Kollontay, Alexandra, *Women Workers Struggle for their Rights*, Bristol 1971.

Laver, James, *The Age of Optimism*, 1966.
Lawrence, F. W. Pethick, *The Bye Election Policy of the Women's Social and Political Union*,1908.
Layton, Mrs., "Memories of Seventy Years", M. L. Davies (yay), *Life as We Have Known It*, 1931.
Lerner, Shirley W., *Breakaway Unions and the Small Trade Union*, 1961.
Lewis, I. M., *Ecstatic Religion: an Anthropological Study of Spirit Possession and Shamanism*, 1971.
Lloyd, A. L., *Folk Song in England*, 1967.

MacArthur, Mary, "The Women Trade Unionists Point of View," Marion Phillips (yay), *Women and the Labour Party* adlı kitaptan, 1918.
Mackay, Charles, *Memoirs of Extraordinary Popular Delusions*, 1852.
McMillan, Margaret, *The Life of Rachel McMillan*, 1927.
Mann, Tom, "How I became a Socialist," E. J. Hobsbawm (yay.), *Labour's Turning Point* adlı kitaptan, 1948.
Mann, Tom, "Leisure for Workmen's Wives" *Halfpenny Short Cuts* adlı kitaptan, 28 Haziran 1890.
Marx, Eleanor ve Aveling, Edward, "The Woman Question from a Socialist Point of View," *Westminster Review*, 1885.
Marx, Karl, *Capital*, I, Moskova 1959.
Marx, Karl ve Engels, Friedrich, *The German Ideology*, 1965.
Meek, Ronald L., (yay.) *Marx and Engels on Malthus*, 1953.
Miliband, Ralph; *Parliamentary Socialism*, 1961.
Mitchell, David, *Women on the Warpath*, 1966.
Mitchell, Hannah, *The Hard Way Up*, 1968.
Munby, Lionel (yay.) *The Luddites and other Essays*, 1971.

Neff, Wanda F., *Victorian Working Women*, 1966.

O'Brien, Jo, *Women's Liberation in Labour History*, Spokesman Pamphlet, no. 24, Nottingham tarihsiz.
Osborn, Reuben, *Freud and Marx*, 1937.
Owen; Robert, *Book of the New Moral World*, 1844.

Pankhurst, Richard, *The Saint-Simonians Mill and Carlyle*, tarihsiz.
Pankhurst, Sylvia, Collection, ELFS, Institute of Social History, Amsterdam.
Pankhurst, E. Sylvia, *The Suffragette Movement*, 1931.
Paul, Cedar, "Women and Communism," *The Communist*, 11 Mart 1922.
Paul Maurice Eden ve Cedar (yay.), *Population and Birth Control, a Symposium*, New York 1917.
Paul, Maurice Eden, "Eugenics, Birth-Control and Socialism," M. E. Ve C. Paul (yay.) *Population and Birth Control*, New York 1917.
Paul Maurice Eden, *Socialism and Eugenics*, 1911.
Phillips, Marion, *How to do the Work of the League*, tarihsiz.
Phillips, Marion, *The Miners' Lockout*, 1927.
Phillips Marion (yay.), *Women and the Labour Party*, 1918.
Pinchbeck, Ivy, *Women Workers and the Industrial Revolution*, 1969.
Pinto, V. De Sola ve Rodway, A. E. (yay.) *The Common Muse*, 1965.
Pollitt, Marjorie, Theresa Wolfson konusunda eleştiri, "The Woman Worker and the Trade Unions," *The Communist*'de, Ocak 1928.
Quessel, Ludwig, "A Spectre Haunts Europe – the Spectre of the Birth Strike", M. E. ve C. Paul (yay.), *Population and Birth Control* adlı kitaptan, New York 1917.

Reaburn, Antonia, "What Emily Did", *Spare Rib*, Temmuz 1972.
Ramelson, Marion, *Petticoat Rebellion*, 1972.
Rice, Margery Spring, *Working Class Wives*, 1938.
Rocker, Rudolf, *The London Years*, 1956.
Rothwell, Peggy, "Mainly About Women", *The Communist*, 4 Mart 1922.
Russell, Dora, *Hypatia, or Women and Knowledge*, 1925.

Samuels, H. B. "Women's Rights and the State", *The Social Democrat,* Ekim 1909.
Sanayideki Kadın Örgütleri Sürekli Karma Kurulu Raporu, *The Position of Women after The War*, 1918.
Sanger, Margaret, *An Autobiography*, 1939.
Semmel, Bernard, *Imperialism and Social Reform*, 1960.
Smith, W. Anderson, *The Universalist*, 1892.
Snowden, Ethel, *The Woman Socialist*, 1907.
Strachey, Ray (yay.), *Our Freedom and its Results*, 1936.

Tawney, R. H. ve Power, Eileen (yay.) *Tudor Economic Documents*, II, 1963.
Thomas, Keith, "The Double Standard", *Journal of the History of Ideas*, XX/2, Nisan 1959.
Thomas, Keith, *Religion and the Decline of Magic*, 1971.
Thomas, Keith, "Women and the Civil War Sects", *Past and Present* no. 13, 1958
Thompson, Dorothy, *The Early Chartists*, 1971.
Thompson, Dorothy, "La Presse de la Classe Ouvrière Anglaise," Jacques Godechot (yay.), "*La Presse Ouvrière*, Paris 1966.
Thompson, Edward P., *The Making of the English Working Class*, 1963.
Thompson, Edward P., "The Moral Economy of the English Crowd in the Eighteenth Century", *Past and Present* no. 50, Şubat 1971.

Thompson, William, *Appeal of one half of the human race, Women against the pretensions of the other half, men to retain them in political, and thence in civil and domestic slavery*, 1825.

Tsuzuki, C., "The Impossibilist Revolt in Britain", *International Review of Social History*'den 1/3, 1956.

Turner, Beth, "Women in the Labour Market", *The Communist*, Kasım 1927.

Utter, R. P. ve Needham, G. B., *Pamela's Daughters*, 1937.

Walker, Melvina, "My Impressions of the Women's Conference", *Workers' Dreadnought*, 2 Kasım 1918.

Waters, Alice, "Feminism and the Marxist Movement", *International Socialist Review*, Kasım 1972.

Webb, Sidney ve Beatrice, *The History of Trade Unionism*, 1919.

Wilkinson, Lily Gair, *Revolutionary Socialism and the Women's Movement*, SLP yaklaşık 1910.

Wilkinson, Lily Gair, *Women's Freedom*, Freedom Press yaklaşık 1914.

Workhouses and Women's Work İngiliz Kilisesinden alınıp Monthly Review'da yeniden Basılmıştır, 1858.

Women's Trade Union League, *Quarterly Report and Review*, no. 4, 18 Ocak 1892.

Wollstonecraft, Mary, *Vindication*, 1972.

Wolfe, Lilian, "Lifetime Resistance", *Shrew*, 4/4, 1972.

DİZİN

Abrahams, Miss, 109
Ackland, Mrs, 112
Age of Reason, 72
Aldred, Guy, 162-64, 169-71, 244, 246
Amerika Bağımsızlık Savaşı, 43
Anderson, Elisabeth Garrett, 94
Arbeiter Fraint, 169
Asquith, 137, 142-43, 146
Astell, Mary, 36
Austin, Mrs., 89, 208
Austin, Herbert, 210
Aveling, Edward, 121-22, 171

Bakunin, Mikhail, 163
Baldwin, 219
Balfour, A. J., 143
Barbour, Mrs., 187
Bax, E. Belfort, 161-62, 166
Bebel, August, 121, 154-55
Bell, Lily, 174
Bell, Thomas, 125
Bennett, Arnold, 213
Besant, Annie, 108, 110, 129, 162
Birch, Minnie, 268
Birrell, Augustine, 146
Black, Clementina, 110
Blatchford, Robert, 126-27, 155
Bonar Yasası, 143
Bondfield, Margaret, 176
Bradlaugh, Charles, 129
Branson, Noreen, 237
The Bridal Gem, 72
Britain for the British, 126
Britannia, 194
Brittain, Vera, 199
Broadhurst, Henry, 107
Bronte, Charlotte, 88
Brown, Maria, 225
Browne, F. W. Stella, 202-03, 244, 248-58, 261, 269-70
Burrows, Herbert, 164
Burton, Robert, 25
Butler, Josephine, 94

Cadbury, Edward, 182
Campbell, Dame Janet, 238-39
Capital, 103
Cappe, Mary, 34
Carlile, Richard, 70
Carpenter, Edward, 122-26, 154-55, 174-76, 233
Caudwell, Christopher, 233
Cecil, Lord Hugh, 142
Chambers, Jessie, 175

Chase, Janet, 255
Chesterfield, Lord, 37
Churchill, Winston, 139, 146, 195
Clare, John, 51
Clarendon, Lord, 34
The Clarion, 126, 155
Clarissa, 38-9
"*Clete*", 250-51, 253
Cobbett, William, 68, 70-1, 81
Collier, Mary, 51-3
Commonweal, 108
The Communist (gazete), 227, 229, 248, 268
Conditions of the Working Class in England, 99
Conroy, Katherine St. John, 155
The Cost of English Morals, 255
Coward, Noel, 208
Craig, Alec, 232
Crawford, Helen, 269-70
The Crisis, 80, 84
Cromwell, Oliver, 27

The Daily Graphic, 198
Dax, Alice, 175
Defoe, Daniel, 35-6, 87
De Leon, Daniel, 167
Despard, Charlotte, 159, 176
The Destructive and Poor Man's Conservative, 80
Doherty, Hugh, 77
A Doll's House, 165
Drake, Barbara, 215-16
Drake Charlotte, 192
Drysdale, George, 129

Economic and Philosophical Mss., 114
The Education of the Adolescent, 231
Edwards, Clem, 110
Ellis, Havelock, 123, 233
Elphinstone, Sir John, 95
Emma Courtney, 47
Enfantin, 78
Engels, Friedrich, 99, 102, 115, 117-22, 125, 128, 130, 154-55, 161
Essay on the Principle of Population, 69
Essay upon Projects, 35
Essays in Socialism, 161
Exten, Florence, 136
Eyles, Leonora, 206, 226, 234

The Faith that is in Us, 145
La Femme Libre, 80
Ford, Isabella, 96, 109-10, 136, 157-59, 169, 202
Fourier, 77
Francis, S., 251-52
Freedom Pres, 172
Freud, Sigmund, 232
Friedan, Betty, 210

Fruits of Philosophy, 72, 129
Fulwood, Mr., 219

Gallacher, William, 188, 190
Garner, Sam, 219
Gaskell, Mrs., 101
Gawthorpe, Mary, 136, 143, 157, 159
George, W. L., 195, 209
Gladstone, William, 91
Glasier, Bruce, 127, 155, 157, 262
Goldman, Emma, 173
Graves, Nancy, 199, 246
Graves, Robert, 199, 246, 261
Gray, Betty, 39
Greig, Theresa Billington, 149
Grey, Sir Edward, 134

Hannington, Wal, 221-22, 224
The Hard Way Up, 138-39, 155-56
Harcourt, Lewis, 142, 147
Hardie, Keir, 133-35, 141, 149, 176
Hartington, Lord, 93
Hays, Mary, 47, 74
Heinemann, Margot, 237
Herald League, 152
Heywood, Abel, 81
Hitler, Adolf, 210
Holmes, Jane, 29
Holtby, Winifred, 209, 214, 236
Hopkin, Enid, 175
Hopkin, Sallie, 175-76
Hopkins, Matthew, 24
How-Martyn, Edith, 244
Hutchinson, A. S. M., 186, 204-05
Hyndman, H. M., 125, 127, 161-62, 168
Hypatia, 201, 234

Ibsen, 122, 165
"Iona," 159

Jameson, Anna, 87
Jowett, Fred, 160

Keell, Tom, 172
Kenny, Annie, 136, 176
Knowlton, Charles, 72, 129
Kropotkin, 172
Kautsky, 128

Lacy, John, 39
Laird, Dr. Andrew, 239
Lamb, Anne, 87
Lansbury, George, 148-49
Larkin, Jim, 150
Lawrence, D. H., 175-76, 210, 265
Lawrence, Mr. Pethick, 143-44, 149-50, 195
Lawrence, Mrs. Pethick, 140, 145, 149-50
Lawrence, Susan, 183
Lawther, Mrs., 245
Layton, Mrs., 229-30

Lee, Ann, 40-1
Lenin V. I., 261, 267
Llewellyn Davies, Margaret, 142, 262
Lloyd George, David, 140, 142, 148, 188
Lytton, Constance Lady, 145
Lytton, Lord, 146

MacArthur, Mary, 181, 183, 187, 197-98
Macdonald, Margaret, 159
Macdonald, Ramsay, 148-49, 157, 176, 217
Mackenzie, Sir George, 24
Maguire, Tom, 109
Maltus, 69-71, 128, 131, 246
Mandeville, Bernard, 37
Mann, Tom, 110, 112-13, 130
Marx, Eleanor, 121-22, 171
Marx, Karl, 77, 103, 114-17, 119-21, 128, 130, 161, 163, 246
Mathieson, Alf, 202
Maxse, J. L., 143
McMillan, Margaret, 111, 160, 262
McMillan, Rachel, 111, 160, 262
Meisel-Hess, Grete, 179
Michel, Louise, 173
Mill, James, 69, 73
Mill, John Stuart, 79, 90
Milton, 155
Mitchell, Hannah, 138-40, 148, 155
Mond, Sir Alfred, 223
Montefiore, Dora, 161, 165-66
Morgan, 120
Morris, William, 155, 158, 174
Mösley, Sir Oswald, 210, 247
Mott, Lucretia, 88

Neill, A. S., 233
Norton, Caroline, 90

Ormerod, Jane, 57
Owen, Robert, 78, 81-4
Owen, Robert Dale, 72, 84, 162

Paine, Thomas, 72
Pankhurst, Christabel, 138, 140, 150, 152, 262
Pankhurst, Emmeline, 91, 132-36, 138-40, 146, 149-50, 152, 195, 244, 260, 262
Pankhurst, Richard, 91
Pankhurst, Sylvia, 133, 135-36, 145, 151-52, 157, 161, 191-93, 195, 259, 261
Paterson, Emma, 106-07
Paul, Cedar, 202, 227, 249
Paul, M. Eden, 180, 202
Pearson, Karl, 179
Phillips, Marion, 262
Phipson, E. A., 165
Place, Francis, 69-70, 84
Pollitt, Harry, 256
Pollitt, Marjorie, 218-19
Potter, Beatrice , Webb'e bak., 110

Pugh, Arthur, 217

Rathbone, Eleanor, 230, 241
Reich, Wilhelm., 233
Ricardo, David, 56
Rice, Margery Spring, 239-40
Rocker, Rudolf, 125, 169-71
Rothwell, Peggy, 229
Rousseau, J-J, 45-7
Russell, Bertrand, 233
Russell, Dora, 201, 233-34, 266

Saint, Simon, 77-8, 81
Samuels, H. B., 165
Sanger, Margaret, 130, 199, 202, 243-44, 246-47
Serner, K., 268-69
Scot, Reginald, 23
Shaw, Thomas, 197
Shelley, Percy Bysshe., 67, 74, 81, 122
Simcox, Mrs., 107
Smith, Shepherd, 79-81
Smythe, Norah, 194
Snowden, Ethel, 177
Snowden, Philip, 157, 176
Southcott, Joanna, 40, 78
Spence, Thomas, 47-8
Spiridonova, Marie, 173
Stalin, Joseph, 270
Standley, Abraham, 40
Stanton, Elizabeth, 88
Stead, W. T., 95
Stopes, Marie, 243-44
Strachey, Ray, 206, 265

Tennyson, Alfred, 87, 156
Thompson, William, 73-7, 83-4
Turner, Beth, 217-18

Ure, Andrew, 99

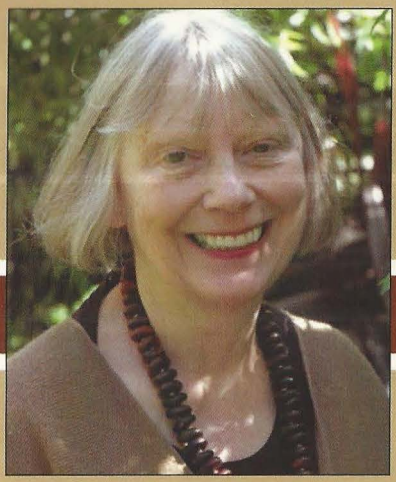
Vickery, Alice, 130, 244

Walker, Marion, 147
Walker, Melvina 192, 259-60, 262-63
Walters ('Skittles'), 92-3
Webb, Beatrice, 110, 176, 259
Webb, Lily, 222-23, 225
Webb, Sidney, 176
Weininger, Otto, 210
Wentworth, Anne, 30
Wheeler, Anna, 74, 77, 79-80
Wilde, Oscar, 123
Wilkinson, Lily Gair, 167-74, 232
Winstanley, Gerrard, 31
Witcop, Milly, 170-71
Witcop, Rose, 169-72, 244, 250, 261
Wolfe, Lilian, 169, 172
Wolfson, Theresa, 218
Wollstonecraft, Mary, 45-9, 64, 73-4, 82
Wroe, John, 78-9

Young, Arthur, 50

PAYEL YAYINEVİ — Cağaloğlu Yokuşu
Evren Han Kat: 4 No: 63
Cağaloğlu-İstanbul

Tel: (0212) 528 44 09 - (0212) 511 82 33
FAX: (0212) 512 43 53

SHEİLA ROWBOTHAM

Sheila Rowbotham, *Kadının Gizlenmiş Tarihi* adlı bu kitabında 17.yy'dan başlayarak günümüze kadar gelen feminist mücadelenin hangi aşamalardan geçtiğini, kadınların haklarını alabilmeleri için kapitalizme karşı örgütlenerek nasıl kahramanca dövüştüklerini gösteriyor. Adları tarihin tozlu sayfalarında kaybolan bu kadınların doğum kontrolü, kürtaj, kadın cinselliği ve eşit ücret konularında haklarını elde etmek için ne çok çileler çektiklerini belgelerle dile getiren yazar, kadın özgürlüğü ile sınıfsal sömürü için yapılan mücadelenin birleşerek tek elden yapılması gerektiğini, ancak bu şekilde toplumcu feminizmin başarıya ulaşabileceğini söylüyor. Çünkü kapitalizmin sadece emekçi sınıfını değil aynı zamanda bilinçli olarak kadınları da ezdiğini, onlara baskı uyguladığını savunur. Yazara göre kadınlar erkeklerden iki kat daha fazla ezilirler, çünkü hem hayatta kalmak için emeklerini satmaya zorlanırlar, hem de kocalarını ve çocuklarını korumak, onlara destek olmak için yine kendi emek güçlerine sarılmak zorunda kalırlar.

Rowbotham, 1960'ların sonunda *Kadınların Özgürleşmesi ve Yeni Politika* adlı manifesto niteliğindeki kısa yapıtında toplumcu kuramın, kadınlara kültürel ve ekonomik açılardan yapılan baskıyı kesinlikle göz önüne alması gerektiğini savunur. Daha önce yayımladığımız *Kadınlar, Direniş ve Devrim* ile *Kadın Bilinci Erkek Dünyası* adlı iki kitabında olduğu gibi Rowbotham bu kitabıyla da nasıl bir eylemci ve düşünür olduğunu göstermektedir.

ISBN 978-975-388-165-4

18.00 TL.